

4

R E P O R T R E S U M E S

ED 010 397

48

CULTURAL MATERIALS IN HAUSA, FOR USE IN INTERMEDIATE AND
ADVANCED COURSES IN HAUSA. PRELIMINARY EDITION.

BY- KRAFT, CHARLES H.

MICHIGAN STATE UNIV., AFRICAN STUDIES CTR., EAST LANSING

REPORT NUMBER BR-5-1248-B

PUB DATE

66

REPORT NUMBER MONOGRAPH-6-A

CONTRACT OEC-4-14-016

EDRS PRICE MF-\$0.45 HC-\$13.32 333P.

DESCRIPTORS- #HAUSA, #LANGUAGE GUIDES, #LANGUAGE INSTRUCTION,
#READING MATERIALS, CULTURAL BACKGROUND, EAST LANSING,
MICHIGAN

CULTURAL READING MATERIALS ARE PROVIDED FOR COURSES IN
INTERMEDIATE OR ADVANCED HAUSA, A LANGUAGE OF NORTHERN
NIGERIA. REFER TO ED 010 396 FOR AN INTRODUCTORY TEXT IN
SPOKEN HAUSA, AND TO ED 010 398 AND ED 010 399 FOR COURSE
WORKBOOKS. (LP)

ED010397

U. S. DEPARTMENT OF HEALTH, EDUCATION AND WELFARE
Office of Education
This document has been reproduced exactly as received from the
person or organization originating it. Points of view or opinions
stated do not necessarily represent official Office of Education
position or policy.

5-1248-6
OE-4-14-016

CULTURAL MATERIALS IN HAUSA

**For Use in Intermediate and
Advanced Courses in Hausa**

Charles H. Kraft

AFRICAN LANGUAGE MONOGRAPH NO. 6A

**African Studies Center
Michigan State University
1966**

CULTURAL MATERIALS IN HAUSA
For Use in Intermediate and
Advanced Courses in Hausa ,

(Preliminary Edition)

Charles H. Kraft

This work was produced pursuant to
a research contract between the
United States Office of Education,
Department of Health, Education
and Welfare and Michigan State
University.

AFRICAN LANGUAGE MONOGRAPH NO. 6A

African Studies Center
Michigan State University
1966

ACKNOWLEDGMENTS

I am indebted to a much larger group of teachers, students, colleagues and secretarial personnel than can possibly be mentioned here for tangible and intangible assistance in the preparation of this course. Of this number, I am especially grateful to the following:

--The United States Office of Education, Department of Health, Education and Welfare for the financial support necessary to produce this course.

--The African Studies Center, Michigan State University, Dr. Charles C. Hughes, Director for providing me with the use of their facilities and for releasing me from other duties for this purpose.

--The Church of the Brethren Mission under whose auspices I lived in Nigeria, learned and first began to teach Hausa.

--My language assistants M. Ibrahim Wada, M. Salisu Abubaker, M. Benjamin Ishaku for comments, corrections and assistance in checking the manuscript.

--Ernest F. Dunn, the students in his second-year Hausa course (1965-66) and John T. Ritter for assisting in the development of the manuscript and for testing the course in the classroom.

--Mrs. Jean Gorman and Mrs. Dorothy Pelton for their faithful work in the frustrating task of typing, correcting and retyping the various stages of the manuscript.

--The published sources listed in the Introduction plus Barclays Bank, D.C.O., for the use of their map of Nigeria at the beginning of this volume, An Economic Survey of Nigeria, 1963, prepared by Geographia Ltd.

I am aware of deficiencies of various sorts in this preliminary edition and would welcome constructive criticism in order that further editions (if required) may be improved.

Charles H. Kraft
East Lansing, Michigan
September 1966

TABLE OF CONTENTS

Acknowledgments	ii
Table of Contents	iii
Introduction	iv
Map of Nigeria	viii
I Fables 1	1
II The Hausa People	15
III Customs 1 (Marriage)	29
IV Fables 2	51
V Geography	65
VI Customs 2 (Children)	85
VII Fables 3	101
VIII History 1 (Before the Coming of the White Man)	111
IX Trades 1	125
X Customs 3 (Religious, Court, Burial)	143
XI Fables 4	165
XII History 2 (After the Coming of the White Man)	181
XIII Trades 2	201
XIV Proverbs and Riddles	215
XV Fables 5	231
XVI Trades 3	243
XVII Magana Jari Ce	257
XVIII The Fulani and Kanuri	271
XIX The Tiv and Plateau Peoples	289
XX The Yoruba and Ibo	309

INTRODUCTION

NATURE OF THIS BOOK

This book is intended to be employed as the primary textbook throughout the two full academic years of Hausa instruction which follow the introductory year. These two levels have come to be referred to as the Intermediate and the Advanced levels in African language teaching.

The author's Introductory Course was designed to lead the student rather carefully into a very elementary grasp of the Hausa language and culture. This course is designed to draw, and sometimes plunge him more deeply into the same. The materials in the Introductory Course were presented in "bite-sized chunks." In this course they are presented in whole meals.

In the first year course the aim was to instill in the student a measure of confidence by allowing him to paddle around pretty close to shore. It is the aim of this course to get the student into pretty deep water fairly rapidly. Some, in fact, will feel that they've been pushed too deep too fast--feel that all of the security developed during the first year course must have been an illusion. This is a very common experience in language learning when one has reached a comfortable "plateau" in his acquisition of the language (as at the end of the first year course) but then is forced to begin his climb again.

This volume is intended to force one to keep climbing. It is intended to keep the pressure on him, to broaden and deepen his understanding, his respect, his thirst and, oftentimes, his bewilderment as he approaches Hausa life and language.

USE OF THIS BOOK

The course here envisioned will involve both a linguistically-trained instructor who knows Hausa and a native speaker of Hausa to serve as informant.

In addition, students will need to make continuous use of a good Hausa-English dictionary. That by R.C. Abraham entitled, Dictionary of the Hausa Language (London: University of London Press, 1949 and 1962) is the most satisfactory for this purpose although Bargery, G.P., A Hausa-English Dictionary and English-Hausa Vocabulary (London: Oxford University Press, 1934, reprinted 1951, 1960) is a worthy second choice if Abraham is unobtainable.

Two good students' reference grammars should also be a part of this course. These are: Kirk-Greene, A.H.M. and C.H. Kraft, Teach Yourself Hausa (London: English Universities' Press, to be published late 1966 or early 1967); and the volume now entitled The

Language of the Hausa People by R.C. Abraham (London: University of London Press, 1959) which is a reorganization of A Modern Grammar of Spoken Hausa, 1941. Though the two books cover much of the same ground, students will find the fact that the Teach Yourself volume also presents a good bit of conversational material helpful-- particularly in the early stages of this course--while the fact that the Abraham volume approaches Hausa grammar from a slightly different point of view and in some respects goes more deeply into it and will be appreciated later in the course.

In conducting this course it is expected that the following types of assignments will be made:

1. Reading assignments of moderate length from this text. Students will be instructed to read (not translate) the passage looking up as few words in the dictionary as possible and to prepare themselves to discuss in Hausa with the native speaker certain or all of the Topics for Discussion during the following class hour.

2. Grammar assignments from the reference grammars. These should usually be chosen topically and, whenever possible, involve the investigation of one or more grammatical points which have caused problems in the reading. It is, however, also valuable to assign the students to read straight through a grammar from start to finish and then to assign them to start at the beginning to do the same thing over again.

Perhaps the most important single thing in the conduct of such a course as this is assuring that the course will hold and build the interest and enthusiasm of the students. To this end the assignments and class discussions must be planned in such a way that a large measure of variety is built into the course. The discussions, for example may be planned so that,

1. The whole class participates freely in the discussion;
 2. A single student is assigned to discuss a certain topic with the native speaker;
 3. Two students are assigned to discuss a topic with each other;
 4. A student is assigned to present a monologue on a topic (with or without simultaneous correction from the native speaker and/or the class);
 5. A topic may be treated as a panel discussion;
 6. A debate may be staged on a given topic;
- Etc.

Because the class discussion in Hausa is the most important part of the course it is important that the reading (and other) assignments be kept short so that the students may devote the major portion of their study time to preparation for these discussions. At certain times written preparation may be advisable though caution must be used to keep this from becoming a reading and writing course.

The materials are arranged--both with regard to content and difficulty--with primary concern for variety. It has been observed in the use of these and similar materials in class that students soon weary of a subject and, therefore, need frequent change to maintain their interest. It has also been observed that long periods of time spent on material of the same level of difficulty (whether the material is easy or difficult) dampens enthusiasm.

It will be noted, therefore, that after the first seven sections (which are of relatively moderate difficulty), more difficult sections (such as sections 8, 9, 12, 16, 17) are interspersed with less difficult sections in order to provide the students with materials that will alternately challenge and "rest" them.

As with all courses of this nature, however, it is more important for the needs of a particular class to be met and for the motivation of that class to be kept high than it is to follow the exact order in which these sections are laid out. It may be found, for example, that the needs of a given class are best met by spending a longer time on a given subject at one stretch than the course as here outlined encourages. Or, it may be that a given class will get bogged down in a given section either because of the difficulty of the material or because of a lack of interest in the subject. It is the feeling of the author that the individual instructor should, in such cases, feel free to use these materials as he sees fit. In general it will be found that there is enough redundancy in the grammatical notes in the Workbook so that if the jumps are not too great the student will not be put at a serious disadvantage in such a case.

THE MATERIALS INCLUDED IN THIS BOOK

The materials here presented are from a variety of sources many of which are now virtually unavailable. Since many of these sources are quite old the student is advised to check the date of the material before he reads it in order to be able to keep the information he reads in proper perspective. It is advisable, too, to discuss in class any differences between the impression given in the reading and the experience of the Hausa person who assists in the class instruction.

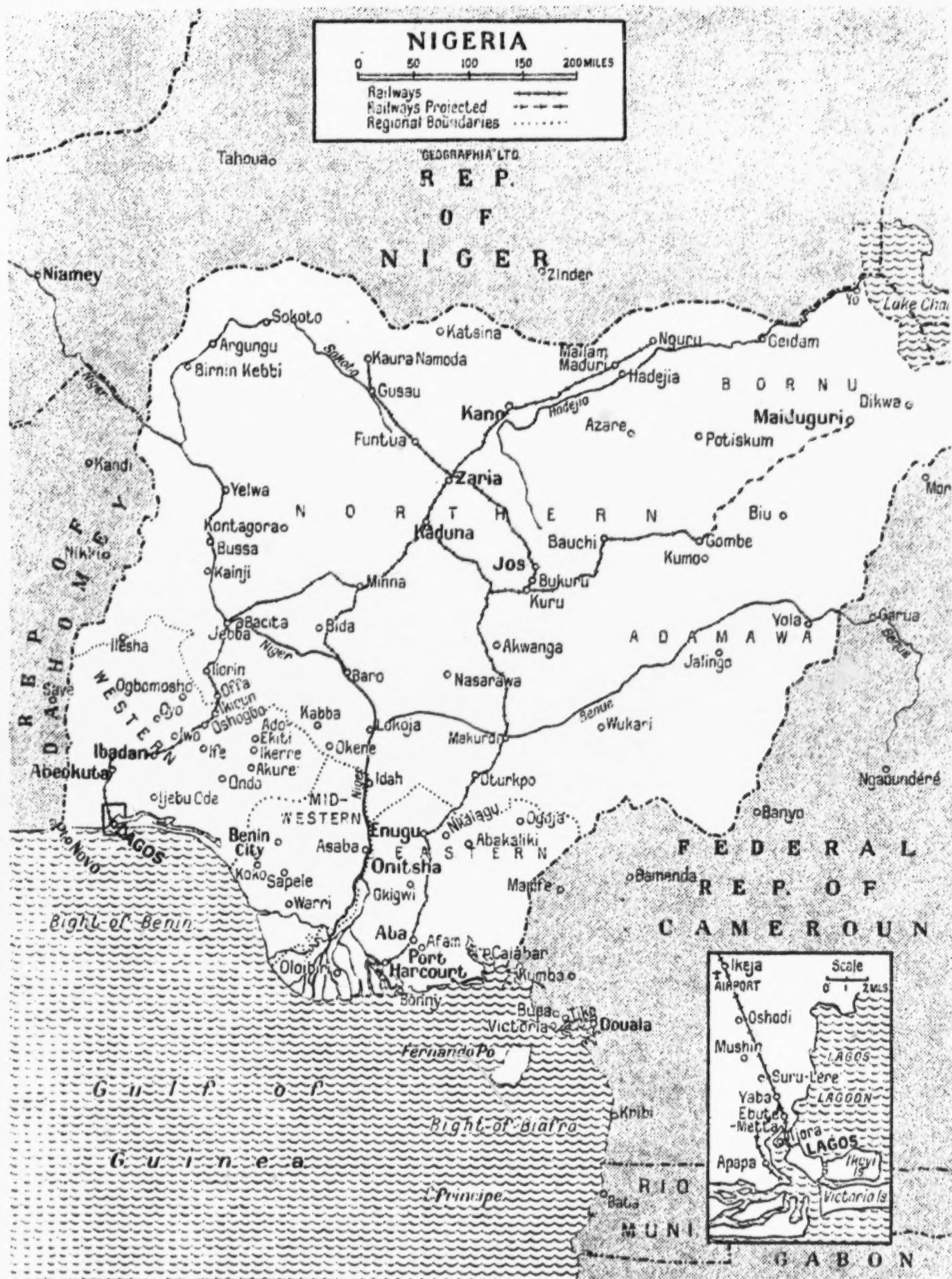
These materials have been edited and marked for tone and vowel length by the author with the assistance of various native speakers of Hausa.

Following is a list of the printed sources of these materials arranged topically:

1. Fables (sections I, IV, VII, XI, XV)
 Gaskiya Corporation Publications:
 Al'mara (published jointly with Oxford University Press), 1952.
 Ka Kara Karatu, 1938.
 Ka Yi Ta Karatu, 1951.
 Littafi Na Karantawa (with Church Missionary Society), 1946.
 Magana Jari Ce I, by Alhaji Abubakar Imam, 1937.
 Zamani Riga Ne.

 Northern Ministry of Information Publications:
 Abokin Hira I, 1963.
 Abokin Hira II, 1964.

 Kraft, Charles H. A Study of Hausa Syntax. Hartford: Hartford Seminary Foundation Bookstore, 1963.
2. Nigerian Peoples (sections II, XVIII, XIX, XX)
 Batten, T.R. Koyarwar Labarin Kasa da Tarihi. Lagos: CMS Bookshop, 1934.
 Mani, Abdulmalik. Zuwan Turawa Nijeriya ta Arewa. London: Longmans, Green and Co. and Zaria: NORLA, 1957.
 Spicer, E. The Peoples of Nigeria. Ikeja: Longmans of Nigeria, 1962. (The chapter on the Kanuri was translated and adapted for inclusion as a part of section XVIII by Ibrahim Wada and C.H. Kraft).
3. Customs (sections III, VI, X)
 Fletcher, R.S. Hausa Sayings and Folklore. London: Oxford University Press, 1912.
 Taylor, F.W. and A.G.G. Webb. Al'adun Hausawa. London: Oxford University Press, 1932.
4. Geography (Section V)
 Ainslie, M.D. Nijeriya. London: Longmans, Green and Co. and Zaria: Gaskiya Corporation, 1960. (The maps in this section of the Workbook are also from this volume).
5. History (sections VIII and XII)
 Batten, T.R. Koyarwar Labarin Kasa da Tarihi. Lagos: CMS Bookshop, 1934.
6. Trades (sections IX, XIII, XVI)
 Rimmer, E.M. et al. Zaman Mutum da Sana'arsa. Zaria: NORLA, 1955.
7. Proverbs and Riddles (section XIV)
 Harris, H.G. Hausa Stories and Riddles. Weston-super-Mare, 1908.
 Kirk-Greene, A.H.M. Hausa Ba Dabo Ba Ne. London: Oxford University Press, 1966.
 Kirk-Greene, A.H.M. and C.H. Kraft. Teach Yourself Hausa. London: English Universities' Press, (in press).
 Merrick, G. Hausa Proverbs. London: Kegan Paul, 1905.
8. Magana Jari Ce (section XVII)
 Imam, Alhaji Abubakar. Magana Jari Ce. Zaria: Gaskiya Corporation, 1937 (reprinted 1960).

SASHI NA FARKO: TATSUNIYOYI I

Tatsuniya ta 1:

Mugun Alkali

Aka kai wani kara wurin alkali. Aka yi shari'a. Alkali ya ga ba shi da gaskiya, ya ce masa, "Ka na da magana?"

Mutumin ya kwatanta uku da hannunsa, ya ce shi bai san magana ba. Da alkali ya ga haka, sai ya yanke shari'a. Suka tashi.

Da ya tafi gida, ya aikoi wa alkali da kabewa gida uku. Da alkali ya na tsammani kwatancinsa awaki uku ne. Ya kirawo shi, ya zo. Alkali ya ce masa, "Kai, dai, munafuki ne. Ka cuce ni! Alla wadanka! Tashi! Tafi!"

Da ya fita waje, ya ce, "M, wanzami ba ya son jafa."

Tatsuniya ta 2:

Kurege da Bushiya

Wata rana a na ruwa. Bushiya ta na yawo. Ta zo bakin ramin kurege. Ta yi gaisuwa, ta ce, "Ina jin sanyi? Ko akwai wurin da zan faka?"

Kurege ya ce, "Shigo! Ramina ya na da dadi."

Bushiya ta shiga, suka zauna tare. Jim kadan kurege ya ce, "Bushiya, zaman nan namu da ke ba shi da dadi. Jikinki ya cika tsini. Sai ki sake wuri."

Bushiya ta ce, "Ashi? Ni, kuwa, dadi na ke ji. Wanda wurin nan bai gamsho shi ba, ba sai ya nemi wani ba?"

Tātsūniyā ta 3:

Dilā dà Zalḅē

Wata rana dilā ya nà cīn kázā, sai wani kàshī mǎi tsīnī ya kākàrè masà à makōgwārō. Ya nà nēman mǎi cirè masà. Ya cè duk wandà ya cirè masà, zai bā shi lādā. Sai zalḅē ya zō, ya cè shī, zai yī. Dilā ya budè bākī, Zalḅē ya sà kansà, ya zārō kàshīn.

Dilā ya jūyā, zai yi tāfiyārsà. Zalḅē ya cè "Inā lādāna?"

Dilā ya cè, "Ai, lādankà kè nan: kà sà kankà cikin bākin dilā, kà fita lāfiyā."

Tātsūniyā ta 4:

Kūrā dà Gàngā

Wata kūrā ta nà jīn yunwā, sai ta ga zōmō ya nà barcī à gīndin wani itācē. Ta yi shirīn zā tā kāmā shi, sai ta ji gan-gan-gan. Dà ta dūbā samā, ta ga gàngā à rātaye à bisà itācēn. Ta cè, "Yāuwā! Allā Sarkin baiwā! Àbīn dà ya yi mōtsī haka, lallē ya nà dà mǎi."

Sai ta kyālē zōmōn, ta yi tsallē, ta jāwō shi. Gàngān ta fādō kasà gan. Zōmōn ya farkā, ya gudū à guje. Kūrā ta sà hakōrī ta hūdā, sai ta ga hōrō. Ta cè, "Àshē, dai, amō bā nāmā ba nè."

Tātsūniyā ta 5:

Makāhō Mai Fītilā

Wani mutum ya nā yāwō dà darē sai ya ga wani mutum dà fītilā. Lōkacin dà suka gamu ya ga, ashē makāhō nē. Ya cē, "Kai, makāhō! Mē ya kai kà yāwō dà fītilā? Darē dà rānā bā duṅ ḡayā su kē ḡarē kà ba?"

Makāhō ya cē, "Duk ḡayā nē mānā, Bālā ḡan Jātau. Fītilān nān, nā rikē ta bā ḡon kāina ba nē, amma sabōdā irinkū nē, marasā hankalī, dà bā ku dà idō, kada kù hau ni."

Tātsūniyā ta 6:

Yārō dà Kārē

Wani mutum ya sayi nāmā, ya cē yārōn mahaucī yā kai masā gidā. Lōkacin dà ya kai gidān, sai kārē ya tāsō masā da fadā. Mutānen gidān suka jī, suka kyālē. Yārō ya tsayā cif, ya nā yankan nāmān, ya nā jēfā wā kārē.

Can mātār gidān ta fitō, ta ga yārō bai ji tsōrō ba, ta yi māmākī. Ta cē, "Bā kà jīn tsōrō kārē zai cījē kà?"

Yārō ya cē, "A'ā, yā kōshī?"

Ta cē, "Yayā ka sanī yā kōshī?"

Yārōn ya cē, "Ai nāmankū nē na yankā masā. Kin ga, mā, sai kāḡan ya ragē. Dā mā idan bā kī fitō ba, kō na miyā bā zā kī sāmū ba."

Tatsuniyā ta 7:

Kazā da Gīwā

Kazā da gīwā sukā yi gařdamā. Kazā ta cē, "Gīwā, nā fī kī cī."

Gīwā ta cē, "Ā'a! Karyar̄kī cē."

Kazā ta cē, "Tō, mū tafi kīwō!"

Sukā yi ta kīwō hař rānā ta tākē. Sā'an nan gīwā ta cē, "Mū jē mī shā ruwā, mū lūtā. Sukā tafi, sukā shā ruwā. Gīwā ta nēmi inuwā, ta yi kwance. Kazā ta nā ta tōne-tōnentā. Daga nan ta ga kaskā a idōn gīwā. Ta zūrā, ta cakē.

Sai gīwā ta zāburā ta cē, "Ā'a, kazā! Ābin nākī bā na lāfiyā ba nē. Duk kīwōn nān dā mukā yī bā kī kōshī ba? Dā idōna zā kī kārā?" Sai ta runtūmā cikin dāji. Kazā tā ci garī.

Tatsuniyā ta 8:

Bāgwārī da Mālāmī

Wani mālāmī ya sauka gidan Bāgwārī. Bāgwārī ya cē masā, "Gā ābinci nān, amma kadā kā ci kārēna."

Mālām ya cē, "Ai, ābinci mai kyau nē, bā nā rēnā ba."

Lokacin dā ya gamā cī, Bāgwārī ya kawō ruwā, ya cē, "Āshē dā i nā cēwā mālāmai bā sū cīn kārē."

Mālāmīn ya cē, "Wanē mālām ka ga yā ci kārē?"

Bāgwārī ya cē, "Bā kai nē yānzū ka cī ba?"

Mālāmīn ya cē, "Āshē kārē nē? Kā kī gayā minī!"

Bāgwārī ya cē, "Af, ai dā gāngan ka cī. Na gayā makā, 'Kadā kā ci kārēna'."

Tātsūniyā ta 9:

Zāmanī Rīgā Nē

À wani kauyē cikin kasaŕ Jos, an yi wani mutum, wai shī Shēkare, mai tausayī dà taimakon jama'a. Gà shi, kumā, dà saukin hālī dà rashin girman kai. Tō, gà irin abubuwan dà zāmanī ya kawō. In aka cē, gà wani sābon abū ya zō, kō wata sābuwaŕ dōkā, sū Shēkare su kē fārā marabā dà shī. Haŕ mutānē sukan cē, "Kai! Shēkare bā kà gaŕdamā. Kōmē aka cē makà sai kà yārdā?" Shī kumā yakan cē, "Ai, zāmanī rīgā nē. Yadda ya zō makà, haka zā kà sà shi in ka nà sō kà zaunā lāfiyā."

Tātsūniyā ta 10:

Kōmē Kā Sāmu, Gōde Allā

Wani marīrī yā tafi shān ruwā à tafki. Sai ya ga inuwaŕsā cikin ruwā, ya cē, "Ashē haka na kē dà kyāu! Bān yi tsammānī duk dājin nān akwai mai kaho kamata ba, gà tsawō, gà kyāu, gà tsinī. Ammā kash, kafāfūna sun yi minī kadan. Dā sun yi kyāun kahōna, dà bā haka ba."

Bai sanī ba, mafarautā sun fitō dà karnukānsu. Dā jin mōtsī sai ya daga kai, ya nā saurarō, sai sukā hangō kahonsā, sukā sakam masā karnukā. Marīrī ya zūrā à guje, karnukā su nā biye. Nan dà nan kafāfūn dà ya rēnā sukā yi masā rānā, ya baŕ karnukā bāya, ya shiga cikin kurmi. Ammā kahon dà ya kē yabō ya sarkāfē cikin duhun kurmi. Ya yi, ya yi, ya kāsā fitā, haŕ karnukā sukā zō sukā kāmā shi. Māsu farautā sukā zō sukā bugē, sukā yankā.

Tātsūniyā ta 11:

Kōwacē Halittā Dā Irīn Nātā Wayō

Wani hankākā nē kishirwā ta dāmē shi. Ya yi ta nūman ruwō, bai sāmū ba. Sai ya sauka à wani gidā, ya yi ta lallēka tukwānē. Māsu gidān su nā kallonsā, shī bai gan sū ba, kishirwā tā dāmē shi. Can sai ya tarař dà ruwā à wata kwalabā mai tsawō. Àmmā ya rasà yaddà zai shā, don ruwān iyākārsā rabīn kwalabān nē kurūm, bakintā, kūwā, lā shi dà girman dà kansā zai iyā shigā. Sai ya yi ta yāwō sākō sākō, ya nā daukō tsakuwā dà kanānan duwātsū. In ya zō wurin kwalabāř sai yā sakā tsakuwan nan cikintā, yā, kumā, kōmā, yā daukō wata yā sakā. Haka ya yi ta yi hař ruwān ya tāsō samā daidai bakin kwalabā yaddā zai iyā sā bakinsā. Ya shā, ya shā, ya kōshī, sā'an nan ya tashī ya nā gōdiyā, "Kwā, kwā, kwā."

Tātsūniyā ta 12:

Sāmū Yā Fi Iyāwā

Wani macijī ya hau kilīsā. Ya nā tāfiyā, sai ya gamu dà kwādō. Kwādō ya cē, "Kai, macijī, bā haka a kē hawan dōkī ba, duk à nannāde cikin sirdī. Sai kà saukō, kà ga yaddā a kē zaman sirdī.

Macijī ya cē, "Tō, zō kà hau."

Ya saukō. Kwādō ya yi tsallē, ya hau, ya zaunā daidai. Ya yi sukuwā fagē biyū, bai fādī ba. Ya kōmō, ya cē wā macijī, "Kā ga yaddā a kē hawan dōkī--bā kamař irin nākā ba."

Macijī ya cē, "Nā ganī. Tō, bā ni dōkina. Ai, sāmū ya fi iyāwā. Kai dà ka iyā dōkī, bā kà sāmū ba, iyāwārkā banzā nē. Nī, kūwā, tun dà ya kē dōkī nāwa nē, kōyāyā na kē sō in hau shi sai in yi!

Tatsuniyā ta 13:

Zōmō dà Kùnkurū

Wata rānā zōmō dà kùnkurū, sukà yi gārdamāř tsērē. Zōmō ya cē,
"Kai, dai, kùnkurū, ragō nē, bā kà dà saurī." Kùnkurū ya yi mūrmūshī,
ya cē, "Ai, bā hakà ba. Duk rashīn saurin nān nāwa, na tabbātā in mun
yi tsērē, zān tsērē makà, zōmō."

Shī kē nan, sukà fārā tsērē. Kùnkurū ya kāmā tāfiyā, tinkis,
tinkis, kāmāř yaddā ya sābā. Zōmō ya cē, "Nā tabbātā, ta kōwānē hālī,
zān tsērē wā kùnkurū. Don hakà zān kwāntā in hūtā, in yi barcī tūkūna,
sā'an nan in tāshī in cim masā, in wucē shi."

Ya kwāntā, barcī ya kwāshē shi. À hankālī, à hankālī, hař
kùnkurū ya isa. Can, sai zōmō ya farkā dagā barcī, ya rūgā à gūje.
Ya nā isā, sai ya tarad dà kùnkurū hař yā rigā shi.

Dan hākin dà ka rēnā, shī ya kē tsōnē makà idō.

Tatsuniyā ta 14:

Kùnkurū dà Ùngulū

Kullum kùnkurū ya nā ganin makwabtansā, tsuntsāyē, su nā tāshī
samā. Rān nan sai haushī ya kāmā shi. Ya cē, "Kai, dà nā iyā tāshī
samā dà nā ji dādī." Sai ya jē wajen ùngulū ya cē masā zai bā shi
duk dūkiyāř dà ya mallakā à dūniyā idan zai kōyā masā yaddā a kē
tāshī samā.

Dà farkō ùngulū ya kī dōmin ya ga hakanan bā zai yiwu ba. Àmmā
kùnkurū ya lallāshē shi, hař ùngulū ya yādā. Shī kē nan, sai
ùngulū ya dāuki kùnkurū ya yi samā dà shī, ya tāfi, ya tāfi. Dagā
can ùngulū ya sakō kùnkurū, ya cē, "Tō fa!" Kāfin kùnkurū yā budē
bākī, yā fādō kān duwātsū, yā tararrātsē.

In ka nā sō kà ji dādin zaman dūniyā, tō, tsayā indā Allā ya ajiyē ka.

Tātsūniyā ta 15:

Zāki da Zōmō

À da zāki da zōmō àbòkan jūnā nè kwarai dà gaskē. Rān nan zōmō ya tām̄bayi zāki, ya cē, "Zāki, gaskiyā nè, kuwā, wai zākōkī su nā jīn tsōron cārař zākārū? Wai, idan sukā ji zākārā yā yi cārā, sai sū gudū?"

Zāki ya cē, "Wannān gaskiyā nè. Bā àbīn dà mukā kī kamař cārař zākārā. Àmmā bā mū kadai ba nè haka. Duk yawancin mānya-mānyan nāmūn dāji, àkwai wadansu abūbuwā kanānā dà mu kē jīn tsōronsū. Yānzū, misālī, kā ga gīwā ta nā jīn tsōron gūmānin nān dà àladē ya kē yī."

Zōmō ya yi farat, ya cē, "Ai, tō, wannān shī nè dālīlīn dà ya sā mū zōmāyē, mu kē jīn tsōron karnukā!"

Tātsūniyā ta 16:

Majālisāř Bērāyē

Rān nan bērayē sukā yi bābban tārō à bābban dākīnsū na shāwarā. Su nā shāwarāř yaddā zā sū yī dà kyānwā, don ta nā dāmūnsū. Bērāyē sun kāwō shāwarwarī dà dābārū dà yawā. Akā yi ta mahāwarā, àmmā akā rasā dābārā mī kyāu.

Sai wani saurāyin bēra ya mīkē, ya cē, "gā dābārāta: sai à nēmi kārarrawā, à daurā à wuyān kyānwā yaddā kōyāusnē, in tā zō, kāfīn tā isō wajemmū sai mū ji mōtsintā mū gudū."

Duk 'yam majālisā sukā yārdā dà wannān shāwarā. Can, sai wani bēra, tsōhō, fuskārsā cīke dà farin gāshī, ya cē, "Tō, mun jī. Gā dābārāř dà a kē sāmū. Àmmā wānē nè zāi daurā wā kyānwā kārarrawāř?"

Majālisā tā yi tsit! Akā rasā mī amsāwā.

Tàtsūniyā ta 17:

Wani Bārāwō

Wata rānā wani ɓārāwō ya zō ƙasaɗ Àbūjā. Kasan nān, kùwā, mai yawan kwāzazzabō nē, dà fālālē à ciki. Dà darē in kā ganī sai ka cē ruwā nē à kwance, tun bā dà farin wata bā.

Tō, ɓārāwōn nān ya shiga wani gidā, ya yi sātā. Ya nā cikin kwāshē kāyā, sai masu gidā suka farka suka fitō. Bārāwō ya gudū, akā bī shī dà kuwā haɗ zuwā bāyan gārī. Duk mutānē su nā biye dà shī à gūje, haɗ suka kai wani kwāzazzabō.

Sai wani cikinsu ya rikā cēwā, "Kū tarē, kū tarē, kada ya fādā ruwan nān!" Shī, kùwā, dà jīn haka, sai ya yi ta ƙōkarī ya kai kwāzazzabōn dōmin ya shiga ruwā, ya yi iyō ya tsērē. Dà zuwānsa wurīn ya tākura, ya yi tsallē. Sai ya fādī bisā fālālē kush, hanci ya fashe, nan ya sūmā. Akā zō akā kāmā shi akā daurē.

Tàtsūniyā ta 18:

Jēmāgē dà Kudīn Kasā

Wata rānā sarkin dabbōbī dà sarkin tsuntsayē suka yi maganā à kan kudīn kasā. Sarkin dabbōbī ya aiki jākādānsa, kūrā, wurin jēmāgē dōmin tā ƙarfi kudīn kasā. Jēmāgē ya cē wā kūrā, "Nī bā dabbā ba nē. Kō cikin talakāwan sarkin dabbōbī akwai mai fiffikē?"

Tō, kūrā, ta tafi ta gayā wā sarkin dabbōbī abīn dà jēmāgē ya cē. Dà sarkin ya ji haka, sai fushī ya kāmā shi. Àmmā bā abīn dà zai yī-- bāi iyā amsaɗ tāmɓayāɗ jēmāgē ba.

Dà gārī ya wāyē, sarkin tsuntsayē ya aiki dōgarāwansa wurin jēmāgē. Dà dōgarāwan suka tāmɓayē shi kudīn, sai jēmāgē ya cē masu, "Nī bā tsuntsū ba nē, kō cikin tsuntsayē akwai mai hakōrā dà mai shayad dà 'yā'yansa dà nōnō kamaɗ nī?"

Tō, dōgarāwan nān sun yi māmākin jīn haka. Sai suka kōmā wurin

sarkī, sukà gayà masà àbīn dà jēmāgē ya fādā. Àmmā sarkīn bai iya kōmē ba--bai iya amsār tāmbyār jēmāgē ba.

Tō, hař yānzū jēmāgē bā yā biyān kuḍin kasā--bā yā cikin dabbōbī, bā yā cikin tsuntsaye.

Tātāniyā, ta 19:

Ungulū da Shāhō

Wata rānā ungulū ta nā bisà itācē, sai ya ga shāhō. Shāhō ya cē wà ungulū, "Mē ki kē yī nān?"

Ungulū ta cē, "I nā jirān àbinci à hannun Allā."

Shāhō ya tāshī ya nā cē wà ungulū, "Nī, dai, dà karfī ni kē nēmā, kō dà hālin kākā."

Shāhō ya yi sama. Daga can sai ya hangō bērā. Àshē bērān ya nā kusa dà tarkō nē. Shāhō, dà ya kāwō sūrā, ya fādā cikin tarkōn. Ungulū bā tā tāshī ba. Shāhō ya yī ya yī, ya kāsà fitā. Ungulū ta tāsō, ta sauka jirif.

Shāhō ya cē, "Ungulū inā zā ki? Bā kī barī hař in kārāsā?"

Ungulū ta cē, "Aī, dā, kai, zā kà cire wà wani rai. Tō, àshē kai nē na Allā dà na kē jirā. Yāu inā karfīn nākā?"

Tatsuniyā ta 20:

Rai Yā Fi Dūkiyā

Wani mutum ya rasa abin da zai ci. Babu kudi, babu abinci. Ya tafi wajen sarki, ya ce, "Ba ni da cin yau, ba ni da na gobe. Ba ni da kome a duniya sai warkin nan. Na gaji da raina. I na so ka kashè ni."

Sarki ya ce, "To." Ya kira dogarai, ya ce a tafi a kashè shi.

Za a sare shi, sai wani ya zo, ya ce, "In an kashè shi, i na so a ba ni warkinsa."

Sai mutumin ya ce, "Kai, ku tsaya! A koma da ni wajen sarki, i na da magana."

Aka koma da shi. Sarki ya ce, "Me ya faru?"

Ya fadi gaban sarki, ya ce, "Ranka ya dade, a ba ni. Yau na ga wanda ya fi ni tsiya. Ashè rai da dadi."

Sarki ya ce, "Tafi abinka, ka gode wa Allà da ya ba ka rai da lafiya."

Tatsuniyā ta 21:

Sata Ta Saci Sata

Wata rana wani barawo ya tafi ya tasi, ya kawo gidansa. Ya fada wa mata tasi ya na so ran kasuwa ta tafi ta sayar masa da ita. Matarsa ta ce, "To, Allà ya kai mu."

Da rana kasuwa ta zo, sai ya sa ta wanke tasar, ta tafi da ita kasuwa. Da ta tafi, ta riƙa 6oye tasar har ta isa kasuwa. Ta jima cikin kasuwa, ba ta amince ta fid da tasar ba, har, dai, ta gaji, ta fitar ta na tallà. Cikin yawonta ta gamu da wani mutum, ba ta sani ba ashè barawo ne. Ya yi ciniki, ta sallama. Ya ce mata ta zauna, ya tafi wurin 'yan'uwansa ya yi

shāwarā, yā zō yā biyā. Ya tafi, bai dāwō ba. Ta yi jirā haɗ ta gāji.

Dā ta tabbātā yā gudū nē, ta tashī ta kōmā gidā. Ta iske mijintā tare da mutanē da yawā. Sai ya cē mata, "Yayā cinikī? Yā yi kyau, dai?"

Ta cē, "I."

Ya cē, "Nawā kika sayaɗ?"

Ta cē, "Yadda ka sayō, haka na sayaɗ."

Ya cē, "À zauna lafiyā, abū yā yī."

Tattalinuwa ta 22:

Hāsārā da Rībā

Hāsārā da Rībā, uwaɗsū dayā, ubansū dayā. Ita Hāsārā kyakkyawā cē kwarai, Rībā, kuwā, mumunā. Sai Tinau da Sulē suka nēmē sū da aure. Tinau ya fi Sulē kudī, ya bi kyau, ya shiga nēman Hāsārā. Sulē, kuwā, ya fadā nēman Rībā. Akā bā sū bakī dayā, akā sā su à lallē rānā dayā, akā kai kōwā gidan mijintā.

Tō, ita Hāsārā ta nā sōn abinci mai dādī da kāyan adō, da zannuwa masu tsada, ta nā yangā. Rībā, kuwā, takan taya mijintā daukaɗ kāyā zuwa kasuwaɗ kauyē. Idan sun sami rībā sai sū bōyē rabi, sū kōmā da saurā wajen safarā.

Ananan, kafin shekarā gida Sulē ya zama mai aɗzikī. Tinau, kuwā, ya kōmō tik. Shi mā, sai ya gudū ya baɗ Hāsārā à gidā, duk da kyan nan nata. Tā auri wani, shī, kumā, haka. Kafin shekarā biyū auren Hāsārā hudū. Rībā, kuwā, ta nā nan da mijintā Sulē. Sun yi aɗzikī, haɗ da shanū da masu kiwonsū.

Wanda ya bi sōn zuciya, ai, lallē zai auri hāsārā.

Tàtsūniyā ta 23:

Mafàraucī dà Àbòkinsà

Sānī ya tafi dāji, ya kāmà zābī hudū. Ya nà kōmōwā sai ya gamu dà àbòkinsà Mūsā. Mūsā ya cē, "kai, Sānī, yāu ka yi sà'a! Bā zā kà bā nī dayā ba?

Sānī ya cē, "A'a, ai kōwaccē nān dà àbīn dà zān yī dà ita. Kā ga dayā ta biyān bāshī cē, dayā ta bā dà bāshī, dayā zān cī dà kaina, dayā, kuwā zān yar."

Mūsā ya cē, "Tun dà ya kē nī àbòkinkà nē, bā sai kà bā nī ta bāshīn ba?"

Sānī ya cē, "Bā kà gānē ba. Waddà na cē zān biya bāshī, iyāyēna zān bā, dōmin in sākà musū wahalār dà suka yī dà nī tun i nā yārō. Waddà na cē zān bā dà bāshī kuwā, zān bā 'yā'yāna nē, don in nā tsūfa wata rānā zā sū rānā minī. Wannān, kuwā, dà na cē zān cī don kaina, ka san sō duka sō nē, amma sōn kai yā fī."

Mūsā ya cē, "Tō, kà bā nī waddà ka cē zā kà yar mānā."

Sānī ya cē, "A'a, ai, wātō ita cē waddà zān bā mātāta, dōmin kōmē na bā tā, wata rānā zā tā yi minī butulcī. Kā ga, nā yar kē nan!"

Tàtsūniyā ta 24:

Zākī dà Bērā

Wata rānā zākī ya nā barcī cikin inuwar itacē. Sai ga wani karamin Bērā ya zō, ya hau bisà bāyan zākī. Nan dà nan zākī ya tashī, ya kāmà Bērā à hannunsa.

Bērā ya yi kūkà, ya cē, "Bār nī in tafi."

Zākī ya cē, "Bābū! I nā jīn yunwā, kwarai! Lallē, zān cīnyē ka."

Bērā ya kāmà bākī, ya nā tūnānī. Sai ya cē, "Kai manyan dawā nē. Nī karamin halittā nē. Kō ka cīnyē nī, bā zā kà kōshī ba."

Zākin nan ya nā dà kirkī. Ya yi mūrmūshī, ya jī tāsāyin Bērā. Ya sākē shī, ya cē, "Tafi àbīnkà."

Bāyan kwānā ukū, zākī ya nā yāwō cikin dāji, ya nā nēman àbīnci. Sai ya fādā cikin wani tarkō kamañ bābbañ ashūtā. Ya yī, ya yi ta yī, amma ya kāsà fitā.

Sā'an nan Bērā ya zō, ya ga hakā. Ya tunā dà àlhērīn dà zākī ya yi masā, sai ya gurgūrē igiyār ashūtār hañ zākī ya tsīrā.

Àlhērī dankō nē, bā yā fādūwā kasā banzā.

Tatsuniya ta 25:

Wani Dan Sarki da Alkali

Wata rana wani dan Sarki ya hau kilisha tare da abokinsa. Sai aka gaya masa wani daga cikin yaransa ya yi laifi, har an kama shi, an kai shi gaban babban Alkali.

Da jin haka, dan Sarki ya yi fushi, ya tafi wajen Alkali, ya ce a sake shi.

Alkali ya ki. Ya ce, "Tun da ya taki shari'a, sai na yi masa ladabi. Domin haka Sarki ya ajiye ni nan in hukunta dukan wanda ya yi laifi."

Daga nan dan Sarki ya tunzura, ya yi masa mari. Nan da nan Alkali ya sa aka kama shi, aka tafi da shi aka daure.

Sa'ad da ya ke daure, ya tuna abin da ya yi wa Alkali, ya yi nadama. Da adadinsa ya cika, ya tafi wurinsa ya roke shi gafa. Alkali ya gafarta masa.

Tun daga ran nan dan Sarki ya girmama shi. Lokacin da ya hau gado, ya mai da shi kama ubansa, ya ba shi iyakar amana. Domin ya ga ya tsaya wa gaskiya, ba ya jin tsoron kowa, ko da dan Sarki ne.

SASHI NA BIYU LABARIN HAUSAWA

A) Kasar Hausa

Inda Hausawa su ke sosai, kasar Kanò, kasar Sakkwato, da rabin kasar Zariya ta arewa. Kasarsu da yawa ce, amma su da yawa ne--watakila lissafinsu zai kai wajen milyan goma sha biyu cikin Nijeriya da wajen wani milyan biyar a wadansu kasashen.

Galibin kasar Hausa jigawa ce, amma wajen kudu maso gabas akwai duwatsu. Kudu, kiwa, duk itatuwa sun fi yawa da girma. Tsakanin Katsina da Sakkwato akwai wani babban daji inda ba kowa--sunansa Dajin Rubu.

Akwai ruwan sama da dama a kasar Hausa, amma bai isa ya sa ta ta yi duhuwa ba. Saboda haka ciyawa takan yi yawa da damina. Da rani, kiwa, akan kone ta.

Tun da ruwan sama bai yi yawa kamar na kasar kudu ba itatuwa gajejjeru ne, amma da jimirin rayuwa. Akan yi amfani da su wajen abinci da sana'a daban daban. Cikin mafiya amfani akwai dorawa, kadanya, kuka, madaci da tsamiya. Ko da shi ke akwai ruwan sama da yawa a Nijeriya ta Kudu, yawancin wadannan ba su samuwa a wajen. Itatuwan kudu sukan fi na arewa tsawo da girma.

B) Mazaunan Kasar

Hausawa sun ce asalinsu daga wani mitum ne wanda ya zo daga gabas, ya sanka a Daura. A nan ya kashen wata macijiyar mai wahala da mutene, har ya auri sarauniyar garin. 'Tayin da sukai haifa, wai, su ne farkon sarautar Hausa Bakwai.

Hausawa sun kasu daban daban--kamar su Kanawa na Kanò, Zamfawa masu zama tsakanin Katsina da Sakkwato, Kabawa yamma da Sakkwato wajen kasar Birnin Kebbi da Argungu, Zazzawa na Zariya, da Katsinawa, da Daurawa.

Wadannan sun bambanta ga al'adu kadan kadan amma duk sun gamu bisa ga harshen da halin zamansu, har a na iya a ce da su iri daya.

c) Tufafi da Kayan Ado

Tun kafin zuwan Turawa, tufafin da su ke sawa da kansu su ke sakawa. Auduga ta wadata. Kadi da saka, kuma, sanannu ne. Akan saka zamuwa masu fadin kwarya daban daban. Wasu, kiwa, akan rina kama yadda a ke yi yanzu. Kumam, akan kawo wadansu irin tufafi daga Nufe da daga gabas.

Har yanzu sukan saka tufafinsu da yawa, tun ba cikin kauyuka ba. A zamanin nan, kiwa, su na dinkin tufafinsu irin na da amma da yawa sukan yi da sandunan Turawa. Wurin aiki talakawa sukan dauka ko bante, ko dogon wando irin na Turawa, amma tufafin da Hausawa suka saba sawa sosai, su ne babbar riga mai kama idon sau, da wando mai fadin kubaka.

Akan yi aiki da yawa a kan tufafin. Wani lokaci a na shuda riguna, wani lokaci a na yinsu da siliki masu launi daban daban. Banda wannan akwai dinki da yawa na ado da su ke yi a kan riguna da sauran tufafi, ko da hannu ko da keken dinki.

Sukan sa taguwa da 'yar ciki da irinsu kanana-kanana a karkashin riga. Masu zarafi, kiwa, lokacin da a na wani taro, sukan yi hafi. Sukan sa milara dara ja ko fara, har sukan yi nafi. Sukan sa takalma iri-iri--wasu ma, har na danko.

Galibin mata sukan dauka tufafi irin na sakar kasar (banda matan masu arzikin). Su ne: fatari, da madauri wanda akan dauka daga kirji zuwa sharaba, har wasu sukan sa taguwa. Akan yi musu zane kuma. Da yawancin tufafinsu irin sakar mutanen kasu ne, amma yanzu mata da yawa sukan sa irin da aka yi da yadin Turawa masu launi iri-iri. A kai mata sukan dauka kallabi ko su yafa mayafi.

Bandà zôbbā, mazājē bà sù cikà sânya àbin adō ba. Gālibin àbin adon mātā azūrfā cē, sū nē shunkō, àbin kūnnē, liyārai dà mundāyē na kafā dà na hanmū. Wadansu, kumā, sukān hūdā hancinsu sù sâ tarō kō dan tūkā. Wadansu, mā, sukān daurā tågōdē kō tsākiyā.

Mātā sukān yi kitsō irī dābar dāban. Mazā sukān yi askī.

D) Ruwan Samā, Dāmuna dà Rānī

Sabōdā rashin ruwā wani lōkaci̇ kasȧ Hausā tā fi ta kudū zāfi̇ dà yawā. À arēwā rānī ya fi dāmunȧ yawā. Rānī, kùwā, ya kasu ukī--kākā dà mīntūru̇ da bazarā.

1) Dāmunȧ

Dà dāmunȧ, iskā ta fi zuwā dàgā yāmmā kō yāmmā masō kudū. Rānā, dai, dà karfē shā biyū takān yi tsakā sōsai, kō ta gōcē zuwā arēwā kadan. À lōkacin nān bā tsananin zufā, bā tsananin dārī. Ruwan samā, kumā, yā isa. Ciyāwā, sai tā tsira, itātuwā sù hūda, wurī dukā yā kōmā tsanwatsanwa. In dāmunȧ ta fādī sōsai akān yi shūkā. In mārkȧ ta yī ruwā yakān bātā ginī, yā cikā fadamōmī, kōgunā, dà taffukā. À lōkacin tāfiyā takān yi wuyā in bā à kān hanyār mōtā waddā a kē iyā amfānī dà ita kō da dāmunȧ ba.

2) Kākā

Dà zuwān kākā, iskā takān fārā zuwā dàgā arēwā masō gabās. Ruwan samā yā kārē kē nan. Dà rānā àkwai zāfi̇. Dà darē àkwai sanyī. Wata rānā bā à ganin nīsa sabōdā hazō. Akān yi girbī--sā'an nan àbinci yakān yi àràhā idan hatsī ya yi kyāu. Wannān shī nē lōkacin wāsānī dà shagulgulā dà bukūkuwā. Akān sayad dà sābon hatsī in ya yi yawā. Kumā, akān yankē ciyāwā à ajiyē dōmin bazarā.

3) Hīntūru̇

Wannān lōkacin tsananin dārī nē. Mutānē sukān hūrā wutā dà darē sù yi dīmī. Wata rānā hazō yakān yi yawā hȧr yā rufē rānā. Kasȧ duk takān būshē.

4). Bazarā

Cikin bazarā zāfī ya fi yawā. Lōkacin zufā nē--mutānē duk dà dabbōbī sukān rāmē. Àbinci ya nā dà wiyā, kumā, dà tsādā. Lōkacin gūguwā nē, kùwā. Manōmā sukān shārē gōnākinsū sū sā musū tākī.

Kudū dà Zāriyā ruwan samā yakān fi na wasu kasāshen Hausā yawā. Kumā, sukān rigāyē sū sāmī. Àbīn dà ya sā hakā, dōmin sukān rigāyē sū sāmīn iskā mī kēwō ruwā dàgā kudū.

Wannān shī nē wātānnin dāmūnā dà sū yankīn rānī à kasā Zāriyā dà kasā Kātsinā--

	<u>À kasā Zāriyā</u>	<u>À kasā Kātsinā</u>
Dāmūnā	Afrīl--Òktōbā	Yunī--Sātumbā
Kākā	Òktōbā--Dīsambā	Sātumbā--Nuwambā
Huntūrū	Dīsambā--Jānairū	Nuwambā--Fābrairū
Bazarā	Fābrairū--Afrīl	Fābrairū--Yunī

E) Àbinci dà Àmfānin Gōnā

Tun dà dāmūnā bā tā dà yawā, àmfānin gōnā sai māsū mūnā dà saurī, wadāndā farī, kumā, bā zāi kashē su ba. Sabōdā hakā dāwā dà gērō dà mīwā (Zazzagāwā su nā cē dà shī dàurō) sū nē mānyā. À arēwā gērō dà mīwā sun fi yawā, à kudū, kùwā, dāwā.

Àkwai, kumā rōgō, wākē, gyādā dà audūgā. Ìndā ruwan samā ya isa, kùwā, akān sāmī dānkālī dà dōyā. À wadānsu wurārē mā, ìndā kōgunā dà fadamōmī su kē, dà dāmūnā a nā iyā shūkā wadānsu àmfānī māsū sōn ruwā dà yawā, kāmā gwāzā, rākē dà shīnkāfā. Bā ā shūkā shīnkāfā sai wurīn dà ruwā ya kē kwānciyā. Sabōdā hakā tā fi yawā cikin fadamōmin kasā Sakkwatō, Birnin Kebbi dà Argungū.

Dā rānī a nā yīn lāmū. Nān nē a kē shūkā àlbasā, alkamā, bārkonō, gwandā dà wadānsu. Lāmū irī ukū nē--

1) Dōkin Ruwā. Shī nē wūriyā waddā a kē yī dōmin ruwā yā bī dāgā rāfī zuwā gā àmfānīn.

2) Jīgō (à Sakkwatō sūnansā kūtārā). Shī nē gwāfānnī wadāndā akān kafā à bākin kōgī, à dōrā itācē, à daurā masā gūgā dōmin kamfatō ruwā.

3) Cākarkārī. Shī nē àbīn dà sukān dōrā à tsākānin gwāfā biyū, sū rātāyā masā dōguwār igiyā mēi gūgā biyū. Cākarkārī ya nā juyāwā--in gūgā dayā tā kamfatō ruwā sai ta biyū tā yi kasā. A nā yīn wūriyā dāgā gārē tā zuwā indā a kē bīkātā.

F) Dabbōbī

1) Na Gidā. Sū nē shāmī, awākī dà tumākī. Wadānnān sukān bā dà madarā, mēi, nāmā dà fātā. Shāmī sun fi yawā indā àkwai fadamōmī, dōmin nān su kē sāmīn danyār ciyāwā kō dà rānī. Don hakā, dà rānī Sakkwatō, Birnin Kebbi dà Argungu sukā fi wurārē kāmār Kātsinā shāmī dà madarā dà mēi. Àmmā dà dāmūnā ruwā ya yi musī yawā à fadamōmī. Sabōdā hakā akān kai sū jīgāwā. Tun dà àkwai ciyāwā kō'inā tīnjim, madarā dà mēi su nā dà àràhā à kasā Hausā.

2) Na Daukàn Kāyā. Sū nē tàkàrkàrai, rākumā (arēwā dà Kanò), jākunā dà àlfādàrai.

3) Tsuntsāyen Gidā. Sū nē kāzā, àgwāgwā, tàntabārā dà tōlo-tōlō. Àkwai, kumā, jīminā.

4) Karmukā. Àmfānīnsū ta wajen fārautā dà tsaron gidā.

5) Dawākī.

6) Nāmūn Dājī. (Nāmūn dājī sun fi yawā cikin mānyan dazuzzukā kāmār Dājīn Rubū--sū nē dāmīsā, ɓaunā, zākī, haɗi dà gīwā dà irīnsū dà yawā mānyā dà kanānā. Indā mutānē su kē dà yawā, kāmār kasā Kanò, bà à cikā ganin nāmūn dājī ba--sai kūrā.

G) Àbinci

Bàbban àbincin Hàusāwā tuwō nē na gārin dāwā kō gērō. Àmmā à Sakkwatō, Argungū dà Birnin Kebbi a nā yīnsà dà shīnkāfā, à kudū, kùwā, dà dōyā. Tuwon nān a nā cīnsà dà miyā. Miyār, kùwā, akān yī tā dà kuḡewā, kō dà ganyen kūkā, à sā àlbasā, gautā, dàddawā, gishirī dà kāyan yājī iri-irī. Akān sā nāmā kō kīfī in dà àkwai.

Kumā, sukān shā kùnmū kō furā dà nōnō in dà zarāfī. Wadānnān a nā yīnsū dà gārin gērō kō mēiwā wandā akā dafā shi tārē dà ruwā. Kùnmū iri-irī nē-- àkwai na zākī, àkwai na yājī.

Wajen àbin marmarinsū àkwai tōye-tōyē iri-irī wadāndā su kē yīnsū dà gārin alkamā kō wākē kō masārā game dà shīnkāfā dà zumā. Sukān dafā dānkālī dà rōgō kumā.

Cikin itātuwān dājī wadāndā su kē àmfānī dà sū, dōrawā cē bàbbaḡsū. Akān yī dàddawā dà 'yāyāntā. Sukān sōyā kāyan miyā dà mān gyādā dà mān shānū.

Gālibin wurārē kīfī ya nā dà wūyā, àmmā mutānen Birnin Kebbi dà Argungū su nā cī dà yawā, haḡ sukān kyāfē shi sū aikā wani wurī à sayār.

H) Sana'ō'ī

1) Sana'ō'ī sun bàmbantā wurī wurī. Àkwai dàlīlai ukū na bambancīnsū--

a) Sāna'ā bā tā yīuwā sai īndā a kē sāmīn àbin yīntā dà sauḡī dà àràhā.

b) Gwānintār mutānen kasār.

c) Sāmīn kāsūwār sayad dà kāyan sāna'ā, kō wajen mutānen kasār kō wajen wadāndā su kē cīnikī dà sū. Mīsālī, gīnīn tukwānē--in bā yumbū kusa mutānē bà zā sū kōyī gīnīn tukwānē ba. In su nā bukātārsū, sai sū sāyā. Àmmā wātākīlā dà yumbū, bā magīnā--kīlā sun fi sōn kwaryā kō tukunyaḡ karfē. Kō, kùwā, àkwai yumbū dà magīnā, àmmā sāna'ā ta mutū dōmīn yānzū mutānē sun fi gānē na karfē dà irīn na dā.

2) Àmmā mihimman sana'ō'in Kasā' Hausā sū nē--

a) Nōmā

Wannān bàbbā' sàna'ār Hàusāwā cē. Àbīn dà su kē sāmī dàgà gārē
tā ya isa yà ciyad dà mutānen kasā', ha' sū ragē àbīn dà zā sū sayā' kāmā'
sū gyādā dà audūgā. Su nā aiki dà kāyan nōmā iri-irī--ruwansū na farfē nē,
kōtā ta itācē. Masassākā dà makērā sukān sāmī cīnikī gā manōmā.

b) Kīrā

Zāmānin nān hasken kīrā ya dushē sabōdā shigōwā' kāyan Tūrāwā,
kāmā' sū wīkākē, àlmakāshī, cīsōshī dà waninsū. Àmmā ha' yānzū ta nā dà
darajā tun dà a kē kīrār kāyan nōmā, ha' dà wūkākē dà līnzāmai dà līkkāfū.
Yānzū a nā kīrā dà farfēn Tūrāwā, àmmā dā dà tamā nē waddā a kē tōnōwā cikin
kasā'. Zāmānin nān bā ā narkad dà tamā dà yawā.

c) Sassākā

A nā sassākā kōtā, turmī, tafaryā dà kujēra' mātā dàgà itācen kasā'.
Yānzū wadansu su nā kōyon sassākā' àkwātī dà kujēra' Tūrāwā.

d) Sākā

A nā shūkā audūgā dà yawā cikin kasā' Hausā. Bandā waddā a kē
sayad dà ita gā Tūrāwā, dà yawā a nā kadāwā a nā sākā irī biyū nē--

(1) Sākā irīn ta mazā--ita a kē yīntā kwaryā kwaryā. In ta isa
sai à yankē zugū, à dīnkā zanē kō wani àbīn dà a kē mufī. Irīn wannān sākā
ta sākī dà ta farī.

(2) Sākā irīn ta mātā--gālibī a nā yī dà farin zārē kō bakī. Akān
yī tà ciki biyū māsū fādī, à hadā su à dīnkē. Ta bakīn zārē ita cē àmagī,
ta farī, kīwā, gwādō.

Hausāwā dà yawā, tun, mā bā mutānen gārī bā, yānzū sun fi sōn
sandunān Tūrāwā. Sabōdā hakā darajā' sàna'ān nan ta ragu.

e) Rinī

Hausāwā gwanāyē nē gā rinī, ha' lābārīn rinīnsū ya bāzū kwarai

cikin Afirka ta arēwā. Mānyan bakāken rīgunā na mazā, shūḡḡan zannuwā na mātā, rawunā māsu wāḡkiyā waḡandā Hāusāwā su kē sō. Birnī dà kanyē àkwai karōfī, àmmā Kanò cē bàbba. Dā rirānrun zannuwā bàbban àbin cinikī nē, haĩ sukān sai dà sū cikin wadansu kasāshē.

f) Ginī

Hāusāwā sun iyā ginī fā. À Kātsinā àkwai ginin dà ya shēkarā dàrī-- haĩ fī, mā. Gā irin dà akā fi yīnsū--

(1) Sōrō--shī nē wandā a kē ginā shi dà tsawō, kumā dà kaurī. A nā yi masā daurin gūgā kō bakan gizō, akān dōrā masā azārā dà zānā kō irintā, sà'ān nan à rufē shi dà kasā. In akā gamā, sai à shāfā masā lāsō don māgānin ruwā--shī nē kātsī wandā akā haḡā shi dà dāfārā dà gāshin jīmā. Kātsī, kùwā, shī nē tāsō na tukunyaĩ bābā wandā akā dībā, akā dūnkulā shi curī-curī, akā kōnē.

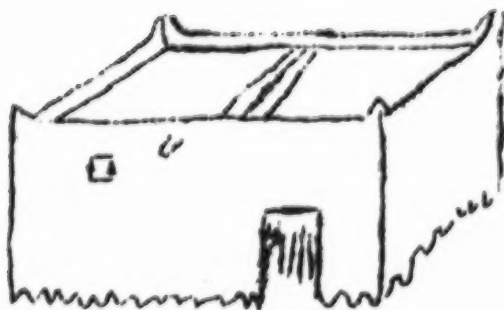
Bēnē--sōrō nē wandā akā kārā dākiḡ ḡayā à bisā.

Shīgifā--ita cē waddā bā bakan gizō.

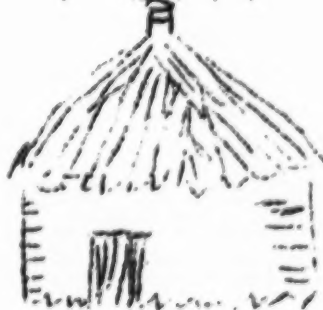
(2) Dākin hayī--shī nē wandā a kē gūḡāwā kamaĩ dānān arnā à yi masā jinkā. Wasu, kùwā, bā sū ginī, sai karā su kē jērāwā sū shāfē dà kasā.

Sōrō ya fi yawā wajen māsu arziki cikin garūruwān arēwā. À kasā Zazzāu a nā yīn tāfarfārā maimakon sōrō--ita cē dākin jinkā mairi kusurwā huḡi.

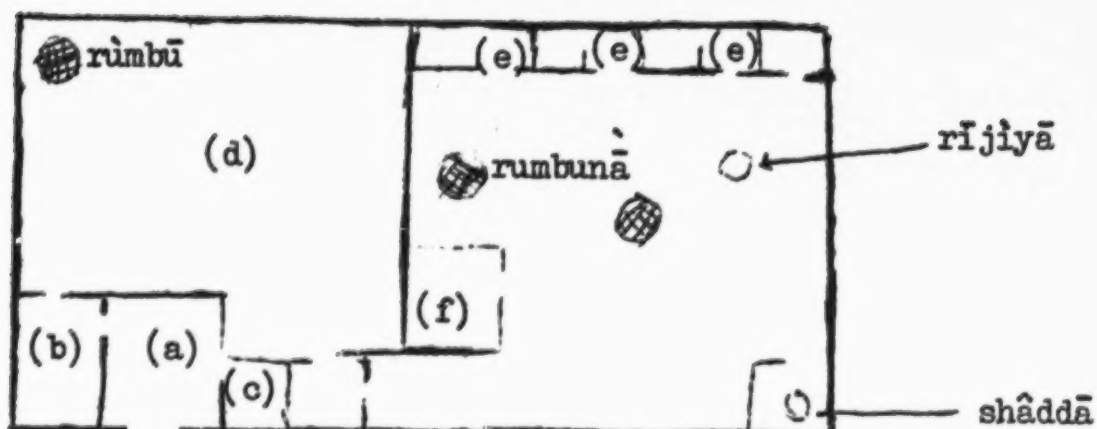
SŌRŌ

DĀKIN HAYĪ

MISĀLIN GIDAN MAI ARZIKI

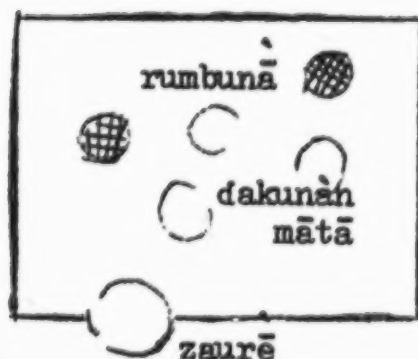

(a) dà (b) -- zaurukā na sàukaɗ̃ bāki

(c) -- dākin barōri

(d) -- fīlin bàrgā, indà a kē daurè dawāki dà ajiye hatsi. Dàgà nan akàn bi ta wani zaurè à shiga tsàkiyār gidā indà tūrākā (f) dà dākunān mātā (e) su kē, dà wurin dafà àbinci, dà wadansu rumbunā, dà rījiyā, dà wurin wankā, dà shāddā. Dukàn gidan kēwāye ya kē da katangā mair tsawō.

MISĀLIN GIDAN TALAKA

Wannan misalin gidā nē na manōmī mai 'yar wādātā. Kēwāye ya kē dà karā kō zānā misalin daidai dà kân mitûm. À irin wannan gidā bà à kēbē mātā ba kāmāñ à gidan māsū arzikī. Dākunā irin na jinkā nē.

Kudancin Kanò bā ā ganin sōrāyē dà yawā, sai dākunā irin na jinkā. Dālilai biyū nē sukā sā hakā: na farkō, kasā ta wajen arēwā ta fi kyāu dōmin ginī, tun bā ta Kātsinā bā. Na biyū, kudū dà Kanò gyāran sōrō kullum bā dà wāhalā sabōdā yawān ruwā. Àmmā à Sakkwatō, kō dà ya kē ya nā arēwā, yawancin ginī na jinkā nē, dōmin kasāñ mai ràirayī cē--bā tā ginuwā sōsai. Cikin garūruwān dà dākunān jinkā sukā fi yawā akān ginā rumbunā. Àmmā indā sōrāyē su kē akān yī sù dà zānā.

g) Dūkanci

A nā jēmē fātōcī, a nā yi musū launin bakī, algāshī, jā dà rāwayā. Kōwānē garī dà dūkawā māsū yīn takalmā, kùbānnī, jakunkunā, kāyan dawākī dà waninsū. À zāmanin dā akān aikā dà kāyan fātā à kētarēn Hāmādā.

I) Cinikī

Indā mutānē su kē zāune dà yawā à wurī dayā, sai kà ga cinikīya sāmī. Dōmin manōmī bā shi dà dāmā kō gwānintā yā yi garmā dà kōtā, kō yā jēmē fātār takālmīnsā, kō yā ginā tukwānē na dafā ābincīnsā dà kānsā, sai yā sāmī dukan ābīn dà bā yā iyā yī don kānsā dāgā wani wurī dà kudin rārār dāwārsā.

Dā cinikī, sai dà fūrfūrē--à bā dà hatsī à kārbi tufā, à bā dà garmā à kārbi fātā. Dāgā fūrfūrē akā tsai dà kā'idā ta farin kudī dà shāmū dà bāyī--wātō, wadānnān, kōwānē dà tamānīnsā kāfaffē kāmāñ kudī na yānzū.

Sā'ād dà gwānintār sāna'ā ta cīgāba, cinikī, kumā, ya kārū, dōmin kōwānē garī cikin kasāñ Hausā, in ya zama sānannē gā sāna'ā kázā, sauran garūruwā sukān sayō dāgā garē shī, shī, kumā, yā sāyi nāsū. Misālī, dukā

an san Sakkwatō ta nā dà dawākī māsū kyāu dà kāyansū dà wasu irin zannuwā.
Mutānen Kanò, Bidà, Kàtsinà dà Zāriyā sukān sàya dàgà gārē sù.

Dàgà Kàtsinà akān kai gērō, mairi, dāwā, wākē dà tārā zuwā Kanò, à
sayar. Kanò, mā, sànnaniyā cē gā rinānmun zannuwā dà rīgūnā dà aikin fātā.
À Zāriyā akān dinkā wata irin rīgā--sūnantā "'Yar Zazzāu."

Tāshin cinikī tsākānin Hāusāwā dà kāsū dà wasu mutānē, shī ya būdē
hanyār fataucī. Ammā ta wurin rashin kyān hanyā matāfā dà dabbōbinsū sukā
shā wāhalā. Gā, kumā, hatsarin mafāsā, haŕ, in zā à yi tāfiyā sai dà bābban
āyārī.

J). Cinikin Hāusāwā na Dā dà Wadansu Kasāshē

Àkwai cinikī tsākānin Kasar Hausa dà wadansu Kasāshē tun bà à yi hanyār
jirgin kasā wadda ta būdē cinikī zuwā kudī ba. Kanò, kiwā, ita cē cībiyār
cinikī kō dā haŕ yānzū. Mānyan hanyōyin fataucī gūdā hudū sukā haḍu gārē
tā. Sū nē--

1) Hanyār Arēwā (ta Kàtsinà, Dāmāgāram, Azbīn zuwā Tārābilūs dà Tūnās)--

Kāyān dà akān biyō dà sū ta wannān hanyā, gishirī dàgà Hāmādā, zannuwā
dà silikī iri-irī, dà tūrārē. Akān sayad dà wadānnān à Kanò, sà'ān nan à
sāyi kāyan Kasar Hausa kāmār sū shūddā, rīgūnā, jēmāmmun fātōcī, haurēn
gīwā dà gāshin jiminā.

2) Hanyār Gabās (ta Bārno, Kānem, Bāgarmī, Wādāi, Dārūr, Kordōfa zuwā Masār)--hanyār Hajjī kē nan--

Kāyān dà akān kāwō ta wannān hanyā sū nē littāttāfan āddīnī dà zannuwā
dàgà Masār. Dàgà Bārno, mā, akān kāwō kanwā dà gishirī iri-irī, shāmī,
tumākī, rākumā dà gāshin jiminā. Dàgà Bāgarmī dà Wādāi akān sāmī duwātsun
mātā. Akān sai dà sū à Kanò à sāyi tufā.

3) Hanyār Yammā (ta Sakkwatō, Gwànjā, Tambūtū) ---

Ta nan akàn káwō gōrō, gāshin jīmīnā, shāmū, awākī, tumākī dà dawākī. Ìdan akà sayad dà wadānnān akàn sàyi kāyān dà akà káwō dàgà arēwā dà gabàs.

4) Hanyār Kudū (ta Baucī, Zāriyā, Nufē, Adamāwā dà kasāshen kudū) --

Dàgà Zāriyā akàn kai karāfā; dàgà Nufē mán jā, kāyan yāji dà rīgūnān Nufē; dàgà Baucī darmā dà tōzālī; dàgà 'Yōlā (wātō, Adamāwā) shāmū--dà sū su kē sàyen rīnānmun tufāfī; dàgà kudū kāyan Tūrāwā, gōrō, gishirī dà sukār. Dà kāyan nān sai sū sàyi shāmū, kāyan fātā, hatsī, gyādā dà wākē dàgà Kanò. Wannān, kumā, bàbbař hanyā cē ta bāyī.

K) Cīnikī Bāyān dà Tūrāwā Sukā Zō

Tun shēkarā ta 1900--ita cē shēkarāř dà Tūrāwā sukā fāra kārbař kasāshen Hausā--tun bā bāyān dà jirgin kasā ya kai Kanò (1911) bā, cīnikī hannū dà hannū dà kasāshen Tūrāwā ya kārū dà yawā. Àmmā na wajen cīnikī na dā ya ràgū.

Hanyōyin jirgin kasā dà na mōtōcīn dà su kē káwō masà kāyā sun kārā yawān cīnikī kwarai, sun ragē, kumā, tsādař kāyā. Dālilai kē nan--gā saukin tàfiyā bābū hatsārī; gā àràhā (jirgī gūdā yakān dāuki kāyā dà yawā yà kai wani wurī, kudinsà, kùwā, bà zāi kai na yaddà zā à dāukā à kà kō bisà dabbōbī ba); gā hanzarin tàfiyā (dā dàgà Kanò zuwā Ìkkō zangō tàlātin nē, yānzū ya kōmō kwānā biyū); kumā, irin kudī na yānzū ya fi na dā saukin cīnikīn dà aka yī dà farin kudī dà shāmū dà bāyī.

Kāyān dà a kē káwōwā cikin jirgin kasā sū nē--gōrō, tábā, gishirī, àshānā, sàbulū, sandunān Tūrāwā, kēkunā (kō bāsukurōrī), mōtōcī, kēken dīnkī, kwanōnī, fītilū, simintī, dà kāyā kankānānā bā iyākā.

Kāyān dà a kē aikāwā ta jirgin kasā sū nē--gyādā, audūgā, kirāgā, fātū jēmammū dà marāsā jīmā, dà shāmū. Gyādā ta fi zuwā dàgà Kanò, audūgā dà kirāgā dàgà Gùsau.

À kân hanyōyin mōtā kamař sū m̄nyan hanyōyin Sakkwatō zuwā Gùsau, Kàtsinā zuwā Kanò, Dàurā zuwā Kanò, dà, dai, sauransù dà yawā akàn kai kāyā iri-irī zuwā jirgin kasā, à daukō kāyān dà akà kāwō cikin jirgin kasā. Ta hakà, kumā, akàn kai sù kō'īnā à kasāř.

Índà dā àkwai hanyōyin cínikī, nan nè a kē bī yānzū dà mōtōcī, kō dà jirgin kasā. M̄sālī, kāyā dà yawā dà a kē zuwā dà sū dàgà Bàrnō zuwā Kanò, à mōtōcī a kē kai sù iyākař jirgī à shigad dà sū jirgī zuwā Kanò. Hakà, kumā, a kē yī tsàkānin Kanò dà Baucī, Kanò dà 'Yōlā, Kanò dà Sakkwatō.

Cínikīn dà Tūrāwā sukà kāwō bàì kashè cínikin mutānen kasāř dà su kē yī tsàkānin gārī dà gārī ba. Hař yānzū ya nā nan, àmmā ya fi na dā sauķī, dōmin--

a) Bandà m̄nyan hanyōyin mōtā an gyārà sauran hanyōyī, an kārā fādinsù.

b) Dā àkwai fashī dà yawā, yānzū, kiwā, bābū. Sarākunā dà kānsi sukà s̄a dōgarai sù nanā. Sabòdà hakà, yānzū fataucī bā yā bikātāř āyārī--àmmā à wadansu wurārē, kamař Dājīn Rubū, hař yānzū dōgarai su nā wà fatākē rakō lōtō-lōtō.

Bā ā yīn fataucī na ruwā sōsai à gālībin kasāř Hausā--sai, dai, wajen Sakkwatō waddà ta kē dà kōgunā àkwai shī kàdan. A nā kāmīn kīfī cikin kōgunā à Birnin Kebbi dà Argungū, à kyāfē, à nadē cikin t̄abārmī. Yarbāwā sukān biyō ta ruwā dàgà kasārsù zuwā kōgunān Rīmā dà Zāmfārā sù s̄ayā.

Ta wadānnān kōgunā dà Kwārā, kumā, akàn kāwō kāyā zuwā Sakkwatō dàgà kudī. Kāyā wadāndà a kē k̄aiwā Kanò ta jirgin kasā, à Sakkwatō ta ruwā su kē bī--kamař sū gōrō, gishirī, tufāfī, k̄atakō dà irīnsù. Tāfiyā ta ruwā ta fi ta jirgin kasā kō ta hanyāř mōtā àrāhā.

Kanò, ita cē bàbbař k̄asuwař kasāř Hausā hař wà yāu. Gyādā, kirāgā, shāmū, sū nè m̄nyan ābīn dà Tūrāwā su kē c̄ayā. Hař yānzū, kumā, ita cē bàbbař k̄asuwā ta hājōjin Afirkā ta Arēwā dà Masāř, duk dà, kumā, ta kāyān dà

a kē kâiwā dàgà gārī zuwā gārī. Wannān ya zama dàlīlīn dà ta fi dukan
garūruwān Nījēriyā ta Arēwā yawān mutānē.

Audīgā cē bābbaŋ cīnikin Zāriyā. Ākwai dākunān gīrzā à Zāriyā, Gīsau,
Fūntuwā dà Karāduwā īndā a kē gurjē audīgā kāfin à aikā dà ita Tūrai.

Cīnikin Sakkwatō fātōcī dà shīnkāfā.

SĀSHĪ NA UKU: AL'ĀDŪ I-AURĒ

A) Ākwai Aurē Irī Hudū Gā Āl'ādār Hāusāwā:

1) Auren Sadakā

Ābīn dà a kē mūfī dà auren sadakā shī nē--sā'ād dà yārinyā ta cika sai iyāyentà sù sâ ta à lallē. Wātō, à kai tà gidan kanèn ùbantà, wata tsōhuwā tà yi matà wankā, tà tsēfē matà kântà, à yi matà kunshī, à rufē kântà dà farin zanē. Zā à dingà yi matà wankā dà kunshī haĩ zuwā kwānā hudū kō biyāĩ, sâ'an nan sù dàukē tà, sù kai wà wani mītūm sadakā dà darē.

In sun jē gidan mītūmīn, sai sù cē, "Gā yārinyā. Mun kāwō makā sadakā." Mītūmīn nan, sai yà tāshī cikin daren nān--dà shī dà iyāyensà sù yi ta mūrñā, su nā cēwā, "Mādāllā!", "Allā yà kārḡā."

Idan gārī ya wāyē, sai iyāyensà sù aikā wà dangī dukā lābārī. Dà jīn hakā sai sù yi ta mūrñā. Irīn wannān aurē mītūm bā yā biyān kō sīsīn-kwabō, sai yā shā gārassā kawāi.

2) Auren Zūmīntā

Sā'ād dà būdurwā ta isa aurē, sai iyāyentà sù dàukē tà sù bē wani ḡan dangīnsù dà aurē--mīsālī, kāmāĩ ḡan kanwāĩ ūban yārinyā. Irīn wannān aurē, wani lōkàcī mītūm bā yā biyān ḡūkiyā, wani lōkàcī, kiwā, yakān biyā kàḡan.

3) Auren Baiwā (kō Auren Baikō)

Wannān aurē--tun yārinyā ta nā kārāmā akān yi matà mijī. Irīn wannān aurē yakān wahalad dà mutānē, ḡōmīn ākwai ḡātā kudī dà yawā kāmīn yārinyā tà isa zuwā ḡākin mijīntā. Ita, mā, tā iyā tà cē bā tā sōnsā, kō dà ya kē ya shā wāhalā dà yawā sabōdā ita tun ta nā kārāmā--wātō, ḡāwēiniyāĩ dà ya yī ta zama à banzā kē nan.

Bāyan hakā, kumā, irīn wannān aurēn bā yā ḡāḡēwā. Auren nān a kē yī kāmāĩ na ḡōlē--mīsālī, kàḡan yārinyā bā tā sōn yārōn dà akā ḡaurā masū aurē,

kō, kùwā, shī yāròn nē bā yā sòn yārin yār, bāyan akà yi 'yan kwānàkī kàdan, sai aurèn ya warwārē.

4) Auren Sōyayyā

Idan saurayī dà bûdurwā su nā sòn jūnā sai sù yi auren sōyayyā. Bāyān dà saurayī ya bā dà àbīn dà akà yārdā à kái sai à dāurà aurē. Gā mīsālīn yaddà a kē yī--

B) Mīsālīn Shirīn Aurē

Kàdan saurayī ya ga bûdurwār dà ya kē sō sai yā yi máganā dà ita, yā cē, "I nā sōnkā" Wātō, ya nā tashīntà kē nan. Ita mā idan ta tabbātā cēwā ta nā sōnsā, sai tà cē, "Nī, mā, i nā sōnkā." Bāyan wannān sai shī, saurayīn, yā tàfi gidā yā shāida wà iyāyēnsā cēwā ya ga wata yārin yār dà ya kē sōntà dà aurē. Sai ūban saurayīn nan zāi shāida wà dayā cikin àmīnānsā yā rakā shi zuwā gidan iyāyēn yārin yār dà kudī--sulē biyār kō fī. Abōkī mā, a nā cē dà shī "shūgāban aurē."

À gidan iyāyēn yārin yār sai sù cē, "Dāna ya ga dīyār kà, ya nā sōntà dà aurē." Sai sù amsā cēwā, "Tō in dà àmfānī, Allā yā sā aurèn yā yīwū." Ūban yārō mā, sai yā cē, "Āmin."

Bāyan hakà, sai sù kāwō wani kudī sù bā iyāyēn yārin yār kō wāliyyīntà, sù kōmā gidā. Sai yārō yā zō yā cē wà iyāyēn, "Yāyā lābārī? Dà kyāu?" In sukā cē, "Dà kyāu," sai yāròn yā sākē kirān yārin yār yā bā tà kudī kāmār sulē hudū kō fī. Gōbe, kumā, yā dàuki kāmār sulē gōmā yā kai gidan iyāyēn yārin yār. Jībi, kumā, yā kai wani sulē gōmā. Dà hakà hañ à cē, "An bā kī."

À wannān sā'ī nē zā sù kai kwaryār gaisuwā. Wannān kwaryā mā, ta nā cīke dà kāyā irī-irī māsū bān shā'awā kwari dà gāskē. Akān sā sulūlukā na zīnāriyā dà na azūrfā cikin kwaryār gaisuwā, dà gōrō dà

tābarmī. Iyāyen yārin yār, dai, sai sù cê, "Àkwai rāmuwā na àbù kàzā." Sai iyāyen yārō sù nēmā sù kai masi. Lōkacin sallā, kumā, akān sàyi abūbuwā kāmā zannuwā dà fatalōlī dà farin kudī dà lallē dà lēfē dà tākalmā dà irinsu à bā yārin yār sà'ān dà ta zō gaisuwar sallā gidan wandà kē shirin aurentā.

Shī, kumā, yārōn yakān tāfi gaisuwa gidājen dukan iyāyen yārin yār. Wātō, duk inda ya jē sai yā yi masi kyauta kudī--namijī kāmā sulē biyū dà sīsī, mace mā, kāmā sulē dà sīsī. Kōwānē gidā, kūwā, kō dà àkwai āshirin kō fī, sai yā bī sù dà hakā dayā-dayā.

Bāyan wannān, kumā, sai à yi shirin aikawā dà kāyan daukār rānā. Sai à nēmi bābban kwādon shinkāfā dà kwādon hatsī dà gōrō dà kante biyū dà tābarmā gōmā shā biyū dà nakiyā kwaryā biyū dà kwaryā dabīnō biyū dà, kumā, wani kudī, misālīn sulē shā biyār. Wannān kāyā duk iyāyen yārō nē su kē bayārwā dōmin à sā rānār daurin aure.

Idan duk wannān yā kārē sai iyāyen yārin yār zā sù yankā rānā. Misālīn zā sù cê, "Watān gōbe dà kwānā gōmā shā biyū à daurā aure." Sai iyāyen yārō sù cê, "Tō," sù kōmā gidā.

Dà watān gōbe ya yi kwānā taṛā sai à sā yārin yār à lallē. Kwānā ukū a kē yīn kunshī. Iyāyen yārō sai sù riṣā zuwā dà lallē dà ganyē dà tsūmman kunshī dà kudīn dà zā sù rarrāba wā marōkā.

Dà dà darē sai sù cê, "Gōbe dà sāfē zā à daurā aure." Mutānē duk zā sù haḍu à gidan yārin yār. Iyāyen yārō zā sù kāwō zanē gōmā shā ukū dà tākalmā dà lēfē dà gōrō hāmsin dà hannun ruwā (wātō, wani irin gōrō) hāmsin.

C) Daurin Aurē da Bikī

Dà suka t̄aru sai à cē, "Yau wānē da Wancē zā à daurā masu aurē. Sādakī nawa?" Sai wāliyyin yāriyā yà cē, sādakī kazā--misālīn fām biyū kō fī--"Kun yārdā?" Sai shūgāban aurē yà amsā, "Mun yārdā."

Duk lōkacin da a kē yin wannan cikin zaurē, yārōn ya nā cān da àbōkinsa à wani gidā daban. À wurin mā, sai sù sà masà àlkyabbā. Yāriyāf, kuwā, ta nā cikin gidā da àbōkanta. Su nā yi mata farānjī. Cikin zaurē mālāmai su kē zaune su nā addu'a, a nā bā sù gōrō sù rarrābā da kudin zaurē da kudin mālāmī. Mālāmai sukan cē, "Allā yā bā da zamā lāfiyā, da ciki, da gōyō. Allā yā bā da cī da shā." Sā'annan sai sù tashī.

Dà yammā sai à yi wā yāriyā wankā. Iyāyen yārō sai sù kai k̄abakin tuwō kaman hamsin da na masā kaman ashirin da turmin furā kamaf ashirin. In dare yā yī àbōkin angō zai zō da dōkin da zā à dauki yāriyā à kai. Wurin wankā aka kai dābīnō hamsin da gōrō hamsin da kudin da zā à watsa wā yārā. Aka, kumā, kai sābuwāf kwaryā da sābulū. In an kārē wankā sai à dauki yāriyā à kai tà wurin mijinta.

Bāyan wannan sai à zō à yi wāsā à gidan miji da mōlō da gōgē da jaujē da kōtsō da kalāngū da babban gangā. Marōkā dukā sai sù zō da àbōkan yārō da danginsa dukā. Wani ya nā bā da kō akwiya. Haif dōki, mā, a nā bayārwā wurin wāsā.

Haif maraice a kē wāsā. Angō mā, ya nā zaune yā nā kallon masu yi masā bikī. Yāriyā, dai, ta nā gidā tārē da tsōfaffī da 'yam mātā. Dà sāfē ya yī tsōfaffī zā sù tafi abinsu sù baif tà da yārā.

Yārā sai sù tām̄bayi iyāyen angō à bā sù abinci. Akan bā sù kajī biyū--gudā da rānā, gudā da yammā--à bā sù gishirī da dāwā. Dà kawā da 'yam mātā sukan yi tuwō sù zuba miyā à kan, in suka ci nāsū, sai kawāf amaryā tà cē wā àbōkin angō, "Gā tuwō, kà sayā." Sai yā cē,

"Tô, yârâ, kù ðaukā, kù cī." Sai yà biyā tà yà sàllāmē tà, yà bā yârâ sù cī, yà tàfi àbinsà. Hakà zā sù yī sāfē dà yāmmā haĩ kwānā ukì.

Bāyan kwānā ukùn nān sai à yi bũdāĩ kái. Angō dà àbōkansà sai sù yi kwalliyā sù hau dawākī sù kira māsu jaujē à yi hawāĩ angwancī, sù jē sù gai dà dangōgin amaryā. Su nā ta yāwō cikin gārī, a nā kidā, a nā wāsā. Ita, amaryā, kumā, zā tà yi kwalliyā, tà yi yāwō tārē dà àbōkantà kumā.

Bāyān dà akà yi bũdāĩ kái sai à kai gārā gidan angō à yi shirīn ðankī. Sā'ān nan sai 'yam mātān sù wātsē, sù kōmā gidājensū.

Rān nan zā à yi kwānan tsīwā. İdan ya iskē ta bũdurwā sai yà yi matà kyàutā. Wani zāi bā dà munduwā ta azūrfā, wani zōbē, wani, kīwā, zāi bā dà kudī game dà zanē. À zāmānin dā, in bāi iskē ta bũdurwā ba, sai yà hūda mārā yà rātāyē à kōfār ðākī don kōwā yà ganī tà ji kunyā.

D) Abūbuwān dà Mūtūm Ya Kē Bāyārwā Bī dà Bī

1) İdan yārinyā ta yārdā dà wandā kē tashīntà sai yà fārā yi matà tōshī. Shī, kīwā, tōshīn nān bā shi dà iyākā--sai dai, gwārgwadon arzikīn yārō.

2) In tā yārdā dà shī sai iyāyen yārō sù zāfi shūgāban aurē à àikē shī wajen wāliyyīn yārinyā dà kudī kō kyàutā ðōmin yà tām̄bāyi iyāyentā. In sun yārdā dà yārōn sai sù kār̄fi wannān "kudin gaisuwā."

3) Bāyan 'yan kwānākī kadan zā à sākē kai masū kudī (mīsālī, sulē biyār kō fī) cēwā, "Tū nā tunī. Mu nā sō à ðaurā aurē." A nā cē dà wannān kudī, "kudin tunī," kō "kudin baiwā."

4) Bāyan 'yan kwānākī, kumā--kāmāĩ biyū kō ukì--sai sū yārō dà shūgābā sù sākē zuwā wajen wālī dà cēwā, "Mun zō nēman arzikī." Shī mā, sai yà amsā, "Tūn bā kù." Sā'ān nan zā à bā shī "kudin àdā'ā" (mīsālīn, sulē hūdū) dà kyàutāĩ ùbā dà uwā dà, kumā, kudin Mālāmī (mīsālīn, sulē

gida) wanda zai kula da daurin auren. Wannan kudin ada'a saboda godiya ne da, kuma, nema. Sa'an nan za a yanka masu sadaqi.

5) Lokacin da aka shirya ran da za a rufa yarinya a kai ta gidan mijinta sai a kai wa iyayenta kudin daukar rana. A cikin wannan kudin za su raba wa dangi domin su san ran da za a sa yarinya a lalle. Daurin aure akan yi shi ran Alhamis da safe, amarya ta tafi gidan mijinta da yamma.

6) Idan yarinya ta ci kudin wani mitum daban sa'an nan daga baya ta ki shi, wanda zai aure ta zai biya kudin wancan mitumin. Kudin nan a na ce da shi "kudin ramuwa."

7) Aure haram ne idan babu "sadaqi." Sadaqi ne abin da miji ya ke kai wa iyayen yarinya rana daure aure.

8) "Zanmuwan aure" su ne daga cikin abin da anga zai kai wa iyayen amarya rana daure aure domin mutane su gani.

9) Banda wadannan akwai "gara." Wannan, kiwa, akan kai wa gidan anga sa'ad da za a kawo amarya gidansa. Uban amarya da uwar ta ne su ke bayarwa--su na kai wa anga da amarya bayan da aka daure aure. Cikin gara akwai kayayiri-iri kama tufafi da tabarmi da kwanoni da korai da abinci da abin marmari--masu zarafi har sukan zuba tsabar kudi a ciki.

E) Wasu Al'adun Hausawa a Kan Maganar Aure

Cikin addinin Musulunci iyakar yawan matan aure hudu ne. Bayan hudun nan sai kwara-kwari. Sadaqi ko nawa mitum ya ke so sai ya ajiye--Alla bai hana ba.

Babu aure sai da sadaqi. Idan aure ya mutu, sai mace ta zauna har wata uku. Amma sadaka sai wata biyu ta ke yin idanta. Lokacin idan nan ba ta da iko ta auri kowa.

Idan mace ta tafi wurin alkali ta yi karan mijinta, ta ce ba ta

sònsà (wātò, tā gāji dà shī), bāyan àlkālī yà lallàshē tā yà yi wà mijī bīkō--idan tā ki dukà sai àlkālī yà rabà aurensi. Sā'àn nan sai mātār tā biya mijin nān sādākī dà kudin rabuwā in dà àkwai. Àmmā idan mijin nē ya cē ya gāji dà mātā tasà hañ yà sākē tā, lallē sai yà cikà matà sādākintà in dà sauran kudin sādākintà à kànsa. Idan bābū--wātò, ya kārē biyān sādākī tun dà farkō--shī kē nan, bābū maganā, sai à sàllāmi jūnā, àmmā kudin sādākī bā à mayar wà mijī.

Idan mijī yā mutū yā bār mātā tasà, sai tā yi takabā--wātò, zā tā zannā wata hūdī dà kwānā gōmā bandà auren kōwā. Idan kwārkwārā cē, wata biyū dà kwānā biyar. Mai takabā takān rātāya lāyā à wuyā wandà akà nadē ta dà farin zārē kadai--bà à rufē ta dà fātā ba. Kōwā yā gan tā dà lāyā à rātāye à wuyantā yā sanī ta nā takabā kē nan.

F) Shārī'ār Kisān Aurē

Mūtūm ukū su kē dà hanyār kashē aurē. In bā sū ba, kōwā yā kashē yā yi lā'ifī: àlkālī, dà wāliyyin mace, dà sarkī.

Sarkī ya nā dà ikō yà rabad dà auren mace idan ya ga mijintà ya nā yi matà abūbuwān dà bà sū kāmātā ba--irin wadāndā shārī'ā ta hanā à yi wà mace. Hakānan, kumā, wāliyyin mace ya iyā rabà aurēn in dà dālīlī kamañ rashin cī kō wata cūtā gā mijī. Hakānan, kumā, àlkālī ya kē dà ikōn kashē aurē. Ikōn àlkālī, kiwā, karfī gārē shī, dōmin shī ya nā iyā hukuntad dà wāliyyin mace dà mātār.

Idan mace tā kāwō karan mijintà, sai àlkālī yà aikā à kira mijin. Idan yā zō, sai mijin dà mātā sū gūrfānā à gāban àlkālī. Àlkālī yā cē wà mijī, "Gā mātārka tā yi kārānkā." Sai àlkālī yà tāmbyi mātār àbīn dà mijī ya kē yi matà wāndā bā tā sō.

Wata zā tā cē masā rashin cī, ko yawān dukā, kō là'ifī, kō, kumā,

gàjiyā dà mijìn kadai dà, kumā, sauransù. Dàgà nan àlkālī zāi cē dà mijìn, "Tô, kà ji àbîn dà mātārkà ta cē ka nā yī?"

Sai àlkālī yà fādācē shī kadà yà kārà yi matà àbîn dà bā tā sō, yà cē, "Tô, kà tàfi, nā bā kà bīkòn mātārkà." Yakàn bā dà bīkō na kwānā ukù, kō hudū, haĩ zuwā kwānā bakwāi.

Idan lōkàcìn dà àlkālī ya bā mijī bīkòn mātā tasà, sun shiryā à can, tô, shī kē nan--sai sù kōmā gidā sù yi zamansù à kàn aurensù.

Wani, haĩ yakàn wākà wà mātā tasà kudī dōmin tà hūcē, kadà à kashè aurensù: kō yà cē matà in ta hàkurā tà kōmō, yā sayè matà zenè.

Wani mā, wandà Allā yà jārābcē shī dà sōn mātā tasà, haĩ yakàn yi matà hūrwā dōmin tà kōmā. Wani, kùwā, yà yi ta tūbam matà. Wadansu, haĩ sukàn mutù sabòdà an kashè masi aurē, kō, kùwā, sù kashè wandà ya àuri mātān nān bāyan ta gamā iddā. Wadansu, kùwā, sukàn haukàcē sabòdà aurensù yā rābu dà mātansù.

Idan, kùwā, shirìn ya fàskarā, sai sù kōmā gā àlkālī, mijī yà fadà masà tā kī sù shiryā. À lōkàcìn nān, in àlkālī ya ga dāmā, yā sākè dēbà wà mijìn wadansu 'yan kwānākī yà kārà lallāshin mātā tasà.

Idan, kùwā, bà ga dāmā ba, sai yà cē, "Tô, nawà nē sādākinsà à kānkī?" Kōnawà nē sādākin, sai àlkālī yà cē matà, "Tô, kī kāwō sādākinsà in bā shī, sà'àn nan in rabà aurenkī." Idan tā bāyaĩ à nan, tô, sai à kashè--yà kārēi sādāki yà bā mijī.

Sā'àn nan àlkālī yà fitad dà ushūrī dàgà cikī, kumā, yà rùbūta takārdaĩ shaidā yà bā mātār. Shī, kumā, zā à bā shī rāsīt na ushūrin nān. Kumā, sai àlkālī yà sà mēi rùbūtunsà ya rùbūta à bàbban littāfin kisàn aurē. Idan, kùwā, bā tā dà kudīn dà zā tà biya sādākin à lōkàcìn nān, sai àlkālī yà dībà matà wa'adī na 'yan kwānākī (kō kwānā gōmā, kō àshīrin, kō watā gūdā) tà nēmō tà kāwō. Sai tā kāwō sādākin nān, sà'àn nan zāi kashè auren.

Yawancin mātā sukān tāfi wurin wani mitūm wāndā ya cē ya nā sōnsū dà aurē, sū karfō kudī à wurinsā dōmin sū zō sū biya wannān miji sādākinsā. Wadansu mātā, kùwā, tun bà sū rigā sun tāfi sun kai kārā ba, sukān shiryā dà wani wāndā ya kē sōnsū--sai yā cē, "Gā kudī, kī tāfi kī kashē auren mijinki. Kī zō, nī, in àurē kī." Hakā sukān yī.

Wani, kùwā, àlkālī yakān iskē tun can dà farkō miji bai biya mātā sādākintā dukā ba--sai dai, yā fārā bā tā rabī kō wani àbū dāgā ciki--wātō, yā bā dà shigār kawai.

Àbīn dà, dai, ya sōmā bā tā dukā na shigār sādākī, ranaṛ kashē aurē shī zā tā bā shī àbinsā. Ídan, kùwā, tun dà farkō yā biya sādākī dukā, tō, ranaṛ kashē aurē sai tā biyā shī àbinsā dukā.

Shī shigār sādākin nān bā yā kāsā sīsī--wannān sādākī nē cīkalkē. Shī nē a kē kirā rùbu'in dīnārī, kō kùwā, rùbu'ū. Àmmā bābū dīnārī à kasan nān. Dōmin hakā akā dàuki fātakā à mazauninsā-- rùbu'in fātakā, kùwā, shī nē sīsī. Ídan an yankē sādākī sulē gōmā, kō dà ya kē rùbu'insū biyū dà sīsī nē, duk dà hakā shigār sādākin sīsī yā isa. Ídan akā daurā aurē bisā sādākī wāndā ya kāsā rùbu'in dīnārī, auren nān bātaccē nē gā shārī'ā.

Kōmē rashīn gātancin maccē sādākintā bā yā kāsā rùbu'in dīnārī. Hakā, kumā, bā à fārā bā dà shigār sādākī yā kāsā rùbu'in dīnārīn nān.

'Yar gātā ita cē kakān jī dà sādākī dà yawā.

Àmmā kwānākin nān na yānzū, gālibin sādākin 'yā'yā māsū darajā fām dayā nē kō sulē tālātin, kō fām biyū kō, mā, fī. Sādākin būdūrwā gā àl'ādār gārī bā yā kāsā sulē gōmā, uwaṛ mātā, kùwā, dāgā sulē gōmā zuwā sulē biyār.

Shārī'ā ta hanā miji yā kwānā dà mātad dà ya àurā tun bai bā tā sādākī dukā kō shigār sādākī ba.

Àkwai irin auren dà shārī'ā bà takān kashē dà saurī ba, sai an yi wā

mijĩ wakàfĩ. Ìdan màcè tā kàwō kàran mijintà sabòdà la'ifcĩ, shàri'ā zā tā bā mijĩ wā'adĩ na shēkarā yā nēmi māgānĩ. Ìdan, kùwā, shēkarān nān tā cika bàì warkē ba, sai shàri'ā tā rabà aurensù.

Hakà, kumā, cìwòn kùtuřtā, kō, kumā, mijĩn yā yi tàfiyā yā bāř matā tasà dà aurensà à kántà, bà à kō jĩ indà ya kē ba--gā shĩ ita, kùwā, ta gāji dà zaman jirānsà. Ìdan tā kai kārā gā àlkālĩ, sai, kumā, à dībà matà wata shēkarā nan gāba--kō wàtākílà kāmĩn shēkarān nān tā cika mijintà yā fādō. Ìdan, fā, tā yi shēkarān nān, bàì zō ba, sai àlkālĩ yā kashē aurēn, tā sāmĩ wani yā aurē tā. Kō dà tā yi mīsālĩn shēkarā gōmā ta nā jirān mijintà yā kōmō, àmmā bà tā kai kārā ba, tō, dàgà rān dà ta kai kārān zā à dībà matà wā'adin shēkarā. Sā'ān nan in shēkarān tā cika ta wā'adĩ, bàì zō ba, zā à rabad dà auren nān.

Aurē yakān mutù sabòdà sakĩ. Ìdan mìtùm yā gāji dà matā tasà, kō, kùwā, tā dāmē shĩ dà wani irĩn halĩ wandà bā yā sō, àkwai hanyā biyū ta yaddà zāi rābū dà ita:

1) Yā cē matà, "Wancē, nā sākē kĩ, bā nā aurenkĩ." Shĩ kē nan, bābù aurē à tsākānĩnsù kumā. Sai tā tattāra 'yan tār̀kacentà tā kōmā gidan iyāyentà tā yi zaman iddā.

2) Ìdan, kùwā, mijĩ ya nā sōn matā tā biya masà sādākĩ, shĩ, kùwā, yā gāji dà ita bàì cē yā sākē tā ba, sai kà ga ya nā tsanānta matà, dōmin hař ita dà kántà tā gāji dà tsanāntāwan nān tā kai shĩ kārā, tā cē bā tā aurensà.

Àlkālĩ yakān kira mijĩn. Ìdan yā zō sukà gùrfānā, àlkālĩ zāi cē masà, "Gā mātār̀kà tā yi kārānkà." À lōkācin nān bà zāi nēmi àlkālĩ yā bā shĩ bīkō ba. Kō àlkālĩ yā bā shĩ bīkōn, sai yā cē, tun dà, dai, ta kàwō kārān bā tā aurensà, sai àlkālĩ yā yi matà àbĩn dà ta kē sō.

Ai, shĩ, kùwā, à rānsà dā mā ya nā nēman kái dà ita. Wātō, tun dà

ya kē mātār tā kāwō rārā--wātō ita ta bida à kashè auren--tilàs sai tà biyā shi sādākinsà. Dā kō tun ta nā gidā nè yā furtà matà, yā sākē tà, dā bābū biyàn sādāki, dōmin wandà ya yi sakī bā yā kàrṣār sādāki. In, mā, dā can bai gamà biyā ba, sai yā cikà matà sādākintà. Hakà Allā ya cē à yī.

Sakī, kùwā, irī biyū nè:

1) Ìdan mītūm ya cē wā mātā tasà yā sākē tà sàu ukì, kō ya fādi sakī àbīn dà ya fi ukì, tō, bābī aурē kumā, à tsākāninsà dà mātār. Sai fā, bāyan tā gamà iddā na watā ukì, kumā tā àuri wani miji dāban: in wannan auren dà ta yī yā mitù, tō, aурē ya hālattā à tsākāninsu--dà ita dà mijintà na dā.

2) Ìdan, kùwā, mītūm yā sākī mātā tasà sakī dayā kō biyū, shāri'ā ta yardà masà yā maishē tà gidansà tà zama mātā tasà. Yā iyà cē matà, "Kì kōmō. Nā maishē kī." Sai tà kōmō gidansà bā tārē dà an daurà wani sābon aурē ba. Àmmā, fā, maishē tà nān dà zāi yī, sai ìdan bà tà rigā tā kārē iddā ba. Ìdan haĩ tā rigā tā kārē iddā tatà ta watā ukì ta nā sàkakkiyā bai cē yā maishē tà ba, à lōkàcin nān in ya nā sō yā maishē tà, shī kē nan, àmmā sai à daurà aурē. Auren nān nāsù yā zama kaman wani sābon aурē nè.

Hakà, kumā, in àlkālī nè ya kashè aурē, bā miji ba nè, sà'an nan--tun mātār bà tà gamà iddā ba--sukà shiryā, dōlè nè à daurà masù wani sābon aурē.

Ìdan iddār mace tā cika, zaman nān dà takān yī kāmīn tà sāmī mī sōntà dà aурē, akān cē masà zawarci.

G. Misālin Kārañ Aurē

Sunāyensi:

ÀlḱālīÀlī-mijīShetù--màcèAudù---Wàliyyin ShetùÀlḱālī. Mēnē nē kārānkī?Shetù. I nā kārān mijīna.Àlḱālī. Mē ya yi miki?Shetù. Bā nā sōnsà.Àlḱālī. Sabòdà mē?Shetù. Bā nā sōnsà kawai.Àlḱālī. Kā ji àbīn dà ta cē?Àlī. Allā yà gāfàrta mālām. Nā jī, àmmā i nā bīkō.Shetù. Nī, bā nā yī. Nā gāji.Àlḱālī. Kā jī? Tā cē tā gāji.Àlī. I nā sō, dai, kà yi minī bīkō. Allā yà gāfàrta mālām.Àlḱālī. I nā sō kī yi hàkūrī, yārin yā.Shetù. Bā nā yī. Nā gāji dà hālīn dà ya kē yi minī.Àlḱālī. Wànè hālī ya kē yi miki?Shetù. Bē kōmē.Àlḱālī. Ā'ā! Sai kī gayà minī. Bā cī nē, kō bā shā, kō bā sūtūrā,
kō bā yā gidā?Shetù. Ā'ā. Bā kō gidā.Àlḱālī. Tō, dà yāyā?Shetù. Allā yà gāfàrta mālām. Ā bā kāzā cikin gāshintā.Àlḱālī. Ā'ā! Sai kī fādā. Rān wankā bā ā 6ōyon cībiyā.

Shetù. Ā'à. Sai à yi shirū.

Ālkālī. Lallē zān nācè bīncikē à mágànàn nān. Gāra kī gayà minī don in yi miki mágànin àbīn. Barīn kāshī à cikī bā yā mágànin yunwā. Mē ka kē yi matà?

Ālī. Wàtākīlā sabòdà na tàfi rākà àbōkīna shēkarànjiyà, nā jīmā kàdān à gidansà. Kō shī ya sâ ta yi yājī.

Shetù. Hālinsà nē, Allā yà gāfàrta mālām. Kullun ya kē yīn hakānan. In yā fīta dà fādūwaṛ rānā bà yakān kōmō ba sai talātainīn darē, haṛ wata rānā sai zākarā yā yi cārā sâ'ān nan yakān dāwō. Nī mā, bà nakān rufè kōfā ba--i nā jirān dāwōwā tasà. Nā gāji dà kumīn gidā, kadà wata rānā sārāyī sū kashē ni à banzā. Sō dukà sō nē, àmmā sōn kái yā fī. Nā yi yājī sàu bakwāi sabòdà hālin nān nāsà.

Ālī. Ā'à. Karyā ta kē yī. Bandà rān dà na rakà àbōkīna, līshā bà tà taṣà yi minī à wàje ba.

Shetù. In karyā cē, à kira ūban aurena. Allā yà gāfàrta mālām.

Ālkālī. Inā ya kē? À kirāwō shī.

(Audī yā shigā)

Audī. Allā yà gāfàrta mālām.

Ālkālī. Kā zō lāfiyā?

Audī. Lāfiyā lau. Gāfàrta mālām.

Ālkālī. Mādāllā. Àbīn dà ya sâ na yi kirānkà, dà Ālī dà Shetù su nā wata 'yar jāyayyā. Ita Shetù, ta cē kā san àbīn dà kē cikī. I nā sō kà fadā minī. Kadà kà kī wani, kà sō wani. Don Allā zā kà fādā.

Audī. Ī, Allā yà gāfàrta mālām, nī na bā Ālī auren Shetù--yāu watā shidā kē nan. Bà tà taṣà bakwāi biyū ba, bà tà yi yājī ba. In ta zō nakān lāllāshē tà tà kōmā dākīntà. Hakà, kùwā, mu kē cikī haṛ yānzū.

Ālkālī. Kā san dàlīlīn yawān yājīn nan nātà?

Audi. Ī. Kullum māganā dayā takān kāwō. Wai, mijintā yā cikā yāwō.

Ālkālī. Tō, Ālī, kā ji àbīn dà akā cē?

Ālī. Ī, nā sanī. Āmmā kā sanī mitūm bà zāi ki kāsà yā sō wani ba.

Ālkālī. Hakā nē, āmmā bà kōwānē lōkaci ba. Kā jī, nā fadā masà yā fādā nē, tsākāninsà dà Allā. Shī, kuwā, Mūsūlmī nē. In yā yi karyā yā san àbīn dà Allā zāi yi masà. Tō. Kā ji àbīn dà ya cē?

Ālī. I nā bīkō. Allā yā gāfarta mālām.

Shetū. Ā'ā, bà nā sō. Allā yā gāfarta mālām.

Ālkālī. I nā sō kī fīta. Kā yi bīkōn mātarkā, kà lallāshē tà.

Shetū. Ā'ā. Bà nā zuwā.

Ālkālī. Zāi ci nāmānki nē? Tāfi. In kun shiryā, kī kōmō. In, mā, bà kī shiryā ba, kī kōmō.

(Sun tāshī, sun tāfi, sun dāwō.)

Ālī dà Shetū. Gāfarta mālām.

Ālkālī. Nā rigā nā sā miki ālbaṛkā. Kun shiryā, kō?

Shetū. Allā yā gāfarta mālām. Bà mī shiryā ba.

Ālkālī. Ki nā sō in cire miki ālbaṛkād dà na sā miki?

Shetū. Ā'ā. Bà mī shiryā ba.

Ālkālī. Don mē bà kà yi kōkarī kà ci kātā ba?

Ālī. Nā bà tà māganā, āmmā bà tà kārṣā ba.

Ālkālī. Sai kī hākura.

Shetū. Bà zā mī shiryā ba haṛ ābādā ābādīn.

Ālkālī. Kā ji àbīn dà ta cē?

Ālī. Ī. Nā jī.

Ālkālī. Dà ka jī, mē ka cē?

Ālī. Allā yā gāfarta mālām. Sai kà yi matā àbīn dà ta kē sō.

Ālkālī. Kin jī ya cē in yi miki àbīn dà kī kē sō. Mē ya kē tsākāninkū?

Shetù. Bandà kudĩ fām biyū bàn san kōmē ba.

Àlkālĩ. Hakānan nē?

Àlĩ. Ā'ā. Dūkīyāta tā fi hakā.

Àlkālĩ. I nā sō kà fadà minì àbīn dà ka bāyā.

Àlĩ. Àbīn dà na ɓātaɓ dukà à cikin auren nān fām biyā nē.

Àlkālĩ. I nā sō kà fadà minì daki-dakĩ. Kō, kùwā, fām biyā ka bāyā gāba dayā?

Àlĩ. Ā'ā. Bā bāki dayā ba nē. Rān dà na fārà ganintà i nā sōntà--na bā tà mīlē biyā. Dà akà sākē kwānā biyū na sākē bā tà sulē biyā. Ta cē in jē in gai dà iyāyentà. Nā gaishē sù dà sulē gōmā. Bāyan an sākē wani kwānā biyū na, kumā, tàfi, nā gaishē sù dà sulē gōmā. Ûbantà ya cē in jē in gai dà 'yā tatà. Nā gaishē tà dà kudĩ--sulē gōmā. Anānan kanentà ya zō dà kākā tatà. Nā gaishē sù dà sulē gōmā. Nā biya rāmuwā fām gūdā. Rānaɓ daurà aure na sayi gōrō kwaryā biyū à kàn sulē gōmā. Na sayi zanē dà fātalā dà rīgā na sulē gōmā shā biyā. Nā bā dà sulē gūdā--akà cē na mālāmī. Sulē gūdā akà cē na zaurē. Nā bā dà tarō na magūdiyā. Akà cē zān biya sādākī sulē biyā. Na bā dà sauran sulē ukū bā tarō cikin kudin sādākī. Àbīn dà na ɓataɓ kē nan.

Àlkālĩ. Kin ji àbīn dà ya cē?

Shetù. Nā jī. Āmmā bàn yārdā ba. Sai yà shāida manā sūnan wandā ya bā kudīn don yà bā nī.

Àlkālĩ. Kā ji àbīn dà ta cē?

Àlĩ. Ī, nā jī. Mūsā na bā, yà kai wà ùban aurentà, Audù. Ya nā nan, kùwā, dà rānsà, bāi mutù ba.

Àlkālĩ. Tō. À kira Audù.

Àlḱālī. (Bāyan gaisuwā.) I nā sô in jī kō kā san ḱukān àbīn dà Àlī ya ḱātař à cikin nēman auren Shetù.

Audī. Ī. Nā sanī. Dà farkō ya kāwō minī sulē gōmā. Dà shī dà àbōkinsà, Mūsā, sukà zō dà sū. Dà akà sākē 'yan kwānākī, ya kāwō minī sulē gōmā. Bāyan wannān, kumā, sē'ād dà 'yar Shetù ta zō, ya kai matà sulē gōmā. Dà kākā tatà dà kanèntà ya bā sū sulē gōmā. Ya biya rāmuwā fām gūdā. Cikin sādākin dà akà sē masà sulē biyar ya bā dà ukū bē tarō. Àbīn dà na sanī kē nan.

Àlḱālī. Kā jī àbīn dà ya cē ya sanī?

Àlī. Ī. Nā jī. Àmmā nā bē Shetù sulē biyar-biyar sau biyū. Nā bā dà kuḱīn zaurē sulē gūdā, na mālāmī sulē gūdā. Wadānnān ḱukā bāi fādē sū ba.

Àlḱālī. Kā jī àbīn dà ya cē?

Audī. Kuḱīn dà ya bā tà sulē gōmā, nī ya bā? Kō, wā ya bā yà bā tà?

Àlḱālī. (Zuwā Àlī.) Kuḱīn dà ka bā tà--sulē biyar-biyar sau biyū--wadānnān tōshī nē ka yi matà. Kuḱī wādāndà ka kai wā iyāyentà dà 'yan'uwantà wadānnān gaisuwā nē. Àbīn dà shāri'ā ta sanī, wandà ya kē hālālīnkā, shī nē kuḱīn rāmuwā fām gūdā dà sādākin dà ka biyā.

Àlī. Inā kuḱīn dà na bāyar na ḱaurà aurē, dà sulèn mālāmī dà na zaurē, dà taron magūḱiyā?

Àlḱālī. Kā sanī kā bā mālāmī sulē don yà ḱaurà aurē nē. Yā, kuwā, ḱaurā. Sabòdà hakā yā ci sulènsà. Hakānan, kumā, magūḱiyā.

Àlī. Nā jī. Gāfarta mālām. Àbīn dà ka yī, shī kē nan. Īdan mā, kā cē kō sīsīn-kwabō kadà à bā nī, shī kē nan.

Àlḱālī. Bā nā sōn sūrkullē.

Àlî. Bâ sùrkullē ba nē ni kē yî. I nā cîke dà tàkâicin kudî gaisuwā dà ka kashē minî. Tō, shî kē nan, à bā nî àbîn dà shàri'ā ta yardà minî.

Àlkālî. Tō, Shetù, inā kudî fām gūdā? Bā ni, sà'an nan in rabā ku.

Shetù. I nā sō kà yi minî ajàlin kwānā biyū.

Àlkālî. Ā'à. In bābù kîrā, mē ya ci gawàyi?

Shetù. Zân nēmō in kāwō.

Àlkālî. I nā sō kî bûshi iskā, kî sâ hannū à àljîfunkî kî fitad dà sulē àshîrin, in bā shî, in rabā ku, kî hūtā dà wàhalā.

Shetù. Bā su yānzū. Sai, dai, gōbe nā kāwō.

Àlkālî. Kā jî, Àlî? Sai kî tàfi, gōbe kî kōmō. Kē, kùwā, kî zō dà kudî nān lallē gōbe.

Àlî dà Shetù. Allā yà gāfàrta mālām. Mun bā kà lāfiyā.

(Kàshēgàrî.)

Shetù. Allā yà gāfàrta mālām.

Àlkālî. Kin zō ba? Kin zō dà àbîn?

Shetù. Ī. Gāfàrta mālām. Nā zō dà shî. Ai, kà san bà zân yi wāsā dà máganàrkā ba.

Àlkālî. Inā Àlî?

Àlî. Gā ni.

Àlkālî. Inā kudî dà kîkà kāwō?

Shetù. Gā shî sulē àshîrin.

Àlkālî. Kā jî? Gā kudînkā sulē àshîrin.

Àlî. Tō.

Àlkālî. Inā ushirā?

Àlî. Nawà nē ushirā?

Àlkālî. Fàtakā.

Àlî. Gā ta.

Àlkālî. Tō. Zàuna, à bā kà rāsît. Kē, kumā, kî zaunā, à bā kî rāsît dà takārdā ta iddā.

H) Kā'idōdin Aurē Na Zāmanin Nān

À kasan nān hanyōyin aurē biyū nē--

1) Auren fiye dà macè gūdā. Irin wannan aurē akān yī shi bisà shàri'ār Musulunci kō ta àl'ādā. Mutānē dà yawā su nā aurē à bisà wannan hanyā. Yawancin maganārmī ta bisà bàtun irin wannan aurē nē.

2) Auren macè gūdā. Wannan hanyā ita cē wadda mitūm bà zāi àuri macè fiye dà gūdā ba à bisà shàri'ā. Aurē nē tsakanin macè dà mijī kurūm. In an yī shi, muddin a nā tārē, bā sauran yīn wani aurēn kumā. Àkwai mutānēn dà su kē yīn irin wannan aurē à kasan nān.

Hanyār auren macè gūdā a nā yīnsà bisà Dōkār Aurē wadda a kē aiki dà ita kō'inā cikin kasan nān. Bā wandà zāi yi aurē bisà dōkan nān in shī, kō ita, bà sū kai shēkarā shā shidā ba. A nā iyā yīn auren nān à majāmi'ā--gāban līmāmi, kō à dākin àddu'ār Kiristā--gāban fastō, kō, kùwā, à gāban mai rajistār aurē na gārī. Bandà wadānnān wurārē, bā indā akān yi irin wannan aurē.

Kāmin à yi wannan aurē sū, wadāndā zā sū yī, sai sū bā dà sanārwa don kōwā yā sanī, sū sāmī lāsīn na yīnsà. In bà sū cikā wadānnān sharudā ba, līmān kō mai rejistā bà zāi kullā aurensū ba.

À bisà wannan shàri'ā dukan wandà bai cikā shēkarā shā shidā ba, bà zā à yardam masà yā yi aurē ba. Dà macè dà mijī dukā, kō dà sun wucè shēkarā shā shidā, àmmā bà sū kai shēkarā àshirin dà dayā ba, bà zā à yàrdā sū yi aurē ba sai dà yàrdār iyāyēnsū. İdan iyāyēn sun ki yardam masū, bā kùwā, dà hujjā mai kwārī ba, cīfjōjīn bābbār kōtū ya nā dà ikōn yardam masū. İdan an yi aurē à bisà wannan hanyā, akān bā dà sātifikèt wadda ta kē shaidār an yi aurēn bisà shàri'ā. In aurē ya tàbbatā, sū ma'aurān sun gāmu kē nan--"sū fādī tārē, sū tāshī tārē, sai mutuwa."

Àmmā, kumā, àkwai wani aurēn dà kō an yī shi à bisà wannan hanyā a

nà iyà kashè shi--misālīn, auren wadàndà aurē bai hālattā gārē sù ba, kàmañ auren wā dà kanwā, na tsākānin mītūm dà 'yañ'uwā kō 'yañ dan'uwā kō 'yañ'uwāñ mātārsà dà ta rāsu.

Irin wannān aurē yakān zama ɓātaccē idan yā zāmanā dayā dàgà cikin ma'auran nān ya nā da aurensà dà ya yī bisà hanyāñ àl'ādā. Misālī, à cē Garbā ya àuri mātā biyū bisà shāri'āñ Musuluncī. Sū wadānnān mātā biyū mātansà nē na hālēs. Kwāmfā sai ya sādū dà wata--wai ita Amīnā--ya cē zāi aurē tà. Ita, Amīnā, ta dāgē in, dai, ya nā sōn aurentà sai yā bi hanyāñ auren mace gida. Garbā ya yārdā, sukā tāfi gā mēi rajistā yā daurà masū aurē. Garbā, fa, ya sanī aurensū dà Amīnā ɓātaccē nē.

Ta hakā irin wannān aurē yakān ɓācī idan sū ma'aurān sun san an tākā sharudān kasā. Àkwai wa'ansu abūbuwā, kumā, dà akān yī wadāndà su kē sā irin wannān aurē yā ɓācī:

- a) Idan wurīn dà zā à yi auren nān bā shi dà lāsīn na daurà aurē bisà wannān dōkā ta aurē.
- b) Idan sukā radā wā kāwunānsū sunāyē wadāndà bā nāsū ba nē na gaskiyā.
- c) Idan akā daurà masū aurē bā dà sukā sāmī sātifikèt ta mēi rajistā ba kō, kuwā, sātifikèt ta gwamnā.
- d) Idan sukā sā wani mītūm wandā bā līmāmī ba, bā mēi rajistā ba ta aurē, yā daurà masū aurē.

Kàmañ yaddà akā ambātā dà farkō, irin wannān aurē tsākānin mutānē biyū nē kawāi--bā dāmā wani yā shīgā à yi aurē dà shī. Don hakā lāifī nē bābba gā mītūmīn dà ya àuri mace ta biyū, kō mātāñ dà ta àuri namijī na biyū lōkacīn dà mātārsà ta farkō ta kē, kō mijintā na farkō ya kē dà rāi, kō à lōkacīn dà aurensū bai mutū ba. Lāifī nē bābba--a nā iyā daurē mītūm shēkarā bakwāi.

Lāifī nē, kumā, gā wandā ya yi wani aurē na àl'ādā, àlhālī ya nā dà

aurensà dà ya yī à bisà wannàn dōkā. A nā iyà daurè shi shēkarā biyā. Hakà, kumā, dukàn wandà ya yi aurè na àl'ādā sā'àn nan ya yi wani aurèn bisà wannàn dōkā tun aurensà na àl'ādā bai mutù ba. Shī mā, yā yi lāifin daurin shēkarā biyā.

Aurèn dà akà yī à bisà sharàdin wannàn dōkā, hakkin miji nē ya sāmà wà mace dukàn abūbuwàn dà kē tīlās à gārē tà. Dōlè nē ya sāmà matà dākī dà àbinci dà tufāfī, yā nēmà matà māgānī in tā yi rashin lāfiyā. Idan, kūwā, miji, sabòdà wani sanàdin dà ya aukam masà, bai iyà daukàn hakkinsà ba, ita matār--bisà gā wannàn dōkā--sai tà dauki hakkin sāmà wà mijintà abūbuwàn dà kē tīlās gārē shī, dōmin rikòn gidā ya nā hannun miji dà mātārsà--dukānsù biyū.

Cikin irin wannàn aurè bā dāmā mace tà ki mijintà yā kwānā dà ita. Shī, kumā bā dāmā yā ki sādūwā dà ita. Idan wani cikinsù yā kī, wandà akà kiyè wà ya nā iyà kai māganār kōtū, kōtū tà shiryā tsākāninsù.

Kō dà ya kē aurè à bisà wannàn dōkā an cē sai mutuwa cē zā tà rabā, duk dà hakà in halī yā yī a nā iyà rabāwā. Àmmā bàbba kōtū cē kadai kē iyà rabāwā--bā kōtūn mājistārē kō ta 'yan kasā ba. Kashè irin wannàn aurè bā dà saukī ba nē. Kō kōtū mā, bā tā kashēwā sai, dai, in tā ga lallē dayā dàgà cikin ma'auran nān yā takà hakkin aurè dà gaskē ha, mā, barin aurè bā shi dà àmfānī. Mīsālī, a nā iyà kashè aurè in dayā cikin ma'aurān yā yi zinā àlhālī dayān yā ki yāfēwā.

A nā iyà kashè aurè in dayā cikin ma'aurān yā gujè wà dayā, bā dà wani dàlīlī ba, ha shēkarā ukū. Gujēwan nān fā, ya nā yiwuwa tàfiyā nē zuwā wani wurī kō, kūwā, a nā wurī gidā, àmmā a nā gudū. Gudū yā tàbbatā in miji yā kōri mātārsà dàgà gidān dà su kē, kō dākin dà su kē, ha shēkarā ukū. À wannàn mijin nē dà lāifī.

A nā, kumā, iyà kashè aurè in àkwai mīgintā cikinsà. Mīsālī, idan

mijĩ ya nà òukàn màtàrsà, ya nà wulākàntà ta, haĩ, mā, ya nà yiwuwā rāntà kō lāfiyārtà nà cikin hatsàri--sai kotù tà rabà aurensi. Hàukā gà ma'aurĩ gùdā ya nà sàwā à kashè aurē, kumā. Àmmā, fā, sai yà zama irin hàukān dà bà zāi warkē ba. Shĩ, mā, sai idan an tabbātā hàukān nē--haĩ yā shēkarā biyā a nà masà mágānĩ.

Bandà wadānnān hujjōjĩn mā, bàbbaĩ kōtù tā iyà kashè aurē bisà hujjōjin nān:

- a) Rashin ingantāĩ aurē tun dà farkō,
- b) Shēkarun ma'aurā bà sù kai shā shidā ba,
- c) Matukāĩ kusancin ma'aurā--kāmāĩ wā dà kanwā,
- d) Aurē kàn aurē, kō bisà sāsāwāĩ kā'idāĩ dōkā,
- e) Hàukā à lōkàcīn dà a kē aurēn. Wātō, ma'aurĩ gùdā bàì san àbīn dà a kē cikĩ ba don gushēwāĩ hankālĩ,
- f) Rashin yārdāĩ ma'aurĩ gùdā dà òaurin aurē,
- g) La'ifcīn ma'aurĩ gùdā,
- h) Kīn yārdā dà sādūwā dà jūnā,
- i) In ma'aurĩ gùdā ya nà dà mīgūn cīwōn dà a kē òaukā, ya 6ōyē wā ma'aurīn sā'ād dà zā à yi aurē,
- j) In mēcē ta sāmī cikĩ dàgā wani mijĩ sā'ān nan ta 6ōyē wā ma'aurīn.

Aurē mūhimmin àbū nē, mēi darajā. Darajān nān tāsà ita cē kē kārā ingantà kyautātuwāĩ zaman jāmā'ā. Shĩ ya sā akā kafā wannān dōkā. Àmmā yā kāmātā mītūm yā tunā dà irin hakkīnsā idan yā yi irin wannān aurē sā'ān nan ya kētāre dōkāĩ.

SĀSHĪ NA HUTU: TĀTSŪNIYŌYĪ II

Tātsūniyā ta 26:

Kāfin Kā Ga Biri, Biri Ya Gan Kā

Bāwā dà Nūhū àbōkan jūnā nè tun su nā yārā. Bā sū rābuwā, kōmē tārē su kē yī. Nūhū ya nā dà wani zōbē na azūrfā, wandā ubansā ya sayā masā. Bāwā, kūwā ya nā kyāshin zōbēn nan, don shī bā shi dà shī. Sai ya kullā à rānsā yaddā zai yī yā zāmbāci Nūhū, ya rabā shi dà zōbēn nan, kōwā yā hūtā.

Rān nan su nā zaune su nā tādī, sai Bāwā ya cē, "Nī, fa, zān yi tāfiyā, ammā zān dadē."

Nūhū ya cē, "Haba Bāwā, zā kā tāfi kā bār nī? Watā nawā zā kā yī?"

Bāwā ya cē, "Kamař watā hudū."

Nūhū ya cē, "Tō, Allā yā kōmō dà kai lāfiyā."

Bāwā ya cē, "Āmin. Ammā kāfin in tāshī, i nā sō kā bā nī wani àbū don in rikā tunāwā dà kai."

Nūhū ya cē, "Mē ka kē sō, àbōkīna?"

Ya cē, "Zōbēn nan nākā dà ya kē à hannunkā zā kā bā nī in sā à hannūna don kullum in nā dūbē shī in tunā dà kai."

Nūhū ya cē, "Hakā nē, kūwā. Ammā àkwai wani àbū mafi saukī dà zā kā yī, don kā rikā tunāwā dà nī. In kā tāfi, kā dūbi hannunkā, zā kā tunā kā rōkē nī zōbē, nā hanā ka!"

Tàtsūniyā ta 27:

Macijī dà Kūnāmā

Wata rānā kūnāmā ta jē wajen macijī, ta cē, yā bā tā dafī wandā in tā hārbi mutūm yā mutū.

Macijī ya cē, "Kē kūnāmā, bā nā bā kī, don na san fushī garē kī. In kika sāmi wannan māgānī zā kī kārē dukan mutānē.

Kūnāmā ta cē, "A'ā, ā hankalī zān yī."

Macijī ya cē, Tō, nā jī. Jē kī. Sai gōbe in nā yi shāwarā kī kōmō."

Dā garī yā wāyē, macijī ya tāfī shān istā. Kūnāmā ta zō, bā tā sāmē shī ā gidā ba. Sai ta shiga rāminsā ta laḡē. Dā macijī ya kōmō, sai ya dānē kūnāmā. Dā ta jī zāfī sai ta hārbe shī. Zāfī ya kāmā shī, ya yi nān ya yi nān, ya rasā indā zai sā kansā yā jī sanyī.

Sai kūnāmā ta cē, "Mē ya sāmē ka."

Macijī ya cē, "Mai bakā, yāushē akā sauka?"

Ta cē, "Tūni na zō, bān cim makā ba."

Macijī ya cē, "Habā, rabu dà nī. Wani abū ya hārbe nī cikin dākīna."

Kūnāmā ta cē, "Nī cē. Dā ka zō shigā kā tākā ni, dà na jī zāfī, karīna ya sōkē ka."

Macijī ya cē, "Hakā nē. Tō, fīta, kī bā nī dākīna, na fasā bā kī māgānī. In nā bā kī kawai kī kārē mutānē?"

Kūnāmā ta fīta, ta baṣ macijī ya nā mirgine.

Tatsuniyā ta 28:

Gasaŋ Nēman Aurē

Wadansu samari guda biyu su na neman auren wata yarinya. Ta rasa wanda za ta zaɓa. Sai ta ce, duk wanda ya fi jaruntaka, shi ne za ta aurā.

Wata rana suka tafi wurinta hira. Da za su koma gida, ta yi musu rakiya har baki jaji. Sai ga damisa ta tare su. Dayā ya jefē ta da mashi, bai same ta ba. Haka, kuma, dayan, har duk masunsu suka kare. Yarinya, kuwa, ta na mafe a jikin itace. Sai dayā ya ce wa dayan, "Maza, a guje ka tafi gidammu, dakin uwata, masu na nan wajen kan gado, ka kwaso ka kawo.

Da ya tafi, sai shi wanda aka bari ya fada wa damisa, ya kama ta da kokawa, ya ka da ita, ya sa wuka ya yanka. Sa'an nan ya ta da ita tsugune. Ya kira yarinya ta zo ta kwanta a gabanta, shi, kuwa, ya suya.

Wancan ya komo ba masu, an ara. Ya tarad da damisa inda ya bar ta, ga yarinya a kwance a gabanta. Ya ce, "Assha! Haka ya yi? Wato ya tura ni, don shi ya gudu ya bar damisa ta kashē 'yar mutane." Sai ya auka wa damisa gaba dayā ya kama wuyanta. Sai ta fadi rici. Wancan ya fito, ya na dariya.

To, cikinsu, wa za ta aurā?

Tatsuniyā ta 29:

Karāmbānī Kauyēn Hanyā

Wata kyanwā ta dadē ta nā kāmā ɓērāyē. Duk su nā jin tsorontā kwarai dā gaskē, haɓ bā mai iya fita rāminsā gabagadi. Ananan, dā ta tsūfa, ta ga kāmūn ɓērā ya fārā yi mata wuyā, sai ta yi dābārā, ta kwantā rigingine, ta būdē baki kamaɓ ta mutu. Sai wani ɓērā ya lēkō daga cikin rami, ya gan tā, ya kōmā, ya cē wā 'yan'uwansā, "Albishirinku!"

Sukā cē, "Gōrō."

Ya cē, "Yau kyanwā ta mutu. Duniyā tā yi dadi!"

Babbansu ya cē, "Yau ya kamata mu rarraba gōrō kō'inā inda 'yan'uwā su kē, mu gaya musu su zō mu yi wasan muɓnā, kyanwā ta mutu."

Sai dukan ɓērā sukā fita, sukā taru, su nā ta kidā dā rawā. Wannan ya rita, ya yi rawā, ya fyadē ta dā wutsiyā, ya nā cēwā, "Yau ranaɓ muɓnā, ranaɓ farin ciki, kyanwā tā mutu," ya kōmā. Wani, kumā, ya fita ya yi rawā, ya fyadē ta dā wutsiyārsā, ya cē, "Yau ranaɓ muɓnā, ranaɓ farin ciki, kyanwā tā mutu," ya kōmā.

Daga nan babban ya zū ya cē, "Mū, rawaɓmū ta manyā mukan yi nē, mu nā yin suɓi." Sai ya yi ta rawā. haɓ va hau kan kyanwā, ya nā cēwā, "Sai nī babban wan yārā! Kōmē na babba ya fi na yārō. ɓāɓɓi nī haw kan minafuki, in yi rawā in yi jūyi."

Sai kyanwā ta yi farat, ta kāmā shi, ta tafi dā shi sākō. ɓāɓɓi sukā warwatsē, sukā shigē rāmukansu. Kwānā gōmā bā wanda ya kō lēkō waje.

Tatsuniyā ta 30:

Baunā Dā Kwādō

Baunā tā cika girman kai kwari. Bā tā ganin kōwā dā darajā. Saboda haka dukan nāmun dājin sun kirā tā, sukā yi mata gargadi ā kan wannan hali nāta, amma bā tā kulā dā zancensu ba. Wata rānā kwādō ya tafi wurinta ya yi mata magana dā kashedi dā yawā, amma zāginsa ta kē yi-wai, nāmun dāji masu kwajini dā laushin fātā sun yi magana bā tā kulā ba ballē mai jiki duk kirci? Sai kwādō ya fūsatā, ya cē, "Kē wane karfi gare ki? Idan ki nā dā karfi dā iyā gudū-dā nī dā kē mī yi wasan tsere". Dā Baunā tā yādā, kwādō ya roki dukan nāmun dāji su zō kallō ran nan, sai, kuwā, akā sā rānā.

Dā rānār ta rage gobe sai kwādō ya jērā yāransa gōmā shā hudū, kowane ā zangō gudā, domin akwai zangō gōmā shā hudū ā filin tsere, ya, kuwā, gayā musu yadda zā su yi. Dā rānār ta cika, dukan nāmun dāji dā tsuntsayē sukā taru, akā tashē su gaba dayā. Baunā ta rufē ido, ta shēkā dā gudū sosai haɾ ta kai zangō na dayā. Zā tā hūtā, sai ta ji muɾyār kwādō ta cē, "Kē Baunā sai yāzu?" Dā ta ji haka, ta zāburā dā gudū, kumā-bābū dāmar hūtawā. Haka ta rikā tarad dā kwādō, zangō na biyū, na ukū, haɾ zangō na gōmā shā hudū. Dā ta isa sai ta fādi, ta mutū.

Cika baki dā fankamā hasarā cē.

Tatsūniyā ta 31:

Saurō da Kunnē da Hannū

Saurō da kunnē da hannū su nā abūtā tun farkon kafāwār dūniyā. Barcī kadai kē rabā su. Anā nan rān nan sai kunnē ya kā dā bākī, ya fadā wā sauran abōkanansa cēwā ya kamātā sū rikā adāshē sulē biyār biyār. Hannū ya cē shī dai, kām, bā zai iyā yin irin wannan adāshē ba, don yā jī an cē amānā dā cika alkawārī, Ūbangijī ya daukē sū daga dūniyā.

Kunnē ya yi wā saurō maganganū masu dādī hař ya yādā cēwā zai yī. Hař, mā, ya kawō sulē biyār ya bā kunnē. Hannū ya cē shī, dai, bai gōyi bāyan wannan adāshē ba, dōmin zai jāwō hamayyā tsakaninsu dā jūnā.

À karshen watā saurō ya zō wurin kunnē dōmin yā kwāshi nāsā adāshēn bai, kuwā, bā shī ba. Ya yi ta zuwā bin bāshī hař watā ukū, bā à biyā shī ba.

Rān nan ya fūsātā, ya dāmi kunnē dā cizō. Kunnē ya rasā abīn dā zai yī, sai ya yi ta rōkon saurō cēwā yā yi hākūrī, jībi zai biyā shī--dā kyař saurō ya bař shī.

Rān nan kunnē ya kira hannū yā fadā masā cēwā, shī à manne ya kē dā kai gab, don haka bai sāmī dāmař gudū ba, in bā haka ba dā ya kaurā, sabodā tsananin bin bāshī dā shān azābā. Don haka ya bā hannū sulē gōmā don yā rikā kōrē masā abōkin bāshīnsa in ya zāburō. Hannū, kuwā, ya yādā.

Dā ranāř ta cika, saurō dā mātārsā sukā zō bin bāshī à gūn kunnē. Sun fārā tāmbyař kudī kē nan, bii, bii, bii. Sai hannū biyū biyū sukā kai musū mārī tas, tatas--in sun yi nān hannāyē sū tarē, in sun yi cān haka--nan. Dā sukā ga zā sū hālakā sai sukā kōmā.

Kō'inā saurō ya kē in ya ga kunnē zai tāmbyi kudin adāshēnsa, hannāyē, kuwā, sū kai masā gudūmmawā don sū kashē masā shī.

Tatsuniya ta 32:

Kunkurū Da Mālamī

À zāmanin dā kunkurū ya nā dā wata macè. Mātār ta dadè bā tā sāmī haifuwā dā shī ba. Wannan abū, kuwā, ya bakanta musu zūciyā kwarai. Rān nan kunkurū ya nā zaune, sai ya sāmī lābārīn wani mālāmī daga wani garī kusa dā garinsu. Ya yi shirī, ya tafi garīn, shī kadai, don ya gānā dā mālāmīn. Dā ya isa cān ya kwāshè duk abīn dā kē tārē dā shī, ya fadi abīn dā kē dāmūnsa. Shī, mālāmīn, kuwā, ya karfi kudī sulē biyār dā zakarā gudā dā kwalabañ mān jā gudā à wurīnsa tūkuna kafīn yā bā shī māgānī.

Dā kunkurū zai kōmā garīnsu mālāmīn ya gargadē shī cewā kadā yā kuskurā yā cī daga cikin māgānīn dā yā bā shī. Dā ya isa hanyā yā būdē kwaryār dā akā sā māgānīn à cikī, ya dībā kadan, yā cī. Dā ya jī abīn nā dā dādī, yā cīnyē shī gāba dayā, kō kankanē bai ragē wā uwařgidā ba. Tō, amma sai kunkurūn dā kansa yā dau cikī! Kōwanē watā sai cikin yā yi ta kumburā.

Dā ganīn hakā sai yā yi ta kūkā. Dā yā rasā abīn dā zai yī sai yā kōmā wurīn mālāmīn, yā fadā masā abīn dā yā auku garē shī. Mālāmīn, kuwā, yā fadā masā cewā bā shī dā makarīnsa, kō dā mā bai gargadē shī cewā kadā yā taḡa ba? Sai cikin yā yi ta kumburā hañ yā fashē. Kunkurū yā mutū, bābū dāmañ haihuwā.

Yawan kwadayī halakā nē.

Tatsuniyā ta 33:

Wani Mutum Da Mataṛsa

Wata macē saboda rashin kirkintā mijin bai cika sōntā ba. Ita, kumā, ba tā gānē ba-ta nā zātō cēwā mijin ya nā sākē nēman wata dā aure nē. Dōmin hakā sai ta rikā nūnā masā hālāyē marasā kyāu, haṛ abin ya kai fagen kō abinci bā tā yī. Dā mijin ya ga hakā, in ya dāwō daga aiki sai ya bi ta gidan atōkansa, ya cī, ya kōshī, in dare ya yī ya dāwō gidā.

Dā ta ga mijin ya nā nēman rabuwā dā ita, sai ta jē wurin wani bōkā dōmin ya yi matā māgānī yaddā mijin zai sō tā. Bōkān ya fadā matā cēwā tā jē tā nēmō nōnōn zākī. Idan tā sāmū, bukātā tā biyā kē nan. Dā jin hakā ta jē wurin wani maharbī don ya kai tā dāji indā akwai zākanyā waddā bā tā dadē dā haihuwā ba. Dā maharbī ya yādā zai kai tā, ta kawō katon rāgō, ta yankā, ta fēdē, ta yankā nāman gunduwa-gunduwa, ta dafā rabi, rabi kuwā, ta sōyā.

Dā ta gamā, ta sākē zuwā wurin maharbī don ya kai ta wurin. Maharbī ya kai tā dājin haṛ ya nūnā daidai wurin kwānciyaṛ zākanyāṛ, ya kōmā abinsa. Dā ta gan tā, ta rikā jēfā matā tsirē haṛ kwānā biyaṛ ta nā cī. Rānā ta yi kusa dā ita, ta tatsi nōnō, ta kai wā bōkān. Bōkān ya fadā matā cēwā bābū wani māgānī--hakurī dā jūrēwā dā rarrāshī dā ta yī haṛ tā sāmī nōnōn zākanyā, in ta yi wā mijintā zai sō tā. Dā ta bī shāwarāṛ bōkān, ta ji dādin zamā ā dākin mijintā.

Tatsuniya ta 34.

Wani Maharbi

Ƙƙwai wani matsiyacin maharbi a zamanin da, babu abin da ya ke kashewa sai damo. Kullum in garin Allaya waye sai ya rataya tsummansa ya shiga daji neman damo. Ran nan ya fita zuwa farauta. Tun bai yi nisa ba sai ya ga wani damo a kan kuka ya na shan hantsi. Ya ce, "Alhamdu lillahi, abin nema ya samu." Ya zare kibiyar zai harba sai damo ya shiga cikin kogon kuka. Shi, ko, ya bi shi har ya shiga kogon.

Da ya shiga, ya fada can ciki a wani gari cikin kogon inda ya tarad da mutanen garin su na bakin ciki saboda rasuwar sarkinsu. Su na, kuma, shawarar yadda za su sami wani bako wanda za su nada sabon Sarki, domin a garin dan gari ba ya cin sarauta, sai bako.

Da suka gan shi, suka yi ta mu'na sun sami sabon Sarki. Suka nada shi Sarkinsu, suka ba shi kome da kome--gida mai kyau, dabbobi, riguna da alkyabbu, dawaki, bayi da kyawawan 'yan mata ya auna. Amma sun fada mashi cewa wata kofa na nan wadda Sarki ba shi buɗewa.

Bayan da ya yi shekara biyar ya na sarauta, sai ran nan ya bushi iska, ya ce sai ya buɗe kofar. Manyan gari suka yi ta rarrashinsa kada ya buɗe, amma ya ki, domin ya riga ya buwaya.

Sai kawai ya buɗe kofar. Nan da nan sai ya ga kansa a waje, sanye da tsumma a jikinsa kama yadda ya ke a da. Sai ya rike baki, ya yi ta cizon yatsa.

Ba mai azzirta matsiyaci sai Alla.

Tatsuniya ta 35:

Farkē da Yārō

Wani farkē ya sāmī yārō, ya cē ya rakā shi fatauci, in sun kōmō zai bā shi abin cīn nāmā. Yārō ya yādā. Suka tāfi. Yārō ya nā masā wahalā hař shēkarā biyū.

Dā suka kōmō, farkē ya sayi wukā ta sīsīn kwabō, ya bā shi, ya sālāmē shi. Yārō ya fīta ya nā kūkā, ya kai kārārsā wajen Ālkālī. Ālkālī ya kira farkē, ya cē, "Wannān yārō ya cē bā kà biyā shi lādansā ba."

Farkē ya amsā, "Nā biyā shi."

Yārō ya cē, "Karyā cē. Bai bā nī kōmē ba, sai 'yar wukān nan."

Ālkālī ya tām̄bayi farkē, ya cē, "Hakā nē?"

Farkē ya cē, "Hakā nē. Dōmin dā, mā, na cē in mun kāwō zān bā shi abin cīn nāmā nē. Gā shi, kuwā nā bā shi."

Ālkālī ya cē, "Tō, nā jī." Sai ya sā akā kāwō nāmā, ya cē ā azā wukā a kānsā. Ālkālī ya cē, "Wukā, cī nāmā." Bā tā cī ba. Ya cē, "Tō, kun ganī, wukā bā tā cīn nāmā, sai hakōrā. Ā cire hakōran farkē ā bā yārō."

Akā kāmā farkē, hař an fārā. Dā ya jī zāfī, ya cē, "Tsāya mālām! Ābin dā ka cē in bā shi sai in bā shi."

Ālkālī ya cē, "Tō, ka fānshi hakōrankā, kōwānē dayā fām gūdā." Akā yi lissāfī, akā tarař fām talātin dā biyū nē. Farkē ya biyā dōlē. Akā cire ushirī, akā bā yārō sauran.

Tatsuniyā ta 36:

Biri Dà Kùnkurū

Wata rānā biri ya gamu dà kùnkurū dà mātarsa, Mōwā, zā su wurin biki. Sai kawai biri ya tura Mōwā daji, wai, ba ta ba shi hanya ba. Dà kùnkurū zai yi magana, sai biri ya kai masa mari. Sun fara kokawa ke nan, sai namun daji suka raba su har suka shirya su. Daga nan idan suka gamu, sai kùnkurū yakan ce, "Alla, dai, ya sawwaka da maganar da ba mu san gindinta ba." Sai biri yakan yi shiru. Dà kùnkurū ya tambaye shi cewa, don me bai ce "amin" ba, ya ce shi bai damu ba.

Wata rānā kùnkurū ya sa Mōwā ta yi masa waina ta sa cikin zuma. Ya dauka ya kai wa damisa. Abin ya yi mata dadi. Ta tambayi kùnkurū daga inda ya samo abu mai dadi haka. Ya fada mata cewa, ai biri ne ke kashi mai dadi irin wannan. Nan da nan ta aika wa biri cewa ta na son ganinsa a gidanta.

Dà biri ya kai can, ta rike shi, wai, ya yi kashi mai dadi. Sai ta fara dukansa. Idan ya yi kashi sai ta sansana, in bai yi ba sai ta sake marinsa har ya kusa mutuwa--da kyar ya kufuta.

Dà ya doshi hanya gidā, ya gamu dà kùnkurū. Kùnkurū ya tambaye shi abin da ya same shi. Shi, kuwa, ya fada masa abin da ya same shi a kan maganar da bai san gindinta ba.

Kùnkurū ya ce, "Idan na yi addu'a cewa Alla ya sawwaka da maganar da ba mu san gindinta ba kakan ce, 'ba ruwanka.' Yanzu za ka ce, 'amin', ko ba za ka ce ba?"

Nan da nan biri ya ce, "amin, amin, amin." Haka, kuwa, ya ke kuka har yau.

Tatsuniya ta 37:

Mabudin Arziki

Ƙwai wani attajiri mai dukiya da yawa da 'ya'ya da barori. Ya na da yaransa masu yi masa kasuwanci. Shi, kuwa, zaman kanti ya ke yi. Ya na ilimi. Ba ya wahalad da yaransa ko barorinsa. Kullum da safe kafin ya gama karatu ya sallame su zuwa wajen harkokin sa, sai ya yi musu gargadi ya yi musu nashi. Yakan nuna musu cewa boye aibun abin sayarwa, ko wata irin dabara ta cin mummuna riba, da yawan rantsuwa wajen saye da sayarwa, sukan hana dan kasuwa samun arziki, har ya gama zarafinsa bai zama attajirin kirki ba--sai wahala, sa'an nan ga azaba a lahiru.

Yakan nuna musu cewa idan sun sami riba, kome kankantarta, su yi maza su karsa. Ta haka sai su sayar da kayan da yawa cikin lokaci kadan, su, kuma, sayo wadansu su sayar. Wannan zai sa su sami kasuwa sosai. Samun kasuwa, kuwa, ita ce hanya cin riba ciniki, ita ce hanya karuwar arziki sosai.

Yakan nuna musu cewa idan sun matsa sai sun ci riba mai yawa kafin su sallama kayansu, to, sai su daɗe ba su sayar ba. Misali in ka yarda da riba sisi maimakon sula a kan wadansu kayan naka, sai ka sayar da wajen goma a lokaci kadan. Shi, kuwa, mai neman riba nai ko sula, bai sai da ko daya ba. Ka ga, kai ka na da riba wajen 6s ke nan a wannan lokaci, shi, kuwa, ko kwabo bai samu ba.

Yanzu haka yaran nan nasa da 'ya'yansa sun azurtu kwari, har sun hada kai sun kafa kamfanin ciniki da noma a garinsu.

Tatsuniyā ta 38:

Biri Da Dāmisa

Wata rānā biri ya tāshi daga Kurmin Wandu inda ya ke da zamā, za shi gidan surukinsa a Kurmin Zaki. Ya sayo goro da gishiri da ganyen taba ya kunsā ya dauka a kansa. Ya na cikin tafiyā sai ya tarad da dāmisa ta na hutawa a gefen hanya. Da ta hangi biri daga nesa ta ce, "Ai, ga sarkin munin nan ya na tafe."

Da biri ya isa wurinta ya ce, "Maigida, sanu da hutawa. Lafiya, kuwa, ki ke zaune nan?"

Dāmisa ta ce, "Babu kome, i na jiran wani ne".

Daga nan dāmisa ta tambayi biri inda za shi. Ya ce, "Za ni gidan surukina ne a Kurmin Wandu". Daga nan, fa, dāmisa ta fashē da dariyā haɗ ta na zabad da hawaye.

Biri ya ce, "Yaya haka? Me kika gani ki ke dariyā?"

Dāmisa ta ce, "Ina mamaki ne yadda haɗ ka yi aka ba ka mata".

Biri ya ce, "Me kika gani haɗ kika fadi haka?"

Dāmisa ta ce, "Bakinka kamaɗ gungumen itace, da idanunka zuzzurfā kamaɗ rijiyoyin Hamada, da fuskarba baki girin--su ne suka ba ni dariyā, haɗ, kuma, ka sami mata?"

Biri ya ce, "Wannan ne ya ba ki dariyā? Ai, yadda kika gan ni nan surukaina sun fi ni muni. Idan ki na shakka, zo mu tafi ki gani".

Dāmisa ta bi biri, suka tafi. Da suka isa, suka tarad da surukan da yarsu su na tonan rogo. Da dāmisa ta gan su sai dariyā ta kama ta. Ta yi ta dariyā haɗ ta fadi.

Uban mataɗ ya tambayi biri abin da ya sa abokin tafiyarsa ya ke dariyā haka. Biri ya kwashe duk abin da dāmisa ta fada ya fada musu. Surukan suka fustata, suka taru, suka ba dāmisa kashi. Da kyaɗ ta tsira.

Tatsuniya ta 39:

Mafarin Gabaɗɗar Kàrè Dà Zòmò

À dà càn dà zòmò dà kàrè àbòkan jūnā nē. Àmmā kàrè ya nā jīn shakkan zòmò kwarai saboda kunnuwan nan nasa faka-faka. Idan za su farauta sai zòmò ya kira kàrè don su tafi tare. In suka ga wani naman daji sai zòmò ya ce "Aboki! kada naman nan ya tsere!" Sai kàrè ya bi, ya je ya kashè shi. Idan suka dawo suka raba nama, zòmò yakan dauki nama mafi yawa, kàrè, kuwa, ya yi sniru, ya na tsoro kada ya ce wani abu zòmò ya sòkè shi da kahoni, wato kunnuwa.

À lokacin Babbar Salla kàrè ya roki zòmò cewa ya na son 'ya'yan sa su zo su yi masa barka da salla. Zòmò ya yada. Yaransa suka yi kwalliya, suka sa riguna masu kyau, suka tafi. Kàrè ya ba su wake da harawa suka ci, suka koshi. Daga nan yaran suka yi ta wasa.

Shi kàrè, kuwa ya na ta lura da kunnuwansu har ya tafa, ya ji su da taushi-taushi. Ya tambayi 'ya'yan zòmò cewa, "Ashè abin nan ba kahoba ne?" Suka ce, ai, kunnuwa ne, na ubansu, ma, haka su ke. Daga nan kàrè ya sallami yaran, ya raka su zuwa hanya gidu.

Rana ta uku, zòmò ya kira su, ya ce su je farauta. Suka tafi, suka ga kurege. Zòmò ya ce kàrè ya bi shi ya kamo shi. Kàrè ya ki, ya ce sai, dai, zòmò ya bi shi. Zòmò ya zabura, zai ture kàrè da kunnuwansa kama yadda ya saba yi, sai kàrè ya cefe kunnuwa da bakinsa, ya kama kyeyar zòmò, ya yi ta buga shi a kasa har ya mutu.

Tun ran nan idan 'ya'yan zòmò suka ga abokin ubansu sai su gudu don kada ya cinye su kama yadda ya yi wa ubansu.

SĀSHĪ NA BIYĀŔ: LĀBĀRIN KASĀ

A) Nījēriyā Dà Maḵwābtantā

Àkwai wadansu kasāshē arēwā dà gabàs dà yāmma gā Nījēriyā. Àmmā kudù tèkū cē kawai. Dàgā arēwā Nījēriyā tā yi iyākā dà Niger Republic. Ta nā cikin kasāshēn dà kē bīn Fàransà dā. À kūsūrwaŕ arēwā dà gabàs Tafkin Cādī nē, wanda kōrāmī dà yawā sukā fādā cikinsā, sukā mayad dà kasār wurin tàṣō dà kàfau. Àmmā gālībin kasāshēn dà ta yi iyākā dà sū à arēwā duk jigāwā nē.

Wajen gabashin Nījēriyā àkwai wata kasā mǎi yawān tūddai dà a kē kirā Kāmārū. Wajen yāmma àkwai Dāhōmēy, ita, kiwā, rikōn Fàransà cē dā. Ita Dāhōmēy kasā cē kamaŕ Nījēriyā.

Dūbi taswīrān Nījēriyā kà ga siffār kasār. Kiyāyi ma'aunin taswīrār, sā'ān nan kà yi kōkarī kà gānē girman Nījēriyā. Misālī, in ka cē zā kà tashī dàgā kudù zuwā arēwā, kà yi tàfiyār mīl gōmā kōwàcè rānā, zā kà yi kwānā sittin tun dàgā bākin tèkū haŕ zuwā kàn iyākār kasār ta arēwā. Tō, tàfiyār kwānā nawā zā kà yī dàgā kàn iyākār kasār ta yāmma zuwā ta gabàs?

B) Tàfiyā cikin Nījēriyā

Zamā wurī dayā tsāutsāyī! Wadansu mutānē Allā ya yi musī sōn yāwō nē, wadansu, kiwā, sukān baŕ gidā don sī ziyārci àbōkai kō sī ga sābābbin wurārē. Wadansu sukān baŕ gidā don cīn rānī kō don fataucī. Tàfiyār akān yī ta kasā, kō cikin jirgin ruwā, kō na samā.

1) Tàfiyār Kasā

Gālībin mutānē à kasā su kē tàfiyā. À kō'inā cikin kasan nān ka nā gāmuwā dà mutānē su nā tàfiyār kasā à kàn hanyōyī mǎnyā dà kanānā. Wadansu nā fitōwā dàgā nēsā. À cikinsū haŕ dà 'yan jaurā.

Tun wajen shēkarā hāmsin à Ingilā bāsūkiŕ ya zama jīkī gā mutānē.
 Bà à dadē ba, kumā, bāsūkiŕ ya shigō Afirkā. Yānzū, dai, kōwàcè shēkarā
 a nā sayad dà dūbban bāsukurōrī à Nījēriyā.

2) Tàfiyā dà Dabbōbī

Mūtānē dà yawā, tun, mā, bā à Jihār Arēwā bā, sukān hau dawākī, jākai
 dà rākumā zuwā wadansu wurārē. À Jihār Arēwā, kùwā, ai, kō dà yāushē akān
 gāmī dà āyārin jākai kō rākumā dāuke dà kāyan audugā kō gyādā.

À lardunān kudū na kasan nān bà à cikā sāmīn irīn wadānnān dabbōbī
 ba sabōdā sakin makiyin nān nāsū, wātō kudan tsandō wandā kē jāwō musū
 ciwō mī halākā su nan dà nan.

3) Tàfiyā Cikin Jirgin Kasā

Tun wajen shēkarā dārī dà sukā wucē, Allā ya bā dan Adām hikimār
 yīn injī na jirgin kasā mī aiki dà tūrūrī. Irīn wadānnān jirāgē sukān
 jā tārāgū cike dà fāsinjā dà kāyā. Hanyār jirgīn na dōgwāyen karāfan
 gwāngirī gūdā biyū nē dà akā shimfidā à kān wadansu gājējjērūn kātākai
 māsū kwārī. À kāsū ya kē tàfiyā. Dà fataucī ya fārā gāwurtā nē akā
 ginā hanyōyin jirgin kasā à Nījēriyā.

4) Mōtōcī Kanānā Dà Mānyā

Yīn hanyār jirgī ya nā dà wiyā, dà tsādā mī yawā. Kō dà ya kē
 yānzū hanyōyin jirgīn dà kē cikin Nījēriyā tsawonsū ya kai wajen mīl
 dubū biyū, duk dà hakā àkwai garūruwā dà yawā dà kē nēsā gā hanyār jirgī
 hār yānzū. Sai, dai, àkwai àmintàttun hanyōyīn mōtā wadāndā akā yī sū
 don sawwāke tàfiyā dāgā wadānnān wurārē zuwā gā tashār jirgīn dà kē kusa.
 Mōtōcī su nā àmfānī dà irīn wadānnān hanyōyīn don dāukār fāsinjā dà
 kāyansū. Sabōdā māsahūrīn àmfānin nān nāsū, kōwàcè shēkarā a nā shigōwā
 dà dūbban mōtōcī mānyā dà kanānā cikin Nījēriyā.

5) Tàfiyā Cikin Kwālē-Kwālē

Mutānen bākin kōgī, kō na hanyōyin rūwan bākin tēkū, gālibān su nā àmfānī dà kwālē-kwālē wajen tàfiye-tàfiyensu. Ya nā dà ban shà'awā kà ga shiryayyen kwālē-kwālē ya nā kētā tǎguwār ruwā, kō ya nā gudū bisà tǎguwār ruwā. Hanyā cē ta tàfiyā marā wāhalā waddā bā rūwankà dà kūrā. Àmmā ita, mā, wannān hanyā àkwai tā dà tātā rānār kīn dillancin--wātō rānār dà ruwan samā ya sāmē kī. Don, kīwā, 'yañ rūmfan nān ta tsūmmā, kō ganyē, bā tā bākin kōmē in hadarī yā tāsō.

Gālibin jirāgē dà ka kē ganī cikin kōgunā a nā àmfānī dà sū don yīn abūbuwā dàban dàban. Wadansu don ðaukār mutānē dàgà wani wurī zuwā wani. Wadansu na masuntā nē. Yawancī, kumā, akān cikā su dà kāyan sayārwa, kāmār sū kōrai, dōyā dà kwāndon kājī kō zābbī.

6) Sābābbin Hanyōyī Na Tàfiyā Cikin Ruwā

Kun, dai, ji yaddā 'yan Adām sukā sāmi hikimār yīn injī na jirgī mai aiki dà tūrūrī. Karīn wannān hikimā, mā, hañ akā sāmi wadansu dàbārū na sarrafad dà irīn wannān injīn yā tūkā jirgin ruwā. Shī injīn ðīn ya kē jūyā filāfilan jirgin ruwā kāmār tayōyin mōtā. Irīn wadānnān jirāgē, a nā ganinsu kō dà yāushē birjik à mānyan kōgunā. ðukān ðauki ðimbin kwāl, kō itātuwān wutā, wadāndā a kē àmfānī dà sū don tafasà rūwān dà kē bā dà tūrūrīn dà kē tūkā jirgīn.

Dàgà bāya, kumā, sai akā gānē dàbārār yīn injīn wandā kē aiki dà kànanzīr kō fētūr. Wātō irīn injīn wandā mōtōcī kē aiki dà shī. Jirgin ruwā, mā, a nā yi masà irīn wannān injīn. Shī injīn ðīn ya nā jūyā wani kātōn matūrī à kārakashin jirgī. İdan matūrīn tā shūrī ruwā bāya sai jirgīn yā yī gāba.

Irīn wadānnān jirāgen ruwā yānzū a nā àmfānī dà sū à kān kōgunā dà yawā. Mānya-mānyā dàgà cikinsu kē rātsō tēkū dàgà Ingilā dà sauran

ƙasāshen ƙetāre cike da ƙayayyaki masu yawa wadanda mitanen Nijeriya ke buƙatāɗ saye. Sau da yawa kakān ga irin wadannan jirāge a tashar jirgin ruwa ta Ikkō, Fatakwāl (Port Harcourt) da sauransu.

7) Jirāgen Samā

Bābū wata hanyar tafiyā da ta fi ta jirgin samā sauri. Daga Nijeriya mun iya kai Ingila cikin yini dayā idan muka shiga jirgin samā, amma jirgin ruwa komē saurinsa ba zai ƙasa mako biyu ba. Shēkarā hamsin ke nan da wani dan abū da suka wuce aka fara ganin jirgin samā na farko a cikin sararin samā.

Jirgin samā yanzu ya mai da ko'ina a duniya kirkusa. A cikin 'yan shēkarun nan Allā kadai ya san yawan filāyen jirgin saman da aka yi. Yanzu, mā, tafiyā tsakanin galibin mihimman garuruwa na Nijeriya ta komā ta jirgin samā.

C) Fadāmun Bākin Tēkū Da Mashigar Kōgin Kwārā a Tēkū

Yanzu bari mi dauki kammi kamaɗ baki da suka fito daga kasashen ketaren ruwa suka mufo lardunan Arēwa daga bākin tēkū. Wane irin bambanci na ƙasa za mi gani a cikin tafiyarmu?

1) Fadāmun Bākin Tēkū

Idan muka sauka daga jirgin ruwa, misali, a wurin da ba tashar jirgin ruwa ba, abin da za mi fara karo da shi, shi ne wani irin yashi mai launi rawaya. Da mun fara tafiyā zuwa cikin ƙasa, za mi ga--don yawan kafau da cāfi, da yawan giftawaɗ koramu--tilas mi fasa. Saboda sarkewaɗ wurin sai tafiyar ta yi wuya amin. Tilas mi buƙaci jirgi, har, mā, da neman taimakon wani dan ƙasa ya yi mana ja gora mi sami fita daga hanyoyin ruwa. Ba wuya mitum ya yi satan kai, amma in da ja gora za mi iya kōkartawa har mi kai ga busasshiyar ƙasa mai farko wadda ta tasam ma wuraren da ba surkufi cikin ƙasa.

Zā mī yi tàfiyā mī shā kallō. À gēfèn ruwān àkwai itātuwā kusan irī dayā, àmmā dàbam dà wadàndà mukà sàbà ganī. Sū itātuwān sun sakà saiwōyinsù dà yawā wadàndà kē kamař rīkē dà sū cikin ruwā. Hakà itātuwān bàkin tèkū su kē, wadàndà a kē kirā dà Turancī mangùrùb (mangroves). 'Yan kàdan nè dàgà cikin irin itātuwān dà kē iyà rāyuwā à cikin ruwan tèkū mairi gishiri-gishiri. Sū saiwōyin cikin ruwā sukān rikà tsirō samà dà kasà. Don hakà duk sai sù sassàrkē--bā yaddà hanyā zā tà rātsā à tsàkàningsù.

Kurmī irin wannan, dai, ya mīkē à bisà gābāř tèkū dà nīsa. Dà ganin kurmin nan zā kà zātā à zūciyāřkà cēwā bā yaddà zāi yīwu dan Adām zāi iyà zamā cikin irin wadānnān wurārē.

Àmmā jēfī-jēfī akān sāmī 'yan kanānān kauyukā à wurārēn dà akà sāmī dan fakōn dà kē iyà daukār 'yan bukkōkī hař à iyà sāmīn wurin yīn 'yan gōnākī don nōmā àbinci. Gālibin mutānen irin wadānnān 'yan kauyukā duk masuntā nè.

Dà a nā kārà nīsa dàgà bàkin tèkū, yawān ruwān ya nā rāguwā. Àmmā kō à irin wadānnān wurārē akān sāmī irin itātuwān nan mangùrùb--àmmā hàde dà ciyāyī dà itātuwā nan dà can, irin wadàndà bā sū rāyuwā à wurārē masu ruwā irin na tèkū. Àkwai kumā cikōwāř hakūkuwā kamař sū kaimuwā irī dàban-dàban. À wadansu wurārē akān tarař sun sarkē, hař bā yaddà jirgin wutā kē iyà wucēwā bā dà an būdà musù hanyā ba.

À irin wadānnān wurārē nè itātuwān kwākwā zā sù sōmā bàyyanā. Wadansu mutānē sukān cē, wai shī nè itācēn dà ya fi kōwānē itācē àmfānī à dūniyā dukā.

Kō dà ya kē bā wūyā mī yi satān kái à tsàkànin hanyōyin ruwan bàkin tèkū, duk dà hakà àkwai hanyād dà a kē iyà bīntā dàgà yammacin Nījēriyā hař zuwā gabās à wurārēn dà kē kusa dà bàkin tèkū. Kwālē-kwālē nā iyà tashī dàgà Pòrtò Nōvō (cikin kasař Dàhōmēy yamma dà Nījēriyā) yà isa hař Ìkkō. À Ìkkō kumā àkwai wata bàbbař hanyāř ruwā dà ta gamē dà tèkū, waddà

a kē kirā dà Turancī làgūn (lagoon), wandà ruwansà dayā nè dà na tèkū. Duk, kùwā, mai sô yà cīgàba zuwā gabàs ya nā iyà shìga jirgin wutā wandà kē shāwāgī tsàkànin Ìkkō dà Sàpēlē kō dà yàushè. À wurīn Kōgin Kwārà ya rarràtsā haĩ zuwā magamaĩsà ta tèkū sukà bàzu kō'ina. Wannàn yankin kasāĩ bā yā dà wani sūnā sai Nējà Deltà, wātō mashigaĩ Kōgin Kwārà tèkū.

2) Nējà Deltà

Mashigaĩ Kōgin Kwārà à tèkū ta nā dà fādī, kumā mihimmiyā cē kwari dàgà cikin sauran fādāmūn kusa dà hākin tèkū. À nan nè kōrāmī dà mānya-mānyan hanyōyin ruwā sukà tàttāru. À tsàkàninsū kùwā àkwai 'yan tsibirai. Itātuwàn, kùwā-kusan duk mangùrùb nè.

Mē ya sà kasāĩ ta zama hakà?

Nan gāba zā mī karānta wani àbū game dà bàbban kōgin nān na Kwārà, tun dàgà wurīn dà ya fārō haĩ zuwā mahadarsà dà tèkū. Tun shēkarū dūbbai dà sukà wucē ruwan samān dà a kē yī ya nā gangarāwā ya nā fādāwā Kwārà dà sauran kōrāmī dà sukà mālālā cikintā. Ruwān kùwā, yakan kwāshè kasā yà kai tà tārē dà shī ta wurārēn dà ya biyō. Bāyan cikōwā, in ruwan kōgin yā ragu a nā iyà ganin tàsō ya tārū à bisà gābāĩ kōgin.

Kōgin Kwārà nā mālālā zuwā tèkū, ya nā, kumā, wankè tàsōn, ya nā tàfiyā dà shī. Tun wajen mīl dārī da hāmsin ràbonsà dà bākin tèkū, Kōgin Kwārà ya wātsu cikin kōgunā dàbam-dàbam. Sū, kumā, kōgunān haĩ wā yāu sukà sākè rarrābuwā cikin hanyōyin ruwā bā iyākā sàssārke dà jūnā. Kōwàné, kùwā, yakan tahō dà tàsō zuwā tèkū. Lōkàcīn dà kōgunān sukà kusantō tèkū tàsōn yakan kwāntā à kàrkashin ruwān. Ta hakà sànnu-sànnū haĩ akà sāmī gābōbīn sukà hàsakā, sukà gāgari jirāgen ruwā iyà bī zuwā cikin Kōgin Kwārà ta wannān wurīn.

'Ya'yan itātuwān mangurūb na bākin tēkū wadāndā sukā kōsā sukān zubē cikin kōgīn. Sai ruwā yā jā sū yā kai sū wurin gābōōin nān māsu tābō. À nān zā sū yi sāiwā. Bà zā à dadē ba sai sū yi tsirō. Cikin 'yan shēkārū kadan--sabōdā yāu dà gōbe sai tābōn yā rikā daskārēwā à wajen saiwōyinsū ya nā gamēwā--hař wani dan tsibirī yā sāmū à tsākānin kōramā dà kōramā. Tāron wadānnān tsibirān nē a kē kirā "Niger Delta" dà Tūranci. Àkwai irin tsibirān nān tūrūrū bā iyākā.

3) Tashōshin Jirgin Ruwā Na Kwārā

À wurārēn dà mihimman hannāyen Kōgin Kwārā sukā shiga tēkū duk sun zama tashōshin jirāgen ruwā. Wadānnān sū nē garūruwān dà jirāgen ruwān dà sukā fitō dāgā wurārē māsu nīsa kē tsayāwā wurinsū. Idan hannāyen ruwā māsu fādī nē dà zurfī, gālibān akān sāmī wadansu tashōshin jirgin ruwā à bisā gābār kōgīn nēsā dāgā bākin tēkū. Misālī à Fōrcādōs, jirāgē nā iyā bīn Kōgin Kwārā hař sū kai Būrūtū, dà Wārri dà Sāpēlē.

Wadansu mihimman wurārē na sāshin mashigār Kwārā à tēkū kō na kusa dà ita, su nē Brāss, dà Bōnný, dà Fatakwāl dà Opōbō. Wadānnān duk zamansū ya kasāncē à cikin yankin kōramū dà fādāmūn kusa dà bākin tēkū.

D) Kurāmē Na Nijēriyā

Lōkacin dà mukā cīgāba cikin tāfiyārmī, mukā yiwō wajen arēwā cikin kwālē-kwālē ta fādāmūn kusa dà gābār tēkū, sai mukā ga yawān itātuwā mānyā ya kārū. Sā'ān nan, kumā, kasār ta kārā karfī. Dà zā mī kārā cīgāba cikin kōgīn dāgā bākin tēkū zā mī rikā ganin kōramūn dà kē fādōwā cikin kōgīn su nā rāguwā hař mī kāwō wurin dà bā wata hanyār ruwā dà ta kē gābār kōgīn sam. À bisā gābōōin bā kōmē sai itātuwān kwākwā dà gwangwalā dà sauran itātuwā māsu ban shā'awā. Bāyansū, kiwā, sai dōgwāyen itātuwā irin sū rīmī. Wātō mun kāwō kārshen kurmī kē nan.

1) Kurmi

Kamāñ yaddà fàdàmun kusa dà bàkin tèkū su kē, hakà shī, kumā, yankin kurmi ya giftā tun dàgà kàn iyākā ta gabàs hañ ta yāmmā à Nijēriyā.

À wūrārē dà yawā kurmi ya ragè duhù kō, mā, ya zama kàrkarā, sabòdà sārè itātuwàn dà mutānē kē yī don sù yi gōnākī. Àmmā idan kurmi sōsai nē hañ yānzū sabòdà kusācin itātuwàn dà jūnā bā indà zā sù iyà sāmìn hasken rānā sai dàgà samā. Don hakà sai sù yi ta yīn tsawō don sù tsērè wà 'yan'uwansu sù sāmī hasken rānāñ.

Dàgà samānsu duk ganyē nē à sàssārke. Gā, kumā, shūke-shūkē māsū yādō sukā nannādē à jīkin itātuwàn hañ sukā kai gā rāssā sukā rasā wurin yādō-tīlās sukā yiwō kasā su nā līlō. Bā iskā, gā danshī. Kasañ wurīn, kùwā, mēi danshī cē don kō dà yāushè rānā bā tā buguntā ballē tā būshē bāyan an dāuke ruwā.

Wadansu dàgà cikin itātuwàn wurīn, sū nē: madācī, lōkō, rīmī, kirnī dà sauransu iri-irī dà a kē sāmìn kātākō mēi darajā dàgà gārē sù. Kōmē na wurīn kōrē shañ ya kē--kamañ danyañ ciyāwā, in bandà fūrānnin gurjiyā dà sukā haskākā dājīn. Nāmun dājī, kùwā, kō dà ya kē àkwai sù dà yawàn gāskē, duk dà hakà sai àbīn dà bā à rasā ba akān ganī. Yawàn kwārī irī dābam-dābam sukān dāukē wà mēi tàfiyā hankālī, bā nāmun dājī ba. Wadansu dàgà cikin kwārīn, wātō irin sū mālām-būde-littāfī māsū kyān launī nē. Àmmā dà yawā dàgà cikin kwārīn karō dà sū bā yā dà dādī, tun, mā, bā tūmā-dā-gayyā bā, dà kudā.

Kasañ wurīn duk bāi dayā ta kē, kō dà ya kē àkwai hawā dà gāngarā mārāsa zurfī dà 'yan tūddai nan dà can. Cān, zuwā arēwā, mā, itācen kurmin à wārūtse su kē, bā sù dà yawā, kumā, ciyāwā bā tā sarkē ba. Hakà, dai, hañ à kārshē mēi isō gā wurīn dà ya fi wannān būshēwā, à wurīn dà itātuwā su kē nēsā dà jūnā. Sauran fīlin wurīn, kùwā, duk lūllūse ya kē dà ciyāwā.

Wannan sashin kasar ne mai jigawa, wanda a ke kira "savannah" da Turanci, wanda yawansa ya kai kusan kashi uku daga cikin kashi hudu na dukan Nijeriya.

2) Darajar Katakon Kurmi

Kurame su na da babban amfani kwari a Nijeriya. Da farko, dai, a na samin dimbin katako daga itatuwan kurmi. Da yawansu a na amfani da su wajen gini, yin kujeru da teburori, yin kayan aiki da, kuma, don amfani wajen abin wuta. Ba mutanen Nijeriya kawai ke bukatarsu ba. Akwai mihimman katakai da yawa, kama su madaci da akan aika da su wadansu kasashen.

3) Yadda Kurame Ke Shafar Fasalin Shekara

Kasa mai kurame takan sami bambancin fasalin shekara saboda kurame. Wurin da kurmi ya ke a na samin ruwan sama da yawa. Wannan, kiwa, ya na da kyau wurin shuke-shuke. Gwargwadon nisamm daga kurmi, gwargwadon bushewa kasar da mu ke ciki, har a kare a kan kusacin filin hamada--a kan irin wadannan abubuwa samin isasshen ruwan sama ya danganta.

4) Yadda Kurame Ke Kyautata Gona

Bayan taimakon da kurmi ke yi wajen jawo ruwan sama, yakan, ma, hana shi zurawa ya tafi a banza. A wuri maras sarakkuya idan aka yi ruwan sama, nan da nan sai ya malala bisa busasshiyar kasa ya fada koguna. Har yakan sa kogi cikowa nan da nan. Ta haka kuma sai ya rika kwashen kasar wurin ya na tafiya da ita. Shuke-shuke, ma, sai ruwa kadan ne za su iya su yi amfani da shi.

Amma a cikin kurame, ruwan sama yakan rika ntsewa cikin kasa a hankali a hankali domin hasken rana ba ya iya bugunsa balla ya tsotseshi. Akwai ganyaye da buyagi da saiwoyi da yawa a karkashin itatuwan har, ma, ko da ruwan saman zai malala zuwa kogi zai tafi sannu-sannu ne. Maimakon dan gajeren lokacin cikowa na cikin damuna wanda ke mayewa da dogon fari, a kurmi ko da yaushe ruwan korama malala ya ke sannu-sannu.

À lōkàcin dāmūnā bai cikà yīn wata cikōwā ba, dà rānī kumā sai àbīn dà bà à rasā ba yakān kafē. Wannān yakān taimāki kasā ta hanyā biyū. Yakān sā mutānē sū rikā sāmīn ruwā tūtū don, kīwā, kusan bābū àbīn dà ya fi karancin ruwā tashīn hankālī. Na biyū, kumā, àlbarkāñ kasāñ wurīn duk sai tà daskārē tà bi kasāñ wurīn maimakon ruwā yā wankē ta yā tàfi dà ita à yi hāsārāṭṭā.

Hāsālī, mā dai, shūke-shūke dukā sun fi kamāwā dà kyāu à wurī mai danshī, kurmī, kīwā, yakān sā iskāñ cikīnsā tà zama mai danshī.

5) Kasāñ Cikin Kurmī

Bandā, mā, rashīn kwāshē kasāñ, hañ yāu kurmī yakān kārā wā kasāñ ni'imā. Ganyen itātuwā dà būyāgī sukān fādō kasā. Sukān ruḡē, sē'ān nan sū zama tākī. Wannān tākīn shī kē arzūṭṭa kasāñ yā mai dà ita mai ni'imā gā shūke-shūke. A nā cē dà wannān "humus" dà Tūrāncī.

Sabōdā hakā àkallā kurāmē su nā dà àmfānī wajen hudū gā kasā. Don hakā yā kāmātā mutānē sū yi kōkarī gwārgwadon īkōnsū don hanā kurāmē nākasā sabōdā wutañ dājī kō yawān sārā.

6) Zamā Cikin Kurmī

Zamā kurmī zamā nē marā wiyā, kumā, mai saukī. Gā, dai, wādātāñ ruwā, kumā, kasāñ mai ni'imā cē. Àkwai itācē don kōwācē irīn bukātā. Gā, kumā, wādātāttun ganyāyē don yīn baibayāñ dākunā. Ciyāwā, kām, bābū. Don hakā kīwōn shāmū bā yā yīuwā, àmmā akān sāmī awākī dà kājī kō'inā.

Farat dayā tàfiyā dàgā wannān wurī zuwā wani wurī ta nā dà wiyā. Àkwai wadansu turbōbī dà, kumā, hanyōyin mōtā dai-dai. Kāsuwāncī tsākānin kayē dà kayē, kō, mā, dà wadansu kasāshen dūniyā na waje, bā shi dà yawā. Don hakā mutānēn dà kē zāune cikin kurmī bā sū dà dāmāñ jīn lābārīn dūniyā kō sū san cigāban zāmānī. Sabōdā hakā sū māsū saukīn kái nē gā hālāyēnsū.

Màimakon sarkarriyā duhùn kurmī, à arēwacin Nijēriyā kusan duk filāyen kàrkarā nè dà dāji. In kā dūbā taswīrā ta filāyen Nijēriyā, zā kà ga wani lāyī wandā ya mūnà iyākaŕ kurmī dà farkon filin kàrkarā. Àmmā bà lāyī sōsai ba nè. Haŕ àkwai wadansu mānyan garūruwā kamaŕ sū Àbeokutà, dà Ibādàn, dà Òshogbo, dà Òyo, dà Ònítshà dà Àfikpò wadàndà kē kudù dà lāyīn àmmā duk arēwā su kē gā duhùn kurmī. Wadānnān garūruwā sun kāsaità sabòdà mutānē su nā iyā tàfiyā dàgà wani wurī zuwā wani cikin saukī, bà wiyā, kumā, sū yi fataucinsū à wurārēn.

Kudancin filin kàrkarā, kusa ya kē dà kurmī, don hakà yanayin kasaŕ wurīn ya nā dà danshī. Haŕ à wannān wurīn àkwai itātuwā dà bishiyōyī dà dāmā, àmmā bà sū cikà girmā ba, kumā, nān dayā cān dayā su kē. Gā ciyāwā tsākāninsū. Àkwai itācen kwākwā dà yawā à kō'inā, dà, kumā, mānyan gōnākin dōyā dà sauran shūkeshūken gōnākī bàrkàtāi. Sabòdà zaman wurin kusa dà kurmī, bà à cikà karancin ruwā ba. Àkwai wadātār itātuwā don yīn gīne-gīnē dà kōnāwā.

Kō dà ya kē kasār bà tà yi kyān ta kurmī ba, duk dà hakà ta dācē dà yīn shūke-shūken abūbuwān àbinci. Itātuwān kwākwāŕ kumā--'yā'yān dà su kē yī su nā dayā dàgà cikin mānyan abūbuwān cīnikī tsākānin kasāshen wàje dà Nijēriyā.

Àkwai wani àbū maràs fā'idā gāme dà sāshīn kudancin yankīn kàrkarā. Kusan bà yaddà shāmū dà dawākī zā sū iyā rāyuwā à wadānnān wurārē, sai à 'yan wurārē kàdān kamaŕ sū Òyo dà Ibādàn indà kudan tsandō bàì yāvaitā ba kamaŕ sauran wurārē à kudancin Nijēriyā. Shāmū wadāndà akān gānī à wannān yankīn kasār gālibān duk wadāndà akā kōrō nè dàgà Jihār Arēwā zuwā kasāshen kudù wadāndà a kē yankāwā don cī dà isaŕsū wurīn dà sukā nūfā. Àmmā duk dà hakà, akān sāmī wadansu irīn shāmū bakākē wadāndà

gālibinsù sukàn jūrè àzābār kudan tsandō.

1) Yankin Arēwā

Wajen arēwā, wātānnīn dà bā ā sāmīn rūwan samā sukàn fi yawā. Itātuwā bà sù cikā yawā ba ā yankīn kārkarār mairi ciyāwā wātō sābanā (savannah). Maimakon itātuwān kwākwā akān sāmī itātuwān giginā, gōrubā, kadanyā, kō dōrawā dà, dai, shūke-shūkē wadāndā kē iyā rāyuwā ā cikin karancin ruwā. Lōkacin dāmūnā, ciyāyī sukàn yi tsawō kwarai, sù, kumā, būshē ā lōkacin rānī haĩ ā kōnē dājī. Sāu dà yawā wutar dājin haĩ takān yi wā itātuwān tā'adī. Yawancin wurāren wannān sashīn kasā, Allā ya rabā su dà balā'in kudan tsandō. Don hakā a nā kīwōn shāmū dà dawākī dà yawā. Idan akā kārā yi arēwā, wātō wurīn dà kē dà karancin ruwan samā, sai dà kyar a kē ganin tsirrai. Irin abūbūwān dà mu kē ganī sū nē bishiyōyī māsū kayā dà itātuwā kamaĩ su kūkā dà irin sū gawō. À lōkacin rānī, duk sai mī ga kārkarā tā būshē, launintā yā zama ja-ja, amma dà sūkaĩ ruwan samā sai yā rikidē yā kōmā kōrē--shāmū sun sāmī wurin kīwō mairi kyāu kē nan.

À kō'inā cikin mairi yawancin yankin Arēwā, duk kārkarār fili cē, haĩ bā wata wāhalār sāsābē mairi yawā in lōkacin shūkā yā yī. À irin wadānnān wurārē nē māsū karancin ruwan samā gyādā dà audugā sukā fi yīn kyāu--yaddā a kē sāmīnsū dà yawān gaskē, don aikawā zuwā wadansu kasāshen waje. Muhimman shūke-shūken abinci sū nē dawā dà gērō, rōgō dà dōyā.

Garūruwā dà unguwōyī jēfī-jēfī su kē, haĩ, mā wurārēn dà kē dà karancin ruwan samā kwarai, sai wurīn dà rījīyā ta kē mutānē kē iyā zamā. Gālibin mutānē bā sū dà wata sana'ā sai nōmā, kō dà ya kē akwai 'yan kasuwā dà yawā māsū tāfiyā wurārē māsū nīsā don sayē dà sayārwa. Filānin dājī, (Bòròrò), māsū dimbin shāmū dà tumākī, sū, kullum kāyansū ā dāure nē, sū kai sū kawō wurin yāwōn nēman kyākkyāwār makiyāyā.

F) Tùddan Nijēriyā

Wadansu wurārē na Nijēriyā kusan bai dayā su kē, wadansu, kiwā, tūddai nē. Bābū wani wurīn dà ya kē bai dayā sak. Idan kā yi tāfiyā à wani yankin kasār dà akà cē kusan duk bai dayā ya kē, duk dà hakà sai kà ga hanyā nā hawā ta nā gangarāwā à wadansu wurārē.

Duk dākwacin yankin kasā na fādamār mangurūb kusan bai dayā ya kē. Ita, kiwā kasār à gangarē ta kē. Wadda ta fi gangarā dukà ita cē ta dab dà gāsār tèkū. À wurīn dà kasā ta haɗu dà tèkū, wātō iyākār ruwā dà kasā, nan nē a kē sōmā lissāfin tsawon kōwànè tudù na kasā, wātō "sea level." Shī bākin tèkū an dāukē shī shī nē masōmin lissāfī.

Mukān yi lissāfin tsawon kōwànè wurī à bisā bambancin tudùnsà dà bākin tèkū. Kō zā kà iyā ganō kō kafā nawā nē bambancin gārinkū kō kauyènkū dàgà bākin tèkū? Tō, ta hakà nē, fa, zā kà iyā kwatānta lissāfin tsawon wadansu wurārē dà na gārinkū. Idan aka cē wani tudù tsawonsà kafā dārī biyār nē wātō, a nā nufin tāshin tudun dàgà bākin tèkū kafā dārī biyār nē. Bā a nā nufin, wai, bambancin tsawon tudun dà sauran fīlīn dà kē kēwāye dà shī kafā dārī biyār nē ba.

Dà fītā dàgà yankin kurmī na Nijēriyā in an yiwō arēwā sai à zō gā kasā mai fīlī. Akwai 'yan tūddai à nān, àmmā idan kā hau kân dayā dàgà cikinsu kà dūbā dāmankà dà hagunkà, gābankà dà bāyankà sai kà hāngi bàzajjen fīlī kawāi yà tāfi bā iyākā. 'Yan tūddān, wadansu kanānā nē, bā sū dà bambancī dà 'yan tārīn duwātsū. Siffār samānsu wani lōkaci kāmār tsīnin jinkā, wani lōkaci, kiwā, à baje ta kē kāmār rufin sōrō. Àmmā dai, bā dukānsu nē kanānā ba. Àbeokutà, dà Ibādān, dà Enūgū su nā cikin irin garūruwān nan dà akà kafā bisā tūddai à bàzajjiyār kasā. Wani lōkaci in tudù yā kāsaitā sai yà zama tsaunī. Tsaumukā sukān jēru cikin

lāyī dayā, kō, kumā, sù yī kūr̄kusa dà jūnā sù zama kāmā̄ tsaunī dayā dàgà nēsà. Akwai jihōhī biyū à cikin Nijēriyā wadāndà kāsaitā̄ tsawon tūddansù ya kai tsawon tsaunukā.

G) Kōgunā

Wani dàgà cikin ruwan samān dà a kē yī yakān ɓacē cikin kasā. Idan kasā tā shā tā kōshī, saurān sai yà rikà hàduwā ya nā zama kanānān kōramū. Gī kanānān kōramīn sukān hār̄hādu sù zama mānya-mānyan kōramū sànnu-sànnū hā sù kai kōgī.

Ka nā iyā ganin wannān ya nā àukuwā bāyan an dāuke bàbban ruwan samā à duk wurīn dà kē dà wata gangarā kusa dà gidā. Ta hakā nē kōgunā kē tāshī kullum sù yi ta cika dà ruwā. Kullum ruwan samā ya nā gangarōwā dàgà kàn tudū zuwā kwari. Tun dà ya kē bākin tèkū shī nē wurī mafī zama gangarē na kōwàcē kasā, gālibin kōgunā dukà, yāu dà gōbe, sun gangarā nē zuwā cikin tèkū. Wani lōkaci sukān yiwō tàfiyā mairi nāsā.

Kōgī dukà ya nā dà tūshē, wātō wurīn dà ya tāsō. Bāri mī cē wurīn dà kōgīn ya tāsō nan nē mafārsā. Wurīn dà ya shiga tèkū, kumā, nan nē bākinsā. Kasār dà ya bi ta kântà, kùwā, ita cē hanyārsā.

Kō kōgī nā tàfiyā à mīke kō à lankwāshe, kō hanyārsā mairi fādī cē kō matsattsē, kō mairi zurfī nē kō marās zurfī, dàgà mafārsā zuwā tèkū ya dàngantā gā irin kasār dà ya biyō ta kântà.

Karin māganān nan ta Hausāwā, dà su kē cēwā, "Karkon ruwā yā kōmā kwari," hakā nē. Lōkacin dà ruwā ya kwarārā cikin kwari ya, kumā, rasā wata hanyā ta fitā, yakān zama tafkī. Don hakā ya yiwu nē à sāmī kōgunā wadāndà bà sù isa hā tèkū ba.

Wani lōkaci, mā, kō dà ya kē bà à cika sāmìn hakà dà yawā ba, akan ga kōgī ya malālō daga wurī mai nīsa, sai kwarām à ga ya ntsē kasā, ya facē bà, kiwā, zā à sākē ganinsā ba. Wadannān irin kōgunā àkwai sù à Nijēriyā. Hakà, kumā, àkwai wadandà kē malālā sù fādā cikin tafkī.

Gālibān daga wurī mai tūddai kōgunā kē tāsōwā. Daga can sukān fārō kamañ 'yan fanānān kōramū, su nā yī su nā kārā fādī cikin gāngarārsū. Kōgunā dà yawā sukān hārhađu sù zama bābban kōgī. Sū, irin wadannān kōgunā, dà sukā fādā cikin bābban kōgīn sū nē hannāyensā. Àmmā, fā, duk asalinsū dayā nē dà bābban kōgīn. Indā duwātsū sukā jēru sai sù yi zanko-zankō. Misālī rūwān dà ya fādī wajen fuskār kudū sai yā bazu wajen kudū, na arēwā yā yi arēwā.

Hakà, dai, Filātō (Plateau), lardin Kasañ Kuzā ta kē. Ruwā wandà kē gangarā zuwā kudū dà kusurwā kudū masō yāmmā yakan malālā yā mifi Kwārā dà hannāyentā, hañ, dai, sù hadē dà tēkū. Àmmā ruwān dà yakan gangarā à wajen kusurwā arēwā masō gabās zuwā gā Tafkin Cādī ya kē malālāwā.

Bā kō dà yāushē kōgunā kē tāsōwā daga tudū ba. Mai yiwuwa nē kōgī yā sāmī mafārinsā daga marmarō. Shī, kiwā, ruwan marmarō, ruwā nē dà kē bulbulōwā daga karkashin kasā. Ruwān yakan rātsō shimfidēde ta kasā hañ yā kāwō gā shimfidār dà bā yā iyā kētōwā yā wucē. In yā kāwō gā irin wannān shimfidār kasār dà bā yā iyā fasāwā, sai yā bullō ta samānsā yā gangarā hañ zuwā wurīn dà zāi sāmī kasā marās kwarī mai tsāgā waddā ya kē iyā kūsāwā ta cikintā yā wucē. Hañ à kàn tudū, kō wurīn dà bā tudūn akan sāmī marmarō. Kō dà yāushē àkwai ruwā à karkashin kasā, in dà bā don hakà ba dà bā à iyā yīn rījōyī. Rījōyī, kiwā, su nā dà amfānī kwari tun, mā, bā lōkacin dà kōgī ya kafē bā.

In hanyār kōgī gāngarārtà bà mài zurfī ba cē ruwān zāi rikà gudù à hankālī à hankālī. Don hakà lākār dà kōgīn kē kwāsōwā sai tà sāmī dāmañ kwāntāwā. Shī kē sā kà ga ruwan kōgī sarai-sarai. Àmmā idan ruwān yā kāwō gà wata gāngarā mài zurfī, zāi rikà gāngarāwā dà karfī, yà, kumā, zama gurbātaccē ya rikà wankē kasañ kōgunā, ya nā tàfiyā dà ita.

Dà kākā kōgunā cike su kē dà ruwā. Dà bazarā, kùwā, lōkàcīn dà akà yi wātānnī maràs ruwan samā, kōgunā sukan fādā. Ruwā kàlīlàn nē kawāi a kē sāmī à cikinsū. Idan rānī yā yī gālibàn akān tarad dà kōgunā duk sun kafē.

Zamā dab dà bākin kōgī wani lōkàcī bà yā dà dādī. Idan akà yi gāwūrtaccen ruwan samā kōgunā sukan yi cikōwā. Hañ, mā, sū haurā gābōbinsū, sū rikà cīn jirāgē, dabbōbī, gidājē, hañ, mā, dà mutānē. Wani lōkàcī, mā, yakān ci kauyē bākī dayā.

Àmmā kōgunā, kumā, su nā dà àmfānī gà mutānē. Mutānē sukan sāmī wādātār ruwā dàgà garē sū, wani lōkàcī, mā, hañ kīfī. Kwālē-kwālē dà jirgin ruwā mài wutā su nā iyā tàfiyā à kàn kōgunān. Ta hakà cīnikī sai yā kārū. Wātō, an ragē tsādā dà wāhalār sifirin dakon kāyā.

H) Kōgunān Nījēriyā

Nījēriyā sànnaniyā cē, sabōdā ta nā dà kōgunā dà yawā, wadāndā yawancinsū māsū àmfānī nē wajen tàimakon fataucī. Hañ yānzū, kō dà ya kē àkwai hanyōyin jirgī dà mōtā jīngim, kōgunā sū nē mafiya àmfānī wajen kwāsañ kāyā dàgà tudū zuwā tashōshin jirgin ruwā na bākin tēkū.

1) Kwārā

Wurārēn dà Kōgin Kwārā dà hannāyentā sukā malālē, sun fi na kōwānē kōgī na Afirkā yawā. Wadansu kōgunā biyū, wātō Kōgin Nīl dà Kongō, sun

fi Kwārà tsawō. Àmmā duk dà hakà dàgà bàkin tèkū jirāgē su nā iyà tàfiyā m̀ai nīsā cikin Kōgin Kwārà fiye dà cikin kōwànè kōgī na Afirkà.

Kōgin Kwārà asalinsà ya fārō tun dàgà cikin wadansu tūddai na wajen kusùrwař arēwā masō gabàs na kasař Sāliyō. Dà farkō ya sōmà gangarōwā ta wajen kusùrwař arēwā masō gabàs à cikin kasař Fàransī hař zuwā tsōhon birnin nān Tambūtù. Dàgà bāya kumā sai yà karkatā wajen kusùrwař kudù masō gabàs, yà yi ta mālālā hař yà shigō cikin Nījēriyā. Dà shigōwařsà Nījēriyā sukà hàdu dà Kōgin Sakkwatō, wātō Rīmā. Dàgà nan kumā sai yà dōshi wajen kudù zuwā Jabà. À nan nē hanyāř jirgin kasā ta kētārē shi.

Dàgà nan kumā, gā wani m̀himmin hannunsà, shī nē Kōgin Kāduna. Shī, k̀iwā, ya tāsō dàgà cikin tūddan Filātō nē. Garūruwān nan Kāduna dà D̀ng̀r̀m dab dà shī su kē.

Kōgin Kwārà ya hàdu dà Kōgin Bīnuwài à Lākwajà. Shī, kōgin Bīnuwài, asalinsà dàgà tūddan Kāmārū nē--ya gangarō, ya bi ta 'Yōlā dà Makurdī. À nan fādin Kōgin Kwārà ya dadà kārūwā hař yà kai wajen mīl gūdā. Sā'an nan ya gangarā wajen kudù, ya wucē Ònītshā. Lōkàcīn dà ya kai zuwā Ābòh, saurā mīl 150 ya kai tèkū, sai yà fāsu yà zama 'yan kōgunā dà yawā. Ta hakà nē akà sāmī Deltà waddà akà rigā akà yi bāyānī à kāntà.

2) Wadāndà Sukà Budē Kwārà

Tūrāwā sun shā yīn cīnikī dà wadansu wurārē dà kē kusa dà gābāř tèkū ta Nījēriyā tun shēkārū dà yawā dà sukà wucē. Àmmā à wannān lōkàcīn àbīn dà akà sanī gāme dà sauran kasāř kàdan nē. Wani m̀shāhūrīn matāfiyī, Bātūrē, wai, shī M̀ngō Pār̀k, shī nē na farkō dà ya fārā gānē dàgà wurīn dà Kōgin Kwārà ya fitō dà wajēn dà ya m̀fā. Ya bi Kōgīn dà kwalailàicēwā tun dàgà masōminsà hař ya kai kusa dà Jabà à wurīn dà akà kashē shi à cikin 1805. Sai cikin 1830 wani, wai shī Richard Landèr ya cīgāba dà aikīn dà M̀ngō Pār̀k ya sōmā, na nēman sanīn yaddà Kwārà ta kē. Dàgà Jabà

ya cīgàbà haĩ zuwà mashigaĩsà à tèkù. An kafà wata àlāmà à Jabà waddà akà yĩ don tunāwà dà wadānnān mītānē.

3) Cinikī À Kwārà

Ya nā yiwuwā à shigā cikin jirgin wutā tun daga bākin tèkù à bi ta Kōgin Kwārà haĩ à kai Jabà, wātò tàfiyāĩ mĩl dārĩ hudū kē nan. À kàn hanyāĩ nē Lākujà ta kē, wātò wurĩn dà Kōgin Bīnuwāi ya hàdu dà Kwārà. Jirgin wutā ya nā iyà tàfiyā à cikin Bīnuwāi yà kai haĩ 'Yōlà, waddà nīsantà ya kē wajen mĩl dārĩ hudū nē daga Lākujà, kumā wajen mĩl dārĩ bakwāi daga bākin tèkù. Kwālē-kwālē su nā iyà tàfiyā haĩ gāba dà nan zuwà wurārē māsū nīsan gāskē.

Jirāgē kōwadānnē irĩ, sukān yi ta shāwāgĩ, su nā kai dà kāwōwā dà kāyāyyakĩ na sayāĩrwā à kōgĩn. Dà yawā daga cikin kāyāyyakĩn an fitō dà sū daga nīsan wurārē nē.

Mīsālĩ gyādā, dà kirāgā, da audugā daga Jihāĩ Arēwā; mān jā, kwāyōyin yĩn mān alayyādĩ, kōkō (cocoa) dà kātākō daga kudū. Duk wadānnān abūbuwān akān tàfi dà sū nē ta kōgĩ haĩ sù kai bākin tèkù. Daga nan nē a kē kwāshē su zuwā wadansu kasāshen waje na dūniyā. Haĩ wā yāu kumā akān daukō àbinci, tábārmĩ dà sauran abūbuwā dà yawā don yĩn cinikī dà wadansu mutānē na wurārē dàbam-dàbam na Nījēriyā.

Wurārē dà yawā akān ga tārōn dōgwāyen kātākai dà mānyan garēwanĩ-- dà yawā an daddāurē, su nā bĩn ruwā. Sū garēwanĩn duk cike su kē dà mān jā. Sun mĩfi tashāĩ jirgin ruwā ta bākin tèkù kē nan. Daga nan, kùwā, akān aikā dà sū zuwā kasāshen kētāren ruwā. Hakā akān daurē gūmāgūmai na kātākō à sà sù bi ruwā ta wannān hanyā.

4) Hannāyen Kwārà

Kōgunā ukì dà sukā hàdu dà Kwārà, wātò Kōgin Sakkwatō, Kōgin Kāduna dà Kōgin Bīnuwāi duk an rigā an àmbācē sù. Kōgin Bīnuwāi shĩ nē kōgĩ na

biyū à girmā cikin Nijēriyā. Kōgin Gongolā ya haɗu dà Bīnuwāi dàgà wajen arēwā. Kōgin Tembe dà na Kàtsinā Ālā, kùwā, dàgà wajen kudu. À Ònitshā Kōgin Kwārā ya haɗu dà Kōgin Anambā.

Wadānnān sū nè mūhimman kōgunā dà sukà haɗu dà Kwārā, àmmā bà kusa su kē ba--sukà haɗu dà shī kawāi. Sai dà yātsānkā à taswīrā kà bi tsawon kōwānè dàgà cikin wadānnān kōgunā tun dàgà indà ya tāsō, kà biyō shī haɗ mahadaɗsā dà Kwārā. Dàgà nan, kumā, sai kà bi Kōgin Kwārā tun dàgà mafāɗinsā haɗ zuwā mahadaɗsā dà tēkū. Kà, kumā, lūrā dà duk garūruwān dà a kē wucēwā ta kānsi.

Kōgin Kwārā ya bi ta mānya-mānyan garūruwā kamaɗ sū Jabā, Barò, Làkwajā, dà Idāh dà Ònitshā. Dàgà wurīn dà Kōgin Kwārā ya rārābū ya zama kōgunā dà yawā, wātō Deltā kē nan, haɗ zuwā bàkin tēkū àkwai sū Fòrcādòs, Wārri, Dègēmā, Fatakwāl, Brāss, Bōnný dà sauransū. Gālibinsū, kùwā, duk mūhimman kāsūwōyin cīnikī nè na kāyāyyakīn dà a kē biyōwā ta ruwā dà sū.

5) Wadansu Kōgunān Nijēriyā

À cikin kudancin Nijēriyā àkwai wadansu kōgunā kamaɗ sū Ogūn dà Cross dà Imo. Shī Kōgin Ogūn ya yī kudu-kudu ya fādā cikin tēkū wandā ya shigō kasā (wātō "lagoon") à Ìkkō. Haɗ, mā, ya rātsā ta bàbban gārin nān Àbeokutā. Shī, kumā, Kōgin Cross, dàgà Duwātsun Kāmārū ya tāsō, ya gangarō ya rātsō ta Mamfè dà Ikòm dà Itù, ya fādā cikin tēkū ta wajen Cālābār. Opōbò, kùwā, ta nā indà Kōgin Imo ya kai tēkūn.

À Jihār Arēwā àkwai wadansu kōgunā wadāndā sū bà sū isa tēkū ba, bà sū, kumā haɗu dà wadansu kōgunā ba, sai Tafkīn Cādī. Bàbbansū shī nè Kōgin Yōbè dà hannāyēnsā, sū nè Kōgin Hadējā dà na Kātāgūm dà sauransū.

Lardin Bàrnō à Nijēriyā ya nā kusūrwā arēwā masō gabās, indà Maidūgūrī ta kē. Àkwai kōgī à wurīn. Shī wannān kōgī na Maidūgūrī bà isa tēkū ba, kumā bà fādā cikin Tafkīn Cādī ba. Kafēwā kawāi ya yī à cikin kasā.

SĀSHĪ NA SHIDĀ: AL'ĀDŪ II--YĀRĀ

A) Matsalār Haifūwā

Bācēwār watā ga mace shī nē al'āmār sāmūn ciki ā garē tā. Allā ya azō wā mātā yīn hailā. Yārinyā bā tā yīn hailā sai tā bālagā. Mace, sai tā tsūfa takān bār yintā. Kwānakin dadēwā tasā ga mace, kuwā, matukā tasā kwānā gōmā shā biyār--ammā yawancinsu bā takān kai masu hakanan ba. Ā cikin Risālā muka ganī kwānā gōmā shā biyār Allā ya tsai dā hailār mātā duka. Hailād dā ta shigē hakanan, sai ā dāukē tā ā mazaunin cūtā--wātō, bā hailā ba.

Idan hailā tā dāukē sai tā yi wankan tsarkī. Wankan nan, kuwā, fārillā cē ā garē tā. In tā yi wankā, sā'annan mijintā yā iyā kusancē ta lōkacin dā ya kē bukātā duka. Āmmā yāyin hailān nan Allā yā hanā mijī yā taḡā ta. Idan mace ta nā cikin kwānakin hailā tata, Allā ya dāuke mata sallā dā azūmī. Bāyan ta kārē hailān nan sai tā rāmā azūmin nan dā ya riskē tā cikin kwānakin hailān, ammā sallōlin nan sun fādī ā kanta haṛ ābādā--wātō, bai kamātā tā rāmā su ba.

Yawancin mātā dā cēwā ciki yā tsayā musu sun bār yīn hailā kē nan, haṛ bāyān dā sukā haifū. Āmmā wadansu, kō su nā dā ciki, sukan yi al'ādā bāyan watā ukū kō watā shidā.

Dagā nan, kumā, mukan cē "Wancē ta nā dā ciki," kō, "Ta nā dā jūnā biyū." Ta nā nan hakanan. Ciki ya nā kārā girmā haṛ yā kai watā taṛā--sā'annan sai tā haifū. Idan, akā ga mace dā ciki wandā ya bayyana, wani sai yakan yi mata ba'a, ya nā cēwā, "Kē, kin ci wākē nē?" Sai kā ga ta yi mūrmūshī kō dāriyā.

Cikin wadansu mātā yakan kai haṛ watā gōmā, haṛ shā dayā, haṛ shā biyū. Waddā cikintā ya kai watā gōmā shā biyū, idan ta haifi dā, wadansu sukan rikā kirān dān "Shēkarau." In, kuwā, mace cē, "Shēkarā." Āmmā wannan sūnā bā shī

nè sūnā na Littāfinsu ba.

Àkwai, kumā, sunāyē bārkatāi dà kākānnī sukan rika kiran jikōkinsu dà shī, bā, kuwā, na Littāfinsu ba kē nan. Sunāyē irin wadannan mukān cē, sūnan kākānnī nè. Misālī sūnāna, "Bāgudu." Lōkacin dà akā haifē nī à wani dan kauyē kusa dà birmī, rān nan sai akā kāwō yāki à kauyē. Sai uwāta ta sakā nī à cikin masaki, ta yi gudu dà nī. Akā shigō cikin Zāriyā, akā yi sūnāna. Daga nan sai kākānnīna sukā sā minī sūnan nān. Kumā, "Bāgudu" kirārīn sarkī nè--bā, wai, sarkī ya nā gudu ba, amma shī nè yakan sā à gudu.

1) Bārī

Idan mace tā zub dà cikintā yā fādō bā rāi akan cē Wancē tā yi Bārī, kō tā yi gurgun gammō. Wannan yakan fāru dà yawā lōkacin dà ciki ya kē dà watā biyū kō ukū kō hudū. Wani sārī haka nè, kumā, idan ciki ya fi haka, amma in ya kai watā bakwai wani lōkaci zai rayu.

Idan mace tā yi Bārī dà watā biyū kō ukū, bā takan yi wankan jà nabā ba, sai, dai, tā shā yāji kawai. Idan, kuwā, tā yi Bārī dà ciki mai watā hudū kō fiye dà haka, sai tā yi wankan jà nabā sōsai 'yan kwānaki. Idan cikin yā kai watā shidā, haɗ takan yi kwānā arba'in ta nā wankan jà nabā.

2) Haifūwā Sōsai

Ita cē ta watā bakwai zuwā tarā. Dà cēwā mace ta sāmī ciki sai mai gidantā yā shiga tādānin itācen kōnawā na biki. Yakan tarā itācen biki kashi-kashi. À cikin gārī, kuwā, inda bā à cika yalwār abin wutā ba, sai à gamā dà rūgār karā, dà gūmagūmai na sāwā à gadō. Amma à kauyē, kuwā, duk dà itācē nè.

Dà cēwā ta sauka, an ga abin dà ta sāmū, kō 'yā mace kō dā namiji, sai daga cikin matan dà su kē zaune wurin mai haifūwār wata tā kwālā gūdā. In abin dà akā sāmū dā namiji nè, sai tā yi gūdā sau ukū, 'yā mace, kuwā, sau hudū.

Sā'ad dà macè ta kè fāmā zā tà yi haifùn nān, akan cè mātān wānè ta nā dūrūshe, dōmin à dūrūshe sukan haifū. Wata takān kwānā tà wunī à dūrūshe ta nā nākudā. Wata, kuwā, àbīn yakān zō matā dà saukī.

Dà haifuwār macè, sai wata tsōfuwā tà zō tà dàuki jinjirin nān tà wankè shi, tà, kumā, yankè masà cībiyā, ta nā fārsar cībiyan nān hař tà warkè. Tsōfuwan nān ita cè mai yi wà jinjirī wankā sāfiyā dà yammā, ta nā kulā dà shī. Uwad dā, kuwā, ta nā can wajē dayā ta nā kulā dà kātā. Tsōfuwan nān ita ta kè yīn àbīn haifuwā, kōmē dà kōmē, hař rānār sūnā tà zō. Akan kira tsōfuwā irin waccān nān ungōzōmā, àmmā sai lōkacīn dà ta kè cikin aikin nān ta kè dà wannān sūnā. Kumā bà lallē sai tsōfuwā takān yi ungōzōmancī ba, kōwacè tā yī.

Àmmā idan jinjirī ya kwānā ukū dà haifuwā, àkwai wani aikī ya nā nān dà akan yī bà na ungōzōmā ba. Shī nè na wānzāmī. Idan jinjirī yā yi kwānā ukū, sai à kirāwō wānzāmī yā zō à cire masà bēlī, yā, kumā, yi wà jinjirī zānen cikī.

À àl'adāmmū masu sāmūn zānen fuskā, kumā, à rān nān akan yi masū--kāmār sū shāsshāwā dà tsāgen gōshī dà billē dà mālancī. Dàgā rānan nān, ta ukū, wānzāmī bà zāi kōmō gārin wani aikī ba, sai rānār sūnā.

Uwār dā, kuwā, sā'ad dà ungōzōmā ta kè kulā dà jinjirī, sai à ribdā matā wutā à gadō, tà hayē. Kōwānē lōkacī mutūm yā kunnā kái à cikin dākin mai jēgō sai yā iske wutā ta nā cī gānga-gāngā.

Ainihin māgānin dà mukā sanī na masu haifuwā, dimī dà ruwan zāfī. Kumā, dōmin mai bīkī tà yi kwārī takān shā kaurī. Mijī nè yakān sayō kafāfun sà, dà bākin sà, dà fātār kái. A nā yīn wannān rānār ta ukū gā dā namijī, rānār ta hudū, kuwā, gā 'yā macè.

Tō, sai mai haifuwā tà yi ta shān kāyan yājī, tà rikā wankā dà tafāsasshen ruwā--dà ganyen cēdiyā kō na runhū takān rikā yāfā tafāsasshen

ruwan à jikintà. Wankan nan sàfè dà yammā ta kè yī. Àmmā waddà bà tà sàbā ba--wàtò waddà ta kè haifūwā tata ta farkō, kō, kuwā, mastsōraciyā--akan shā dautū dà ita à wurin wankan nan kō farsaŋ jinjirī, iyāyentà sukan tsayā sū yi mata. Àmmā waddà ta sàbā mā, dukà dà kantà takan yī. Takan dōsà garin yin wankan nan sàfè dà yammā haŋ kwānā àrbā'in. Daga nan, kumā, sai tà baŋ yin dayā--kō tà dauki dà sàfè dà sàfè kō dà yammā--haŋ watā ukū kō hudū. Sā'annan, kumā, sai tà yā dà wankā--sai gōyon dā kawai.

Àmmā ita mai tsōron wankan dà na gayà makā, idan bà tà yin wankā sōsai (kō watakilā ruwan wankan bà yā tafasā sōsai, kō, kuwā, tun bà tà yi àrbā'in dà haifūwā ba tà rikā fāshin wankan) sai sanyī yā shiga mata à jikī. Sai kà ga jikintà ya nā fari-fari, sai kà ga rashin lāfiyā yā shigā. Akan cē Wancē tà yi danyā.

Tsōron wankā, kō fāshin wankā, kō yawan fitā waje tun bà tà yi àrbā'in ba shī yakan sà ta danyē.

B) Bā dà Sūnā

Idan zā à bā dà sūnā gōbe (wàtò rānā ta bakwai daga ran dà akā yi haifūwā), sai, kumā, uban dā yā aikā à shaida wà mutānē kirān sūnā gōbe à gidansā. Dà makwabtā dà mālāmai dà, kumā, sauran danginsa dukà dà àbōkan mā'āmalānsā dukà zai aikē musu. Sūrukan nan nāsā, wàtò iyāyen mātad dà ta haifū, sū dà mā, dà saukan yāriyā, ran nan zā à sanashē sū.

Yinin nan--na a nā gōbe sūnā--mijī zai nēmō rāgon sūnā kō tunkiyā kō bunsurū kō karduwā, àmmā an fi sō à yī dà rāgō. Bā à sō à yī dà mai idō dayā, kō mai tsāgaggun kunnuwā dà yawā, kō mai karyayyen káfō wandā bai warke ba, kō mai gurguntakā. An fi sōn wandā bā shi dà nakasū à kō'inā. Àmmā in an rasā, sai à yī dà nakāsasshēn hakānan. Idan a nā sō à girmāma àbin haifūwā, haŋ akan yī dà sā (bāyan an yī dà rāgō tukūna)--wàtò irin na

'yā'yan sarākunā dà àttājirai kē nan. Yakan, kumā, sayō gōrō kimmānin kwaryā biyū na rabā wā mutānen dà zā sù tārū garin radā sūnān.

Idan garī yā wāyē, dà dan hantsī kadan sai mutānē sù yi ta zuwā kō kamin à yi hakā sai kà ga an tārū makil à kōfār gidān dà akā yi haifūwā. Mutānen nān dukā sai sù dākaci zuwān dangin nōnō--wātō sū nē iyāyen mātād dà ta haifū. Bā a dà izinin à kira sūnā sai sū nōnōn nān sun zō. Iyāyē na wajen warkī (dangin ubā) sū nē sukan zābi sūnā na Littāfi dà zā à sà à jinjirī, sù gayā wā mālāmī mai kirān sūnān. Sukan kira mālāmī wajē dayā sù fadā masā sūnān dà sukā zābā, zā à sà wā yārō. Sunāyen nān, kūwā, dukā na Annabāwā nē wadandā sū kē cikin Ālkūr'ānī rībūtaccē. Sai warkī sù bā nōnō nāsū gōrōn sūnā, sai sù kōmā gidā sù rarrabā. Wadannān, kumā, kōwā yā zō daga wadandā sukā gayyatō sai à bā shī gōrō.

Mālāmī yakan tāfi yā gabāci yankan dabbān nān na sūnā. À wurin kārātun yankān zāi cē à zūciyā tasā dà Larabci, "Bismillāhī, nā daurā niyyār yankan ābin sūnan wānē kō wancē."

Dà yankāwā sai, kumā, yā kōmō cikin zaure, yā zaunā. Sai yā cē "Tō, mù yi masā (kō mata) addū'ā." Marōkā, kūwā, su nā nān à wurin. Sū nē sukan fādī dà karfī, "À kārōi addū'ā." À cikin addū'ān nān ta mālāmī yakan yi wā ābin haifūwā fātā masu kyāu. Yakan yi addū'ā sau ukū, à kumā, shāfā sau ukū. Kōwacē shāfāwā marōkā sukan fādī dà karfī kōwā yā jī, "Allā yā rāyā wānē, Allā yā sà shi cikin dangī." Wadansu marōkā, hař sukan kārā cēwā, "Allā yā kai mù rānař aurensā (kō rānař aurentā)." À nān mutānē sukan tāshī dà gamā sūnan ābin haifūwā. Bāyan mutānē sun wātse sarai, sai masu fīdān rāgō sù fēdē shi.

Idan akā fēdē rāgō, sai à dāuki katarān bāyā (cinyā) dà karfātā dà kwankwasō, dà rabīn kāyan cikī dà rabīn hakārkarī--dukā à hadā, à kai wā dangin nōnō. Kai dà fātā à bā ūngōzōmā--hakkintā nē wannān. À can zā sù

yankà nāman nān sù rarrabā à tsakāninsù dà, kumā, sauran mutānēn dà sukà gayyatō zuwā radā sūnan jikānsù. Akañ rabā nāman nān sālā-sālā.

Àmmā shī kwākwason nān dà a kē kai wajen nōnō bā zā sù sà shi cikin rabō ba. Wannān shī akan bā mai haifuwā--hakkintā kē nan. Sauran nāmā dà ya ragē à hannun warkī ya kē. Sū, kumā, sai sù kacancanā à tsakāninsù dà, kumā, tāsù gayyār. Akañ cē, "Gā nāman sūnan dà akā yī à gidan wānē." Kōwā akā bā shī nāman yakan kārba, yakan cē, "Allā yā rāyā wānē."

Can, kumā, dangin nōnō à yammañ rānañ sūnan nān sukañ yi mata kōrē ciccike dà gārī, wata, kuwā, dà hatsī, dà kāyan yāji à kān hatsī, dà kanwā, dà gishirin kantū, dà kimbā. À bisā kōren hatsī sukañ doddōra albasā gūdā ukū in namiji nē, gūdā hudū, kumā, in mace cē. Sukañ, kumā, doddōra gishiri dà daddawā dà barkonō dà yawā dà cittā mai kwayā dà cittā mai yātsā--wadannān bā su dà iyākā, sai iyākār abin dà akā kai. Sukañ zō, kumā, dà tukunya cike dà madi. Hañ sukañ yi zannuwā kamañ ukū kō hudū na gōyon dā. Zannuwān mā, bā su dà iyākā sai gwārgwadon gātancin dà gwārgwadon zannuwān dà akā yī.

Sai duka sù jērō kāyan nān zuwā dākin mai haifuwā. Sū, kumā, nan zā sù iske kāyan dà wajen warkī sukā tattāra musu, kamañ kabukan tuwō, dà na māsā dà turāmen furā. Sū, kumā, sukañ yi kōrē iri hudū, sukañ dōrā kāyan yāji dà zanē dayā. Irin kōren nān hudū dà sukā yī sū nē na aunākā. Sū, kumā, sukañ bā dà tukunyañ madi. Dukañ kāyan nān sukañ bā wajen nōnō à dākin mai haifuwā. Akañ yi wāsā na muñnañ haifuwā à daren rān nan.

Àmmā à kauyukā sun fi dindintā sūnā--sai kà cē bikī nē. Sukañ yi kade-kade hañ garin Allā ya wāyē. Marokā sukañ shari kudī, tun bā sun iske dan dangi bā. Àmmā cikin gārī à yānzū, dai--bān san zāmanin dà ba--bā à yin kidā kō wani wāsā mafifici. Dagañ nan, kumā, sai à wātse. Sūnā yā kārē kē nan.

C) Wanzāmi

Bandā abīn dā wanzāmi yakan yi wā jarīri sā'an dā ya kai kwānā ukū dā haifuwā, akwai wani aikinsa cikin sha'anin bā dā sūnā. Wātō, idan taron sūnā ya wātsē, sai wata macē tā fitō dā jinjiri zaurē. Takan dauko shi cikin tsūmā tā kāwō gaban wanzāmi, ta nā rike dā shi, jinjirin nān, ā hannuntā, ā yi masā aski.

Sai mātan gidan sū bā shi irin cinsa. Ā nan dangin nōnō dā na warki sukan tārā masā kudī dā dāmā na askin dā. Ā cikin naman sūnan nān wanzāmi ya nā dā nāsā rabō--a nā cē dā shi kushēkarā. Lallē ā bā shi kō--in akā mātā, wani, ma, yā kwāshē shi cikin rabonsa--ā biya masā kīmansā. Ā cikin kāyan nān dukā, in kā dēbē kafāfun sā dā madī dā gārī, sai ā dēbā masā. Akan bā shi bakaŋ kwaryā shāfe dā tsābā--idan na mai gātanci, haŋ yakan sāmī bakāken kōrē biyū kō ukū. Sai bāyan 'yan kwānakī yā zāgō, kumā, in yārō yā yi sūmā yā sākē yi masā aski.

D) Gōyō

Mātan nān, dā ta haifu akā yi sūnā, tā sōmā gōyon dā kē nan, ta nā bā shi māmā. Idan ya kai watā shidā kō bakwai sai, kumā, tā fārā bā shi kunū dā daurī ā ciki--wātō yā fārā cīn hatsī kē nan. Daga nan, kumā, sai tā rikā dūrassā dā kunun daurī, kumā, ya nā ta shān māmā.

Sā'ad dā ya kai misālīn shēkarā dā rabi sai kā ga ya fārā kin māmā. Lōkacin nān yārōn yakan fārā rarrāfē. Gōyontā yā fārā kwārī kē nan.

Wadansu masu gōyō tun gōyonsū bai fārā kwārī ba, sai sū rikā tārā shimfidā dā mazansū. Nan dā nan sai kā ga mazājēn sun dirkā musū ciki. Gā gōyō, gā, kumā, wani sābon ciki. Irin hakanan yakan sā tun bā ā yāyē ba ā haifi wani. Macē waddā ta yi hakanan akan cē, ta yi gwānnai. 'Yā'yan gwānnai gālibinsū kumāmū nē--bā sū fayē yīn karfī ba. Mai karamin gōyō, in

ta nà yàrdà mijin yà tabà ta, sai kà ga gōyōn nātà yà fārà yankwanēwā, kurājē sù kēwāye masà fuskà. Àl'āmař kumāmanci kē nan. Àmmā mace dà barden gōyō, mijintà sai yà yi ta kusatà ta, bābù kōmē.

E) Yayē

Yāyen yārō shī nē rabā shi dà shān māmān uwā tasà. Shī, kuwā, a nā yinsà dà shēkarā biyū dà watā hudū--kō 'yā mace kō namijī duk dayā nē. Àkwai bambanci tsakaninsu, amma kadan nē.

Wani lōkaci mai gōyō takan bā jirājirai biyū māmā--watō, dà nātà dà na wata. In à lōkacin nan 'yā'yān bā sù kai shēkarā biyū ba, aurē yā haramtā tsakaninsu dà jūnā, amma in shēkarunsu sun wucē biyū, Allā bai haramtā ba.

F) Wadansu Sunayē dà Mā'anařsù

Bā kōwanē lōkaci sūnan mutūm akā bā shi saboda mā'anařsà ba. Àmmā a nā bā dà sunayē dà yawā saboda mā'anař. Gà wadansunsu dà abin dà a kē nufi dà sū--

<u>Sūnan Miji</u>	<u>Sūnan Mace</u>	<u>Dalilinsa</u>
	Àsabe	An haifē tà ran Àsabar.
Àutā	Àutā	An karāsa haifuwā dà shī. Bā ā bā shi sūnan nan sai bāyān dà akā yāyē shi, akā ga uwāř tà dainā haifuwā kē nan.
Bāko	Bākuwa	An haifē shi/tà dà dà darē.
Balārabē	Lārāba	An haife shi/tà ran Lārābā.
Dōgarā	Dōgarā	Yā rāyu bāyān dà uwařsà ta haifi wadansu yārā amma dukansu sukā mutū tun bā ā haifē shi ba.
Dan Lādī	Lādī	An haifē shi/tà ran Lahādī.
Dan Tānī, kō Tānimū	Tānī	An haifē shi/tà ran Littinīn.
Jumārī	Jumā/Jumai	An haifē shi/tà ran Jumma'ā.
	Lāmī	An haifē tà ran Àlhamīs.

Talātu

Talātu

An haifē shi/ta ran Talātā.

Tankō/Mātō

Dūdu/Dēlu/Kande

'Yan'uwansā duk mātā nē kō 'yan'uwantā
duk mazā nē.

G) Dangi

Kākannī

Dangi wajen ubā:

Ūbā (bāba)

kanen ūbā (bāba)

kanwaŕ ūbā (gwaggō

Iyāyē

Dangi wajen uwā:

Uwā (innā, iyā)

kanen uwā (rāfānī, kāwū)

kanwaŕ uwā (innā)

wa

'yā dan'uwā

dan kanen ūbā

kanē 'yaŕ'uwā dan kanen uwā

dan kanwaŕ ūbā

kanwā dan kanwaŕ uwā

'yaŕ kanen ūbā

'yaŕ kanen uwā

'yaŕ kanwaŕ ūbā

dan'ubā

'yaŕ kanwaŕ uwā

'yaŕ'ubā

Surukī

Surūkuwā/surukā

(surūkai)

(surūkai)

Mijī

Iyālī

Mācē/mātā

(mazā)

(mātā)

'yā'yā

yārō

dā

yārinya

(yārā)

(yārā)

saurayī

'yā (diyā)

'yā mācē

(samārī)

('yam mātā)

dan fārī

'yaŕ fārī

autā

dan kanè

jika

'yaŕ kanè

dan kanwà

jikanya

'yaŕ kanwà

Zurí'á

H) Kàciyà

Bāwà--wanzāmi

Īsā--abōkinsa

Īsā. I nà sò kà bayyana mini yadda a kè kàciyà, dōmin nā fārà wanzanci kwānan nān, bān, kuwā, san yadda a kè kàciyà ba--kada wata rānā à kirāyē ni in yī in kāsā.

Bāwà. Wannan abū mai saukī nè idan, dai, ta wajen batun kàciyà nē. Yānzū zān fēdē maka birī haŕ dà wutsiyā tasa.

Īsā. Mādallā.

Bāwà. Bā à yi wà yārō kàciyà sai yā yi shēkarā bakwai kō taŕā. Sā'ad dà akā ga yārō ya isa kàciyà, sai à kira wanzāmi yā zō dà asākensā.

Īsā. Wanzāmi gūdā yā iyā yīn kàciyà?

Bāwà. Ā'ā. In zāi tafō sai yā nēmi wani wanzāmi wanda zāi taimakē shi rikōn yārō, dōmin wadansu yārā tsōrō garē sū kwarai.

Īsā. Idan yā zō, mē zāi fārà yī?

Bāwà. Abin dà zāi fārà yī, sai yā haka rāmi kankani cikin gidan uban yārōn, sā'annan à kawō yārō wanda zā à yi masā kàciyà, à zaunad dà shi bakin rāmin nān, à rirrikē shi. Ammā in yārō ya nā dà sumā akan yi masā aski tūkuna à kawō shi bakin rāmi.

Īsā. Bāyan wannan mē zā à yī?

Bāwā. Sai wanzāmi yā fid dā askā dāgā kùbentā, yā hau kafāfun yārō yā zaunā, sā'annan yā jāwō lōbā yā yankē. À cikin yankan nan, in yā kai wurin tantānī, sai yā tsāgā shi dā akaifā tasā tūkuna yā yankē dā askā.

Isā. In an gamā yankān mē zā à yī kumā?

Bāwā. Dā gamā yankā sai à taunā 'yā'yan gabāruwā à fēsā à kān azakarīn.

Isā. Don mē a kē fēsā gabāruwā?

Bāwā. Dōmin yā būshē dā saurī.

Isā. Mē zā à yī dā lōbā wadā akā yankē?

Bāwā. Sai à jēfā cikin rāmī. Kumā, bāyan an gamā à zuba māgānī à daurē. Wanzāmi yakan dinga zuwā ya nā dūban yārō haɾ yā warkē.

Isā. Kwānā nawa yārō ya kē yī kāmīn yā warkē?

Bāwā. In an yi katarin māgānī mai kyāu, kāmīn kwānā gōmā shā hudū yā warkē. Wani, kuwā, yakan kai watā gudā tūkuna yā warkē sōsai. Sā'ad dā akā yi wā yārō kāciyā bā yā kwānā bisa tābarmā kō būzū, kō dan sarkī nē--sai bisa tūrbāyā haɾ yā warkē. Kumā, bā yā sanya rigā kō wāndō, ballē yā daurā bantē, sai, dai, yā kwantā hakanan zindīr.

Isā. Inā dalīlī?

Bāwā. Dōmin in akā baɾ yārō ya nā kwānciyā bisa tābarmā, kō ya sanya tufāfī tun bai warkē ba, sai yā rikā gūgār bakīn kāciyān nān kōyāushē, bā zai warkē dā saurī ba. Kumā, in darē yā yī à sā wani dattijō yā rikā lūrā dā yārō, dōmin kadā yā fāmā mīkaṛsā gūn kwānā.

Isā. Wānē irīn abinci nē ya kamātā à bā yārō à lōkacin nan?

Bāwā. Akan rikā bā shi abinci mai dādī dōmin hankalīnsā yā kwantā. Kumā, sā'ad dā ya warkē sai yā yi askī dā wankā, yā yi adō kumā.

I) Makarantaɗ Muḥammadiyā

Tun zāmanin dā haɗ wa yāu idan yārō yā kai shēkarā biyāɗ, ubansa yakan sā shi ā makarantā--wātō yā dāukē shi yā kai shi gūn wani mālamī kusa kō nēsā dā ūnguwā tasū. Sā'ad dā zai kai yārōn nān sai yā nēmi kudī kamaɗ sulē biyū. In, kuwā, bā shi dā zarāfin sāmūn kudī, sai yā nēmi hatsī kīmā, yā dōrā wā yārōn nān. Sā'annan, sai yā wucē gaba--yārō nā biye dā shī--su nā ta tāfiyā haɗ sū isa gidan mālamī wandā ya kē nufī yā kai yārō. Idan sun isa sai uban yārō yā yi salamā. Daga nan sai mālam yā amsā--wātō yā bā shi izinī yā shigā kē nan.

Bāyan ya shigā sun gai dā jūnā, mālam, sai yā tāmbyē shi, yā cē "Mē ya kē dā kai?" Shī, kuwā, sai yā cē masā, "Yārō nē na kāwō. I nā sō kā kōyā masā kāɗātū. Gā hatsī (kō kudī), kumā, na shigā makarantā." Mālam, sai yā cē, "Tō, mādallā. Allā, kuwā, yā taimakē mū. Allā yā bā dā būdin kāɗātū. Allā yā biya manā bukātammū." Daga nan, kumā, sai uban yārō yā tāshī yā kōmā gidā, yā baɗ yārō ā gūn mālamī.

Abin dā zā ā fārā kōyā masā shī nē "Ā'ūzū billāhī." In yā gamā wannān, sai ā kōyā masā Fātihā--wātō farkon Ālkur'ānī kē nan. Daga nan in yā iyā, sai ā yi ta kārā cingāba dā shī haɗ yā kai ayōyī dārī dā biyāɗ. Dukan wadannān ya nā haddacē su dā kai nē, bā ā rŭbŭce ba. Tō, rān dā ya isa āyā ta dārī dā biyāɗ, sai mālamī yā kirāyē shi yā cē masā, "Gōbe zā kā shigā allō. Sabodā hakā sai kā tāfi gidā kā fadā wā iyāyenkā sū dafā wākē sū aikō dā shī, don ā yi makā sadakā ta shigā allō."

Yārōn sai yā tāshī dā mŭrnā yā jē yā fadā wā iyāyensa. Sā'ad dā ya fadā masū sū, kumā, sai sū yi mŭrnā su nā cēwā, "Āshē, yārōn nān ya nā dā kān kāɗātū. Dūbi kwānan nān dā akā sā shi makarantā, gā shi haɗ zai shigā allō."

Nan dā nan uban yārō, sai yā aikā ā aunō wākē ā, kumā, yiwō cēfanē, ā zō ā girkā tukunyā ā dafā wāken nān. Idan yā dāfu, sai ā zukkucē shi cikin

wani masaki kō wani katon akushi, kumā, à bā dà masà gishiri, sā'annan à daukà à kai gidan mālami.

Idan an kai, sai mālamin yà rabà wāken nan kashi ukū. Kashi dayā yà bā makwabtansa, kashi dayā mā, yà bā almājiransa, shī, kumā, yà dauki saurā.

Sā'ad dà akà kārè rabō, sai à tārū à yi wà yārōn nan addū'ā. Daga nan kōwā sai yà kāmā gabansa.

Bā à kārā yi masà sadakā sai yà kai izifi dayā kē nan. Can, kumā, zā à yi masà wata sadakā, amma ta tuwō, bā ta wāke ba. Idan iyāyen yārōn su nā dà zarafi, akan yi masà sadakā kama shidā kamin yà saukè Àlkur'āni.

Ran dà ya yi saukā--wātō ya kai kārshen Àlkur'āni--sai mālami yà rubuta masà sūran kārshē à allō. Sā'annan à tārā mutānē. Idan mutānē duk sun hallarā, yārō sai yà fitō yà kařantā sūran nan waddā aka rubuta masà bisà allō. Sā'ad dà ya kārè kařantāwā, sai à yi masà addū'ā, kumā, à yankè sà mai kībā à yi masà sadakā. Kumā, yinin ran nan sai yà yi adō, ya nā ta bīn gidājen danginsa duka ya nā gashō sū, sū, kumā, su nā sà masà albařkā. Tō, tun daga ran nan zā à rikā kiransa mālām. Amma bai kārāsā mālanci ba--akwai makarantař ilimi à gabansa.

Àkwai, kumā, wadansu al'adū na makarantař Àlkur'an wadandā ya kamātā mu fadē sū. Gà misālī, idan Sallā Karamā kō Babba ta gabatō, almājirai sukan yi kōkarī sū sāmō kudī sū kawō wā mālami. Wani yakan kawō sulē dayā, wani sisi, wani tarō. Bābū iyākā gà kudin nan. Gwargwadon abin dà kōwā ya sāmū, shī zai kawō. Idan kōwānē almājirī yā kawō, sai mālami yà cē, "Tō, shī kē nan. Nā sallamē kà daga makarantā, sai, kumā, bāyan sallā kà dawō." Irin kudin nan a nā cē dà shī "kudin tashin makarantā."

Kumā, lōkacin dà kākā ta yī kōwānē mārāicē almājirai sukan tafi jēji sū dēbō karā kō kirāruwā (kirārē) sū kawō makarantā, domin in darē yā yī sū hūrā wutā dà shī sū yi kārātū--wātō maimakon fitilā kē nan. Wadansu almājirai,

kùwā, sukan kunkungā sù sāmō m̄ai sù kunnā fitilā, dōmin sù hūtā dà zuwā jējī.

Wani lōkaci, kùwā, mālāmī yakan tafi yawō cikin kauyukā na kusa dà birni tare dà almajiransa. Idan yā fita daga birni yakan yi wata kamař uku kamin ya dawō.

In yā sauka a kauyē sai yā cē dà almajiransa sù jē sù yi bařa cikin kauyēn nan. Sā'ad dà suka yi bařa, kōwā sai yā kawō wā mālām ābīn dà ya sāmō duka. Ammā wani almajirī in ya ga yā sāmī kudī dà yawā gūn bařa, yakan raba kudin nan biyū tun bai zō gūn mālām ba. Sai yā bōyē rabi yā kawō wā mālām rabi game dà hatsī kō audugā wadda ya sāmū. Wani in ya je bařa yakan sāmī kudī kamař fataka dà, kumā, hatsī kaman mūdū biyař kō shidā.

Idan, kumā, mutanen kauyēn nan sun sāmī lābārīn mālāmīn nan, sai sù rika zuwā wurinsa ya nā yi musu dibbū--watō ya nā bā sù māgungunā daban-daban. Ga misalin wani zancē a tsakanin Hārūnā, wanda ya kē nēman māganin tauri, dà mālāmī--

Hārūnā. Salāmū alaikun.

Mālāmī. Alaika salāmū.

Hārūnā. Allā yā kyauta yin mālām.

Mālāmī. Amin. Mē ya kē tafe dà kai?

Hārūnā. Nī, dai, tun dà ka zō kauyēn nan ni kē jīn lābārīnkā. Allā, kùwā, bai bā nī ikōn zuwā in gan ka ba, sai yāu. I nā nēman taimakō nē a gare ka.

Mālāmī. Tō, bari in buga kasā in ganī. Nā bugā nā ga ka nā sōn māganin tauri nē. Kō bā hakanan ba nē?

Hārūnā. I, ābīn dà ya kawō nī kē nan.

Mālāmī. Tō, zān bā ka. Ammā i nā sō ka bā nī kudin kafin ālkalāmī tukuna, in fadā makā ladan aikin dà zān yi makā.

Hārūnā. Hawa zān biyā?

Mālamī. Sulē dayā.

Hārūnā. Tò, gā sīsī, àbīn dà ya kē àljīhūna kē nan yānzū. Sauran sīsī, kuwā, sai nā dāwō dāgā kāsūwā--zān kāwō makā dà mārāicē.
(Mārāicē yā yī.)

Hārūnā. Allā yā gāfarta mālām. Gā sauran sīsī nā kāwō. I nā sō, kumā, kà fadā minī lādan māganī wandā zā kà bā nī.

Mālamī. Gā wannan addū'ā. I nā sō kà jē kà rúbūtā bisā takōbinkā, sāl'annan kà wankē kà yi wankā dà shī, hař kwānā bakwai. Ídan kumā, kà jē gūn wankān, à bisā kán kabēwā zā kà zaunā kà yī.

Hārūnā. Mē zān bā kà, lādan aikīnkā dukā?

Mālamī. Ā'ā. Nī bā zān yankē makā iyākař àbīn dà zā kà biyā ba, sai, dai kai, kà fadi iyākař àbīn dà zā kà iyā biyāna.

Hārūnā. Mālām, àbīn dà duk ka cē in biyā, shī kē nan, zān biyā.

Mālamī. Tò. Kā iyā bā nī sulē shidā dà kāmūn farī dayā dà, kumā, kázā?

Hārūnā. I nā nēman ragī kadan.

Mālamī. Kaman na nawa?

Hārūnā. Nī, dai, zān bā dà sulē biyāř dà, kumā, sauran àbīn dà ka cē.

Mālamī. Tò shī kē nan, an yi mā àbīn dà ka kē sō, dōmin wannan shī nē farkon hađuwammū dà jūnā. Ídan kà jī dādī, kumā, ai, kà nēmē nī.

Hārūnā. Mādallā, nā gōdē. Gā sulē biyāř, kázā, kuwā, sai nā kōmā gidā zān bā yārōna, Māmudū, yā kāwō makā gamī dà kāmūn farīn dōmin i nā nan, dà wani guntun farī wandā na shiryā kwākwatā dà shī, yā yi saurā. Kázā, kuwā, i nā dà wata dakwalwā ta nā nan. Duk zān bā shī yā kāwō makā.

Mālamī. Tò shī kē nan dà kyāu. (Māmudū yā zō dà kázā dà farī.)

Māmudū. Gā shī. Wai, in kāwō makā in jī bābāna, Hārūnā.

Mālamī. Mādallā. Ka cē i nā gaishē shī kwarai dà gaskē.

SĀSHĪ NA BAKWAI: TĀTSŪNIYŌYĪ III

Tātsūniyā ta 40:

Dābārū Biyař Na Zaman Dūniyā

Dà cīwòn ajālī ya kāmà wani mītūm, sai ya kira dansà. Ya cē, yà tàfi, yà dēbō masà wutā yà ji dūmī. In ya dāwō, zāi fadà masà mágàngāmū biyař na zaman dūniyā. Dà dān ya tàfi, kāfīn yà dāwō, ya iskē, ùbān ya rāsu. Ya yi kūkā mǎi zāfī sabòdà rashīn sāmīn ikòn jīn wāsiyyāř tsōhonsà.

Dà ya fitō, zā shi nēman likkafānī, sai ya gāmu dà kūrā. Kūrā ta tām̀b̀yē shi dàlīlīn kūkansà. Ya cē matà, "Ùbāna ya cē, zāi fadà minī mágàngāmū biyař na zaman dūniyā. Kāfīn in dāwō ìndà ya àikē nī sai na tarař ya mūtī. Shī na kē wà kūkā."

Kūrā ta cē masà yà yi shirū. Kō dà ya kē bà tà san biyař dīn dukà ba, àmmā ta san ñayā. Ta cē masà, "Kōmē ka kē yī, kà nēmi àbin kānkà. Ka ga, nī--sabòdà rashīn nēman àbin kāina, in nā yi kūkā, dà wandà kē dà àbincīna, dà wandà bā shi dà shī, dukà, zāgīna su kē yī."

Yārō ya cīgàba. Sai ya gāmu dà hàwainiyā. Hàwainiyā ta tām̀b̀yē shi dàlīlīn kūkansà. Ya gayà matà dukà. Ta cē masà, "Kōmē ka kē yī, kà tàfi dà dūniyā sànmū. Ai, ka ga tsarī dà bàì iyà tàfiyā dà dūniyā sànmū ba. Fīta ya kē yī à gùje. Kāfīn yà fadà ruwā, duk ya ji wà kānsà cīwō. In ya tàfi sànmū, kùwā, kō an matsā shi, wutsiyāřsà kadai tā kwācē shi."

Yārō ya cīgàba. Sai ya gāmu dà rākumī. Sukà yi yaddà sukà yī dà saurān. Rākumī ya cē, "Kōmē zā kà yī, kà yārdā dà àl'amārin Allā. Ka ga--nī, dà na yārdā dà àl'amārīnsà,--kōmē kankantāř yārō sai yà labtā minī kāyā in kai shi ìndà ya kē sō lāfiyā--bā cūtā bā cūtāřwā. Jākī, dà bàì yārdā dà hakà ba, ai, ka ga--sai à yi masà làbtū mǎi tsananī, à yi ta bugīnsà. Tīlās, kùwā, yà kai kāyān ìndà a kē sō."

Yārō ya cīgàba. Sai ya gāmu dà macījī. Macījī ya cē, "Kōmē zā kà yī, kà kāmà bākīnkà. In mītūm bàì taṣā ka ba, kadà kà taṣā shi. Don

hakà, in an gan ni, kō bàn yi ɓàrnā ba, sai à gujē ni. Kō an kashē ni, bā àbīn dà a kē fārà rabā ni dà shī, sai bākīna. Tō, bākī, kiwā, shikān yankà wuyā."

Yārō ya cīgāba. Sai ya gamu dà wani mitūm. Mùtumin ya cē masà, "In akà yi makà mìgintā, kà hàkurā. Àbīn dà duk akà yi makà, in ka yi hàkurī, bāyansà àlhērī nē."

Tātsūniyā ta 41:

Dawākin Fītī

Duk kasan nān tāmī, ta Nījēriyā, bābū māsū sōn dawākī kāmā Fītī. Fītī wadansu irīn mutānē nē, dà su kē zāune à kām duwātsū à kudū dà Lērē, cikin kasa Zazzāu.

In ka ga tsawon dūtsēn dà su kē zāune bisà, sai kà yi zāton kō àkwiya bà zā tà iyà hawā ba ballē dōkī. Àmmā, tārē dà dawākinsu su kē. Dawākin sun sābā. Kōwānē sākō à dūtsēn sun sanī. À gūje su kē hawā, à gūje su kē sàukā.

Tun yārō nā karamī, a kē kōyà masà dōkī. Kāfin yà girmā, bābū àbīn dà bà zāi iyà yī dà dōkī ba. Kāfin yà bālagā, sai à ɗaurà masà kaimī. Wātō, ya zama bādōkō kē nan. Dàgà rān nan bā yā sākē kwancēwā. Dà kaimīn zāi hau, dà shī zāi yi nōmā, dà shī zāi kwāntā. In ya mutū, dà shī zā à kai shī kabārī. Àmmā, yaddà su kē ɗaurà kaimīn nan, dàban nē dà na seuran jama'a. Sū, à gāba su kē ɗaurāwā, bà à bāyan kafā ba.

In ka ga yaddà Fītī kē àlēwā dà dōkī, sai àbīn yà bà kà àl'ajābī. Kō cikin duhūn dājī, sai yà shīgā à sūkwāne, yà bāudē nān, yà bāudē nān, kāmā bārēwā. Bā yā jīn tsōron karō.

Kumā, in ya nā cikin tāfiyā à dājī, ya ga kō ɓērā, kō wani nāmā karamī, sai yà kwāshi sukīwā, yà cim masà, yà zama, yà zō cikin dōkī,

yà sùnkùcē shì, yà kōmā bisà. Haĩ kwabō, in ka ajiye masà à kasà, sai yà ðaukā, ya nā cikin sukūwā. Duk àbin nān, kùwā, dōkinsà bā sirdī, bàllē likkāfā. Kō līnzāmī, mā, bābū. Sai wani karfē, a nā cē masà "kasagī," dà a kē ðaurà wà igiyā gùdā ðayā, shī kē dannē hancin dōkin.

Gā wani àbin māmākī, kumā: Fītī bā yā yi wà dōkinsà turkē. Sai yà ginà ðākī, yà hākà rāmī mī tsawō à cikī--zurfin sà kāmāĩ kafā ukī, wātō, daidai kàfadar dōkī. Àmmā fāðinsà bāi isa yaddà dōkī zāi jūyā ba bàllē ya kwāntā. Kullum ya nā nan à tsāye cikin rāmī. Su nā tsāmmānī, rashin kwānciyā, shī kē hanà wà dōkī lālācī dà kāsālā.

Irin kīwōnsū, kumā, ðāban nē dà na sauran mutānē. Kun san yaddà akā sābā yī. Dà ðāmunā à bā ðawākī ciyāwā ðanyā. Dà rānī, kùwā, sī ci barō. Tō, Fītī, bā hākà ya kē yī ba. Rānī dà ðāmunā, ðanyā cē àbincin dōkinsà. Kōmē nīsan rāfī, kùwā, sai yà jē, yà sāmō masà. Ruwan shā, kumā--kīmū nē na ðaurō ya kē ðāmāwā dà tōkā, yà rikā bā shī.

Àmmā, in lōkàcin fārautā ya kusa, sai sū rikā bā ðawākinsū giyā, sū shā--wata irī mī karfī waddà bā à bā mātā dà yārā, sai tsōfāffī. Dà cē, dōkin ya yi kāmāĩ kwānā bakwāi ya nā shān giyān nān, sai kà gā ya sākē. Kibārsà ta ràgu. Ya zama mahāukācī. In ya tàfi ðājī bā yà tsōron kōmē.

Kōwàcē shēkarā, in kākā tā yī, sukān tàfi fārautā. Akān sā rānāĩ fitā, à yi shēlā ùnguwa--ùnguwa, kōwā yà yi shirī yà wāsà makāmai. Makāmānsū biyū nē--dà "kūyikūyī" dà "agajī." ("Kūyikūyī" wani irin ðan māshī nē na jīfā, mī kunmuwā. A nā sā masà ðafī. Akān zubā su à kwārī. "Agajī," kùwā, kāmāĩ làujē ya kē. Àmmā ya fi làujē girmā kwarai. Kumā, kaifinsà à wāje nē. Akān sabā shī à kàfadar.) Dà isaĩsū, sai sū yi wà wurīn zōbē. In an ritsā, sai sarkī yà kadà gwārjē. Na kusa dà shī, kumā, yà kadà. Shī, kumā, na kusa dà shī, yà kadà. Dà hākà, haĩ gwārjēn zāi zāgā. Shī kē nan, sai kōwā yà zābūri dōkinsà, yà fāðā tsakā.

In sun tā dà nāmàn dāji, sù bī shì à sùkwāne. In sun matsō kusa dà shī, sù yi ta jīfārsà dà kùiyikùyi. Kōmē girmansà, sai sù kai shī kasā. In sun zō kānsà, sai kōwā yà dirō dàgà kàn dōkinsà, yà jāwō agajī, yà hau shī dà sārā, kakaf kâf, kakaf kâf. Dà hakà, haĩ sù kārāsā shi.

In dōkin Fītī ya mutù, yakàn yi kùkā mairi yawā, kamaĩ dansà nē ya mutù. Yakàn yankè wutsiyāĩ. Sauran jikīn, kùwā, yà binne, dōmin Fītī bā yà cīn nāmàn dōkī. Àmmā gālibī, in ya gā dōkī ya fārà tsūfa, kō ya yi wani lahanī à dāji, sai yà kai shī wurin Hausāwā, yà mūsāyā, yà karbō yāròn dōkī wandà zāi rikà hōronsà, haĩ ya sābā dà irīn wāhalàn nan dà dawākinsù kē yī.

Tātsūniyā ta 42:

Dilā Mālāmin Dawā

Wata rānā, nāmūn dāji sukà tārū. Su nā shāwarāĩ ta kōfād dà ya kāmātā sù rikà fitō wā'yan Adām, don sù kùbutā dàgà tarkunānsù. Kōwā nā kāwō tāsā, a nā kùshēwā. Sai dilā ya cē, "Bā àbīn dà ya fī, sai à yi makerantā nān dawā. Mū dà mukà shā gwagwārmāyā dà mutānē, mukà gānē mākircīnsù mī rikà kōyā wā na bāya irīn dābārummī!" Sauran dabbōbī sukà yārdā dà wannān māganā.

Dàgà nan, sai kūrā ta cē, "Tō, wā zā à sā yà zama mālāmī? Ai, ka san wannān aikīn, sai mī."

Zākī ya cē, "Tō, gāya manā irīn dābārūn dà kikān yī, kī kùbutā dàgà mutānē, sā'ān nan mī ganī in hanyōyinkī nā dà āmfānī gā saurān, sù bī!"

Kūrā ta cē, "Ai, bā wata dābārā dà ta kē rabā ka dà mītūm, sai idan wurī ya kurè makā, kà būdè hakōrā, kà tasam masā. In kō, ākwai'yaĩ tazarā, kà sankē, kà yi ta kānkā!"

Zōmō ya cē, "Allā wadan wannān dābārā takī". In kē, kī nā dà karfin

tasam masà, mī, mu nā dà shī nē?" Ya dūbi zākī, ya cē, "Allā ya bā sarkī nasarā! Mafitařmī dayā cē. In kōwā ya yi rāmī à kasā, yā yi masà kōfā kamař gōmā duk nēsà dà jūnā. Kā ga, in an ritsā ka nān, sai ka bullō nān. In an dātsē nān, sai kà bullō nān!"

Baunā ta dūbi zōmō, ta yi mirmishī. Ta cē, "Kadai, yārō, dai, yārō nē. Ka nā maganāř à ginā rāmī. Nī, inā ka ga rāmin dà zān iyā shīgā?"

Dilā ya cē, "Cē, mā, kyā iyā shīgā, tō, in kun gāmu à wajan kiwō fā? Kō, kiwā, don tsōrō, sai à bař nēman àbinci?"

Zōmō ya cē, "Ai, wannān saukī gārē shī. Dà kun gāmu, yā sā karmukānsà sukā biyō kà, sai kà yi gāba kamař kà wucē, kà tā dà kūrā, kà kōmō bāya, kà sāmī gidan gārā, kà makē gindinsā, sai kà sājē dà shī."

Wannān maganā ta zōmō ta bā kōwā haushī, hař giwā ta tāshi takē shi, bā tā sanī ba. Ta hārārē shī, ta cē, "Kai sākari, in kai, ka nā iyā makēwā à surī, mī fā? Kai, karmukā sukā dāmē kà--mē akā yī akā yi karmukā? Cikin abūbuwān ban tsōrō, hař à gamā dà kārē? Wannān bā dan'uanmī ba nē? Kwàdayī ya kai shī cikin mutānē, hař ya yārdā, su nā wulākantā shi kamař bā dan hālāk ba. Kai, mā, zōmō, bā kà san maganād dà ka kē yī ba."

Kōwā ya yi ta kāwō dàbārassā don à sā shi mālamin dawā. Àmmā in saurā sukā bincikā, sai sū ga shī kadai ta kē wā àmfānī. Can an rasā wāndā zā à zāfā. Sai dilā ya yi tsallē, ya fādō gāban mānyan dawā. Ya cē, "Allā yā kiyāshē kà dàgā sharrim mutānē! Nī zā à bā mālanta, dōmin duk makircin mutānē, bā wāndā bān sanī ba."

Kūrā ta cē, "Bā à tāmbyē kà yawān maganā ba. Kà fādi dàbārūn dà ka kē yī, ka nā tsīrad dà kānkā, mī jī!"

Dilā ya dūbi zākī, ya cē, "Allā yā dàukākē kà! Na san kūkā nā cikin abūbuwān dà kē tōnā mu gā mutānē. Sabōdā hakā, in nā yi kūkā gabās, sai in rūgā, in kōmā yāmma. In na yī à yāmma, sai in kōmā kudū. Bān taḡā

tsayāwā indà akà jī nā yi kūkā ba, ballē à biyō."

Zākī ya girgizà kái, ya cē, "Lallē, ka nā dà dàbārā à wannàn wurī. Àmmā in ka yi barcī fā? Kō, kùwā, kullum bā kā yī? Sai kà yi ta gudù, kà jē nān, kà jē nān?"

Dilā ya cē, "Allā yà bā mānyan dawā nasarā. Ai, nī bā nā barcī, sai tsakiyār ganyāyen dōkā. Ídan kō fārā tā fādī, na ji kyamas, sai in farkā. In na ga ta tsayā, in tsayā. In zūciyāta bà tà bā nī ba, in rūgā."

Zākī ya cē, "Lallē ka nā dà dàbārā.

Kūrā ta cē, "Mānyan dawā, ai, kō wajen shān ruwā mutānē nā cūtarīmī. In ya cē ya nā dà dàbārā à fīlī, ta wajen shān ruwā fā?"

Dilā ya cē, "Ai, nī, bā nā shān ruwā yāddà ku kē yī. In nā ji kishirwā, sai in tàfi rāfī, in tsōmā wutsiyāta cikin ruwā, in fitō waje, in tsōtsē, in kōmā, in sākē tsōmāwā. Hakà nakàn yi ta yī hař in kōshī. Àmmā bā nā sunkwiyad dà kaina. Irin wannàn shān ruwā dà ku kē yī, ai, ita cē bāyā bā zenē. In wani ya laɓaɓō dàgà bāya, ai ɓarnā tā àuku."

Dāmisā ta ji hakà. Sai ta cē, "Mhm, ai bā nan ba mutānē su kē shā dà arnā ba, sai wajen yīn tarkō. Bābban àbīn dà bà mì san kānsà ba kē nan."

Dilā ya cē, "Nī, dai, àbīn dà na tsarē shī nē, duk indà na ga itācē ya sarkē, bā àlāmār ganyē, bā àlāmār sāiwā à gindinsà, sai in sākē hanyā. Nā san, lallē itātuwā bā sū tsirā sai dà sāiwā dà ganyāyē, kō sun būshē à ga àlāmār indà su kē. In, kùwā, i nā tàfiyā, na ga wani àbīncīna à indà bā sàfai ya kāmātā à sāmē shī nan ba, sai in haɗiyē kwàɗayīna, in kēwāyā, in wucē shi."

Zākī dà sauran dabbōbī sukà cē, "Lallē, dilā, mun yārdā--kai nē mālāmin dawā. Sukà tārā'yā'yansū à makarantař dilā, yà yi ta kōyà musū wāyō iri-iri.

Tātsūniyā ta 43:

Bàràrō dà Dan Zākī

À makarantañ dilā kullum, in darāsī ya fādō à kân dàbārūn dà ya kāmātā sù yī, sù kùbutā dàgà mutānē, sai dan zākī yà tāshī, yà cē, don mitūm, wānnan dan kàramin àlhakī, shī, bà yā sātā lōkàcinsà gā jīn lābārīn mākircinsà ba.

In dilā ya nā lallāshinsà yà tsayā, yà kārū, sai yà cē, "Nī, dai, don mitūm, Allā yà kāwō rānār dà zā mī gāmū dà shī. Rān nan, yā kwāshē kāshinsà à hanmū. Zān sāmē shī, in kētā cikin, in karairāye kasūsuwānsà, in cīnye nāmānsà, in shā jininsà, in mōrē!"

À kwānā, à tāshī. Rān nan, dan zākīn nan nā yāwō, dà shī dà dan rākumin dawā. Sai sukā hāngi wani Bàràrō tāfe dà kāyan tsābgū dà igiyōyin dangwālī mī yāwā. Sun yiwō tāshī. Ya bār'yan'uwānsà à bāya. Ya nā seurī yà rigā sù isa mashēkarī, yà fārā zāben wurī, yà yi bukkā. Ya nā tāfe, ya nā'yan wāke-wākensà dà Fillancī. Ya nā kirārī, shī kadai, kāmār mahāukācī. Kō dà rākumin dawā ya hangō shī, sai ya ga bāyānīn dà dilā kē yi musī na mitūm, lallē, wānnan ya zama shī nē.

Sabōdā hakā ya gudī, ya shīga dājī. Dan zākī, kīwā, ya tsayā. Ya nā kallon wata irīn hālittā dāban dà wāddā ya sābā ganī. Dà Bàràrōn nan ya yiwō kusa, sai dan zākī ya cē masā, "Kāi! tsāya! Cikin nāmūn dājī, kai nē wā? Tun dà na tāshī, bān tašā ganinkā ba. Kai, kō gaisuwā, fādā bā kā zuwā?"

Bàràrō ya ajiye kāyānsà. Ya fādī gāban zākī. Ya cē, "Àbīn dà ya sā bā kā ganīna fādā, kunyā na kē jī. Gā kōwā dà kafā hudū, nī, kō, sai biyū. Gā kōwā dà wutsiyā, nī, kō, fimfirim. Dūbi gāshīnkū layā-lāyā. Nī, kīwā, tik dà nī kāmār na fitō dàgà wutā."

Dan zākī ya cē, "Tō, inā zā ka dà wādānnān itātuwā?"

Bàràrō ya cè, "Kūrā tā kirā nì, in jē, in yi matà gidā, don ta nā tsōron mutānē."

Dan zākī ya cè, "Shīn, don Allā, inā zān bī in gāmu dà mitūm yānzū? Shī na kē nēmā, ruwā à jàllō. Kwānā dà kwānākī bàn gan shī ba."

Bàràrō ya durkūsā, ya cè, "Yāu dà gōbe, dai. Ai, kā gan shī, yallāḡāi. Āmmā, ai, tsōron karō dà irīnkū ya kē yī. M, kadà kà tsai dà nī. I nā saurī in jē in yi wà kūrā aikintā. Kō bā don tsōron mitūm ba, mā, gā rānā ta fārā zāfī. Bā ābīn dà ya fi gidā dādī."

Dan zākī ya cè, "Tsāya! Kà yi mīn gidān tūkūn, in jī. Sā'ān nan kà wucē wajen na kūrā!"

Bàràrō ya cè, "Ā à, yallāḡāi, ai, bā ni dà dāmā, tun dà mukà yi ālkawārī dà ita--dā bā yā māganā biyū. In, dai, nā yiwō matà na dāwō, nā yi makà, don āmfānīna kē nan kawāi wajenkū."

Dan zākī ya cè, "Zāncen banzā! Mēcē cē kūrā, hañ kà cē, sai kà yi matà gidā? Zā kà yi minī." Ya tāsō wà Bàràrō. Ya sā dāḡī. Ya kētā masà dan wārki.

Bàràrō ya dūbi wārkinsā sābō pul. An yi masà kārantsayī. Sai ya yi dàbārā ya, dai, hàḡiyi ḡācīn rānsā. Ya cè, "Tun dà ka cē ka nā sō, mānyan dawā, ai, sai à tsayā, à yi makà tūkūn."

Ya cè, "Dōlè. Āshē, a nā tsōron innā, in jī'yā'yan māyyā."

Bàràrō ya tsugūnā. Ya shiryā tsūmāḡī. Ya yi tsaikōn dākī mairfī tsakār wadansu itātuwā. Ya bi tsaikōn nan, a daurē tam dà itātuwān nan. Sā'ān nan ya sāmō ciyāwā himī gūdā, ya tārā. Ya sāmō kirārē tulī, Ya tsibē gēfē dayā, kāmāñ mair shirīn gashīn tukwānē.

Dà ya tārē su duk, ya yi ta ībā. Ya nā jītāwā bisā tsaikōn nan. Ya bañ'yañ kōfā wāddā zā tā isa dan zākī yā shigā. Dà ya gamā amintā shi, ya durkūsā gāban dan zākī. Ya cè, "Shigā, mī ganī in yā yi daidai dà kai!"

Dan zākī ya shiga cikin bukkā. Nan dà nan Bàrārō ya mai dà itātuwā, ya kullē. Ya bugà kyàstū. Ya kēwāye bukkā dà wutā. Dà hayākī ya murtukē, dan zākī ya kāsà mumfāshī. Sai ya yi nēman fitōwā, ya kāsā. Dà ya jī yā matsu, sai ya yi kārā. Ya cē, "Kāi, wannan dākī nākà, ya fayè kuncī, kumā, iskār ciki bā tā shēkuwā. Fid dà nī!"

Bàrārō ya cē, "Habà! Mē ka cē? Kārā fādā in jī! Kā mākārā. Nī nē mitūm wāndà ka kē kàrtak kasā, ka kē cēwā sai kun gēmu. Kāfīn kà fārā shān àlwāshī, dā ya kāmātā kà tām̀bāyi iyāyankà, kà ji yāddà mu kē murtukū dà sū!"

Dà dan zākī ya ji wutā ta kāmā ba-ba-ba-ba, ya cē, "Nā tūbā! Don Allā, kà fid dà nī!"

Bàrārō ya cē, "Habà! Dā, mā, kà dānganā! Àlkalāmī yā būshē."

Dan zākī ya cīnye wutā kùrmis. Bàrārō ya kāmā hanyàssà. Ya yī gāba. Wāndà ya rēnà māganār na gāba gārē shī, ya yi àbīn dà ya ga dāmā, kōmē ya sāmē shī, bābū kaitō.

SASHI NA TAKWAS: TARIHI I-KAFIN ZUWAN TURAWA

A) Gabatarwa

Yanzu Nijeriya daya ce, ko da ya ke akwai mutane iri-iri a ciki. Kowace kabilu ta na da tasa addini da al'adu da sarakuna daban-daban amma duk da haka Nijeriya ta na cikin mulki daya.

Yanzu su Filani, da Hausawa, da Barbari, da Nufawa, da Yarbawa, da Ibo, da sauransu da yawa an hada su su zama kasa daya. Amma da ba haka ba ne. Kafin wannan mulki ya kafu wadannan a rarrabe su ke--sai yaki da juna.

Ko da ya ke yawancin mutanen da ba su iya karatu ba balla su rubuta labarin kansu, duk da haka mu na da dan labari. Wadansu Hausawa da Barbari suka fara rubutun dan tarihin kasa tun wajen shekara dari biyar da suka wuce ko fi.

Amma littattafansu da yawa suka face--wasu saboda yaki, wasu gara ta ci, wasu aka kone da gangan kada mutane su san labarin tushensu. Duk da haka wadansu su na nan har yanzu--kamar su Littafin Tarihin Kano, da wadansu 'yan labarun Katsina, da wani na Daura, da na Zariya, da na sarakunan Borno, da, dai, irinsu. Banda wadannan sai abin da Larabawa da wadansu matafiya suka rubuta, da abin da aka ji daga wajen tsafaffi--shi ne iyakacin abin da muka sani har zuwa zamanin Jihadi.

B) Zaman Hausawa Har Zuwa Zamanin Jihadi1) Hausa Bakwai

Abin da mu ke sani batun mutanen da ke cikin kasa Hausawa tun Hausawa ba su zo ba kadan ne kawai. Amma duk da haka ya na da kyau a bayyana yadda a ke tsammani zamanin ya ke a lokacin.

Wai, da akwai wadansu amma a kasa. Farauta ce babbar sana'arsu. Amma

banda farauta su na da wasu sana'ō'i da yawa kamaɗ tōnō tamā da kīraɗ makamai da yin gishiri. Sun san dafawaɗ giya kuma--saboda haka an sani dōle sukan yi noman hatsi. Wadanda su ke kewaye da Kano, ma, su na da wani babban tsafi a Dutsen Dala.

Ananan sai wadansu mutane wadanda suka fi su wayo suka zo daga arewa ko gabas, suka mallaki kasai. Daga nan--bisa ga yadda mu ke tsammani--wadansu ana suka gudu cikin duwatsun Jos da na Bauci da na sauran kasashen. Har yanzu zuriyarsu ta na nan. Amma wasu suka zauna, suka yi aurayya da wadanda suka ci su. 'Ya'yansu su ne asalin Hausawa.

Cikin Littafin Girgama na Daura an ce wani bako--sunansa Bayajida--ya zo daga gabas, ya suka a Daura. A nan ya kashe wata macijiyar mai wahalad da mutanen kasai. Saboda haka, wai, ya auri sarauniyar garin. 'Ya'yan da suka haifa, ma, su ne farkon sarautar Hausa Bakwai. Wato, zuriyar Bayajida ta warwatsu cikin kasa, ta ci kasa.

Daga nan Hausawa suka kasu daban-daban, suka zama Hausa Bakwai: Gobi, Kano, Rano, Katsina, Daura, Zazzau (Zariya) da Biram. Amma ko da ya ke al'adunsu da cinikinsu da harshensu daya ne, wadannan Hausa Bakwai ba su haɗu har suka bi sarki daya ba--kowacce da wurin zamanta. Kullum su na yaƙi da juna. Ba su iya su haɗa kai su yi wani abu tare. Loto-loto wani sarki mai karfi yakan tashi ya yaƙi wadansu su biya masa gandun, amma babu wani ikon da ya taɓa dadewa.

2) Yaƙi

Abin da ya fi yawa cikin Littafin Tarihin Kano shi ne maganar yaƙi. Kullum su na yaƙi da juna ko da kasashen ana don samun kasa ko harin bayi. In wani sarki ya ci sarauta ko kamaɗ shekara goma bai fita yaƙi ba, abin mamaki ne sosai.

Lābārīn nān, mā, bā guntun lābārī ba nè. À ciki akwai sūnāyen sarākunān Kanò gūdā ārbā'in dā takwās. Na farkonsu--Bāgūdā dan Bauwō--sarautārsā yā sōmā à A.D. 999, wai. Na kārshensu ya sōmā sarautā tasā à A.D. 1882.

Cikin lābārūn sarākunā na farkō bā ruwansu dā kāmūn bāyī. Sai cīn kasā su kē sō. Wani sālī su nā cī dā karfī, wani sālī dā lallāshī. Àmmā babban nufīnsu sū mallāki mutānen kasā, sū mai dā garūruwānsu nāsū.

Àmmā bāyān dā sukā fārā kulā dā bāyī yā dāuki hankalīnsu dā yawā, hař sukā tafi yāki bā don cīn kasā ba, sai don sāmūn bāyī kawai. Akā yi ta yīn wannān hař zuwān Turāwā. Akā kai hari, akā kōnē gidājē dā amfānin gōnā, akā bautad dā mutānen kasā, akā karkāshe jarīrai dā tsōfaffī, akā kōmā gidā.

Àkwai lābārīn wani mutūm--a nā cē dā shī Galādīmā Dawudū--wandā kē daga cikin mānyān dā sukā fārā kāmūn bāyī. Wai, ya nā harīn bāyī à kudū shēkarā bakwai. Yakan aikō wā Sarkin Kanò dā bāyī dubū kōwānē wata biyū hař bāyī sukā yi yawā à Kanò. Sā'annan sarkī ya aikā garē shī cēwā yā kōmō bimī, sai ya kōmō.

Sā'ad dā ya kōmā, wai, ya kafā garūruwā ashīrin dā dayā. À kōwānē garīn yā ajiye bāyī dubū. Sarkin Kanò, kumā, ya bā shī sarautārsū.

Harīn bāyīn nān bā yāki mai tsanani ba nè. Kumā, tun dā ya kē sai tafiyā wata kasā a kē yī, talakāwā bā sū dāmu dā shī dā yawā ainū ba. Àmmā yākin kasā--wandā su kē yī kullum--ya dāmē sū sōsai.

Idan sarākunā sun kafu cikin sarautā, sukā sāmī ikō sōsai bisā mutānen kasā, hař sukā sāmī zarāfin fīta yāki dā jūnā, kō dā wadansu kasāshē, sai sū fārā yāke-yākensu. Àmmā kō dā wani yā ci mulkin wata kasā, bā yā dadēwā. Sabōdā haka talakāwā su nā shān wāhalāř yāki kullum.

Misālī, cikin zāmānin Sarkin Kanò Kanājeji (A.D. 1390-1410) yāki mai tsanani ya āuku tsakānin Kanò dā Zazzāu. Kanāwā sukā sāmī nasarā dā kyař sā'an dā sukā kashe Sarkin Zazzāu. Àmmā cikin zāmānin Sarkin Kanò Daudā--dan

Kanajeji--da Kanawa suka sake yakin Zazzau, Zazzagawa suka sami rinjaye domin a lokacin nan su na da karfi da yawa. A lokacin, ma, mulkin Zazzau ya kai haɗi Kwararrafa--wato, kasaɗi Jukunawa--da Nufɛ.

Cikin zamanin Muhammadu Rumfa (A.D. 1463-1499) yake-yake suka auku tsakanin Kano da Katsina. Aka dinga yi haɗi shekara dari da hamsin. Wani lokaci Kano ta rinjaya, wani lokaci Katsina. A cikin wannan zamanin kuma, lokaci-lokaci Kano ta na yaki da Zariya ko da Barno. Kuma, Askiya na Songhai (wata kasa mai karfi a yamma) ya zo ya ci ta da sauran kasashen Hausawa, ya sa musu gandun.

Yaki da Katsina ya kare wajen A.D. 1650, amma babu wani hutu mai dawewa ga Kanawa. Wajen A.D. 1670 Kwararrafawa (wato Jukunawa) suka sami iko bisa Hausa Bakwai, suka damɛ su shekaru da yawa. Cikin zamanin Muhammadu Kukuna (A.D. 1652-1660) suka kai haɗi Kano hari, haɗi, cikin zamanin Dadi (A.D. 1670-1703), suka shiga gari. Sarki, ma, ya gudu zuwa Daura. Bayan wannan, cikin zamanin Kumbari (A.D. 1731-1743) da dansa Alhaji Kabi (A.D. 1743-1753), sai yaki da Gobiɗi wadda ta ke kokarin ta rinjayi sauran kasashen Hausawa.

Lalle, a lokacin yaki mutanen suka sha wuya. Yake-yaken nan ba su kara wa kasashɛ karfi ba ko kadan--sai wahala. Sarakuna su na kwadayin bayi. Talakawa, ma, su na tsoron bautu, domin a kowane yaki da aka tafi aka ci nasara sai a bautad da wadanda aka ci, ko ana ko Musulmi, a kwace dukiyarsu.

A lokacin, kuma, manoma ba sa iya su zauna a kauyuka kusa da gonakinsu saboda tsoron kada yaki ya zo wajensu, a kwashɛ su da iyalinsu duka, a tafi a bautaɗi. Domin haka galibin mutane da dole suka zaɓi zama cikin garuruwa masu ganuwa ko da ya ke akwai wahalaɗi tafiya da komowa zuwa gonakinsu.

Amma ko da ya ke su na cikin garuruwa, ba kullum suka zauna da rai a kwance ba don wani lokaci yaki ya shiga cikin ko manyan birane kamaɗi su Kano da Katsina da Zariya. Saboda haka mun ga a zamanin yaki babu zaman lafiya

kamaɓ yadda ya ke yau a kasaɓ Hausaɓ.

c) Zuwan Musulunci

Mazaunan kasaɓ na da, tun kafin zuwan Bagauda arna ne. Sarakunan Hausa Bakwai na farko arna ne kuma.

Musulunci ya fara shigowa kasaɓ Hausa ta Katsina. Cikin A.D. 1329 Waziri Hari Jatau ya zo daga Mali ya ratsa ta Katsina zai tafi haji. Muhammadu Korau ya ji wa'azinsa har ya musulunta.

Bayan shekari kadan Musulunci ya zo Kano. Cikin zamanin Yaji (A.D. 1312-1385) wadansu suka zo daga Mali suka umarci sarki da salla--sai ya yi. Sai Sarki ya umarci dukan garuruwan Kanawa su yi salla--sai suka yi. Ya gina masallaci karkashin wata itaciya. A wurin su na salla sau biyar a rana.

Mutanen da yawa suka musulunta a lokacin. Amma wadansu ba su yarda ba, suka cigaba da al'adunsu. Har wadansu suka zo suka shafe masallaci duka da kashi. Su musulmi ma, suka roki Alla ya hana su. Alla dai, ya karfi rokonsu, ya makantad da idanun babbansu da na dukan wanda ke yin wannan aiki duk da matansu. Daga nan sai sauran arna suka ji tsoro.

Amma duk da haka Musulunci bai yi gaba da sauri ba. Misali, Kanajeji dan Yaji ko da ya ke ya rigaya ya musulunta, bayan da ya ci sarauta ya koma kan al'adunsu na da--wai, domin ya sami nasara bisa Zazzagawa.

Sai cikin zamanin Umaru dan Kanajeji (A.D. 1410-1421) Musulunci ya sake rayuwa cikin Kano. Har kamin A.D. 1600, Musulunci ya kafa sosai. A lokacin ilimi ya fara bazuwa saboda malaman da su ke zuwa kasaɓ Hausa da littattafan addini. Yau da gobe ma, malamai suka yi yawa cikin manyan biranen kama Katsina da Kano. Da sarakuna da yawancin mutanen suka musulunta cikin kasaɓ Hausa sai aka nadda al'alai, aka kafa shari'a.

D) Jihādī, dà Yaddà Filānī Suka Kàrɓi Kasā

Bà à sanī sōsai indà Filānī suka fitō ba. Wadansu sun cè dàgà Masāñ nē. Àmmā àbīn dà ya tabbata suka fārà shigōwā kasāñ Hausā dàgà yāmmā nē. Dàgà nan, kuwā, wadansu suka yī gāba zuwā Bārnō. Sana'ārsu kiwōn shānū nē. Tun dàgà farkō, kuwā, suka nūnà hālin su na jāruntakā dà mallakāñ jama'ā in suka sāmī dāmā.

Aka fārà jīn mōtsinsu à kasāñ Hausā tsakānin A.D. 1300 zuwā 1400. Dàgà nan suka wārwatsu tsakānin mutānen kasāñ. Bā sū bīn kōwā, sai jangālī su kē biyā gā masu kasāshen dà su kē yāwō à cikī. In suka yi karfī, wani lōkaci suka sà hannū cikin shā'anin kasāñ--kamañ misālī, lōkacin dà suka taimaki Tōmō dan Kantā yākin Bārnō dà kafa Birnin Kabi.

Dàgà A.D. 1600-1800 suka sāmī ikō dà yawā cikin kasāñ Hausā. Suka yi kiwō kō'inā. Su nā dà ūngwānninsu cikin manyan garūruwā. Aka bā sū girmā don sū nē suka kawō musulunci, hañ kō sarākunā suka yārdā dà sū. Kafin A.D. 1800 suka gawurtā hañ karfinsu ya isa sū kwācè mulkin kasā.

Filānī suka fi karfī à kasāñ Gōbiñ. Cikin A.D. 1802 mahāwarā ta tashī tsakānin līmāminsū Ūsmān dan Fōdiyō dà Sarkin Gōbiñ Yumfā. Filānī suka gōyi bāyan shūgābansu. Shī, mā, ya zugā musu sū kangāre wā sarākunānsu na Hābē, ya tā dà jihādī. Aka yi ta yāki tsakāninsu dà Gōbiñawā.

Dà fārī bā wandā ya rinjāyi wani. Àmmā jīm kadan tāwāyē ya gamā kasāshen Hausā duka. Anānan Filānī suka rinjāyi Zāmfārā da Zāriyā dà Kanō. Suka ci Katsinā A.D. 1807. Dàgà bāya hañ kasāñ Ilōrī ta shiga mulkin Filānī.

Suka kai jihādī hañ Bārnō, àmmā nan suka ci karō dà Muhammadu èl Kānīm, suka kāsā. Cikin zāmanin Èl Kānīm Bārnō ta kārā karfī dà arzikī, ta rinjāyi Filānī. Kasā ta gyāru, shari'ā dà adalcī suka kafu, bābū fashī dà zālunci, cinikī dà nōmā suka yālwatā.

Dà lābārīn jihādī ya watsu à kasāshen Hausā, wadansu shūgābānnin Filānī suka tārā jama'ārsu, suka aika Sakkwatō à bā sù tūtā sù zama wakīlan Shaihu cikin jihādī à kasāshensu.

Wadansu, dà suka sami rinjaye, aka bā sù izinī sù kafa sābuwař sarautā bisa kasař dà suka cī, amma sai sù yi caffā wà Sarkin Musulmī à Sakkwatō. Dà haka Yākubū ya kafa Baucī, Modibbo Adam ya kafa Adamāwā, Bubā Yerō ya kafa Gwambe, Malam Zākī ya kafa Kātāgum. Umarū ya ci garī bakwai à kasař Hādēja, ya kafa Hādēja. Sarkin Musulmī ya bā masoyinsa Dantunkū izinī yà kafa Kazaurē.

À wannan lōkaci, kumā, Makau--Sarkin Hābē dà aka kōrō daga Zazzau--ya kafa Abūjā. Sakkwatō dà kanta mā, sābuwař kasā cē dà ta hādā mulkin Kabi dà na Gōbiř dà na Zamfara.

Saboda Jihādī Filānī suka karfē sarautāř Hausā Bakwai daga hannun Hābē. Mulkin Filānī ya gamā dukan kasāshē. Su nā kai wà Sarkin Musulmī caffā à Sakkwatō, hař ya zama k'ida shī ya kē nadā kōwane sarki. Kōwacē shēkarā, kumā, sukan aika masā dà gaisuwā.

Bāyan dà aka ci Alkalāwā--wani garin Gōbiř--cikin A.D. 1808, Jihādī ya zaunā dà gindinsa. Sā'annan Shaihu ya rabā kasāshēn dà aka cī tsakanin dansa Bello dà kanensa Abdullāhī. Ya bā Bello gabas--watō Sakkwatō--ya bā Abdullāhī yamma--watō Gwandū. Bāyan mutuwař Shaihu (wajen A.D. 1817) Bello ya tabbata Sarkin Musulmī, Sakkwatō, kūwā, ta zama cibiyāř mulkin Filānī. Gwandū ta nā mulkin kanta, amma Sakkwatō ita cē babba.

Filānī suka ci kasař Hausawā dà saurī, amma mulkinsu bai rikē sosai ba. Sarakunan Hābē dà yawa dà aka kōrā bā sù fid dà zūciyā à kan sarautārsu ba. Dà Bello ya hau gadon ubansa, nan dà nan sai tawayē. Gōbiř, Zamfara, dà Nufē suka fara kangarēwā. Daga nan Katsina, Kabi, Kano, Kwantagōrā, Daurā, dà rabin Zariyā suka hada kai dà sū.

A nà ta yàke-yàkē 'yan shèkarū, sà'annan garūruwan nān dà suka yi tawayē suka gama bakī, suka tā dà babbar rùndunā, suka tasam mā Sakkwatō. Filānī suka tare su aka buga. Filānī suka ci nasara. Suka cē Musulunci yā yi nasara bisa kan Kafirci kē nan. Amma fa, akwai Musulmi cikin rùnduna Hābē dà aka cī su. Wannan mā, shī nē dalilin dà Bello ya cē kada à bautad dà wadandā aka kama.

Kō dà shī kē aka cī su, sū sarakunan Hābē bà su kwantā ba. Sai Bello ya sàkē yakaṛsū dayā-dayā. Sū Hābē suka nemi taimako daga Bānō. Cikin A.D. 1826 Bānō ta fīta yāki dà Filānī, Filānī suka yi rinjaye. Bayan wannan aka yi sulhu tsakanin Sakkwatō dà Bānō. Daga nan mulkin Filānī ya kafu--daga sà'annan bà dama sarakunan Hābē su koma cikin sarautarsu.

E) Mulkin Filānī

1) Ta haka Filānī suka karfi kasaṛ dà karfi--bà dà sōn mazaunata ba. Aka yi ta tawayē. Dalilin kiyayyan nān bà don shā'anin addini ba nē--domin kō cikin Hausawa akwai Musulmi dà yawa--sai, dai, don kwace wà Hābē dà Filānī suka yi. Rashin kauna tsakanin Filānī dà Hābē ya kawo hatsaniya dà yawa--Hausawa su nā ganin Filānī kamaṛ sū bà irinsu ba nē, bakī nē wadandā bai kamata su zama dà iko à kasaṛ Hausa ba. Shī nē ya sà bà su yarda dà mulkinsu ba.

Bayan wannan saboda fadin kasaṛ dà aka cī bà ya yiwuwa Sarkin Musulmi ya kulā dà shā'anin mulkinsa dà kansa--dole ya nada wakilai. Kō dà ya kē wadannan caffarsa nē, saboda nisansu dà wahalar tafiya bai san abin dà su kē ciki ba, ballē ya yi musu hukunci in sun ratsē kō sun batā dà juna. Wani lokaci zai ji labarin wani abin dà aka yi bayan dà aka gama yinsa--kō dà ya kē sō ya sà hannu, bà dama.

Saboda haka mulkin Filānī bà shī dà karfi kō wajen gyaraṛ kasaṛsu, kō

wajen hana musu dadubu ko hari daga waje. Amma duk da haka sun yi sa'a--ba wata kasai mai karfi kusa da su wadda ta kawo masu yaki har zuwan Turawa. Wannan ma, abin mamaki ne tun da shi ke bayan zamanin Bello su da kansu suka raunana ikonsu da yawan zalunci da cuta.

2) Sarkin Musulmi Bello--

Bello ba irin sauran sarakunan da suka yi zamani bayansa ba ne. Ya yi iyakar kokari ya gyara kasarsa sosai. Halinsa, kuwa, ba aibu--ga shi, kuwa, da hikima, da hakuri. A zamaninsa sani da hikima sun karu. Yakan karfi manyan mutane daga kowace kasu da mu'na. Ya matsa wa iyalinsa bisa ga neman sani--ya nuna masu cewa dai, ilimi ba abin da a ke gadonsa ba ne yadda Hausawa su ke cewa.

Bello nagari ne wurin mutane, kuma adalin sarki ne. Ya na kulla hanya nagarta cikin zuciyarsa, yakan bi ta, kuma, cikin ayyukansa duka. Ba ya bata kudin baitulmal don amfanin kansa, har an ce lokacin da ya ke yaro ya ta'a ce wa ubansa, "Kai, dole ne ka ci kudin haraji, amma ni, ba zan ci ba domin ni yaro ne. I na da karfi. Na koyi wata sana'a in cid da kaina."

Kuma, an ce ya na kula da al'amarin shari'a kwari. Kullum ya na mai da hankalinsa ga al'akai domin su yi hukunci da adalci bisa ga shari'a, kada su ci rashawa.

Cikin farkon mulkin Filani bisa ga kokarin Bello kasai ta gyaru kadan, ko da ya ke aka buga masu haraji da kudin kasuwa har ciniki, ma, ya kusa mutuwa. Amma talakawa sun sami sakewa--noma ya yalwata. Wani Baturre--sunansa Clapperton--wanda ya ziyarci Sakkwato cikin zamanin Bello ya rubuta cikin littafinsa, ya ce kasu ta gyaru, amfanin gona da shanun da ya gani duka sun yi kyau.

3) Bayan Mutuwar Bello--

Bayan mutuwar Bello aka yi ta tawaye. Ga manyan yake-yake da aka yi a lokacin--

Àliyù, Sarkin Mùsulmī, A.D. 1837-1842: ya yāki Gōbirāwā dà Zamfarāwā dà Katsināwā.

Àliyù Bābba, Sarkin Mùsulmī, A.D. 1842-1859: ya yāki Katsināwā dà Zamfarāwā dà Kabāwā dà sukà yi tawayē. Kumā, ya yi mufi yā tūšē Buhārī Sarkin Hadējā, yā nadā kanēnsa Āmadū. Sabōdā hakā ya aikā dà mayākā daga Sakkwatō dà Kātāgum sù yākē shi, amma bā sù cī shi ba. Shi dai, ya zaunā abinsa haɾ ya dainā kai gaisuwā Sakkwatō.

Āmadū Rūfa'ī, Sarkin Mùsulmī, A.D. 1867-1873: ya yāki Sarkin Kabi.

Ābūbakar Ātikū, Sarkin Mùsulmī, A.D. 1873-1877: ya yi yāki dà Gōbirāwā dà Katsināwā.

Mu'āzu, Sarkin Mùsulmī, A.D. 1877-1881: ya yāki Sābon Birnī sau biyū sabōdā tawayēn sarkintā Dan Hālīmā amma bai cī ta ba.

Ūmarū, Sarkin Mùsulmī A.D. 1881-1891: kōwacē shēkarā yakan yāki.

Sābon Birnī dà Aṙgungū dà Madarūmfā amma bai iyā kōmē dà sū ba.

Ābdurrahman, Sarkin Mùsulmī, A.D. 1891-1902: ya yāki Aṙgungū sau ukū amma sukā rinjāyē shi. Yā, kumā, nadā Tukuṙ Sarkin Kanō kō dà ya kē wazirinsā Buhārī ya nā sō yā hanā shi. Mutānen Kanō, kumā, bā sū sō, haɾ sukā kōrē shi. Sarkin Mùsulmī bai iyā yin kōmē ba.

In akā dūbā wadannān yāke-yāken dà akā yī, sai à ga yaddā a kē tayaɾ wā Filānī kō'inā dà kōyāushē. Sū, kumā, bā su dà ikō sù zartad dà abin dà su kē sō kō cikin manyan birānen kasaɾsū.

4) Shari'a--

Kō dà ya kē Bellō ya sā magadansā à hanyā mai kyāu ta shari'a dà ādalci dà lūrā dà ālkālai, à bāyansā abin duk ya wātse. Cikin sarākunā sai dai-dai nè mukā jī an cē ādalai nè. Saurān duk āzzālūmai nè--sun baɾ mūgūn sūnā à bāyansū. À wasu wurāre bā à yin shari'a sai don à cikā āljihun sarkī kurūm. Sabōdā hakā kōmē kankantāɾ laifi sai à ci wā mutūm tārā mai yawā. Banda

wannan ya zama kamaɗi ka'idā cē à kōwacē kasā àlkālai sù kàrɓi rashawā. Kumā, duk wanda ya yi tōshiyāɗ bākī sai ya yi kāyē, kōmē rashin gaskiyā tasa. Maimakon shari'ā ta gaskiyā, sai zālunci dà cīn rashawā.

Gā, kumā, wani mūgūn àbīn dà ya tsirō--shī nē sarkī ya kàrɓi shari'ā dàgā hannun àlkālī, ya hākuntā yaddā ya kē sō, bā ya kulā dà shaidū kō bīn littāfi. Wadansu sarākunā sukan warware shari'ā àlkālai in sun ga dāmā, kō sù baɗ hakunci à hannun bāyinsu wadandā zā sù bi sōn zūciyaɗsū.

An dadā bātā shari'ā ta wajen tsananta azābā ga mutānē kamaɗi à yi amfānī da hantsakī mai wutā, kō à kirɓē gaɓoɓinsu à turmī, kō à ginē su dà rai à gānuwaɗ gārī, kō à tsirē su. Àbduṛrahman "Danyen Kaskō"--Sarkin Musulmī lōkacin shigowaɗ Turāwā--watakilā shī nē ya fi kōwā lālāta shari'ā. Àkwai labarū dà yawā na zāluncinsā dà mūgūn hālinsā.

Tun zāmanin Bello harāji ya tsananta dōmin Filānī sun kārā yawancin gaisuwaɗ Sakkwatō haɗ ya fi àbīn dà Hābē su kē kàrɓā dà. Àmmā à kan wannan sarākunā suka yi ta kāgō harāji iri-iri haɗ àbīn ya kusa fīn karfin talakāwā. Banda wannan, kumā, yaddā a kē kàrɓansu ya kārā tsananta àbīn dōmin sarkī yakan kàrɓi harāji à hannun masoyansa. Shī mā, ya yarda musu sù dōrā àbīn dà suka ga dāmā à kan àbīn dà akā yankā wā talakāwā. Cinikī ya raunanā. Kō'inā sai kà ji gunāgunī. Wannan mā, ya nā cikin àbīn dà ya kāwō tāwayē dà raunanāɗ mulkin Filānī.

5) Bautā dà Harin Bāyī--

Bautā dà harin bāyī sun dadē cikin kasaɗ Afirka. Cikin kasaɗ Hausā, kūwā, a nā yi tun zāmanin Hābē, yaddā mukā rigā mukā fadā. Àmmā cikin zāmanin Filānī suka kārā yawā. Mātā suka zama kwārā-kwārai. Mazā, gālībī suka yi wā ubangijinsu nōmā. Kumā, akā yarda musu sù yi nōmā na kansu.

Kō dà ya kē bā à mai dà bāyī kamaɗi 'yā'yā ba, gālībī bā à wahaltad dà sū dà yawā ba. Shari'ā kumā, ta hanā mutūm ya wulākanta bāwansa. Àmmā, duk dà

haka, ba za a kwatanta bautā da 'yanci ba--kō da ya ke wadansu dai-dai suka sami tagomashi wajen sarakuna haɗ suka kai irin matsayin da kō 'yā'yā za su yi kwadayinsa. Wasu mā, haɗ suka hau gadon sarauta.

Da yawā aka sayar wa fatake masu zuwa daga Afirka ta Arewa, aka ketare Hamada da su. Da yawā suka mutu, kamaɗ yadda kasusuwansu a gefen hanya suka shaida. Saura, kuwa, kamin su kai suka sha matukaɗ azaba ta zafin rana da gajiya, da kishiwa, da yunwa.

Amma hari ne ya fi kome mugunta. Cikin zamanin Filani ya zama al'adar sarakuna su aika da bayi a kangi zuwa Sakkwato. Wadannan, da wadanda suka zama bayin gida a kowane gari, da wadanda aka sayar wa fatake, aka same su ta hanya daban-daban daga ana wadanda su ke biyan gandun da bayi kowace shekara da, kuma, ta wajen harin ana wadanda ba su bi Musulunci ba. Zariya, Kano, Bauci da Adamawa--su suka fi yin wannan aiki--da, kuma, garuruwan kudu--Nufe, Ilori da Kwantara. Haka, kuma, Barno su ke yi.

Dr. Barth, wanda ya yawace kasaɗ Hausa da Barno wajen A.D. 1851, shi da kansa ya tafi tare da wadansu mahara zuwa kasaɗ arnan Musgu, ya fadi a sarari irin mugun kisa da barna da a ke yi. Wadanda suka tafi sun kai wajen 30,000. Aka ce kada su kwace wani abu banda shinkafa da hatsi. Wannan kadai ma, babban zalunci ne ga mutane. Amma banda wannan aka yi musu wadansu barna da yawā ba gaira, ba dalili. Aka washe kauyuka kaf! Aka yanke hatsinsu. Duk kasa ta tsiyace.

Da haka haɗ aka kai kasaɗ arnan. Daga nan dukan jama'a suka shiga aikin dauke da kisa, suka watsu ko'ina su na ta kwace da konewa, su na kora shanu, su na kama dukan wanda bai sami damaɗ tserewa ba. Mata da yara kadai ne aka bari. Maza duka aka yanke. Dr. Barth ya rubuta a wani wuri:

"Yau an kama bayi da yawā. An ce sun yi dubu, amma hakika dai, sun kai dari biyar... Aka kawo mazaje mutum

dārī dà sàbà'in, akà yankà su nan take. Gālibī akà dātsè
musu kafà, akà baŕ su nan su mutu... Nan akà ga àbin
tausayī dà yawà, à fizgè yārā haŕ jārīrai mā, dàgà uwayensu,
haŕ àbàdà dà sū dà ganin jūnā."

Àbin dà akà sāmù cikin harin nan, bāyī 3,000 nè kadai, dà shānū 10,000.
Lallē à nan akà shā wahalā tikiŕ--gà babbāŕ kasà duk ta lālācē, àbin dà akà
sāmù mā, kadan nè.

Sukà cē àbin dà ya sà sukà tā dà jihādī, wai, don dukan kasaŕ Hausā ta
musuluntā, addīnī yà wātsu kō'inā. Àmmā dà sukà ga harin bāyī hanya babbā cē
ta sāmūn dūkiyā, sai sukà ganī gāra à baŕ amā cikin kāfiŕcinsu don à rikā
harinsu dà à musuluntad dà sū--dōmin, dai, shāri'aŕ Musulmī ya hanā su sū
bautad dà wandā ya kē bin Muḥammadū.

Mun rigāyā mun ganī karfin yākin Filānī ya rikā raguwā haŕ ya zama kullum
dà sukà kai yāki kō Argungu, kō Sābon Birnī, kō Gōbiŕ, sukà kāsā. Hāēē sukà
bā sū wūyā cikin yāki.

Arnā mā--wani sà'i Filānī sukà i masu sabōdā rashin hadā kai dà kyan
makamai. Àmmā kō wajen arnā mā, bā kullum Filānī su kē cīn nasarā ba. Mīsālī,
cikin Kanō Gazetteer an cē, Àbduḷlāhī, Sarkin Kanō (A.D. 1855-1882)

"...yā yāki aman duwātsū, àmmā sà'aŕsà kadan cē.
Sāu dà yawà akà yi ta buggayyā dà Ningāwā. Kō dà yā
kē Ningāwā irī daban-daban nè, sukà hadā kai, sukà
sāmi dābāraŕ dà sukà tsarē kansu cikin duwātsū, haŕ
mā, dàgà bāya sukà jūyō kan Filānī, sukà bā sū kashī."

Ta hakā arnan duwātsū dà yawà sukà tsērē kansu sà'an dà Filānī sukà yāke
sū. Bātun zāmanin Muḥammadū Bello (A.D. 1882-1893) akà ŕubūtā:

"Tun kāfin wannan zāmanī sarākunān Filānī sun mantā sarai dā abin dā kākanninsu suka kōyā gaban zāmanin Jihādī. Bā sū sō sū yi yāki. Kō su nā sō mā, bā sū iyā ba. In suka tarad dā dan arnē cikin gōnaṛsā, in yā gudū sai su bugē shi, idan akā tsayā musu, bā sū dā na yī. Sabōdā haka dā arnā suka kōyi abin dā Filānī suka kōyā cikin zāmanin dā, abin dā zā mū ganī akā ũbūtā ā kan yākin Kano--sai labārin gazawā dā Filānī suka yī in suka fita yāki dā sū, dā nasaraṛ dā Ningawā suka cī ā kan Filānī.

"Wani lōkaci bā sū dā karfin dā zā sū fita yāki dā wata kasā, sai sū fādā wā kauyukā cikin kasaṛsu. Wacē 6ārnā cē ta fi wannan?" Wannan aiki na harin bayī dā Filānī su kē yī, tare dā na sarākunān Bida dā Kwantagōrā, shī nē babban dalilin dā Turawā suka fara shigōwā kasaṛsu cikin A.D. 1900. Su nā sō sū gyārā abin.

SĀSHĪ NA TARĀ: SANA'Ō'Ī I

A) Aikin Gōnā1) Gōnā

Idan mitūm ya nā sō yà yi gōnā, yakàn zābi wurī mai kasā, ya nonnōme ciyāyin wurīn, yà sassābe ganyāyē, yà tarā su tārī-tārī, yà kōnā tārīn nān dukā bāyān dà sukā būshē. Tōkār akàn bař tà tà zama tākī à gōnan nān. Dàgà nan sai yà sàurāri ruwan samā yà fādō.

Sā'ad dà ruwan samā ya somā fādūwā, sai yà dàuki gārmā dà fařtanyā dà irīn gērō. yà yi cāran shūkā tukūba-tukūbā misālī, tākī dayā tsākāninsū, yà shūkā gērō à cikī. Bāyan gērō yā yi kwānā bakwāi kō gōmā dà tsirōwā, sai, kumā, yà tàfi dà irīn dāwā, yà shūkā tsākānin kunyōyin gērō--ita, kumā, tukūba-tukūbā. Nīsař tsākānin wannān tukūbā dà wannān shī, kumā, kaman na gērō.

Bāyan dāwā tā yi kwānā kamař biyāř dà shūkāwā, sai yà kōmā dà irīn dāwā ya nā bī kunya-kunyā, ya nā kwāfī à tukūbād dà ta yi kamfā.

Dàgà nan, kumā, sai yà sàurārā dāwā tà dan tsira. Idan yā ga ciyāwā à gōnār tā fārā tsawō, sai yà zō dà fařtanyā yà kāmā nōman firī. Yakàn rikā tarā wā gīndin gērō kasā, yà kumā, rikā tumbūke wadansu tūshēn gērō indā ya ga sun fayē yawā ya nā zubārwa.

Yakàn bař tūshēn gērō biyū kō ukū à kōwàcē tukūbā. Idan akā bař tūshēn gērō dà yawā à tukūbā dayā, gērō bà yakàn yi zanganniyā māsū kyāu ba.

Lōkàcin dà ya kē firī bà yakàn ragē tūshēn dāwā à wannān nōmān ba. Yakàn bař sū hakānan hař yà zō gārin maimai. À wurin maimai yakàn rikā tumbūke wadansu dāwā, ya nā, kumā, dasāwā à tukūbad dāwā dà bài kāmā ba.

Wata gōnā mai yawān ciyāwā akàn yi matā maimai hař sàu biyū. Bāyan maimai, kumā, sai yà rikā kēwāyā kadai. À lōkàcin nān gērō yakàn fārā jān karā. Bāyan ya gamā jān karā kumā, sai yà fārā daurā cikī, sai kumā yà zārē, sai yà yi būniyā. Dāwā, kīwā, à lōkàcin nān ta nā jān karā kē nan.

Bāyan gērō ya yi buniyā sai, kumā, yà zubà idō. Lōkàcīn dà ya zubà idō sai nàì gōnā--kō shī dà kāsà, kō yāransà--sù yi masà kōrā tsuntsū. Ídan bā hakà ba, sai tsuntsāyē sù cīnye idòn dà gērōn ya zubā, sù bā masà gōnā, sai sōshiyā kawai à tsāye.

Àmmā ídan idòn yā fārā kwārī, sù tsuntsāyē bā sù iyà cīnye su.

Dà cēwā yā mūnā, kumā, sai girbī--à bā shī yā būshē à sankacē sā'an nan à yankē. Sai, kumā, yà daurā dami-damī yà kai rumbū yà ādānā su.

Lōkàcīn dà a kē aikīn ādāna gērō mukān kirā shī kakan gērō.

Bāyan an girbē gērō, sai dāwā tà jī dādī sabōdà akà tàfi dà gērōn dà ya mātse ta. Sai ita, kumā, tà yi bīnkāsā. Bāyan an yi mīsalīn watā dayā dà girbē gērō, sai, kumā, à shūkà wākē à tsakanīn dāwā dà dāwā.

Dàgà nan, kumā, sai à kāmā hūdaī gōnā, à sà wà dāwā kasā à gīndintà dōmin tà kārā jīn dādī. Yā zama kunyā kē nan. Wurīn dà akà dēbō kasān shī nē rumanīyā. Dàgà nan, kumā, sai tà daurā cikī tà fitad dà kái, tà zubà idō haī tà mūnā.

Sai à girbē à tārā ta sankacē-sankacē cikin gōnā. Ídan tā būshē sai à yankē. Ita, kumā, à daurā ta dami-damī à kai cikin rumbū à ādānā--kakan dāwā kē nan.

Karan gērō dà na dāwā mutānen garī sukān rikā kōnā su kāmā abin wutā. Àmmā mutānen kauyē masu yālwaī itācen wutā bā sù kīlā dà kōnā karan dāwā ba, ballē, fā, na gērō. Can sukān bā wà shānū sù cī kō yà rušē, kō sù sà masà wutā yà kōnē, tōkār yà zama tākī à gōnā.

Mutānen alkaryā su nā ganin karan dāwā kaman itācē nē, àmmā karan dāwā yā fi na gērō darajā.

À cikin garī akān sai dà rugār karan dāwā sulē gōmā, haī fām dayā in dāmunā tā yī--lōkàcīn dà abin wutā ya kē wiyā.

Ídan gōnā tā gāji dà shūkān abū irī dayā à kōwacē shēkarā akān yi matā jūyī--wātō à shūkā wani irī dāban.

Kā ji lābārīn gōnā kē nan.

2) Lāmbū

Dà farkō, idan mītūm zāi yi lāmbū, sai yà nēmi wurī m̄ai ruwā à gēfèn kōgī, kō wata fādāmā. Idan, kùwā, b̄ai s̄ami irin wadānnān wurārē b̄a, sai yà s̄ami wurī m̄ai taushī, yà hakà rījiyā, yà kafcē dà kyāu. Bāyan duk ya gamā wannān, sai yà shīga ban ruwā, ya nā zubā tākī kāmāñ kwānā bakwāi.

Kumā, dàgà cikin lāmbun nān, sai yà s̄ami wurī yà yi m̄anyan fangullā kāmāñ hudū kō biyāñ, yà yi ta jikā su, ya nā s̄a tākī. Sā'ān nan yà wātsā irin dà ya kē b̄ukātā, kō na ālbasā, kō yālō, kō yākūwā, kō k̄abēwā, kō, dai, wani āpū dāban. Wannān, shī m̄u kē kirā bargāñ irī. Idan sun tsirō à wurīn sun isa dashē, sai à cirē su à hankālī, tārē dà 'yāñ kasā à gīndinsū don kadā à karyā musū saiwōyī, à tāfi à daddāsā à cikin kanānān fangullā. Sai kumā, à shīga ban ruwā s̄āfē dà mārāicē.

Wadansu dà jīgō su kē ban ruwā. Kun ga yaddā a kē dafā shi. Itātuwān can gūdā biyū m̄asu gwāfā, sū a kē kirā kūtārā. Shī wandā akā giftā à k̄ānsū, akā d̄aurā masā itācē m̄ai d̄unkūlen kasā à gīndī, shī a kē kirā jīgō. Shī kē nan, sai 'yāñ igiyāñ cān dà a kē d̄aurā wā gūgā, don jāwō ruwā.

Àmmā wajen arēwā sun fi āmfānī dà cākarkārā. Ita à bisā rījiyā a kē kafā ta. Ta nā dà gwāfā biyū, dà itācē dà akā giftā à samā. Shī, na samān nan, an zurā shi cikin wani irin kālāngu-kālāngū na itācē. Tō, à bisā kālāngun nān a kē rātayō igiyā, à d̄aurā wā kōwānē b̄akintā gūgan fātā. In a nā saukad dà gūgā cikin rījiyā, sai gūgān yà yiwō bisā cīke dà ruwā. In an zubarā, shī, kumā, sai à jā shī kasā, wāncan yà tāsō. A nā hakā, sai k̄a ji kālāngun nān ya nā jūyāwā cakañ, cakañ, cakañ. Dàgà Masāñ nē wai, kākānnīn kākānnimmī sukā s̄ami wannān dābārā. Sū, à can tun dà dadēwā hañ wā yāu, dà wadānnān abūbuwā su kē ban ruwā à lāmbūnānsū.

3) Gōnāṛ Gwamnati

Rān nan mu nā zàune à kōlèj, sai Bātūrèmmù ya rōki bàbban Bātūrèn gōnā mù tàfi Sàmàru ta Zāriyā, indà gōnāṛ gwamnati ta kē, don mù ga yaddà a kē aiki.

Dà rānāṛ tàfiyā ta zō, sai Bātūrèmmù ya kwāshē mu cikin mōtā ziii, sai Sàmàru, ya ajiyē mu à bàkin òfis. Bātūrèn gōnā ya fitō, sukà gaisā dà Bātūrèmmù. Mū, kumā, mukà gaishē shi. Bātūrèn gōnā ya shiga gāba, mukà bī shi don mù kēwāya wurāren ayyukā, mù ga yaddà su kē. Bà mù zamē ba sai cikin bàbbaṛ gōnāṛ jarrāba shūke-shūkē. Mukà dūbā iyākaṛ ganimmi, àmmā bà mù ga kārshen gōnāṛ ba. Indà dukà ka dūbā, sai kà ga shāmī kō mutānē su nā wani aiki.

Mu nā kallō dai, sai mukà jī a nā tsāwā, a nā cēwā. "Tō, manā. Kāi dūna! A'āhā, gāba manā!"

Dà farkō, bà mù san àbīn dà a kē yi wà tsāwāṛ ba. Sai Bātūrē ya cē, "Shāmūn dà a kē hūdā dà sū, ta hakà a kē kōmaṛ dà sū." Mu nā tsāye dai, mun kura idō mù ga àbin àl'ajābī. Can, sai mukà hangō shāmū tafe. Dà sukà zō kusa dà mū sai mukà ga kōwādānnē shāmū biyū an hadā su wurī dayā, an giftà musu wani gungumē. Gā wata sarkā ta nā jāye dà wani kēke-kēkē. Àshē, wai, shī nē gāmaṛ shāmū. Àbin māmākī, shī nē gārman nān ta nā tafe, ta nā fēdē, ta nā rufi gāba dayā. Mu nā nan tsāye, kāfin mù fargā haṛ sun yi kunyā ukū mīkàrkū tàntsai. Kōmē aikin kātōn mùtūm, kùwā, kāfin yà yi kamaṛ kunyōyin nān ukū dà gārmā irin tāmū, yā dadē.

Bātūrèn ya cē dà mū, "Kō dà wandà kē sō yà yi hūdā?" Sai nī dà Àlī Dōsā mukà cē zā mù jarrābā. Kōwā yā kāmā gārmā gūdā, a nā kōrā manā shānūn, mukà yi dōgwāyen kunyōyī dai-dai.

Sai, kumā, Bātūrē ya mūnā manā wata kunyā ta audugā, ya tāmbyē mù kō mun ga wani àbin māmākī game dà ita. Gā filī tsākānin kōwānē tsiro

ya fi yaddà mukà sàbà ganī a nā shūkāwā. Dà mukà tàmbàyi dàlīlīn wannàn ya cē, "Àkwai wadansu irīn kwārī, māsū bīn audūgā su nā ɓātā ta. Māgānīnsū, sai à rikà barīn fīlī isasshē tsākānin wannàn tsiro dà wancān yaddà, in wani tsiro yā kāmū dà kwārīn, bà zā sū yi saurin kāmā wani tsiro na kusa ba. Don à ragē yāduwār cūce-cūcen audūgā, kumā, akān sārē tsōhon itācēn à kōnā, don, kùwā cūtarṣā, in tā yi yawā, sai audūgā tā yi jā. Māsū kadà zārē na Ingilā, kùwā, bà sū sōn jaṛ audūgā."

Dà mukà shā kallon hūdā, sai Bātūrēn ya ga in ya kyālē mu bà zā mī rābu dà wurīn ba. Sabōdā hakā ya cē, "Kū tahō mī tāfi dākin jarrāba irī." À can mālāman wurīn sukā bayyāna manā irīn ābīn dà su kē yī. Sū, kùwā, mālāman nān masānā nē na sha'ānin shūkā. Su nā yīn wannàn aikī na jarrāba kōwānē irīn tsiro dà akā kāwō manā dāgā wata kasā. Mīsālī, idan kun tunā, tun dà dadēwā a kē kāwō manā irīn audūgā ta wata kasā, dōmin an ga ta fi tāmī kyāu. Ita, audūgan nān, bà à shēkarār dà akā kāwō tā a kē rabā wā mutānē sū shūkā ta ba. Sai an zō dà ita nan Sāmāru, an yi shēkarā dà shēkarū a nā jarrābā ta. À nan akān ga irīn abūbuwān dà kē ɓātā ta, dà irīn kasā waddā ta kē bükātā, dà, kumā, lōkācīn dà ya kāmātā à shūkā ta.

Bāyan an yi wannān, kumā, bai isa ba. Dāgā nan sai à kai tā wani garī dà a kē kirā Daudāwā à kasār Kātsinā. Gōnār Daudāwā, ita matakī na biyū cē gā jarrāba kōwācē shūkā dà a kē sō à kāwō nān kasār. À nan nē a kē shūkā ta dà dāmā. Idan ta yi kyāu, sai à kārā shūkā ta, dai. Idan akā ga kyāntā nā kārūwā, an tabbātā kasār Nījēriyā ta Arēwā ta dācē dà irīn shūkān nān.

Haṛ wā yāu dai, bà Daudāwā zā à tsayā ba. Irīn audūgār dà ta yī, sai an dēbi wata, an kai wā māsū sayē à Ingilā. À can zā sū jarrābā ta, sū kadà zārē, sū yi sākā dà shī. Tō, idan akā ga sābuwār ta fi ta nān kasār kyāu, sai bābban Bātūrēn gōnā na Sāmāru yā sā Bīsījē sū rabā wā kasa-kasā.

Kōwàcè irin shukà a kè sô à kàwō nân kasâ, sai an yi wannan jidālā, sā'ân nan à rabà wà talakāwā. Kun ga wannan duk, don à tàimàkè mù nē kawai. Yanzu, kumā, an fārà kōkarī à ga yaddà zā à yī dà sū shinkāfā, dà alkamā, dà dānkālī, don, dai, à kārà tàimakommi.

Dà mālāmīn ya gamà bayānī, sai Alī Dōsā ya cē, "Ai, kō, an shā dāwainiyā, tō, dà mē audugār dà akà kàwō ta fi tāmī?"

Bātūrē ya cē, "Itācen audugār nan kasā Nijēriyā, ya fayē girmā--gā tsawō tsōlōlō, kumā, bā kwansō bābba. Sā'ân nan gā yawān laulāyī, dà wiyār kadī. Duk wadānnān, sū sukā sâ bā tā dà farīn jinī gā māsū sayē kāmā wannan sābuwār dà akà kàwō."

Sai, kumā, mukà tāmāyī māsū aikin nan inda su kè sāmō irin dà su kè jarrābawār haŋ sū tàimàkè mù dà shī. Sukā cē a nā sāmōwā dàgà kasāshē dāban-dāban wadāndā yanāyinsū ya kè daidai dà na kasan nān--mīsālī Wiskindiyā (West Indies) kō Amirkā ta Kudū. Àmmā kāfīn sū jarrāba sābon irī, sai sun sāmī na nān kasā sū jarrābā su tārē, sū ga wandā ya fi kyāu. Wandā ya fi kyāu, shī zā sū rabà wà manōmān dà kè bukātā.

Dà mukà fīta dàgà nan sai mukà kōmā cikin gōnā. Gōnan nān an kasā ta kashī-kashī. Kumā, kōwānē kashī dà kè bukātār tākī sai an aunā à sâ masā daidai yaddà zāi àmfāni shukār.

Mukà hāngā, mukà ga wajen audugā, dà wākē na Hausā dà na Tūrāwā. Wāken Tūrāwā, àkwai irī-irī. Àkwai na cī, dà na tākī, dà na bā shānū. Na cī a nā kirānsā "sōyā." Tūrēwan gōnā sun cē sōyā àbinci nē mēi kyāu. Manōman Dōsā su nā nan su nā ta shukā shi, a nā, kùwā, cīnsā kwarai. Wākēn dà a kè shukāwā don tākī kumā, shī a kè kirā "mākūnā." Bandā tākī kumā, a nā gyārā mākūnā yaddà a kè yī dà hārāwār wākē, à rikā bā shānū in rānī yā yī. Àkwai wani irī kumā, dà a kè kirā "greengrām." Wannan an fi bā àladē shī. Shī, kumā, akan shukā shi sàu biyū kō ukū, cikin dāmūnā dayā.

À wani sàshèn gônāř, gā cīyāwāř shāmū an shūkā danyā shař. Tā yi luf-luf. Gā shi, kīwā, dà rānī kau mukà jē. Sai māmākī ya kāmā ni, na cē à rāina, "Yāu, kumā, gā wani ikòn Allā, danyāř cīyāwā à gōnā tsakiyāř rānī!" Na, dai, kāsà kannēwā, sai na tāmbyā, na cē, "Cīyāwān nan, ruwā a kē bā tā, ta kē danyā hakà hař yānzū?"

Bātūrēn ya cē, "Bā mā bā tā ruwā. Irintā kē nan, rānī dà dāmūnā. Mun jarrābā, mun ga ta nā dà àmfānī. Don hakà zā mī rabā wā manōmā, sū shūkā don sāmīn àbincīn dabbōbinsū dà rānī. Kumā, in sun shūkā à gēwāyēn gōnakīnsū zā tā hanā ruwā zāgē musī gēfēn gōnakī. Sai dai, in zā à shūkā à lūrā dōmīn kadā à shūkā indā bisāshē zā sū lālātā ta. Kumā, in zā à yi tātākā dà ita, sai à rikā yī, a nā yankēwā, a nā tārāwā tun dabbōbin bā sū cīnyē ba."

Bātūrē ya cīgāba dà bā mī bāyānī, ya cē, "Kun san dālīlīn dà Bārārō kē yāwāce-yāwācē? Rashīn sāmūn irīn wannān cīyāwāř nē à nān fasāř. Dā sun sāmī wurī sun zaunā su nā shūkā cīyāwān nān, ai dà sun hūtā dà wannān zirgā-zirgā, dà wāhalāř dà su kē shā, sū, kumā, fi cīn rībāř kīwōnsū. Rānī dà dāmūnā, hakà cīyāwān nān ta kē, bā tā būshēwā, bā tā, kīwā, kākkašā.

Dàgā gēfē gūdā na gōnāř kumā, gā wajen jarrāba kāyan lāmū. Kōwācē shūkā ta nā cīkin fangalīntā, an řubūta sūnantā à wani karfē, an kafā dab dà ita. Gā gwēbā, gā mangwārō, gā àyābā, dà lēmon zākī dà na tsāmī, hař gā sū tūmātūr, dà àlbasā, dà tātāsai dà alayyāhō, dà sū yākūwā, dà kābūshī, dà kābēwā.

Kusa dà sū kumā, gā sābābbīn dashī na itātuwā dāban-dāban wadāndā akā yi wā aurē, don à sāmī irī mī nāgārtā.

Dàgā nan kumā mukà mīfi wurīn dà akā dasā dānkālī irī-irī, wadāndā akā kāwō dàgā garūruwā dāban-dāban. An yi wā kōwānē irī fangalīnsā, an řubūta sūnan gārīn dà akā sāmō shī. Duk don à jarrābā nē, à sāmī wandā ya fī, à rabā wā manōmā. Gā māsū ban ruwā dà cīrē hakī, su nā ta aikī. Sū, mā, mālāmai nē.

Dà Bātūrē ya dāukē mù dāgà nan, sai wajēn dà a kē lūrā dà jarràbāwā marukā. Marukān nān an yi bāyēnsi dà bijimai zāšàššū, wadāndà akà sāmō dāgà wata kasā, don à sāmī irī. Dukà, kùwā, an yi musù dākunā.

Dà mukà kārē kallō à nan, mu nā zātō mun gamā kē nan, àshē dà saurā! Sai Bātūrē ya cē mù tàfi wajēn dà a kē kīwōn àlādai. Tun dāgà nēsà mukà hāngi dākunā na sumuntī à jējēre lāyī-lāyī. Mu nā tsāmmānī jērīn wadansu ōfisōshī nē. Kōwānē dākī ciki biyū nē. Àkallà àkwai àlādai dārī biyā à wurīn--dà mānyā dà kanānā. À wani, dai, àkwai kāmā biyū kō ukū. Ídan kanānā nē hař gōmā. Wani wurī, kùwā, sai kà tarad dà gidā dayā kātō. À wāje kumā, gā wadansu can, su nā ta yāwō cikin fīlī. Wadansu, kùwā, su nā ta wankā à tafukān dà akà yi musù. Wurīn dà mānyan àlādan su kē, kōwānnē an řubūta sūnansà an kafē à kōfār dākī. Hař, mā, gā sūnan bābbansu dukà, a nā kirānsà "Minna Majestic King." Wātō mà'ānāř wannān sūnā, "Bābban sarkin àlādan Sāmāru, an hàifē shī à Mīnā."

Bāyan mun gamā kallō sai Bātūrēn gōnā ya cē, "Tō, kun ga yaddà nōman shānū ya kē kē nan. Àmmā irīn wannān nōmā dà shānū bā yā yīuwā à kasā mài kudan tsandō, don, kùwā, bābū àbū mài halāka shānū kāmāř tsandō!"

Nā tsayā cif, nā yi tūnānī, nā dūbā, nā ga kasāřmī zā tà yi kyāu gā nōman shānū. Gā kasā irīn waddà a kē sō, sā'ān nan, kumā, gā wurīn dà mī kē bābū tsandō. Dāgà nan sai shā'awāř nōmā ta fārā kāmā ni.

Dà Bātūrēn gōnā ya kārē jāwābīnsà, Bātūrēmmī ya yi manā gōdiyā gā Bātūrēn gōnā. Mukà yi ban kwānā, sai gidā.

B) Yaddà Akān Yi Gidā

Kāmāř yaddà mutānē sukā bāmbantā gā hālittā tasū dà dābī'ā tasū, hakānan ya kē, kùwā, gā dābārā tasū dà hikīmā tasū, dà wāyōnsi dà hankālīnsi.

Gā wani mīsalī à wurīn Tankō. Ya nā dà kudī dà yawā, dà kōmē dà kōmē.

Ya nā sō yà yi sābon gidā. Bā yā iyāwā shī dà kāsà. Sai, dai, ya nēmō Audù maginī. Sukà gamà hankālī, sukà yi shāwarā.

Tankò ya cē ya nā sōn gidā mairi kyāu mūrabbā'ī, dà dākunā hudū, dà sōrō, dà tārārārā, dà zaurē; kōfār gidān à kudù kō à yāmmā.

Audù ya cē ya yārdā--"sai gōbe zān nēmō maginā māsū taimakōna. Mā yi shāwarā, mū zō mū shātā gidā daidai dà yaddā ka siffanta minī."

Dà sāfē sukà zō. Tankò ya bā sū igiyā dà fārtanyā dà itātuwā gājērū. Sukà shātā gidā mairi kusūrwā hudū dà kōfā à kudù. Sukà shātā dākunā gidā hudū, dà tārārārā, dà sōrō, dà zaurē.

Tankò ya cē wà Audù, "nawā nē kudīn lādan ginī?" Audù ya cē, "kōwānē dākī sulē gōmā shā biyū dà sīsī." Tankò ya cē, "ā'ā. Sulē gōmā shā dayā zān bāyār, àmmā sai an kārē ginī sōsai." Audù ya yārdā.

Ya nēmō lēbūrā sàbā'in kō tāmānin, ya cē musū, "aiki dàgà sāfē zuwā àzahār kwabō shidā." Sukà yārdā.

Ya sàyi tūlūnā hāmsin, dà gārmunā gōmā, dà fārtanyōyī àshirin, dà kwandunā àrbā'in, dà dūndūrūsai bakwāi--sū nē àbīn dà zā sū isa aiki.

Audù ya cē, "inā wurīn dà zā à sārī kasan ginī?" Tankò ya cē, "à tudūn cān zā kù sārā, àmmā kadà à barī wurīn yà yi rāmī."

"Tō shī kē nan. Nā jī. Mā lūrā dà shī dà kyāu."

Sai sukà kāmā aiki, sukà sārī kasan nān bisā-bisā. A nā jikē ta dà ruwā wandā sukà dāukō dà tūlūnā tun dà sāfē hār àzahār, lōkacin tashinsu dàgà aiki.

Sukà bār kasā tà jikā tà kwānā. In gārī yā wāyē, kumā, dà zuwānsu sai sū fādā matà dà sārā dà karfinsu--su nā kwābā ta dà ruwā dà gāskē hār tà kwābū. In tā kwābū zā sū bār tà tà sākē kwānā.

Idan gārī yā wāyē, dà zuwānsu sai sū sārī kasan nān--su nā zubā matà ruwā kadan-kadan, su nā takāwā dà kafāfunsu. Wadansu, kùwā, su nā tārā ta

wurī dayā. Wadansu su nā cūrin tūbālī dāgà cikintà. Aikin dà zā sù dingà yī kē nan kōwàcè rānā--bābù tàfiyā hař misālin kwānā gōmā shā biyař. In sun būshē sai sù tārā su wurī dayā, hař, dai, Audù yà zō, yà dūbā, yà ganī, ya sâ tsāmmānī cikin rānsā, yà cē, "Tūbālin nān bà zā sù kāsā ba, sai, dai, kàdan."

Tankò ya cē, "Wànè irin aikī, kumā, zā kà yī?"

Audù ya cē, "Gōbe, idan gārin Allā yā wāyē, in sun zō, sai sù yi ta sārān kasāř ginī, sù kwābā, à zubā matā ruwā dà gāskē. Sā'an nan zā à dēbi wadansu dāgà cikin mutānen nān, kāmāř sū gōmā, à bā sù kwandunā, sù nēmō kāshin dōkī, dà nākā dà na makwābtankā, in sun yārdā. Duk zā sù bi kasāř dà shī, a nā wātsāwā kō'inā bārkātāi, à tattākā shi yā gaurayā hař yà facē tārē dà yāyī na ciyāwā. Sai à bař tà tà kwānā. Gōbe, kumā, dà zuwānsù, sai sù dingà sārāntā dà gārmā.

"A nā ta sâ ruwā, a nā ta tākāwā. Duk sai à jujjūyā ta, tà shā ruwā dà gāskē. Àmmā gōbe sai à bař tà tà rùbā. Kānā jībi à sākē jūyāwā--wātō an yi jūyī ukū kē nan. Kasāř ginī ta ingantā. Bābù sauran wadansu gūdājī à cikintà."

Audù ya cē, "gōbe dà sāfē, dà zuwānkū, sai à yi ta tākā kasā, ku nā kwāshēwā, ku nā tārāwā cikin shācīn dākunā dà na zaurē misālin àbīn dà zāi isa ginī."

Da magīnā sukā zō, sai magīnā sukā kāmā aikin ginin dākī dāban-dāban--kōwānē dà māsū bā shī kasā gūdā ukū. Sauran mutānē, kùwā, su nā can, su nā kōkarin kārā kasā, don kadà à yi fāshīn ginī.

Idan sun yi ginī sun tāshī, zā su gidā, akān bā sù wadansu 'yan kudī kàdan--misālī, kōwānē magīnī à bā shī kwabō shidā. Irin wadānnān kudī sū nē akān cē dà sū wākin hannū. Bā à cikin lādan aikī su kē ba. Sū, dai, àl'adā cē ta kasan nān kawāi. Sū, kùwā, bà sù zama dōlè ba--akān bāshē sù dōmin māgānin kēkāsā kwābā.

Zā à rikà yín ginín dākunā à kōwàcè rānū bābù fāshī, àmmā kadà à dōrā tūbālī ya fi biyū kō ukù à cikin kōwàcè daukār gini. Yakàn fi karkō dà hakà. Bà zā à yi fāshin gini gā dākunā ba, sai tsayinsu yā kai wurin dà zā à daurà kōfā tūkūn. Sā'an nan, zā à bař shi kwānā dayā yā shā iskā, yā kārū dà karfī, à ji dādin aikī.

Idan an sà kōfā, bābù sauran fāshī hař tsawon dākī yā isa. Kumā, zā à rikà lūrā dà tsayin dākī, kadà wani yā fi wani. Ya fi kyāu à daidaitā su tsayī dayā.

Aikin ginin dākī, kiwā, dàgà farkō hař zuwā kārēwā, bà zāi fi kwānā gōmā ba. Sai à bař sù sù būshē.

À lōkacin nān, kiwā, a nā shirin kasař shāfensu. A nā sà matà ciyāwā tārē dà kashin dōkī dà yawā--wandā ya fi na kasař gini dà gāskē. Shī nē yakàn hanā tsāguwā à bangon dākī. A nā iyā shāfē dākunān nan dukā cikin kwānā biyāř kō shidā, tārē dà ginin gadājen dākin dà shāmākansu.

Idan an yi hakà, aikin ginin dākunā yā kārē kē nan. Sai tānādī na kāyan jinkā dà dàfensu. Sā'an nan, dai, shī Tankò yā biyā sù lādan aikinsu, idan sun cē su nā dà bükātā.

Dàgà nan sai maginā sukān dākātā kadan, à bā lēbūrā rātā, misālin kwānā ukù kō hudū dōmin sù dadā tānādin kasař ginin gārū--don in an fārā kadà tà sārē. Kumā dà Tankò dà Audū zā sù yi zāncen kudin ginin gārū hař sù yi jiyayyā--misālī, kōwàcè kusūrwā ta gidā kudintā sulē àshirin.

Lōkacin dà zā sù sà tūshèn ginin gārūn nān, yā fi kyāu Tankò yā bā sù igiyōyī dà itātuwā wadāndā zā sù kafā. Zā sù daurà igiyān nān, sù aunā kusurwōyī dōmin kadà sù baudē, kō wata tà fi wata. Àbīn dà ya fi kyāu gidān yā zama mīrabbā'ī nē sōsai. Fasālin gidā yakàn fi bař. Idan an ga aikin lēbūrān nān, kasař ta tārū. Sai à sà tūshèn gini, à bi wurin shācin nān, à tārā tūbālā tārī-tārī hař à kēwāyē.

In sāfiyā tā yi sai sù tākà kasañ ginī, su nā tārāwā kusa dà indà suka tārà tūbulàn nān.

Dà zuwàn Audù sai yà rabà wà kōwàné maginī wurīn dà zāi kāmà ginī, tārē dà māsū bā shī kasā. Sai sù jērà tūbālī daidai fādin gārū--tūbālī biyañ-biyañ, kō shidà-shidā--duk sù kēwāyē shi bandà wurin rāriyā dà na kōfā. Kaurin gārūn nān dàgà kasā bā hakà zāi dōrē ba hañ zuwā samā. A nā ginī, a nā ragē kaurinsā, kadà yà yi nauyī à samā.

Kumā, kōwàcè rānā kadà à yàrdā kōwàné maginī yà jērà tūbālī yà fi biyū kō ukù à tsawon ginīn dà ya daukā. Daḍēwā tasà kumā, fārāwā dà gamāwā, bà zā tà wucē kwānā gōmā shā hudū ba in a nā yī kullum bābū fāshī.

Dàgà nan sai à sâ tūshèn zaurē dà na tàfarfàrā, dà na sōrō bāki dayā, bāyan Tankò dà Audù sun yi shirī à kân wannān aikī, kamañ yaddà suka shiryā dà farkō. Àmmā shī zaurē akān yi ginīnsā dà danyañ kasā zallā--bā tārē dà tūbālī ba--dōmin yā fi kwārī dà hakà. Àmmā dà sōrō dà tàfarfàrā ginīnsū bā yā yīn inganci in bà à sâ tūbālī ba. A nā iyā kārē aikin zaurē dà na tàfarfàrā cikin kwānā gōmā hañ kōmē dà kōmē.

Sōrō, kuwā, bā yā yiwuwā hakà, sai yā kai mīsalīn kwānā àrbà'in kō hāmsin, kōmē saurin aikīnsū.

Kumā, akān sâ tūshèn sōrō kamañ yaddà akān sâ tūshèn gārū mī kaurī. Sā'ad dà bangon sōrō ya kai mīsalīn tsawon kāfadar mītūm akān kafà dūngū wurīn dà zā à sâ kafāfun sōrō. Akān dātsè àzārū gājērū, à kafà biyū kō ukù cikin bangon sōrō dàgà samā. Sai à yi ginī à kân àzārūn nān. Hakà zā à dingà yī kōwàcè rānā. A nā dātsè azārā, a nā dōrāwā, a nā zubè kasā--na yāu yà kērē na jiyā, na gōbe yà kērē na yāu, hañ yà cirā.

Sai à yi tauyī. Shī, kumā, tauyīn nan akān yī shī dà àzārū dōgwāyē, karfāfā. Akān shimfīda wadansu à giciye bisā bangon sōrō à kân ginī, sâ'an nan à sâ wadansu dàgà tauyī zuwā tauyī à kân kafar sōrō--àbīn dà yakān

tàimàki karfin sörö kē nan. Akàn ragè wà sörö fādī à samā. Zā à rufè shìmfidāddun azārōrin nān dà gini.

Idan an daidaitā, sun, kumā, daidaitu, sai à bař shi kadan yà shā iskā. Sai à yi ta shirin kasār shāfen sörö, à bi bangon sörö a nā shāfēwā dà kasā mai aminci, à yi masà zāne-zānē irin yadda magini ya ga dāmā dōmin yà kārā kwārjinī dà ban shā'awā.

Dagā nan sai Tankò ya nēmō azārū na rufi mētan kō dārī ukū--kudin kōwacè dayā sīsī. In sun sāmū, tō, sai maginā sù zō sù zābi karfāfā.

Sai sù hau bisà sörö su nā ta jērāwā à hankālī daki-daki, su nā lūrā dà wurin dōronsi dà mārārsi. Idan sun sā biyār kō shidā, sai à bī sù dà danyār kasā a nā daurēwā, hař à gamā ta dukā dà azārūn nān cikin kwānā biyū kō ukū. Sā'an nan zā à mai dà kasā a nā yābēwā. Idan, kùwā, azārā bà tà yālwatā ba akàn sā zānā dà farkō kāmīn à yābē.

Zā à gyārā kasā mai kyāu dà gāskē, kumā, à sākē bīn rufin nan a nā yābēwā-- yābē na biyū kē nan.

Akàn yī shi dà aminci ainūn, bā kāmān na farkō ba. Sai à jā wà sörö rawānī. Zā à kafā indororō biyū kō ukū, à yi misū magudānār ruwā mai kyāu. Zā à yi masà zankāyē à kām kōwacè kusūrwā.

Sai, kumā, à nēmō kātsī in yā būshē. Rābō dayā zā à zubā hāmburkinsā kawāi à bisà sörö, à bazā, a nā takāwā dà kafā hař yà dānkārē yà yi karfi. Rābō dayā, kùwā, shī nē zā à gyārā shi à maishē shi lāsō.

Aikin lāsō bā yā yiwuwā dà gārājē. Akàn hakā rāmī nē dà farkō-- misālin iyākař tsawon cikin mitūm. Sā'an nan à dēbi gārīn kātsī à zubā cikin rāmī tārē dà ruwan dagwalō, a nā dāmāwā cikin rāmī. In ya dāmū sai à rufē shi kwānā biyū kō ukū. Sai à nēmō gāshīn jīmā dà dāfārā, tārē dà kashīn dōkī bā tārē dà ciyāwā ba. Shī dāfāran nān sai à bubbūgē ta dà dutse hař tà yi taushī. Sai à zubā ta cikin randunā mānya-mānyā, à zubā

ruwā mai yawā haɾ bākinsi. Shī, kumā, kāshin dōkin nan à faɾfāsā shi yà yi gārī. Sai à nēmō itātuwā misālin taḡārē, à rikà dakà kātsin nan cikin rāmī, a nā dēbēwā, a nā mayārwā haɾ kātsī yà mūnā. Sai à baɾ shi yà kwānā biyū kumā.

Hakà zā à dingà yī dà kātsī haɾ yà mūnā, yà yi wārī, yà yi yaukī, yà yi laushī kumā. Sā'an nan lāsō ya tàbbatā.

Kumā, dà cēwā an yi hakà, sai shī Audū maginī yà zō tārē dà maginā biyū kō ukī, sù hau bisà sōrō su nā shāfēwā. Zā sù shāfē fārfājiyā dà rawānī, dà zankāyē, haɾ bākin indororō dukà ta indā ruwā zāi gangārā yà jē kasā. Aikin sōrō yā kārē kē nan sōsai.

Yānzu, kumā, shī Tankò sai yà nēmi mātā masu dàḡē. Zā à sārā masu kasā, su nā kwāsō tà don sù yi cikōn dākunā dà na sōrō dà ita, haɾ zaurē dà tafarfārā, kumā. Zā sù bi cikōn nan su nā daidaitā shi. Sai à sārī wata kasā, kumā, dāban--waddā a kē cēwā birjī--à zubā à kân cikōn nan. Sai sù daukō tsakuwā sù tārā ruwā haɾ iyākacin àbīn dà zāi ishē sù. In sun zubā tsakuwā à kân birjīn nan--à wātsē, bà à tārē ba, kō'inā bārkatāi--sai sù hau kân aikī dà mādāḡai, su nā daḡāwā haɾ tsakuwā dukà tà mutsē cikin birjīn, tà yi karfī.

Akàn nēmi 'yā'yan ḡābāruwā à dakā, kō, kuwā, makubā à jikā. Zā à bi iyākacin dàḡē a nā yāfāwā, a nā daḡāwā kadan kadan, haɾ yà zartā dāḡen nān. Yā yi bakī in yā būshē. Shī nē yakān hanā tsāḡuwaɾ dàḡē, idan an yi hakà. Kumā, aikin dàḡē ya kārē kē nan.

Sā'an nan Tankò, sai yà yi tānādin kāyan jinkā. Sū nē karan dāurō, dà ciyāwā, dà tukī, dà tukurwā. Yakān nēmō kōwānē ḡayansu à kāsuvā. Kumā, zāi nēmō masu jinkā, huḡu kō biyaɾ, sù zō sù yi tsādaɾ aikin haɾ sù yi jiyayyā dà jūnā sōsai. Zā sù zō dà tārākachensu na aikī--misālī, ḡizāḡō, dà yārō-bā-pyūyā dà hanmun-wani haɾ tsānī. Sai sù kāmā aikī.

Dà farkō zā sù daurā jinkā, sā'an nan sù sākē ḡwangwalā. Sai sù daurā tsaikō, sù yi tankā. Zā sù shiga baibayā dà ciyāwā. Kōwācē kân ciyāwā akān

sākè nadè shi dà kārī yà yi tsaurī. Sai à dàukè shi à kā, à hau bisà tsānī à ajiyē. Kumā, zā à dàuki hannun-wani à sōkā à gindin ciyāwā. Sai à bi dākin nan a nā kēwāyāwā, a nā warwāre ciyāwā dà hannun-wani à bisà tsaikō. In an kēwāye dāki sàu takwās sai à dainā tūkina. Sā'ān nan, majinkī zāi hau kān tsaikō dà yārō-bā-kyūyā dà tuki.

Zāi tsayā bisà tsānī. Sai yā bi ciyāwā ya nā gyārāwā, ya nā daidaita gindinsu sū kwāntā sōsai. Sai yā sā yārō-bā-kyūyā, ya nā sōkāwā, ya nā jāwōwā kāmā māfinkī, ya nā daurēwā à jikin tankā dà tukurwā. Shī nē akān cē kinī. In yā kēwāyā dà ciyāwā sū takwās nāi yā yi kinī sū dāyā, haĩ yā kai kōkwā dāki.

Wadansu, kumā, sukān sā kwalabā kō, kùwā, kwān jiminā à bisà wuyān dākin. Dà hannun-wani ya nā bubbūgāwā haĩ ciyāwā mēi mūnī duk tā zubē à kasā, haĩ jinkā tā zama kāmā an shārē ta garau. Idan akā yi hakā, tō, dāki ya sāmū. Bandā sauran tārkačen dāki bābū sauran kōmē à bāya.

Sā'ān nan Tankō zāi biyā sū lādan aikinsu. Aiki yā kārē. Sai yā jē kāsūwā yā nēmō kāyan dāki, kāmā kyaurē, dà tsāiwā, dà asabārī, dà tābārmī, dà sauran irinsu dà yawā.

Yānzū mun ji yaddā Tankō ya yi haĩ yā sāmī gidansā. Kumā, duk aikin nan ya yī shi dà kōkarinsā dà kudinsā. Ammē duk dà hakā bà sū biya masā bukātā gē aikin nan ba sai dà ya nēmi taimakon dābārā gē sū Audū.

Kāmā yaddā Tankō ya yī, hakā, kumā, wandā ya kē bukātār gidā yakān yī. Yā dēbi aiki gwārgwadon ikōnsā dà sāmīnsā, haĩ yā sāmī gidansā.

Allā yā sā gidān yā zama mēi albarkā nē. Amin.

c) Shāmū

Tankò. Inā lābārīn rugā?

Dikkò. Kāi, bana bà mù ji dādī ba kō kàdan dōmin fārā duk ta cīnye cīyāwān kàrkarammū. Yawancin shāmū, kumā, sun mutù dà yunwā.

Tankò. Inā bijimin nān nākā? Ya nā nan, kō, kùwā, yā mutù?

Dikkò. Ya nā nan, àmmā i nā sō in musāyā shi dà wata kàrsanā ta gūn Jēdò, dōmin yā cē minī būshiyā ta kashè nāsà dukà biyū.

Tankò. I nā sō kà tāmbyā minī à rugarkū kō wani ya nā dà bijimī mai kyāu yā bā nī in sàyā, dōmin nāwa ya tsūfa hañ bā yā iyā barbarā.

Dikkò. Tō. Hē zā kà yī dà shī in kà sàyi wani?

Tankò. Wàtākīlā zān sayāñ wà Rūmāwā, kō, kùwā, in yi sadakā dà shī.

Dikkò. Nī, mā, nā sai dà guzuman nān waddā na yi makā bàtuntā kwēnan bāya.

Tankò. Nawā ka sayad dà ita?

Dikkò. Nā sayad dà ita fām dayā dà sulē gōmā, don cūtā ta dāmē tà sōsai.

Tankò. Àmmā bana shāmū su nā dà àràhā--hañ na ga wani marākī an sai dà shī sulē gōmā shā biyāñ.

Dikkò. Bana inā zā kù shēkarā?

Tankò. À kasañ Zazzāu, dōmin àkwai wani wurī cān indā shāmummū sukān yādu kwari.

Dikkò. Nī, mā, zān sākē mashēkarī bādī, in Allā yā kai mù rāi dà lāfiyā.

Tankò. Nā ji lābārī, wai, zākī ya dāmē kù dà fārnā à rugarkū. Gāskiyā nē?

Dikkò. Ī, gāskiyā nē, àmmā bà à cikin rugā ba nē--à wata mashāyā cē kusa dà rugammū. Jiyā, mā, ya kashè furtūmī biyū māsū girmā.

Tankò. Kāñ zā kù yī dà shī?

Dikkò. Mu nā nan, mu nā hakōnsā, tun shēkaranjiyā.

Tankò. Mē ya sā mītūrai sukā fi shāmū yawā à kasañkū?

Dikkò. Dōmin àkwai àwūrū dà yawā à cān. Shī ya kē hanā shāmū rāyuwā.

Tankò. Watàn gōbe zān sàyi wadansu shānū in kārà garkēna, dōmin na ga nāwa sun tāsam mà lālācēwā.

Dikkò. Wannàn, kùwā, ita cē kyàkkyāwā dābārā.

Tankò. Nī, mā, i nā sō in sàyi tàkàrkàrai gūdā biyū, sù dingà daukà mini 'yan tàrkàcēna.

Dikkò. Jiyà, mā, nā gāmu dà Maudè. Yā sàyi wani tàkarkàrī mài dānkān kyāu à kāsūwā Jibiyà.

Tankò. Nawà ya sàyē shī?

Dikkò. Ā'ā, bàn sanī ba, dōmin bàn tàmbāyē shī ba. Āmmā tun dà ya kē yānzū kuḍin abūbuwā sun saukō bà zāi fi sulē àshirin dà biyā ba.

Tankò. Àshē: Kārsanan maḡwābcinkā ta haifū?

Dikkò. Ī, tā haifū jiyà dà àlmūrū.

Tankò. Wānè irī nē ta hàifā?

Dikkò. Marakī nē ta hàifā mài kyāu dà gāskē.

Tankò. Tāsār gishirī nawà ka kē bā shānunkā kōwàcè sāfiyā?

Dikkò. Būhū ḡayā dà rabī ni kē bā sù yānzū.

Tankò. Habà! Tārin yawàn shānun nān nākā?

Dikkò. Tō, kōmē yawānsū, idan bā ni dà kuḍin sàyen gishirī mài yawā, ai sai sù hàkurā tīlās dà àbīn dà na bā sù. Ka gā yāu, mā, kīmanīn kwānā gōmā kē nan bàn sāmi kuḍin sàyen būhū ḡayā dà rabīn ba.

Tankò. Kai, dai, ka cikā makō! Idan bā kà dà wurī, dom mē bà kà cirè wani ḡan mārakī dàgà cikin garkēnkā ba, kà sayār, kà sāmi kuḍin ṣatārṡwā?

Dikkò. Wàcè irīn māganā ka kē yi minī mài ban haushī? Yānzū, ai, cikin zāmānin nān wandā mu kē cikī, bā sàfāi ba nē zā kà sayad dà àbū, sā'ān nan ka sāmi kuḍinsā bākī ḡayā yaddā ka kē būkātā.

SĀSHĪ NA GŌMĀ: ĀL'ĀDŪ III--ADDĪNĪ

A) Lōkātai na Wunī

1) Āsùbāhīn farkō
Cārañ zākarā ta fārī	about 4 a.m., first cockerow
2) Sassāfē/dā sassāfē	from about 5-6 a.m.
a) Cārañ zākarā ta biyū	about 5 a.m.
b) Ālfijīr	period of half darkness, half light
c) Jījīfī/wāyēwañ gārī	period of light before sunrise
*d) Āsùbā/āsùbāhī	just before sunrise
e) Fitōwañ/hūdōwañ rānā	sunrise (about 6 a.m.)
3) Sāfiyā/dā sāfē	from about 6-8 a.m.
4) Dā hāntsi	from about 8-11 a.m.
a) Wālāhā	from about 9-10 a.m.
b) Hāntsi zāwāl	from about 10-11 a.m.
5) Rānā tsakā	midday
6) Zāwāl	from about 12-2 p.m.
7) Āzahāñ	from about 2-3 p.m.
8) Dā yāmmā	from about 3 p.m. to sunset
*a) Lā'asār	from about 4 p.m. to sunset
b) Lā'asār sākāliyā	about 4:30-5:30: sun still bright
and clear but not hot
c) Lā'asār līs	dusk: sun visible but red
d) Lārūrī	just before sunset
e) Fādūwañ rānā	sunset (about 6 p.m.)
*f) Māgāribā/ālmūrū	between sunset and darkness
9) Dā (dā) darē	between māgāribā and āsùbā
a) Līshā	from māgāribā to midnight
b) Tsakiyār/tsakad darē	midnight

*Sallōlī na fārillā (see next section for a description)

B) Sallōlī Na Fàrillā

Sallōlin fàrillā biyāñ nē, wadāndā akà wàjabtā su gà dukan Mùsùlmī. Kumā, wandā yakān yī sù bā ā cē masā kāfirī, kōmē irin mīgūn aikin dà ya kē yī.

À cikin sallōlin nān biyāñ, an bayyāna wà kōwāccē sūnantā, dà kumā iyākacin yawāntā, dà farkon lōkàcintā dà kārshensā.

- 1) Sallār Āsūbāhī: rākā'untā biyū nē.
- 2) Sallār Āzahār: rākā'untā biyū nē.
- 3) Sallār Là'asār: rākā'untā hudū nē.
- 4) Sallār Māgāribā: rākā'untā ukū nē.
- 5) Sallār Līshā: rākā'untā hudū nē.

Sallār Āsūbāhī--farkon shīgār lōkàcintā tun dàgà kētōwār ālfijīr, hañ zuwā kusa dà fitōwār rānā. Akān yī tà rākā'ū biyū nē kawāi--sū nē fàrillā--bandā rākā'ū biyū na ālfijīr, sū nāfilā nē.

Sallār Āzahār, kumā--farkon shīgār lōkàcintā tun dàgà karkātāwār rānā hañ zuwā shīgār là'asār. Akān yī tà rākā'ū hudū nē, dà kumā yīn àddu'ārtā à 6ōye--bā kāmār yaddā akān yī à sararī dà Āsūbāhī ba.

Sallār Là'asār, kùwā, farkon shīgār lōkàcintā tun dàgà sā'ād dà ka ji zāfin rānā daidai idōnkā hañ zuwā sā'ād dà ta sunkwiyā, zā tà fādī. Ita, kùwā, rākā'untā hudū nē, àddu'ārtā à 6ōye kāmār na Āzahār.

Sallār Māgāribā, kùwā, lōkàcintā mai kuncī nē--dàgà fādūwār rānā, hañ zuwā hasken yāmmā ya 6acē. Ita, kùwā, rākā'untā ukū nē, àmmā àddu'ārtā irī biyū nē--akān yī àddu'ā rākā'ū biyū na farkō à sararī, raka'ā dayā ta kārshē à 6ōye.

Sallār Līshā, kùwā, farkon lōkàcintā tun dàgà 6acēwār hasken yāmmā hañ zuwā kētōwār ālfijīr--dukā lōkàcintā nē. Kumā akān yī tà rākā'ū hudū bandā shafā'ī dà wutūrī. Akān yī àddu'ār Sallār Līshā irī biyū--rākā'ū biyū na farkō à bayyāne, rākā'ū biyū na kārshē à 6ōye.

Idan mitûm yā yī sū hakà, yaddà akà siffantā dukà, yā cikà sallōlinsà biyāṛ kē nan na rānā dayā.

Àmmā sallōlīn dà sukà wucè àbin nān dà mukà zānā akān cē dà sū sunnōnī dà nāfilōlī. Sū, kùwā, bā fārillā su kē ba. A nā yīnsū dōmin nēman lādā nē gā Allā.

À cikinsū wadansu sun fi wadansu karfī dà gāskē--bā kāmāṛ wadāncān biyāṛ ba dà mukà ambātā. Sū wadāncān dukà, karfinsū dayā nē.

Duk dà hakà, kōwaccē à cikinsū biyāṛ dīn nan ta nā dà nāfilōlī tārē dà ita. Mīsālī, akān yi rākà'ū biyū na àlfijīṛ, tun bà à rigā akà yi Sallāṛ Àsibāhī ba, àmmā wadānnān sunnōnī nē. Hakà, kumā, akān yi rākà'ū hudū tun bà à yi Sallāṛ Àzahār ba. Akān yi hudū, kumā, à bāyantà.

Akān yi rākà'ū hudū tun bà à yi Sallāṛ Là'asār ba, àmmā bābū wadansu rākà'ūn dà akān yī à bāyantà.

Māgāribā, kùwā, ta kēbāntu dà sauran sallōlī. Bā ā yi matà wata nāfilā à gābantà. Àmmā mitûm ya nā iyà yīn rākà'ū biyū, kō hudū, kō shidā--iyākacin kōkarin mitûm--à bāyantà.

Līshā, kùwā, a nā iyà yīn rākà'ū biyū kō hudū à gābantà, àmmā à bāyantà sai yaddà mitûm ya ga dāmā yakān yī, tun dàgà rākà'ū biyū haṛ zuwā gōmā shā biyū, haṛ gāba dà hakà. Àmmā in yā yi shafà'ī dà wutūrī, yā kārē sallāṛ rān nan.

Wannān shī nē lissāfīn sallōlī na fārillā dà na sunnā dà na nāfilā na kōwānē lōkaci à kōwacē rānā.

An rübūtā à cikin Hādīsī, cēwā, an fi sō à jinkirtā kadan dà Sallāṛ Àzahār à lōkacin zāfin rānā. Hakānan, kumā, an ki mitûm yā yi jinkirī gā barīn sallā à lōkacintà dà gāngan, bā dà wata lārūrā ba.

Shī kē nan, māganār sallōlī tā tūkē.

c) Layyā

Arnē

Mālāmī

Arnē. Allā yā gāfarta mālām.

Mālāmī. Yāuwā. Marābā dà arnē. Yāyā ka jī dà aikin gōnā?

Arnē. Yō. Mu nā nan, dai, mu nā tattāsa aikin hakānan, gāmā kā san bana hatsī ya sō yā yi manā gārdamā.

Mālāmī. Allā yā kyāuta manā.

Arnē. Mālām, i nā dà wata tāmbyā.

Mālāmī. Tō, inā tāmbyārka?

Arnē. Àbù dayā nē kadai. Don mē kī Mūsūlmī kukān rikā yāнке-yāнкеn dabbōbī idan Bābbař Sallā tā zō?

Mālāmī. Iyākař tāmbyārka kē nan?

Arnē. Ī, iyākā tatā kē nan.

Mālāmī. Tō, nī, kiwā, zān bayyāna makā àbīn dà ya sā a kē yī. Wannān yankad dà ka ga a nā yī, a nā cē dà shī layyā. Layyā, kiwā wājībī cē gā Mūsūlmī dukā--bābba dà yārō, mace dà miji, dā dà bāwā.

Arnē. Hař duk dà matsiyāci?

Mālāmī. Ā'a, sai mai zarāfi. Kumā, wandā ya jē haji bā yā yīn layyā.

Dōmin sabōdā rashīn zuwā haji shī ya sā mūtūm ya kē yīn layyā.

Arnē. Wātō, ālhaji bā yā yīn layyā?

Mālāmī. Ā'a, bā àbīn dà ni kē mufī ba. Yakān yī, āmmā gā shēkarād dà ya jē haji bā yā yī, sai wata tā kēwayō.

Arnē. Wacē rānā cē a kē yīn layyā?

Mālāmī. Gōmā gā watān bābbař Sallā a kē yī. Āmmā idan bā kà sāmī àbin yī à wānnān rānā ba, sai kà yī à rānā ta gōmā shā dayā kō shā biyū. Tō, idan, kumā, bā kà sāmī à wadānnān rānukā ba, sai kà barī sai bādi.

Arne. Dà wàdànnè irin dabbōbī a kē yīn layyā?

Mālāmī. Dabbād dà akà fi sô à yi layyā dà ita, dai, ita cē rāgō tittirñā wandà ya kai shēkarā dayā kō watā gōmā dà haifūwā.

Arne. Ìdan bà à sāmī rāgō ba fā?

Mālāmī. Sai à yī dà tunkiya. Ìdan bābū tunkiya, sai à yī dà bīnsurū wandà akà yi masà taurē. In bābū shī, kumā, sai à yī dà karduwa. In bābū wadānnān, sai à yī dà sâ wandà ya wucē shēkarā ukū, àmmā bāi kai hudū ba. Kumā, ìdan bābū sâ, sai à yī dà rākumī dan shēkarā shidā.

Arne. Mālām, don mē akà àmbāci sâ dà rākumī à kārshē? Gā su, kùwā, sun fi saurā girmā dà, kumā, kibā.

Mālāmī. Dōmin gūn layyā bā yawān nāmā a kē sô ba, àlbaṛkā a kē bīdā, gāmā kōmē yawān àbū in bābū àlbaṛkā cikinsà banzā nē.

Arne. Ā yi layyā dà dabbā marā lāfiyā?

Mālāmī. Ā'ā, duk dabbā waddà hālittār jikintā bà tà cika ba, bā ā layyā dà ita, kāmār mēi kēfō dayā, kō mēi idō dayā, kō mēi hūdajjen kūnnē, kō mēi gūrgūntā. Duk wadānnān bā ā layyā dà sū.

Arne. Tō, kā cē akān yi layyā gā rānā ta gōmā gā watān Bābbaṛ Sallā. Dà wānē lōkaci a kē yī? Tun dà sáfē, kō sai dà mārāicē?

Mālāmī. Dà wālāhā a kē yī, bāyan an saukō dàgā Īdī.

Arne. Mē ya sâ Sarkī yakān kai nāsē rāgō ya yankā à masallācin Īdī?

Mālāmī. Dōmin mutānē sū ganī, gāmā ìdan mītūm yā yi layyā tun Sarkī bāi yī ba, yā yi aikin banzā, sai yā sākē yīn wani.

Arne. Àshē, mālām!

Mālāmī. Ī, hakānan nē.

Arne. Ìdan bābū sarkī gārīn fā? Kākā zā à yī?

Mālāmī. Ābīn dà zā à yī--sai à aikā à wani birnī wandà ya kē kusa dà kuyèn, à tàmbayā ìdan sarkin birnin nān yā yī. Sū, kumā, mutānen kuyèn nān, sai sū kōmō kuyènsū sū yī.

Arne. Tô, idan mitûm yā yi layyā, zāi ajiye nāman nē ya yi ta cī, shī kadai?

Mālāmī. Ā'ā. Idan yā yī, sai yā dēbi rabī ya yi sadakā dà shī.

Arne. Idan mitûm yā yi layyā, yakān sayar wà dukawā dà fātār àbīn dà ya yankā? Kō, kùwā, sai yā ajiyē?

Mālāmī. Ā'ā. Kō tsōkā gūdā bā ā sayad dà ita, sai dai ā yi sadakā dà ita. In, kùwā, an ga dāmā sai ā kafā būzūn ā rānā hař yā būshē. In ya būshē sai ā daukā ā rikā yīn sallā bisā kānsā.

Arne. Kāi, mālām, āshē àbīn dà wūyā!

Mālāmī. Ā'ā! Kō kadan bābū wūyā.

Arne. Kākā mutānē, kùwā, sukān yī sū sāmi rāgunā dà yawā hař sū ishē sū?

Mālāmī. Sukān sàyā nē, sū turkē, hař lōkacīn yā zō.

Arne. Ai, kùwā, wadansu bā su dà arzikin sàyen kō dan tsākō, àmmā dud dà hakā sukān sāmi àbin layyā?

Mālāmī. Ī, lallē zā sū sāmi, dōmin, ka jī, akān cē bākin dà Allā ya tsāgā bā yā rasā àbinci. Yawancin mutānē akān bā sū sadakā kō kyàutār rāgunā, idan bā su dà zarāfin sayē.

Arne. Mutānē biyū kō ukū, kō fiye dà hakā, sā gamā kudī sū sàyi rāgō dayā sū yi layyā dà shī, sū dukā?

Mālāmī. Ā'ā, bā layyā sukā yī ba, wātandā kē nan.

Arne. Mēnē nē wātandā?

Mālāmī. Shī nē kāmār ka nā dà rāgō kō wata bīrgumā ka ga zā tà kāsā, sai kà yankā ta. Sā'ād dà ka yankā sai kà fadā wà makwābtankā, "Gā bīrgumārka ta kāsā, àmmā kà rarrāba nāmāntā. Idan àkwai mēi sōn sayē, tô, yā zō wajēna yā kwāshi iyākař yaddā ya kē bīkātā--bāshī--bāyan kwānā bakwāi kō gōmā yā biyā." Tô, cikin layyā bā ā yīn hakā.

Idan ka nā dà mēcē dayā kō biyū, ka nā, kùwā, sō sū yi layyā sū dukā, sai kà sayā wà kōwācē dayansū rāgō. Kai, kumā, kà sàyi nākā dàban.

Arne. Nā ji bàtun layyā. Tô, yāyā a kē yankā?

Mālāmī. Yānzū, kùwā, zān fadā makā.

Arne. Tô mādāllā.

Mālāmī. Ídan zā kà yankā dabbā waddā akā halàtta cìntà gā Mùsùlmī, sai kà kwantad dà ita tà fùskānci gabās, kántà nā wajen arēwā, kafāfū, kumā, su nā wajen kudù. Sā'àn nan, sai kà daurà niyyā gāme dà àddu'ar yankā, kānā kà yankā. Kumā sā'ad dà ka kē yankā bā ā sō kà dagā hannunkā sai àbīn dà ka kē yankāwā yā yānkū sōsai.

Arne. Mē zāi hanā minī dagā hannūna?

Mālāmī. Ídan kà dagā hannunkā kà sākē maimaitāwā, nāmā yā hāramtā--sai ā yār. Arnā sā daukā sù jē sù yi ta shagālinsù dà shī.

Arne. Kākā jāhīlī zāi yī ídan ya nā sō yā yi yankā? Gāmā na sanī bā kōwānē Mùsùlmī nē ya san àddu'ar yankā ba.

Mālāmī. Mē ka kē mufī dà jāhīlī?

Arne. Wātō wandā bāi san kō Bismilāhī ba ballē àddu'ar yankā.

Mālāmī. Kāmāñ wannān sai yā jē yā nēmi wani mālāmī kuse kō nēsa gā ùnguwa tasì, yā zō yā yankā masà.

Arne. Tô, sā'ad dà mālāmīn ya zō zāi yankā, wānē nē zāi daurà niyyā kō mālāmīn kō mài àbì?

Mālāmī. Mālāmī shī zāi daurà niyyā dà àddu'ā.

Arne. Tô, ai, bā dabbā tasà ba cē, don mē zāi daurà niyyā?

Mālāmī. Àbīn dà zāi fādā kē nan: "Nā daurà niyyār yankā (kō sūkā) àbin layyā na wānē."

Arne. Allā yā gāfārtē mālām, mē ya kāwō bàtun sūkā, kumā, nān?

Mālāmī. Ī, àbīn dà ya sā na àmbāci sūkā, dōmin àkwai wafānsu dabbōbī wadāndā bā ā yānkānsù, sai sūkā kawāi.

Arne. Kāmāñ wadānnē?

Mālāmī. Mīsālīn rākumī. Shī bā ā yankansà kàmañ yaddà a kē yankà sà kō rāgō, sai sūkā.

Arne. Àshē! Bā ā yankà rākumī?

Mālāmī. Ī, bā ā yankà shi.

Arne. Mē zāi fāru idan an yankà shi?

Mālāmī. Yā zama hārām, bà zā à cī ba. Hakà, kumā, àkwiya kō tunkiyā--idan an sōkē sù kàmañ yaddà a kē sūkāñ rākumī, cīnsù yā hāramtā gā Mūsūlmī.

Arne. Tō, mīsālī i nā dà wata kazganyā, sai tà sāmī cikī. Anānan, tun bà tà haifù ba, sai wata rānā tà tàfi gōnañ wani mitūm tà ci gwaskā. Sā'ād dà ta kōmō gidā, sai na ga ta nā māgāgin mutuwa, nan dà nan sai na yankà ta. Tō, yāyā zān yī dà tàyīn idan nā fid dà shī dàgà cikin uwāñ? Sai na yankà shi kumā?

Mālāmī. Ā'ā, bà zā kà yankà shi ba, dōmin yankan uwā tasà ya isa.

Arne. Mālām, daidai nē ā yankà dabbā dàgà bāyan wuyā? Kō, kùwā, lallē sai wajen mākōgwārō?

Mālāmī. Lallē sai wajen mākōgwārō. In, fa, kā yi kuskurī hañ kā yankà dàgà bāya, wannān nāmā yā hāramtā.

Arne. Sā'ād dà mitūm ya kē yankà wata dabbā, idan, sabòdà kaifin wukā, ya yankè wuyā dukà bàì bañ kōmē ba, mē zāi fāru?

Mālāmī. Bābù kōmē, à cī. Àmmā mitumīn bàì yi daidai ba.

D) Azùimí dà Sallà

Azùimin watàn Ràmàdân (watàn Azùimin gàrì dukà) fàrillà nè gà dukan Mùsùlmí. Rân dà watàn Azùimí ya tsayà, wàtò àshìrin dà ta'ra kò talàtin gà watàn Shà'abân (watàn Sallār tsōfāffī), Sarkī yakàn sà à bugà bindigà, kò, kùwà, à kadà tambàrì, dōmin à sanad dà mutānen gàrì kàma' gōbe zā à dāuki Azùimí.

Wani lōkaci, kùwà, idan bà à ga watà ba cikin birnì, Sarkī yakàn aikà zuwà kayukà na ràbe dà birnì à tàmbyà kò wani yà ga watà, dōmin wadansu kayukà sukàn ga watà cikin ruwan kōgì. Idan an jē an tàmbyà, wani mitūm ya cē yà ganì, sai à dāwō birnì à fadà wà Sarkī, kò dà talātainin darē nè, Sarkī, kumà, sai yà sà à bugà bindigà dōmin kōwà yà tāshì dà niyyār Azùimí.

Idan, kùwà, bà à ganì ba, kumà, bà à sàmi wandà ya cē yà ganì ba ha'fàrì ya wāyē, sai mutānē sù yi "Ìmsākī"--wàtò sù kāmē bākìnsù ha'fàrì hantsì yà yī, dōmin wàtakìlā zā à sàmi lābārì gūn matāfiyā kò, kùwà, gūn mutānē wādāndà kayukānsù su kē nēsà dà birnì.

Idan zā à tāshì dà Azùimí sai à yi sàhūr tūkina sōsai.

Akàn dāurà niyyār Azùimí tun dàgà darē na farkō. Kumà, sà'ad dà zā à dāurà niyyā sai à cē, "Nā dāurà niyyār yīn Azùimí in kwānā talàtin kò talàtin dayā bābù." Àbīn dà ya sà akàn cē talàtin dayā bābù, dōmin wàtakìlā watà zāi yi "misan." Kumà, sàu dayā a kē dāurà niyyā, bā kullum ba.

An, kumà, sō à jinkirtā sàhūr, à gaggauta būdà bākì. Akàn yi sàhūr misālīn karfē hudū dà rabī na darē, būdà bākì, kùwà, dà fādūwār rānā a kē yī.

Bā à yīn azùimí rānār kōkwantō, kàma' wani yà cē, "Nī, dai, gōbe zān tāshì dà Azùimí dōmin wàtakìlā watà zāi tsayà yāu." Tō, wannān azùimīnsà bāi yi daidai ba. Kò dà yā yi katarì watà yà tsayà, in yā yī, azùimīnsà ya zama aikīn banzā--dàgà bāya sai yà rāmā wannān Azùimí wandà ya yī dōmin rashīn tabbātāwā.

Bābù lâifī idan mai azimī yā gōgē bakinsā dà asawākī sā'ād dà ya kē azimī, àmmā kadà yā gōgē dà itācē mai zākī kō mai dācī. Hakānan, kumā, an yārdā mai azimī yā yi káfō à jikinsā, kō shāsshāwā.

Idan mitūm yā kankarō amai cikin Azimī haĩ, kùwā, ya yī sai yā biya Azimin nān dà ya yī dōmin yā karya shi. Bābù lâifī idan mace mai ciki tā karya azimintā dōmin tsōron ābīn dà ya kē cikintā kadà yā shā wuyā. Idan, kùwā, gōyō ya kē gārē tā sai tā yi Azimī. Àmmā idan tā ji tsōrō dantā zāi shā wāhalā--bā tā sāmi wata mace waddā zā tā yi matā jingā tā kùlā dà dantā ba--tō, ita mā, sai tā baĩ yīn azimī. Àmmā zā tā rikā cid dà matsiyātā--wātō, lōkēcīn dà ta shā azimintā sai tā yi sadakār mūdūn hatsī dayā haĩ à gamā Azimī.

Hakānan, kumā, tsōfō in yā shā azimī don tsūfā tasā, shī mā, sai yā yi sadakār mūdūn hatsī gwārgwadon yawān azimī wandā ya shā. In ya shā gōmā, yā yi sadakā dà mūdū gōmā, in gōmā shā biyār nē, sai yā yi sadakā dà gōmā shā biyār.

Kumā, wandā ya baĩ azimī bāra, haĩ na bana ya zō ya tarad dà shī bai rāmā ba, shī mā, sai yā bā dà sadakār mūdūn hatsī iyākaĩ yawān azimīn dà ya shā, kumā yā rāmā azimin nān dà bai yī ba.

Yārā bā sū yīn azimī sai sun bēlagā.

Idan mitūm yā wāyi gārī dà jānabā, kō, kùwā, mace waddā jinīn hailā ya yankē matā tun gārī bai wāyē ba, wadānnān biyū sai sū yi azimī--kadà sū cē zā sū kī sabōdā rashīn tsarkin jikī.

Bai kāmātā mitūm yā yi azimī ran Kāramāĩ Sallā ba, kō Bābbaĩ Sallā, kō kwānākī biyū na bāyan Bābbaĩ Sallā, sai, dai, in tsābī'ā tasā cē yīn azimī kwānā biyū dukā--wātō kōwānē kwānā biyū yakān yi azimī, kumā, yā hūtā kwānā dayā kō biyū. Kō, kùwā, ya rantsē ya cē, "Wāllāhī tāllāhī sai nā yi azimī na rānā biyū bāyan an yi sallā." Tō, wadānnān dukā, idan sun yī, bābù lâifī.

Wandà ya shā azùminsà dà mantuwā, kō don wata lālurā mài karfī, kàmar cūta kō tàfiyā mài nīsā, sai dàgà bāya yà rāmā àbīn dà ya shā.

Idan, kùwā, yā yi àbù ukù dà rānā dà gāngan cikin watàn Rāmādān, sai yà rāmā azùmin nān dà ya sātā à wannān rānā, kumā yā yi kàfārā. Gā abūbuwān nān ukù: Yā kāmātā mài azùmī yā kiyāye bākīnsà dàgà àlfāshā dà kīrē, kumā, yā kiyāye gaṣṣōīnsà, kadà, kumā, yā kūsānci mātā tasà dà sumbā kō rùngumā dà rānā cikin watàn Rāmādān. Àmmā bà à harāmta masà yā kūsānci mātā tasà dà darē ba.

Wandà ya aikāta dayā dàgà cikin abūbuwān nān dà akā lāsāftā, sai yā yi kàfārā. Àbīn dà a kē cē dà shī kàfārā àbù ukù nē:

- 1) Ciyad dà matsiyātā sittin haĩ sù kōshī rānā dayā, kō, kùwā, kullum kà kīrāyi matsiyācī dayā kà bā shī àbīn dà zāi cī yā kōshī, haĩ kwānā sittin.
- 2) Kō, kùwā, kà zāṣi bāiwā gūdā dàgà cikin bāyīnkā mātā kà 'yāntā ta.
- 3) Kō, kumā, kà yi azùmin watā biyū à jēre. Dàgà cikin wadānnān ukù nē mītūm zāi zāṣi gūdā yā yī, àmmā an fi sō à yi na farkonsū.

Sā'ād dà watàn azùmī ya tsayā, akān yi wani sallā raka'ā gōmā kōwācē līshā. Wannān sallā a nā cē dà ita "Asham." Bā à dainā yīn wannān sallā sai rān dà watàn Sallā ya tsayā.

An cē idan mītūm yā yi wannān sallā haĩ Watàn Azùmī ya kārē bāi fāsā ba, Allā zāi bā shī lādā mài yawā, zāi kumā, gāfārtā masà zūnūbānsà dukā wadāndā ya yī.

Cikin Watàn Azùmī akān yi àl'ādū dà yawā à mānya-mānyan birānē. Kōwācē ūnguwā ka ga an tārū a nā kārātū--wadānsu sukān yī dà sāfē, wadānsu dà mārāicē, wadānsu, kùwā, sai dà darē.

Kumā in àsūbāhī tā yī, wadānsu mutānē sukān tāshī su nā yāwō su nā wāke-wāke cikin gārī dà, kumā, sūrūtāi bārkatāi marāsā kàngadō--wai, dōmin sù tā dà mutānē kadà à mākārā gūn sàhūr.

Rân dà watàn Azimī ya mutù, na Sallà ya tsayà. Ìdan mùtùm ya nà yāwò cikin mânia-mânyan birânē na Mùsùlmī, rân nan zâi ga abūbuwā māsū ban shà'awā dà ban dāriyā dà, kumā, ban māmākī, dōmin tun gābānin Sallà dà kwānā dayā kō, biyū, hākīmai dà mutānen kauryē dà, kumā, wadāndā sukā yi tāfiyā, duk zā sù kammālā cikin birnī dōmin sù yi Sallà.

Dà mārāicē, in an ga watā, Sarkī sai yà ùmīrci Sarkin 'yan bindigā yà bugā bindigā kāmāñ yaddà akā bugā à rân dà watàn Azimī ya tsayà. Sā'ād dà mutānē sukā jī duk gārī yà dūmē dà hārgōwā, dà gūje-gūjē, dà būshe-būshē, dà rāye-rāyē à kōfār gidan kōwānē hākīmī.

Rân nan, kumā, zā à kwānā a nà ta tīkà tamburā à fādā. Duk wadānnān sabōdā mūrñāñ Sallà nē, dà, kumā, rābuwā dà Azimī.

Hañ yawancin mutānē sukān kwānā bà sù kō kībtā ba. Wadansu su nà ta shīrye-shīryen kāyan kāwā. Wadansu su nà hīrā à gidājen àbōkansī. Wadansu, kīwā, su nà kai su nà kāwōwā cikin gārī--su nà allā-allā gārī yà wāyē sù shīrgi àbinci. Lōkacin nān nē, kumā, madīnkā su kē cīn aikī gāya-gāya, dōmin kōwā ya nà sō yà sà sàbābbin tufāfī rānāñ Sallà.

E) Rānāñ Sallà.

Tun dà jījīfī mutānē sukān tāshī sù yi ta shirī, mātā, kumā, sù girka tukwānen àbinci, kāmīn sāfiyā tà yī àbinci yà nūnā. Dàgà nan in gārī yà wāyē sai à yi ta cī. Àmmā tun bà à fārā cīn àbinci ba akān hādīye kwāyāñ alkamā kāmāñ gūdā bakwāi. Rân nan wani in yā dingā cīn àbinci sai yà jī kāmāñ cikīnsā zāi tsāgē in bàì dainā ba.

Bāyān dà akā gamā cī, sai à yi adō à jē masallācī à bāyan gārī. Wani yakān hau dōkī, wani rākumī, wani jākī, wani, kīwā, sai yà jē à kafā. Ìdan akā jē sai à zaunā sahū-sahū, à jīrāyi Sarkī dà Līmān. Sā'ād dà wālāhā tā yī Sarkī dà Līmān sai sù zō. Dàgà nan sai à yi Sallà. In an gamā, Līmān

sai yà mīkē tsāye ya nā rīke dà sàndā kō bàkā, yà yi huḍubā. In yā gamā, kumā, yà yi àḍḍu'ā.

Sā'ān nan Sarkī yà tāshī tārē dà yawancin mutānē à òngumā, a nā ta kide-kidē dà būshe-būshē zuwā kōfār fādā. Ídan an ísa cân sai Sarkī yà tsayā yà fùskānci masukwānī, mutānē sù dingā sukūwā su nā kāwō masa jīnjīnā. In an yi kāmār awā gūdā a nā yī, sai sù dainā, Sarkī, kumā, yà sà sankīrā yà fādā wā mutānē sù yi shirū. Sai kà jī duk an yi tsit kāmār an mutū. Dàgà nan Sarkī sai yà yi kālāmī yà cē, "Nā gōdē Allā, nā gōdē Annabī, yaddā mukā ga wannān Sallā. Allā, kumā, yà sà mī ga ta bàdī lāfiyā. Allā yà saukāke manā jārāḡun zāmānī. Allā, kumā, yà kārā manā lāfiyā dà tsawon rāi."

Dàgà nan sai yà karyā līnzāmin dōkinsā yà shīga gidā, kōwā, kumā, yà tāfi gidā yà hūtā. Ídan mārāicē yā yī, sai à fitō à kafā wāsā irī dàban-dāban, kāmār dambē, kō sharō, kō gādā.

Kumā, sā'ād dà Sallā ta gabātō, ídan mītūm ya nā dà bìdurwā à fagē, sai yà nēmi kudī kāmār sulē biyū kō ukī yà kai gidan bìdurwan nān--wai, kudīn kitsō kē nan.

Sā'ād dà akā yi Sallā kwānā gūdā, mutānē, kumā, sai sù yi ta bīn gidājen dangōgīnsū dà sūrūkānsū, su nā yi mūsī bārkā dà Sallā.

Wani in an jē an gaishē shī, yakān bā dà gwārrā, wani kudī, àmmā wani makō, kīwā, sai yà yi ta dādin bākī kawāi--bā yā bā dà kō tsallē, bàllē kudī.

Bāyan an yi Sallā kwānā bakwāi, kōwā sai yà kōmā sàna'ā tasā--māi zuwā gōnā yà jē, hākīmai, kumā, sù kōmā kauyukānsū.

Hakā duk mutānē zā sù wārwärtsē dà dai-dai dà dai-dai, sai wata Sallā tà zō, kumā, à sākē hàḍuwā cikin birnī.

F) Sallāṛ Sābuwāṛ Shēkarā (Sallāṛ Cika Ciki)

Ākwai wani darēn dà kōwā yakān yi kōkarī yà ribà àbincinsà na kullum biyū, dōmin iyālansà dukà sù cī. Kōwā à daren nān yakān yalwātā dà àbinci.

Ābīn dà ya sâ akān yalwāta wà iyālai àbinci rān nan, dōmin an ganī à cikin Hādīṣai, Allā yā yi àlkāwārī, wandà duk ya yalwāta wà iyālarā àbinci à daren nān, shī, kùwā, Allā yā yalwāta masà à cikin shēkarān nān.

Sabōdà hakà, idan mītūm yā sābā yakān yi cēfānen tarō à gidansà, tō, à daren cika ciki yakān yi cēfānen sīsī--haṛ idan yā sāmī kudī mā, yakān yī haṛ na nai.

Māi sāmī yakān yi kōkarī yà sàyi kājī daidai yawān mutānen gidansà--wātō dà yārō dà bàbba, kōwā yā sāmī kāzā tasà yà cī, shī kadai. Haṛ mukān cē, "Kōwā zāi jūyà wà jūnā bāyā yà ci nāsà." Idan, kùwā, mītūm bai sāmī ikōn yankà wà kōwānè dayā ba, yakān gamà mītūm biyū sù hau mā kāzā dayā. Gwārgwadon ikōn mītūm, dai, hakà yakān yī.

À daren rān nan akān ci àbinci, à barī à hūtā, à sākè cī, an jimā, kumā, à kārā cī.

Allā, kumā, ya cē, bāyan an kārè ciye-ciye nān sarai, mītūm yā yi wankā, yā sâ tōzālī, yā kāwō tufāfīnsà na adō yā shīgā. Yā fitō angō-angō, yā kwānā dà tufāfī à jīkinsà in yā sō. Idan garī yā wāyē, kumā, yā tàfi wurin àbōkansà, sù zaunā sù yi ta tādī. Sallāṛ Cika Ciki tā kammalā kē nan.

Azūmin rānāṛ Sallāṛ Cika Ciki ya nā dà lādā māi yawā. Annabī Mūhammadū yā sābā kōwācē shēkarā yā yi azūmin rānāṛ Ashūrā (rānāṛ Sallāṛ kē nan). Sabōdà hakà, wandà ya kē cikin tafarkīnsà dukà yakān yi kōyī dà àbīn dà Annabī Mūhammadū ya rikā yī zāmanīn dà ya kē dūniyā. Dālīlīn dà ya sē mukān yi azūmin rānāṛ kē nan.

Àmmā azūmin nān bā fārillā ba cē kāmāṛ yaddà azūmin watān Rāmālān ya kē. Sai wandà ya ga dāmā yakān yī shī. Ākwai rānākū bakwāi cikin shēkarā irīn wannān wadāndà a kē azūmī irīn hakà. Azūmī irīn wadānnān wadāndà su

kē bā fārillā ba, a nā kirānsū azūmin tādawwa'ā.

Akàn yi Sallār Cika Ciki à rānā ta gōmā gā watān Ālmuharrām (shī nē watā na farkō à shēkarār Mūhāmmādiyyā). Ita, rānā ta gōmā, a nā kirāntā rānār Āshūrā. Cika Cikin, kūwā, à rānā ta ta'arā dà darē a kē yīnsā. Ita, rānār ta'arān nān, a nā kirāntā Tāsū'ā, ita cē misālīn jājibērēn Cil' Ciki.

À cikin rānār Āshūrā mālāmī yakān dūbā à littāfī yā ga àbīn dà shēkarā zā tà kāwō--kō zā à yi kōshī à shēkarān nān, kō yunwā, kō ruwā zāi yi yawā, kō wata àllōbā ta mutānē kō ta dabbōbī, dà sauran irīnsū, kumā.

Akàn ga, kumā, irīn àbīn dà littāfī yakān fādā à yī dōmin nēman tsarīn abūbuwān dà akā fādā zā sū sàuka marāsā kyāu, kō à fādī wadānsu ayōyin Ālkūr'ānī dà zā à rūbūtā à shā, kō, kūwā, à rūbūtā à takārdā à binnē à gidā. À wata shēkarā, kumā, akān cē sarkī dà dukan mutānēnsā sū rikā yīn sadakā--sai kōwā yā yi gwārgwadon ikōnsā.

G) Shārī'ā À Kān Zāncen Sātā

Gārbā. Sālāmī ālaikūn.

Ālkālī. Ālaikā sālāmī.

Gārbā. Allā yā gāfārta mālām.

Ālkālī. Mu nā lāfiyā?

Gārbā. Lāfiyā lau.

Ālkālī. Mādāllā. Mē ya kē tafe dà kai?

Gārbā. Nā kāwō rārā nē.

Ālkālī. Kāran wā?

Gārbā. Kāran Ālī dan Daurā.

Ālkālī. Mē ya yi makā?

Gārbā. Yā yi minī sātā.

Ālkālī. Tō, sai kà yi zubī.

Garbà. Kāfin in fita dàgà gidā zuwā yāwō, nā kullè kōfāta. Bāyan tāshīna dà kwānā ukū na kōmō. Dà dāwōwāta na iskè kōfā à būde. Na shīgā na tarad dà wani mūtūm ya wāshè kāyāna dukà, ya nā niyyār fita dà shī. Nā yi kūrūruwā. Sai yā rārūmi sàndā zāi bīgē nī dà shī, sai na yi zāmbur na yi caf dà wuyānsā. Makwābcīna ya kāwō min' gudūmmawā hañ mukà ī masā. Mukà daurē shi. Mukà kira dōgarī mukà danā masā shī. Dōgarī ya kai shi kūrūkū bā girmā bā arzikī.

Alkalī. À zō dà Alī dan Daurā. (Alī ya shigō.) Kai nē Alī dan Daurā?

Alī. Ī, sūnāna kē nan.

Alkalī. Kā ji kārān dà Garbā ya yi makā? Gāskiyā nē?

Alī. Allā yā gāfārta mālām. À karīn banzā akā kāmā ni. Mūtumīn nān, Garbā, ābōkīna nē. Sā'ād dà zāi tāshī ya cē in lurā masā dà dākinsā. Kōwacē rānā nakān tāfi gidān. À rānā ta ukū na būdē kōfā na shīgā. Na tattāra tārākācensā dukā wurī dayā don in kimsā su, don kadā fūrā kō garā ta sātā su. I nā cikin hakā bā zātō bā tsāmmānī sai gā Garbā yā fādō. Dà shigōwā tasā dākī, don shaidāncī ya rārūmē nī, ya dannē nī. Ya kira makwābcīnsā, sukā daurē nī dà igiyā. Sukā kira dōgarī sukā bā shi nī, sukā cē sārāwō nē nī.

Garbā. Ābīn dà ya mayār dukā karyā nē. Don mē ka zūkē karyā à gāban alkalī?

Alkalī. Wā ya cē kà kwābē shī? In ka sākē hakā zān cīrē hannūna à māganān nān. Ka nā sō kà tā dà wurīn tsāye?

Garbā. Bā ā rabā mūtumīn nān dà karyā. Karyā gādō cē garē shi. Zā kà bā shi gāskiyā?

Alkalī. Habā! Ka nā sō shārī'ān nān tā kī cī tā kī cīnyēwā? Kadā kà kai kānkā indā Allā bai kai kà ba. Ka nā tsāmmānī zān kī wani in sō wani? Shīgā hankālinkā! Kà yi ta kānkā.

Garbà. Allā yà gāfàrta mālām. Nā tūbā. Allā yà hūci zūciyārkà. Àmmā shī makàryàcī nè gāyā.

Àlkālī. A nā gà yākī ka nā gà kūrā.

(Gà Àlī). Ka nā dà shaidā wandà zāi tabbàta manà Garbà yā bā kà izìnin lūrā dà gidansà?

Àlī. Ī, i nā dà shī.

Àlkālī. Wānē nè?

Àlī. Mūsā.

Àlkālī. Mē ya kē gārē kà?

Àlī. Àbōkin zamāna nè.

Àlkālī. Kun gamà dangī dà jūnā?

Àlī. Ā'à. Sai girmā dà arzikī.

Àlkālī. Inā Mūsā? À zō dà shī.

Mūsā. Allā yà gāfàrta mālām.

Àlkālī. Kā san Àlī?

Mūsā. Ī, nā san shī.

Àlkālī. Mē ya kē gārē kà?

Mūsā. Àmīnīna nè tun tūnī.

Àlkālī. Kā san mītumīn nān?

Mūsā. Nā san shī manà. Sūnansà Garbà.

Àlkālī. Mē ya kē tsākānīnsà dà Àlī?

Mūsā. Amīncī.

Àlkālī. Kā san àbīn dà ya kāwō sī nan?

Mūsā. Ā'à, bān sanī ba.

Àlkālī. Bā ka dà lābārī Garbà ya yi tàfiyā kwānan nān?

Mūsā. Ā'à, i nā dà lābārī.

Àlkālī. Sā'àd dà zāi tàfi bā kà jī yā yi wata wāsiyyā gà Àlī ba?

Mūsā. Ā'à, nā jī.

Àlkālī. Dà mē dà mē kā jī yā cē masà?

Mūsā. Wata rānā dà nī dà Gaṛbà mu nā cikin yāwō, sai ya cē in rakā shi gidan Àlī. Dà mukà isa, na ji Gaṛbà ya cē wà Àlī ya nā sō don Allā yà lurà masà dà gidansà bāyan tafiya tasà. Bà zāi dadē ba.

Àlkālī. (Gà Gaṛbà). Kā ji àbīn dà shaidàn nān ya cē?

Gaṛbà. Ā'ā! Karyā ya kē yī. Bà mì taṣà arbā dà jūnā ba in bā yānzū ba. Shaidār zūr nē.

Àlkālī. Tō. Zā kà saṣà Àlkūr'ānī bà kà san shī ba, kumā, bà kà cē wà Àlī yà lurà makà dà gidankà ba?

Gaṛbà. Ā'ā, bà zān saṣà Àlkūr'ānī ba.

Àlkālī. Don mē bà zā kà saṣà Àlkūr'ānī ba? Ìdan, kùwā, kai bà Mùsùlmī ba nē zā kà rantse dà tsāfīnkì.

Gaṛbà. Nī Mùsùlmī nē. Àmmā bà zān dāuki lāyā ba. Sai dai shī yà rantse.

Àlkālī. Ā'ā. Kai nē zā kà rantse.

Gaṛbà. Ā'ā. Nī, kām, bà zān rantse ba.

Àlkālī. Yāyā, kùwā, zā kà yī kà kī rantsewā? Zā kà yi wà birī burtū?

Gaṛbà. Wānē nī?

Mùftī. (Gà Àlkālī). Kōmē dabòn dà ka yi masà, bà zāi yàrdā ba.

Àlkālī. Gāra kà yi kōkarī kà yi rantsiwā.

Gaṛbà. Ā'ā. Bà zān rantse ba. Sai dai, shī.

Àlkālī. Tō. In bà kà rantse ba, mun tabbātā kā dāfà masà sātā nē.

Gaṛbà. Àbīn dà ka cē shī kē nan. Bā ni dà ìkō in yi mūsū dà kai.

Mùftī. In kā bībiyā, fadā ya mōtsu tsākānīnsū.

Àlkālī. Lallē. Ruwā bā yā tsāmī banzā.

(Gà Gaṛbà.) Àbīn dà ka yi nān bā shi dà kyāu. In ka nā yīn hakānan mutānē bà zā sū amīncē dà kai ba! Tāshi, bā ni wurī, mīnāfūkī! Karyārkā tā kārē. (Gà Àlī.) Lallē nē a nā kwāràn dà kai cikin gārī yānzū, àmmā watàn kwāràn dayā nē. Sai kà hàkūrā.

H) Jānā'izā

Sā'ād dà mìtùm ya kē cīwō, idan an ganī yā kusa mutuwa, akan kwantad dà shī, à mai dà fuskā tasà wajen gabàs. Kumā, a nā sō à lakkāna masà dà, lā'ilāhà illāllahū--wātō bābū wani sarkī sai Allā--yāyīn dà zāi mutù. Wandà ya sāmī ikōn fadīn wannān māganā yāyīn mutuwa tasà, akan cē yā sāmī mutuwa dà "kālīmār shāhādā,"--wātō mutuwa kyākkyāwā.

A nā sō kadà mairi hailā tà kūsāncē shī sā'ād dà ya kē māgāgin mutuwa. Hakānan, kumā, mairi jānabā. Idan yā mutù, bābū lāifī idan an yi kūkā dà hawāyē, àmmā an hanà yīn kuwā dà kārā dà hārgōwā. Àmmā yīn hānkurī, kadà à yi kūkā, an fi sōn hakānan.

Sā'ād dà mìtùm ya rāsu, dà mutuwa tasà nan dà nan sai à shēkā à shāida wà dangī dà makwābtā dà mālāmai māsu yi masà sūtūrā. Wandà akà shāida masà dukà yakān yi àddu'ā yā cē, "Allā yā gāfārtā masà, Allā yā jī kāsā, Allā yā sā can yā fiyē masà nān."

Sā'an nan māsu tāfiyā hakān kabārī sai sū tāfi, māsu tāfiyā nēman àbin yi masà likkafānī sū tāfi.

1) Wankā.

Sā'ād dà zā à yi wà mamācī wankā akan nēmō wani mālāmī wandà ya sābā yi wà gāwā wankā, wandà, kumā, ya san yaddà a kē yī, dōmin yā yi masà wankā. Àmmā an hanà yi wà mamācī askī. Bā ā, kumā, yankè masà kumbā.

Idan, kumā, an yi masà àlwālā irīn yaddà akan yī idan zā à yi sallā, daidai nē, àmmā bā wājībī ba nē. Akan yi wà gāwā wankā à kwānce nē. Àmmā idan akà zaunad dà shī duk dayā nē. Bābū lāifī namijī yā yi wà mātā tasà wankā in tā mutù, hakānan ita, kumā, tà yi wà mijintā wankā sā'ād dà ya rāsu--bā lallē sai dà wani dālīlī ba. Idan mārē tā mutù à wurin tāfiyā, bābū, kīwā, wata mārē dāban tārē dà sū, bābū, kumā, mīharrāmīntā dāgā cikin mazājen nān dà su kē tārē dà ita, sai wani dāgā cikinsū yā yi matā taimamā gā fuskā tatā dà tāfintā.

Hakànan, kumā, ìdan namijĩ nē ya mutù, bābù wani namijĩ dàban, bābù kumā miharrāmā tasà, sai wata macè tà yi masà taimamā gà fuskā tasà dà, kumā, tāfinsà zuwā gwīwār hannunsà.

Ìdan, kùwā, àkwai wata miharrāmā tasà sai tà yi masà wankā, tà yi masà sùturā gà àl'aurā tasà.

Ìdan, kumā, àkwai miharrāmintà sai yà yi matà wankā, àmmā bandà ya tūšè matà tufāfintà. Yà yi wà jìkintà dukà sùturā.

A nā sô à sê wà mamācī kāfūr.

Gā yaddà akàn yi wà mamācī wankā. Akàn dīnkà wata lālītā nē waddà mai wankā zāi sê hannunsà à cikī. Sā'àn nan yà rikà tsōmā hannunsà à cikin ruwā ya nā shāfè jìkin mamācī dà shī, ya nā bīn gāba-gāba haĩ yà kārè. Bà akàn kwārà masà ruwā ba nē kāmā yaddà akàn yi wankan daudā ba.

2) Likkafānī.

Ìdan mūtūm yā mutù, bāyan an gamà yi masà wankā, sai à sâ masà likkafānī. Akàn yi likkafānī mārā nē, bā à yīn cikā--wātō à yi dayā kō ukū kō biyār haĩ bakwai. Bā à yī dà bakār tufā, kō jā, kō wani irī, sai farī. Yā kāmātā à sâ wà likkafānī kāfūr. An cē an yi wà Annabī Mūhammadū likkafānai ukū nē farārè. Bā à yi wà wandà ya yi mutuwār shāhādā wankā, bā à yi masà sallà; akàn binnè shi dà tufāfinsà nē.

Akàn yi wà wandà ya kashè kānsà sallà. Hakànan, kumā, wandà shāri'ā ta kashè shi. Àmmā bā à sô shūgāba kō līmāmī yà yi masà sallà.

3) Sallà.

Ìdan an gamà sâ masà likkafānī, akàn sâ mamācī cikin makārā à fitō dà shī, à yi masà sallà. Ita, kùwā, sallār gāwā bā daidai dà sauran sallà ba cē dōmin bā à yīn raka'ā, bā à yīn sūjadā, bā à yīn kārātun Fātihā à wurin sallār gāwā.

Gā yaddà akàn yi wà gāwā sallà: Akàn kwantad dà shī cikin makārā, à kwantad dà shī fuskā tasà tà dūbi gabàs, kānsà ya nā kudū, kafāfunsà su nā

wajen arēwā. Sā'ān nan līmāmī yà zō kusa dà gāwān, yà tsayā à tsakiyā tasà àmmā dà 'yaŕ tazarā. Sā'ān nan yà kaŕānta kōwacè irin àddu'ā waddà ta fi masà saukī.

Dà gamà sallà sai wadansu dàgà cikinsù, misālīn mītūm ukù kō hudū, sù zō sù dàuki makàran nān, sù azā bisà kāfādunsù, sù mifi wajen kabārī. Ìdan sun gāji sai wadansu sù kàrbē sù, ìdan wurin kabārīn dà nīsa. Hakà zā à tàfi a nā kàrbāŕ jūnā. Ìdan an kai wurin kabārī, sai à daukō shī kusa dà bākin kabārī--wadansu su nā rīke dà wajen kái, wadansu su nā rīke dà wajen kafā--à fitad dà shī dàgà cikin makārā, à sà shi cikin kabārī.

4) Bisō.

Yaddà a kē sà mītūm cikin kabārī: Ìdan an fitad dà shī dàgà cikin makārā, sai à sakā shi à hankālī cikin kabārī, à mayad dà fuskā tasà wajen gabàs.

À gēfēn dāmā akān kwantad dà shī, bāyansà wajen yāmmā, kafāfunsà wajen arēwā, kānsà wajen kudū. Ìdan an sà shi cikī sai à kāwō itātuwā, kō kàtàngī, à rufē. Sā'ān nan zā à kwābā kasā à ciccike kafāfē dukà, à mai dà būsasshiyāŕ kasā, à rufē dukà. Shī kē nan, sai sù kōmā gidā.

5) Kabārī.

Gā yaddà a kē haŕān kabārī: Àkwai kabārī irī biyū. Dayā a nā kirānsà "shakkū," dayā a nā kirānsà "lahādū." Wandà a kē kirā shakkū, akān ginā rāmī nē--kudū dà arēwā zurfinsà misālīn kafā gūdā, fādinsà misālīn kafā ukù. Dàgà nan sai, kumā, à ginā wani rāmī à tsakiyā tasà fādinsà misālīn kafā gūdā. Akān baŕ misālīn kafā gūdā à kōwānē gēfē. Zurfinsà, kùwā, kāmāŕ kafā biyū kō fiye dà hakà.

Shī wannān rāmīn nān dà akà hakā à tsakiyā, a nā kirānsà "dā" kō "'yā." À cikin wannān akān sà mītūm, sā'ān nan à jērā kàtàngī kō itātuwā à cikin mai fādīn--shī nē a kē cē dà shī "uwā."

Na biyū wandà a kē kirā "lahādū," akān ginā rāmī nē yà yi zurfī dà dāmā, sā'ān nan à fāfē shi wajen gabàs misālīn kafā biyū. Can akān kwantad dà gāwā.

Idan sun dāwō dàgà makabartā sai à tàfi gidān dà akà yi ràsuwā. Idan an tàfi, sai à zaunā à yi masà àddu'ā, sū, kumā, danginsà dukà à gaishē sù dà rashinsà.

Zā à karfāfa masù zūciyā, à cē sù dānganā, wurīn dà ya tàfi, duk can zā mī tàfi. Dàgà nan sai sù fitō dà àbin sadakā gwārgwadon àbīn dà su kē iyā bayārwā--misālīn kudī dà dāwā dà makāmāntansū. Sai kumā à wātsē.

Bā à sākē zuwā gidān sai bāyan kwānā ukū, àmmā akān rikā zuwā gaishē sù sabōdā makōkī. Rānā ta ukū mālāmai dà jāmā'ā zā sù sākē tārūwā à gidan nān dà mītumin nān ya mutū, à yi masà àddu'ā. In an gamā sai mutānen gidān dà danginsà dà 'yan'uwansà dukà sù fitō dà sadakād dà sukā tārā, sù bā jāmā'ād dà sukā tārū dà mālāmai.

Ita cē akān cē "sadakā ta ukū." Hakā, kumā, zā à sākē yī à rānā ta bakwāi--ita, kumā, akān cē dà ita, "sadakā ta bakwāi." Dàgà nan, kumā, bā à sākē yīn wata sadakā sai an yi kwānā àrbā'in--wannān ita cē "sadakā ta àrbā'in."

Dàgà nan bābū wata sadakā, kumā, sai, dai, idan 'yan'uwansà sun tunā dà shī wata rānā, sai sù yi sadakā dōminsà.

SASHI NA GOMA SHA DAYA: TATSUNIYOYI IV

Tatsuniya ta 44:

Zafin Nema Ba Ya Kawo Samu

An yi wani mutum attajiri-attajiri, mai kannà wà mutanè hājōjinsà. Anānan wata shēkarà akà yi farī mai tsawō à garinsù, hař mutanè bà sù sami girbin hatsinsù sōsai ba. Sai dan rōgō, dà dōyā, dà sū dānkali kadan wadāndā akà kawō daga wadansu garūruwā indā ruwā ya ishē sù akà rarrabā ūnguwā ūnguwā, a nā sayar wà jama'a. Wannan shēkarà an sayi hatsi dà tsadā kwarai sabodā wahalar dà akà shā wajen nēmansa dà daukōwā.

Shēkarà mai zuwā, kumā, akà sākē yin kamař hakanan. Shī kē nan. Anānan attajiri, sai ya kwāshē kudinsā duka, ya, kumā, sayar dà gidajensā dà gōnakinsā. Ya hadā kudīn, ya yi ta cikōn hatsi dà garin rōgō, ya yi ta jibgēwā, wai, dà fātan shēkarà mai zuwā, mā, ā sākē yin farī yaddā zai ci mummunar riban nan tāsā dà ya saba ci. Ai, fā, wannan shēkarar, akà yi ruwā hař, dai, sukā yi rōkō ya saukakē! Hatsi duka ya yalwata--rōgō dà sauran mabunkusa kasā bā ā magana. Mutanè sukā yalwata, su nā ta gōdiyā gā Ūbangiji Mai Rahamā.

Wannan attajiri bai yi muřnā dà wannan rahamā dà jama'a sukā samu ba. Bai fitar dà hatsinsa don ya sayar ā wannan shēkarar ba, sai ya barī, wai, kō shēkarar gaba ā matsu yaddā zai sami cin riba. Kōwacē shēkarā sai ni'imā kē karuwa gā jama'a. Rān nan, dai, ya yi niyyar fitar dà hatsin don ya sayar. Sai ya taras, duk tsutsa dà kwari sun lalata su sarai. Yanzu, kam, ya zama bā shi dà kōmē--bā gōnaki, bā gidajē, bā kudī, kumā bā hatsin, sai tagumi dà sambatū!

Tātsūniyā ta 45:

Gāwā Hudū

Dāmisã dã kūrā sukā yi ābōkāntakā. Zākī dã macījī, kumā, sukā yi ābōkāntakā.

Tō, zākī ya cē, "Nī, ā zamāna na dūniyā, bā ābīn dã na kī kamař kūrā."

Tō, macījī yā cē, "Bābū ābīn dã na kī ā zamāna na dūniyā kamař ā tākā mini wutsiyā."

Tō, kumā, dāmisã ya cē, "Bābū ābīn dã na kī ā zamāna na dūniyā kamař mitūm yā dingā yi mini kallon rainī. Bā nā sōn yawān kallō."

Kūrā tā cē, "Nī, kuwā, bābū ābīn dã na kī ā zamāna na dūniyā kamař yawān maganā. Bā nā sōn yawān maganā kō kadan."

Anānan sai mālāmin dājī, dilā, ya zō shigēwā. Dā ya zō shigēwā, ya sāmē sū, ya cē, "Kāi! Sannunkū mānyan dawā." Sukā cē, "Mhm!" Ya cē, "Sannunkū gāwā hudū." Sukā yi shirū kamař gāwā hudū. Sai mālāmin dājī, dilā, ya shigē, ya bař sū.

Dagā bāya akā kāwō masū nāmā, akā rabā masū. Kāfīn ā cē kwabō, kūrā ta cīnye nātā. Sai ta zuba wā ābōkiyārtā, dāmisã, idō. Dāmisã ta rōki kūrā tā bař zuba mata idō hakanan. Kūrā, kuwā, sai kyallā mata idō ta kē, hař sukā kaure da fadā. Su nā cikin kōkawā, sai zākī ya cē, "Kū bař wannān tā da kūrā! Raina bā yā sōnsā."

Bā sū dēnā fadā ba. Sai ya ji haushī, ya mākē su gāba dayā. Sai sukā mutū.

Dā ya tāshī cikin fushī sai yā tākā wutsiyāř macījī hař ta tsinkē. Macījī ya yī fushī da saurin rabīn jīkinsā. Sai ya sārī zākī da bākinsā. Shī kē nan, sai zākī ya mutū.

Sā'ilin nān duk sukā fādī--sū hudū su nā kwānce.

Can, mālamin dāji, dilā, ya zō ya sāmē sū. Su nā kwankwance. Sai ya cē, "Sannunkū manyan dawa. Sannunkū gāwā hudū." Sai shirū.

Tātsūniyā ta 46:

Ālkālī Mai Hikimā

Ā zāmanin dā an yi wadansu mutānē, sū biyū. Dayā ya nā dā arzikī, dayā, kuwā, matalaucī nē. Kullum sai mai arzikin nān ya yi ta dāmuwā matalaucin nān, ya nā ta yi masā gōrī. Īdan matalaucī yā yi 'yar maganā, sai mai arzikin nān ya kai shī kārā gāban Ālkālī, yā cē matalaucin nān ya zazzagē shī.

Anānan anānan, sai rān nān Ālkālī ya cē shī, dai kām, ya gājī dā jīn maganārsū. Kumā, don ā yī tā tā kārē, ālkālin nān ya cē zāi yi musū tambayōyī. Wandā yā bā dā amsā ta sōsai, shī nē ya yi kāyē ā shārī'ā. Mutānen nān sukā cē sun yārdā.

Ālkālī ya cē ya bā sū kwānā bakwai sū zō sū fadā masā ābīn dā ya fi kōmē kyāu ā dūniyā, dā ābīn dā ya fi kōmē karfī ā dūniyā, dā ābīn dā ya fi kōmē wadātā ā dūniyā. Sukā cē sun yārdā.

Bāyan kwānā bakwai sukā sākē dawōwā gāban ālkālī. Āttājirin nān ya cē ā dūniyā duk mātārsā, ita cē ābīn dā ta fi kōmē kyāu. Nōmansā, kumā, shī nē ya fi kōmē karfī ā dūniyā. Shī, kumā, kāsā shī nē ya fi kōwā wadātā ā kasaṛsū.

Ālkālī ya kadā kai, ya cē, tō, āmmā, ai, bā kai nē ka fi kōwā wadātā ā dūniyā ba--iyākārkā nān kasaṛmū.

Sai matalaucī ya bā dā tāsā amsāṛ. Ya cē ābīn dā ya fi kōmē kyāu ā dūniyā shī nē yanā yin bazarā. Kasā, kumā, ita ta fi kōmē karfī. Kākā, kumā, ita ta fi kōmē wadātā. Ālkālī ya cē, lallē, gaskiyā nē amsōshin nān nākā.

Ālkālī ya tambayā, kō wani nē ya fadā masā amsōshin nān? Dā mā, matalaucī shī mutūm nē mai gaskiyā. Sabodā hakā sai ya cē 'yārsā ce ta

shaida masà. Fadaɗ gaskiyaɗ, kumà, ta kàrà kàyàtad dà Àlkālin nan. Àlkālī ya cē ya nà sòn yārinyān nan mai hikimā dà aure. Manōmin ya bā shi ita. Akā yi shagālī. Tun daga ran nan Allā ya sawwaka wà matalaūcī irin talaucin dà ya kē fāmā dà shī.

Tatsuniyā ta 47:

Bēran Birnī dà Bēran Dāji

Wata rānā bēran birnī yā gamu dà bēran dāji. Bēran dāji yā cē, "Àbōkī, zō, mù tafi mù ci abinci à gidāna."

Bēran birnī ya cē, "Yauwā!"

Dà suka kai bakin rāminsà à cikin gōnā, bēran dāji ya cē, "Tō, bismillā."

Bēran birnī ya cē, "Kai, gidankā kē nan?"

Bēran dāji ya cē, "I." Ya kawo dankalī, ya bā shi.

Bēran birnī ya cē, "Bā nà cīn dankalī."

Ya cē, "Tō, abincimmu kē nan."

Bēran birnī ya cē, "Àshē, haka zaman kauyē ya kē? Sai kà zō gōbe kà ga gidāna à garī."

Dà garī yā wāyē, bēran dāji ya nūfi garī wurin àbōkinsà. Bēran birnī ya fitō, ya tarē shi, ya yi masà marabā, ya kai shi wani dāki mai kyāu na simintī. Bēran dāji ya nà kallō. Àbōkinsà ya cē, "Tō, kà ci abinci." Ya kai shi wurin wata tāsà cike dà tōye-tōyē.

Bēran dāji ya dandānā, ya cē, "Bān taḡa cīn abinci irin wannān ba."

Sun fārā cī, sai suka ji taf, taf, taf. Bēran birnī yā cē, "Mù gudù! Gā masu gidān su nà zuwā." Suka gudù, suka fōyē.

Jim kadan sai bēran birnī ya lēkà, ya cē, "Bā kōmai, zō, in kai kà wani dākin dà a kē ajiye kilishī." Ya fita. Bēran dāji ya bī shi dà rawaɗ jikī.

Su nà tafiya, sai ya ga kōsai mai kyau kusa da bangō. Ya kai bakī, zai dībā, sai 6ēran birnī ya yi farat ya jawō shi. Ya cē, "Kai! Kada ka taḡa, tarkō nē."

Sukā wucē, sai sukā kai dākin kilishī. Bā sū yankā kō sau biyū ba, sai gā kyanwā kwaram. Sukā gudu, bā sū tsayā ba hař sukā fita ūnguwař.

Sai 6ēran dāji ya cē, "Nī, dai, bā nā sōn zamankā na birnī. Gāra zamāna na dāji a dan rāmīna. Tsiyā da kwānciyař rai ya fi arzikī da tashin hankali."

Tatsuniyā ta 48:

Jihilmā, Bābban Tsuntsū

A zāmanin da an yi wani shahararren Sarki mai sha'awař farauta. Kullum idan maraice ya yi sai a daura masa sirdi ya je ya harbo namun daji da tsuntsaye. Wata rana ya fita irin wannan yawon harbi, sai ya gamu da yanyawa. Ya dana bindiga, zai harbe ta, sai ta yi ta ba shi hakuri, ta ce kada ya harbe ta, in bai harbe ta ba duk irin taimakon da ya ke so za ta iya yi masa. Sarkin nan ya kyale ta.

Da zai koma gidā sai yanyawař ta ce ta na so ta biyo shi zuwa fadařsa. Ya ce ya yarda. A kan hanya sukā gamu da irin katon tsuntsun nan da a ke kira jihilmā. Sarkin ya yi niyyař zai harbe shi sai tsuntsun ya roke shi, ya ce, kada ya harbe shi. Sarki ya yarda. Shi, kuma, tsuntsun ya ce ya na so ya biyo Sarki zuwa fadařsa. Sarkin ya ce ya yarda.

Shi ke nan. Da yanyawa da tsuntsu sukā zama abokan hirař Sarki. Da ma Sarki ba ya da mata. Su na cikin wannan zama sai yanyawa ta ce, ai, ya kamata Sarki ya yi aure. Tsuntsun nan ya ce babu yarinyař da ta cancanci Sarki sai wata 'yar Sarki da ke can kasashen gabas. Amma ita, 'yar Sarkin

nān, an rigā an bā dā ita.

Sabōdā haka tsuntsun nān dā yānyāwā suka shiga yin shāwarā game dā yadda zā sū kawō tā wurin Sarkī. Suka daidaitā shāwarā cewa tsuntsun nān shī ya kamātā yā gōyō tā à fankacēcēn bāyan nān nāsā. Bā à yi kwānā bakwai ba sai jihilmā ya tafi kasāshen gabās ya sunkutō amaryā.

Dā uban yāriyā dā mai nēmantā aure suka sāmī lābārīn wani tsuntsū ya dauke tā, sai suka mufō garin Sarkin nān. Dā lābārīn yāki ya isō wajen sū jihilmā, sai yā jē yā gayyatō tsuntsayē. Rān dā rundunār yāki ta zō kusa dā garī, rān nān tsuntsāyen nān suka auka musū. 'Yan kanānān tsuntsayē suka yi ta shiga cikin hantunān dawākī, manyān, kumā, suka yi ta mārīn mahayā dā dawākin dā fukāfukansū. À kārshē, dai, uban yāriyā dā mai nēmantā aure suka rāsu à wurīn. Shī kē nān-Sarkī, mai kulā dā sū jihilmā, ya yi zamansā tārē dā amaryā tasa.

Tātsūniyā ta 49:

Kōwā Dā Āmfānīnsā

Dā akwai wani zākī wandā ya kē mulkī dā dukan nāmūn dāji wadāndā su kē à wani babban dāji. Rān nān ya yi shāwarā cewa zāi kashē duk tsōfāffin nāmūn dāji don bā sū dā karfin yin wani aiki, gā shi, kumā, sun cīnye dukan ābincīn dā kanānān nāmūn dāji zā sū cī. Sabōdā haka sai gōgān ya jē, ya labē à gēfēn hanyā indā nāmūn dāji su kē bī, ya būyā. Idan yā ga wannān sai yā yi wuf, yā murdē masā wuyā, in yā ga wancān sai yā murkūshē shi, yā kashē shi. Haka ya yi ta yī ya nā karkashē su.

Āshē, à lōkacin dā ya kē wannān, wani zōmō ya sāmī lābārī. Sai ya jē ya būyā à wani kōgon dūtse dā dansā. À nān sū nā cī, su nā shā bā sū fitōwā waje. Bāyan 'yan kwānākī kadan, rān nān zākī ya gāji ya jē ya kwantā à gindin wata itāciyā, ya nā hūtawā. Daga nān sai barci ya kwāshē shi. Ya kwantā à

rigingine ya bûde bakinsa samā.

Can sai wani macijī ya zō wurin, dà ya ga bakin zākī nā bûde sai shi, mā, ya shigā don ya dan hūta kadan. Nan dà nan zākī ya yi kārā, ya tashī firgice. Ya rasa abin dà zai yī. Ya nā cikin tsananin bakin ciki ya yi tagumī. Anānan sai ya hāngi dan zōmō wanda ya fitō waje don ya ci ganyen harāwā. Ya kirā shi, ya rōke shi kō zai taimakē shi. Dan zōmō ya cē, ai, shi yārō nē, bā zai iya taimakonsa ba. Ammā ubansa nā nan wanda zai iya taimakonsa idan bā zai nūnā hālin butulci ba. Zākī ya cē ya yi maza ya kirāwō ubansa, bā zai cūcē su ba.

Dan zōmō ya tambayi zākī cewa ya fadi abin dà zai yi wā tsōhonsa idan ya taimakē shi. Zākī ya cē, wallāhī in haṛ, dai, ya cēci ransa zai raba kōmē nasa biyū zai bā shi kashī gudā. Dan zōmō ya rūgā ya jē ya fadā wā ubansa yadda suka yī dà zākī dà alkawarin dà ya yī. Nan dà nan zōmō ya nemi bēra, ya kashe, ya ratayā shi, suka nūfi inda zākī ya kē. Dā suka isa can zōmō ya fadā wā zākī cewa ya kwantā ya bûde bakinsa samā, shi, kō, ya ajiye bēra dab dà bakin.

Dā macijī ya ji wārin bēra, ya lēkō waje. Dā ya ga cewa bēra nē a kwance a kasā ya fārā zārō jiki haṛ ya fitō ya nā ci. Sai zākī ya yi maza ya mīkē tsaye. Zākī, kuwā, ya kawō kōmē nasa, ya raba shi biyū ya bā zōmō, kumā ya yi masā godiyā matukā. Daga nan zākī ya yi alkawarī cewa bā zai kashe tsōfaffin nāmun daji ba, kumā. Ya cē kō bā su dà amfanin kōmē, zā su bā dà shawarā in abū ya rikicē.

Tatsuniya ta 50:

In An Yi Maka Rana, Kada Ka Yi Dare

Wani maharbi ya na yawo a daji ya na neman naman da zai harba. A cikin yawace-yawacensa ya ji kukan wani mutum a cikin wata rijiya, sai ya zata a ransa cewa wannan murya ta aljani ce, ko ta fatalwa, ko ta dan Adam? Da ya sake jin kukan sai ya mufi wurin, da ya leka rijiyar haka, sai ya ga wani mutum ya yi tagumi a cikin rijiyar ya na ta kuka.

Maharbi ya tambaye shi abin da ya kawo shi nan. Ya ce, shi da wani abokinsa ne suka je yankan ciyawa, daga nan ya yi dimuwa, bai san hanyar gidaba. Wai, ya na cikin tafiya ne, ya fada wannan rijiya tun kwanu uku. Ya roki maharbi ya yi wa Alla ya fid da shi.

Tausayi ya kama maharbi. Ya na shirin zai fita da shi ke nan, sai wata gafiya ta ce, "Kada ka fid da shi--'yan Adam mugunta gare su".

Nan da nan wani katon maciji, ma, ya kunnō kai daga cikin rijiyar, ya ce, "Da ni da gafiya mun fada nan da dare ne. Tun mako daya ba mu, kuwa, sami wanda zai taimake mu ba. Idan ka fid da mu ba za mu zama butulu ba, amma idan ka kuskura ka taimaki dan Adam cutarka zai yi". Suka yi alkawari za su rama masa da alheri.

Maharbi, tausayi ya kama shi ya fissa su duka da igiya. Mutumin ya bi maharbin zuwa gidā--wai, zai rika yi masa barantaka. Da maciji da gafiya suka yi tafiarsu.

Gafiya ta yi rami daga taskar Sarki zuwa gidan mutumin, ta na kawo masa kayayyirir. Maharbi ya tara dukiya da yawa kama su zinariya, azurfā, da zannuwa masu tsada. Ran nan wani mutum ya je ya fada wa Sarki cewa maharbi barawo ne, duk kayan gidan Sarki su na gidansa. Dogarai suka je caji gidansa suka tara, hakanan ne, sai suka kama shi, suka kulle--wai, Sarki ya ce a kashē shi.

To, sai macijĩ ya jẽ ya sãmi maharbĩ à cikin dākin dà akà kullẽ shi. Ya fadà masà cẽwā gōbe zai sari 'yar Sarki, kōwanẽ irin māganin dà akà yĩ bà zai cĩ ba, amma gā māganĩ in ya bà tà tà shā tà warke.

Kashẽgarĩ 'yar Sarki ta nà shān iskà à lambū, sai macijĩ ya kai mata sārā sau ukū hař ta fādĩ ta sūmā. Sai sarki ya kira bōkayẽ dà mālāmai. Duk sukà yi kōkarinsu amma à banzā. Sarki yā cẽ duk wandà ya bà tà māganĩ hař ta warke zai aurā masà ita.

Sai maharbĩ ya fadà wā mai tsaron kūrkuķ cẽwā ya nà dà māganĩ. Nan dà nan ya kai shi wurin Sarki. Ya sã akà dēbō ruwā ya zuba gārin māganĩ wadda macijĩ yā bà shi, ya bai 'yar Sarki tà shā. Jimāwā kadan sai 'yar Sarki ta mĩkẽ ta nà māganā, ta warke sarai.

Sarki ya cika alkāwarinsā, ya sã 'yarsā lallẽ, akà yi bikin aure, akà kai wā maharbĩ amaryā dà kāyā masu yawā. Sai ya kōmā gidā ya kōri wancan barān nan nāsā dāgā gidansā. Bai kamātā in kā yi wā mutum rānā yā yi makā dare ba.

Tātsūniyā ta 51:

Fargabāř Marās Gaskiyā

À zāmanin dà wani manōmĩ ya nà dà wani jākĩ wandà ya kẽ amfanĩ dà shi tun dà dadẽwā hař jākĩn ya zō ya tsūfa, ya zāmanā ùbangijinsā ya gāji dà shi, ya nà nēman kashẽ shi dōmin bà shi dà wani amfanĩ kumā. Dà jākĩn ya ga haka sai ya gudū ya kāmā hanyař wani garĩ.

Ya nà cikin tāfiyā sai ya gamu dà wani kārẽ wandà shi, mā, ya tsūfa bà yā iyā fārautā, hař ùbangijinsā ya nà nēman kashẽ shi. Kārẽ ya bà shi lābārin ābīn dà ya sāmẽ shi hař ya gudō dāgā gidā. Jākĩ ya cẽ shi, mā, ābīn dà ya sāmẽ shi kẽ nan hař ya fitō dāgā gidan ùbangijisā.

Sukā zama ābōkan jūnā, sukā yi ta tāfiyā tārẽ. À cikin tāfiyārsu sai sukā gamu dà mǎgẽ, fushkārsā à daure. Dà sukā tāmbyẽ shi indā zā shi, ya

cē, wai, ubangijinsa ya cē ya tsūfa bā yā, mā, iya kāmā 6ērā. Don haka, kumā, ya kē nēman kashē shi, shī, kō, ya gudō. Suka tāmbyē shi kō ya nā sō ya bī sū zuwā wurin bikin dā zā sū jē sū yi wākā. Ya yārdā, kuwā, suka cīgāba dā tafiya.

Dā suka kai wani kauyē, suka ga wani zakarā à kân dākī, ya nā cārā. Suka tāmbyē shi dalīlin dā ya sā ya kē cārā haka. Ya cē, shī, yakan sanad dā mutānē lōkaci tun dā dadēwā ammā, wai, à yānzū ya tsūfa bā yā iya cārā yaddā zā à jī sōsai--don haka, wai, zā à yankā shi. Suka tāmbyē shi idan zāi iya bīnsū ya rikā amshin wākā. Sai ya yārdā ya bī sū.

Tun bā sū kai garin dā zā su ba darē ya yī. Suka shiga dāji don sū kwānā. Zuwā can zakarā wandā ya hau itacē ya hāngi hasken wutā dāgā nēsā ya fadā mā sauran jama'a. Suka nūfi wurin, kō zā sū sāmī abinci à can. Dā isaṣṣu wurin suka ga wani dan gidā à dāji, fitilā, kuwā, ta nā cī à dākin, tāgā nā būde

Sai jākī ya mīkā wuyā, ya lēkā ta tāgā. Kārē ya hau bāyan jākī, māgē ya hau bāyan kārē, zakarā, kuwā, ya hau bāyan māgē, duk su nā lēkē. Dā suka ga abinci iri-iri dā 6arāyī suka ajiyē su nā cī, sai jākī ya yi kūkā dā karfi. Kārē, mā, ya yi haushi, māgē ya yi kūkā, shī, zakarā dā kē can samā ya yi cārā.

Dā 6arāyin dā kē cīn abinci suka dūbā ta tāgā, suka ga babban bākī na jākī dā hakōran kārē dā idānun māgē nā wālkiyā dā tsinin bākin nān na zakarā sai suka sā tsammanī wadansu aljannū nē, suka firfitō à gūggūje, suka wātse, suka baṣṣi abin cī mai dimbin yawā. Dabbōbin nān suka shiga gidān suka yi ta cīn abincin nān.

An jima sai 6arāyin suka sākē dāwōwā, suka shigā. Dā suka dūbā indā māgē ya kwantā kusa dā murhū, suka ga idānunsā sai suka zāci wutā cē. Dā

sukà sà hannū dōmin, wai, sù mai dà wutār cikin murhū, sai māgē ya yi kūkā, ya yi tsallē, ya dīra à kīrjin waninsū. Sai jākī dà kārē dà zākārā sukà yi nāsū kūkān. Bārāyīn sukà fīrgitā, sukà gudū, bà sù kārā dāwōwā ba. Dabbōbīn sukà mayē murīn.

Tātsūniyā ta 52:

Karshen Girman Kai Nadama

À zāmanin dà an yi wani Sarkī dà kē tākamā dà kyaun fādārsā. Hař, mā, yakān gayyatō mutānē sù zō sù ganī. Anānan rān nan sai ya kirāwō wadansu bākī don sù dūbā fādār tāsā. Bāyan sun gamā dubāwā, sai dayā daga cikin bākin nān ya cē ai fādār Sarkin nān bà tā kai ta Sarkin Zailā ba. Ita, mā, don kyauntā bōkayē nē kē gādintā darē dà rānā. Don hakā bà tā ganuwā farat dayā.

Tun daga lōkacin dà Sarkin nān ya ji hakā hankalinsā ya tashī, duk ya damu. Ya cē zai bā dà lādā mai dīmbin yawā ga duk wandā ya kai shī Zailā don ya ga wannān fādā waddā ta fi tāsā. Zai, kumā, bai wandā ya ganō wurīn 'yařsā ya aurā--amma, fā, bisā sharadī. In mutūm ya kāsā ganō fādār, zā à daurā shi à bāyan dawākī sù rūgā dà shī hař ya mutu.

Sai wani, wai, shī Karamař Tōkā ya cē wā Sarkin nān, shī zai iyā ganō fādār. Ya, kumā, cē ya yādā dà sharadīn dà akā yī.

Shī kē nan, sai Karamař Tōkā ya kimsā kai cikin uwā dūniyā. Rān nan sai ya gamu dà wata tsōhuwā kutuf. Bāyan ya gaishē tā sai ya shāida mata abīn dà kē tafe dà shī. Tsōhuwan nān ta cē ai Zailā nīsa garē tā, amma idan yā yi tafiyār kwānā gudā zuwā gāba zai tarad dà 'yař'uwā tata. Ita cē zā tā iyā taimakonsā. Karamař Tōkā ya yi ban kwānā dà ita. Kashēgarī ya isa wajen 'yař'uwā tata. Ya shāida mata yaddā sukā yi dà waccān. Sai tsōhuwā ta cē,

ai, kuwā, ya yi sā'a, domin ranañ Alhamis cē. A ran nan ne masu tsaron fadar sukan zo wani tafki a dajin su yi wanka.

Tsohuwan nan ta nuna wa Karamar Toka hanya. Ta ce in ya je kusa da wurin sai ya boye, kada ya bari su gan shi, ya yi kokari ya sungum sutura daya daga cikin bokayen nan ya kawo mata. Nan da nan Karamar Toka ya je ya aikata yadda tsohuwar ta ce masa.

Shi ke nan, sai tsohuwan nan ta kawo wani bututun karfe ta bai wa Karamar Toka. Ta ce, idan ya na bukatar kowane irin abu a duniya sai ya busa bututun, sai bukatarsa ta biya. Karamar Toka ya yi ban kwana, ya tasam ma garinsu.

Da isarsa bai tsaya ba sai a kofar gidan Sarki. Sarkin bai, ma, tsaya ba sai ya ce, "Kowa ya ga, ba ka kawo kome ba." Karamar Toka ya ce "A'a, ina ka ke so in nuna maka fadar da na zo da ita"? Sarki ya ce su je cikin lambunsu.

Su na shiga cikin lambu sai Karamar Toka ya busa bututun da ya zo da shi. Nan take sai ga fadar Zaila ta bayyana. Sarkin nan ya fadi kasa a sume don firgita. Da ya farfado suka shiga cikin fadar. Ya duba, ya ga abubuwan da bai tafa gani ba. Sai Sarkin nan ya ce, to, sakayyar da zai yi wa Karamar Toka ita ce ya zama Sarki bayansa. Haka, kuwa, aka yi.

Tatsuniya ta 53:

Sa'a Ta Fi Manyan Kaya

Shekaru aru-aru da suka wuce, an tafa yin wani Sarki wanda ya ke da wata al'ada mai ban sha'awa. Wato Sarkin nan yakan yi wa talakawansa tambayoyi masu wuya, wadanda idan aka sami wanda ya ba da ansarsu sai Sarkin ya yi masa alheri mai yawa. To, akwai wadansu marayu su biyar, su na zaune cikin halin matsuwu, sai daya daga cikinsu ya ce, ai, ya kyautu mu je wajen Sarki mu gani

kō mu nà dà ràbō. Suka tāshī, suka jē gāban Sarkī.

Sarkin nān ya yi wà mārāyun nān biyāř tambayōyī biyāř. Ya cē, sù tafi, sai bāyan kwānā ukū sù zō masā dà amsā. Tāmbayā ta farkō, ita cē, Sarkin nān ya nā sō à yi masā tufāfi wadānda māshī bā zāi iyā hūdāwā ba, wutā, kumā, bā zā tā iyā cīnsū ba, kumā, bā à iyā yāgē su. Wannān amsā mārāyā na farkō, shī, zāi bā dà amsārtā bāyan kwānā ukū.

Tāmbayā ta biyū, kumā, ita cē, Sarkin nān ya cē, à cikin lambun fādāřsā, nān nē a kē sāmūn itācēn dà ya fi kōwānē tsawō à kasāřsā. À can kōlōluwāř itācēn kōyāushē a nā jīn mōtsī à rāsansā amma dāgā kasā bābū mōtsin kōmē. Mē ya sā haka?

Tāmbayā ta ukū ita cē, wai, dāgā fādāř Sarkin nān zuwā wani dān wurī bā mē nīsā ba. Ākwai wadansu tsōfaffī biyāř wadānda suka kunshe wani āsīrī. Tō, wānē āsīrī nē suka kunshe?

Tāmbayā ta hudū, kuwā, ita cē, wai, Sarkin nān ya nā dà wata gōnā waddā kōwacē shēkārā a nā yi mata hūdā, amma bā à shūkā kōmē. À tsakiyārtā ākwai wani dūtse, à kān dūtse ākwai wani kyākkyāwan itācē. Tō, mē ya sā haka?

Tāmbayā ta biyāř, ita cē, wai, à cikin lambun fūrānnī na Sarkin nān ākwai wani ābū dà akā bōyē. Tō, wānē ābū nē wannān?

Bāyan kwānā ukū mārāyun nān suka dāwō gāban Sarkī. Game dà tāmbayā ta farkō, bābban mārāyān nān ya cē wā Sarkī ya yīwu nē à yi masā tufāfin dà māshī bā yā iyā hūdāwā, wutā, kumā, bā tā iyā cī. Amma, fā, sai an bā shī ālmakāshin yankan dūtse, dà āllūrā ta dīnkīn dūtse, dà, kumā, zārē dà zāi iyā dīnkīn dūtse. Sarkī ya cē wannān amsā ta yi daidai.

Mārāyā na biyū ya cē ābīn dà ya sā a kē jīn mōtsī à can kōlōluwāř itācēn nān dōmin ākwai 'yā'yan itācēn hař hudū à can samā. À kasā, kuwā, bā kōmē. Na ukū, kumā, ya cē ābīn dà ya sā itācēn nān ya kē kān dūtse nān dōmin dūtse shī nē na Sarkīn, gōnāř, kuwā, bā tāsā ba cē.

Mārāyā na hudū yā cē àsirīn dà kē kùnshe à zukātan tsōfaffin nān biyār shī nè àlkāwārīn dà Sarkī ya yi musu na zai aurā musu 'yā'yansa àmmā bai aurā musu ba.

Amsā ta biyār, ita cē, wata rānā fūrānnīn sukā yi māganā dà jūnansu kān cēwā rūwān dà a kē bā su ya yi musu yawā hař, mā, zai kashē su.

Sarkī ya yi māmākin amsōshin nān. Ya yi wā mārāyun nān àlhērī, ya, kumā, sà su à fādārsā, ya yi wā kōwānē gidansā dāban.

Tātsūniyā ta 54:

Allā Nē Māganin Kōmē

An yi wata kyākkyāwār yārinyā waddā bābū irintā. Mahaifintā ya rāsu, yā hař tā—daga ita sai mahaifiyārtā. Anānan rān nān sai uwār ta auri wani mutūm. Shī, mutūmīn, bā yā sō yā būdē idō ya ga agōlān nān tāsā. Sai ya yi ta shiryā yaddā zai halakā ta.

Dā uwār yārinyā ta gānē abīn dà sābon mijintā kē dà niyyār yī sai ita, kumā, hankalintā ya tāshī. Shī kē nān, zamansu ya ki dādī.

Wata rānā bāyan agōlān nān ta fita zuwā kāsūwā sai mai gidān ya gāyyāci mātārsā, wai, tā rakā shi shān iskā bākin tēkū. Ta, kūwā, yādā, sukā kāmā hanyā, sukā tāfi. Dā zuwānsu sai ya angazā ta cikin tēkū, ya jūyō gidā abinsā. Mātan nān ta yi, ta yī, tā sāmī fitā daga tēkū--abīn ya faskarā. Sai ta rōki Allā, ta cē Ūbangijī yā nūfē tā dà sākē ganin 'yā tata.

Yārinyā ta dāwō daga kāsūwā bā tā ga mahaifiyārtā ba. Ta gīgicē, ta yi kūkā hař ta gāji. Zuwā can ta tām̄bayi mijīn uwārtā. Ya cē, ai, uwārtā ta fādā tēkū sālād dà sukā jē yāwōn shān iskā. Yārinyā dà jīn hakā bā tā tsayā jirān kōmē ba sai ta rūgā zuwā bākin tēkū, ta nā ta kūkā. Dā ta gāji dà nēman uwārtā bā tā gan tā ba, sai ta dāwō gidā.

Bā à dadē ba mutūmīn nān ya sākē aurō wata mātār. Ita, kumā, amaryan nān bā tā dà imānī. Ta hūrā wā yārinyān nān wutā, ta dāuki karā ta azā mata.

Haɓ wà yau sai yàrinyan ta sàkè kōmāwā bakin tèkū. Ta nà zuwā, sai ta hāngi t̄aron wadansu 'yam mātā. Dukansu su nà kallon wadansu fūrannī dà kè yawō à kan rūwā. Sun yī, sun yī sù kāmō fūrannin, sun kāsā. Dà ta t̄ambayē sù àbin dà zā sù yī dà fūrannin nān, sai sukà cē, Sarkī nè ya yi àlkāwarī--duk wadda ta zō masà dà fūrannin nān zai aūrē t̄a. Yārinya ta kōmā gēfē gūdā ta zaunā.

Sai dà sauran 'yam mātān nān sukà t̄afi sukà baɓ t̄a, s̄a'annan ta fādā ruwā don ta kāmō fūrannin. Dà ta jē kusa dà sū sai ta ga wata k̄ātuwaɓ k̄āgwā. Sai ta rūdē. Sai, kumā, ta ji k̄āgwāɓ ta cē mata, "Haba, 'yāta, kada kī ji tsorō. Nī cē mahaifiyaɓkī. Dēbi fūrannin". Yārinya ta s̄a hannū ta dēbō fūrannī. Ta yi ban kwānā dà uwaɓ t̄a ta nufō garī.

Nan dà nan lābārī ya isa ga Sarkī cēwā ta dēbō fūrannin. Sarkī dà fādāwansā sukà yi ta muɓnā, sukà hawō dawākī, sukà zō inda yārinyan nan ta kē. T̄ake akā daurā musu aūrē dà Sarkin.

Cikin hīrā sai Sarkin nān ya cē ya ga àlāmā yārinyan nan bā t̄a yīn farin ciki. Yārinya ta shāida masà dalīlin bakin cikintā. Ta, kumā, shāida masà cēwā yanzu uwaɓ t̄a rikidā, ta zama k̄āgwā. Nan dà nan Sarkī ya s̄a akā jē akā k̄awō k̄āgwā daga tèkū. Ita k̄āgwāɓ dà kantā ta fadā musu yadda zā à yī t̄a sàkè rikidā mutūm. Ta cē à s̄ami allūrā à sōki jikintā dà karfī. Dà sūkantā, kuwā, sai gā ta, ta fitō mutūm s̄osai.

Shī kē nan, Sarkī dà mātārsā dà uwaɓ mātārsā sukà yi zamansu cikin jīn dādī. Shī mūgūn mutūmin can dà makētacciyaɓ mātārsā--māimakon mātāɓ Sarkī ta rāmā irin mūguntāɓ dà sukà yi mata, sai, mā, t̄a rīkà yi musu àlhērī. Haka sukà yi ta zamansu.

SĀSHĪ NA GŌMĀ SHĀ BIYŪ: TĀRĪHĪ II--BĀYAN ZUWĀN TŪRĀWĀ

A) Yadda Tūrāwā Suka Fārā Zuwā

Yāu wajen shēkarā dārī biyār mutānen Tūrai bā sū san kōmē na Afirkā ba sai sāshintā na arēwā--wātō Marōk, Āljēriyā, Tarābulūs dā Masār. Ābīn dā suka jī batun kasāshē kudū dā wadānnān sai wai-wai kawai. Suka sāmī kamař lābārū masu ban māmākī na dōdānnī dā āljānnū dā su kē zaune, wai, ā kudū dā Hamādā.

Āmmā ā lōkacin nan Pōrtuguese su nā ta cinikī dā kasāshen Afirkā ta Arēwā. Daga nan suka turā gāba-gāba cikin jirāgensū ta bākin tēkū ā gābār Afirkā ta Yammā hař suka kai kōgin Gambiyā. Daga nan suka kārā gāba hař wasu suka kai "Bight of Bēnin." Duk indā suka tafi suka yi ta cinikī dā mutānen kasār. Ā wadansu wurārē daga bāya suka kafa sāsani, suka ginā, suka ajiye mayākā don kāriyār cinikinsū.

Cikin A.D. 1441 suka fārā kai bāyī dā gārin zīnāriyā kasārsū. Cikin A.D. 1472 suka isō Bēnin. Cikin A.D. 1481 suka fārā kafa sāsani ā Ēlmīnā ā Galkwās. Ā sā'annān su Pōrtuguese tsakānin Tūrāwā duka sun gājē dukan cinikin Afirkā ta Yammā.

Āmmā sā'an dā sauran kasāshen Tūrāwā suka ga rībār dā sukan cī, sai wadansunsū suka shiryā sū fārā zuwā. Jirāgen Ingilā suka fārā tasōwā cikin A.D. 1583, suka sauka ā Bēnin. Mutānen kasār suka yi masū marābā. Tūrāwā suka bař jirāgensū cikin kōgin Bēnin, suka bi tudū zuwā birnin. Nan dā nan suka sayi bārkonō tōn 80. Āmmā dā suka jī lābārīn 'yan'uwansū dā suka bari cikin jirāgē su nā mutuwa, suka tashī, suka gaggautā kōmāwā. Daga cikin mutūm dārī dā ārbā'in dā suka tāsō daga Ingilā, ārbā'in nē kadai suka kōmā!

Daga nan wadansu suka biyō, cinikī ya kārā būduwā dā dāmā kō dā ya kē mutānē dā yawā suka mutu sabōdā cūtār dā kē wurīn. Banda Pōrtuguese dā

Ingilishi, mutanen Holland, Faransa, kasaɗ Jamus, Sweden, Denmark da Spain, duka suka shiga cikin ciniki da Afirka ta Yamma.

Da farko ba don bayi kadai aka tafi ba, amma don amfani da a ke samu a kasaɗ. Wadanda suka taso daga Ingila cikin A.D. 1589 suka sayi barkono da hauren giwa da man kwakwa da tufa na auduga da na bawon kwakwa. Su, kuma, suka sayar musu da tufafi na ulu da na "linen," da kere-kere Turawa iri-iri, da mundaye na jan karfe, da karau, da duwatsu iri-iri. A komowarsu cikin A.D. 1591 suka sami barkono buhu 589, hauren giwa 150, da man kwakwa gwangwan 32. Haka mun gani mafarin ciniki tsakanin Turawa da mutanen Afirka ta Yamma ya na da kyau, da amfani kuma--babu tashin hankali.

B) Cinikin Bayi

Amma da Turawa suka soma cinikin bayi, duk wannan ya rikice. Tun da dadewa, kafin Turawa su fara zuwa, Larabawa da mutanen Hamada su na ketare Hamada, su na ciniki da yawa na zinariya, da hauren giwa, da kayan yaji, da gashin jima'a, da fatun damisa, da bayi, amma na bayi ya fi duka. Tsakanin A. D. 1400-1600 cinikin bayi ya karu da yawa. Da ma, sai hanya Hamada a ke bi. Amma daga baya aka saki hanya Hamada ta arewa, aka bi hanya teku ta yamma.

Babban abin da ya kawo canjin nan shi ne budewaɗ kasaɗ Amirka. Mutanen Spain ne suka fara cin kasaɗ tun kafin A.D. 1500. Suka yi aikin zinariya, azurfa da jan gaci. Bayansu ma, wadansu suka zo wadanda suka fara noman rake, taba, auduga da irinsu.

Da aikinsu da arzikinsu suka karu mazaunan Amirka suka nemi ma'aikata don aikin tonon karafa da na gonaki. Sai suka zuba ido a kasashen Afirka ta Yamma inda wadansu kasashen su ke samun bayi. Shi ne mafarin cinikin bayi da ya tashi tsakanin Afirka da Amirka.

Cikin wannan sābon cinikī Lārabāwā suka kwaci gaba. Wadansu Tūrāwā, kumā, suka zō suka zauna a tudu don sayen bayī. Lārabāwā da wadansu suka tattārō bayī, suka kawo bakin tekū, suka sayar wa Tūrāwā. Don a sami bayī da saukī, wani lōkaci Lārabāwā sukan hada hūsumā tsakanin sarakunan kasā. Suka shirya da sarakunan su sa wa duk wadanda aka kama kangi, su sayar musu da su. Saboda haka, yawan yaki, yawan bayī.

Tūrāwā da kansu ba sukan shiga cikin kasā neman bayī ba. Sai, dai, su daure jiragensu cikin koguna a bakin tekū, a kawo musu bayī su sayā. Wani sā'i sukan sauka a tudu, su kafa wurin da za su tsare kayansu da bayin da suka sayā kafin jiragē su zō su kwashē su. Galibin mutanē a bakin tekū suka yi muƙā da zuwansu domin ribar da su ke samu. Sarakuna da mutanensu duk suka gamu a kan taimakonsu domin su, kumā, su arzuta.

Wannan mugun cinikī ne domin banda azaba da bayī su ke sha ta kaiwarsu bakin tekū da ta cikin jiragē zuwa Amirka, shi ne, kumā, babban dalilin yake-yaken da a ke yi tsakanin kabilun kasā. Shekara kamaɗ dari uku Tūrāwā su ke zuwa bakin tekū don sayen bayī.

Amma yau da gobe mutanen Turai suka waye kadan da muguntar da a ke yi. Wani nagarin mutum--sunansa Wilberforce--ya na daga cikin na farkon wadanda idonsu ya bude, suka nemi su hana. Shekara hamsin ya na fama da 'yan'uwansa da Gwamnatin Ingila su rabu da irin wannan mugunta domin, in ji shi, abin kunya ne. Sai sa'an da ya tsufa sosai shi da mabiyansa suka rinjaya (A.D.1807).

A sa'an nan Sarkin Ingila ya umarci mutanensa su bari. Ya yi iyakacin rokarinsa ya hana wannan dungum. Amma wannan da wuya domin mutanen bakin tekū da Turawan cinikī ba su so su rabu da ribar da su ke samu ta wajen cinikin bayī. Aka aika masu da jiragen yaki su kama su amma suka sami maboya da yawa a sakan koguna har suka wuce.

Ìkkō m̀samman mā, ta yi daidai dā wannan aiki. Ta zama sananniyar kasuwar bayi har ya zama dōlè Gwamnatin Ingilā ta aika musu dā yāki. Aka cī ta cikin 1851. Daga nan sai ta zama cikin mulkin Ingilā.

Dā cin Ìkkō cinikin bayi na dā ya kare, Turawa suka fara karɓar kasa Nijeriya ke nan. Maimakon cinikin bayin dā aka hana, Ingilishi suka mai dā hankali su buɗe ciniki mai kyau, su sayar dā kayan Turawa, su sayi amfanin kasa.

Dā haka aka koma hanyar dā ta fara kawo Turawa tun ba a soma cinikin bayi ba. Ita ce sayen amfanin kasa--kamar kayan yaji dā zinariya dā hauren giwa dā man kwakwa. Man kwakwa shi ne ya fi duka.

Shekara goma sha biyu kadai bayan dā aka kafa mulkin Turawa a Ìkkō aka sayi kayā daga gare ta na £347,204 a shekara guda. Shi ne kwayar kwakwa ton 16, 410 a bakin £193,720, man kwakwa 23,208 a bakin £93,622, auduga ta £51,433, hauren giwa na £1, 451, dā wadansu kanana. A shekaran nan mā, Turawa suka sayar musu dā kayā na £258,853.

Amma babban dalilin dukan wannan ciniki saboda sabuwar gwanintar dā Turawa suka samu ta wajen sana'a ne. Dā taimakon wannan suka yi kayayyaki dā yawa dā araha--kamar kwanoni dā wadansu hajoji daban--suka kawo su tudu su sayar. Dā suka ga kasan nan mai yawan mutane ce, suka gane ita ce babbar kasuwa inda za su sayar dā kayansu, su sayi amfanin kasar dā a ke bukata a Turai.

Dā wannan ciniki ya soma kasaita, sai Gwamnatin Ingilā ta ga dōlè ne ta sa hannu ta shirya kome daidai tsakanin Turawa masu ciniki dā mutanen kasa, ta hana mahawara dā zalunci. Kafin A.D. 1900 al'amarin duk ya shiga cikin hannunta, har ta zama mahukunciyar galibin kasashen dā yanzu a ke kiransu Nijeriya ta Kudu.

C) Farkon Shigōwā Tūrawā Sū Dūbā Cikin Kasā

Haɗ wajen kusan A.D. 1800 Tūrawā bā sū kulā sū san kōmē na cikin kasā Afirka ta Yammā ba. Iyakacin masu cinikin bayī bakin tekū nē. Nan nē sukan daure jirāgensu, su nā jirā ā kawo masu bayī. In sun sāmū sai sū tafi abinsu.

Duk da haka ā wani lōkaci sukan sāmī labārū kaɗan-kaɗan daga dillalan bayin da suka zo daga cikin kasā. Da haka aka ji labarī, wai ā can cikin kasā akwai wani kogī mai fadi, babbar hanya ciniki, amma ba wanda ya san inda ya fada tekū. Kumā, labarī ya kai haɗ Tūrai--wai, ā bakin kogin nan akwai mutanē ā zaune masu iko da sani, amma babu wani Batūren da ya taɓa ganinsu. Ba, kuwa, wanda zai tabbata abin da ya ke ji gaskiya nē ko karya.

Da suka ji wannan labarī suka shiga tunani ā kansa. Su nā so sū ganē sosai yadda kasā da mutanenta su ke banda wadanda suka sani ā bakin tekū. Bayan wannan su nā fātā zā sū sāmī hanya karuwar ciniki, domin ā wannan lōkaci Tūrawā suka fara sabuwar sana'ā irin da muka ambatā, haɗ masu ciniki suka soma neman sababbin kasuwowī inda zā sū sayar da kayansu. Dalilan nan biyu--kwadayin sani da son karuwar ciniki--sū nē suka sa Tūrawā shigōwā kasan nan sū dūbā.

Wannan aiki bā mai sauki ba nē. Akwai wahala da hatsari mai yawa. Kasā Afirka ta Yammā daga bakin tekū ta nā da mugun suna kwari saboda cuta. Da yawa cikin masu sayen bayī suka mutu, ko da ya ke bā sū dade ā wurin ba.

Banda cuta mā, ga kurmi mai tsananin duhu, mai wuya ratsawa, wanda ya bi bakin tekū. Ba wata hanya sai 'yan turbobi irin na kurmi. Ga, kuwa, fadamomi da rafuffuka masu yawa. Halin mutanen kasā da ke bakin ruwa ko cikin kasā mā, abin ji nē. Lalle ba zā sū so Tūrawā sū shiga cikin kasarsu ba--ko domin tsoron kada sū hana musu cinikin bayī, ko, kuwa, don kada sū kashē musu kasuwa, sū rika shiga ciki su nā sayen bayī da kansu.

Wadannan sū nè dalilān dà suka tsai dà Tūrāwā à bakin tèkū hař shèkarā dārī ukū. Hař yā yi kusan shèkarā A.D. 1800 kamin sōn sanin hālin kasā dà kwadayin cinikī suka sà wadansu mutānē sū yi kūrū sū zō sū yi bincikē. Gālibin wadandā suka fārā zuwā sun fi mai dà hankalī kan maganař Kwārā, sū ga indā ta bī. Akā cē in akā gānē indā ta fādā tèkū, in, dai, hakikā tèkū ta fādā, zā tā zama babbař hanyař cinikī dà ta shiga kasā.

Yanzu mun sani Kwārā ta fādā tèkū daidai wurin nan dà Tūrāwā masu cinikin bayī à dà suka rikā zuwā. Ammā, domin kafin Kwārā ta kai bakin tèkū ta rarrabu rafukā masu yawā, masu zuwā bakin tèkū, ba sū gānē cewa wadannan Kwārā nè ba. Dā ganin wadannan rafukā kanānā-kanānā, babū wanda zai yi tsammani sū nè Kwārā, dayā daga cikin manyan kogunan duniya.

Hankalin mutānē ya rarrabu kan maganař Kwārā. Wadansu suka cē,

- 1) Tā yi yammā, ta fādā kogin Senegal kō Gambiya.
- Wadansu, 2) Tā ratsā kasař Sudān, tā fādā kogin Nil kusa dà tūshensā.
- Wadansu, 3) Tā nutsā cikin Hamādā, tā face.
- Wadansu, 4) Tā fādā Cadi.
- Wadansu, 5) Tā fādā kogin Kongō.

Hař 1790 ba wanda zai iyā cewa lallē hakā nè kō ba hakā ba nè. Sai dà akā yi bincikē shèkarā arba'in, mutānē dà yawā mā, suka mutu, kafin à tabbatā Kwārā tā fādā tèkū cikin Nijēriyā ta Kudū.

Mungō Park ba shī nè ya fārā kōkarin gānē Kwārā ba, amma shī nè ya fārā kai bakintā. Wadandā suka yi kōkarī gabansā wadansu sun mutu, wadansu, kuwā, Lārabāwā sun kōrē sū. Mungō Park ya tashī daga Gambiya cikin 1795-- nufinsā wai, yā gānē indā Kwārā ta bī, hař mā, in zai yiwu yā ga indā ta fitō dà indā ta shiga tèkū. Ya cē ya nā sō mutānen kasařsā sū kārā sanin yaddā hālin Afirkā ya kē, kumā, yā būdē musu hanyōyin cinikī dà ta karuwař ařzikī.

Yā ga jūyī irī-irī à kàn hanya tsakānin Gambiā da Kwārā. Wasu sarākunān--in ya zō kasaṛsū sukan yi masā àlhērī. Wasu, kuwā, in sun ga shī bākō nè, bā shi da mataimākī, sukan kwācè gālibin àbīn da ya kè da shī. Àmmā ya fi shān wuyā à hannun Àlī, wani Sarkin Lārabāwā na Lādāmāṛ. Shī nè ya tarè shi ya dan dadè ya nā gwada masā azābā irī-irī kāmīn ya sāmī hanyaṛ gudu. Hāsālī dai, da haka yā kai Kwārā, kusa da Sēgōu (wani gārī cikin Mālī).

Kō da shī kè ya yi muṛnā kwārai da gaskè da ganin Kwārā--mufīnsā, mā, ya cīgāba haṛ bākīntā--ya ga bā hālin cīgāba. Àbīn yā kure masā. Ya cè,

"Ga bā kōshīn lāfiyā, ga yunwā, ga gājiyā, ga rashīn sūtūrā,
ga bā kōmē à hannūna da zān sayi àbīnci kō tufāfī, kō in biya
sifīrin wurin saukā. Yānzū wuyāṛ da na shā tā sā na tabbātā àbīn
da kè gabāna bā nā iyā ī masā. Sai in mutū à banzā dōmīn duk
àbīn da na rīgāyā na sāmū zai fācè tarè da nī."

Sabōda haka ya jūyā zuwā Gambiā. Bāyan wahālce-wahālce da cīwō mai tsanani, ya kai bākin tēkū cikin 1797.

Bāyan shēkarā takwās à Ingilā sai ya sākè kōmā Afirkā dōmīn ya kārā cīgāba à kàn bākin sanīnsā. Cikin wannān tāfiyā ya dēbō wadansu Turāwā da kāyān da zai ishē sū. Àmmā sun dan dadè à Gambiā. Kāmīn sū kārè shirīnsū dāmūnā tā matsō. Wannān jīnkīrī ya jāwō musū masīfū da yawā, da cūce-cūcè da mace-macè na àbōkan tāfiyāṛsā. Àmmā duk da haka sun kai Kwārā, kō da ya kè yawancin mutānensū sukā mutū à hanya.

À wani gārī--sūnansā Sānsandīng--kusa da Sēgōu akā shiryā bābban jirgī wandā sukā shīgā don, wai, sū bi tsawon kōgī haṛ sū ga īndā ya fādā tēkū, sū gānè àsīrīnsā sarai. Sukā yi wajen mīl dubū--haṛ wajen wani gārīn da a kè cè da shī Būssā, kusa da iyākaṛ Nījēriyā ta yānzū. À nan, īndā kōgīn ya tsūkè, mayākā sukā tarè su da yākī. Duk sukā hālakā cikin ruwā.

Daga nan aka zaci lallē Kwārā ta fādā Kongō nē. Saboda haka cikin 1810 Sarkin Ingilā ya aiki wadansu wadanda zā sū ga hakikanin wannan. Aka kasā su biyū--kashī dayā sū tashī daga inda Mungō Park ya tashī sū yi ta gangara kogin. Kashī na biyū, kuwā, sū tāsō daga bakin Kongō, sū yi ta hawōwā haɗ watakila zā sū gamu da wadanda suka biyō Kwārā. In suka gamu yā tabbata Kwārā ta fādā cikin Kongō kē nan. Amma sū duka biyū suka kasā, suka kōmā bāya saboda ciwō da wadansu masifū.

Sa'annan aka sākē aikō da wadansu cikin 1821, amma wadannan aka cē sū bi ta Hamādā nē--daga Tarābulūs zuwā Bārnō. Clapperton, Denham da Oudney, sū nē jagaba. Sun kai manufarsu lafiyā. A hanya suka rikā ganin kasusuwan bayin da suka kasā a kan hanya daga Nijēriyā zuwā Tarābulūs. Denham ya rubutā,

"Cikin kwānā biyū da suka wuce mukan ga kasus-uan mutanē wajen sittin kō tamanin kowace rānā, amma wadanda muka gani a bakin rijiyoyin Elhamar sun fi gaban lissafi."

Da suka kai Bārnō ba a nuna musu wani tashin hankali ba. Suka yawace kasar abinsu. Clapperton da Denham suka tafi haɗ Sakkwatō. Suka ga Bello, Sarkin Musulmi. Ya ba sū labarin kasā iri-iri amma bai iya fada musu hakikanin inda Kwārā ta shiga tekū ba. Sun kōmā Ingilā lafiyā cikin 1825.

Wajen karshen wannan shekara Clapperton ya kōmā tare da baransa Lander, ya sauka a Badagri (yamma da Ikkō), ya mufi arewā. Ba wanda ya tare shi haɗ ya ketare Kwārā a Bussa--inda Mungō Park ya mutu--ya wuce, ya isa Sakkwatō. Amma nan ya mutu cikin 1827. Lander ya kōmā bakin tekū da kyaɗ. Haɗ yanzu ba a san inda Kwārā ta fādā tekū ba, amma mutanē sun sa tsammani in, dai, ba ta fada ta wajen Gulf of Guinea ba lallē ta mufi Cadi nē.

Cikin 1830 Lander ya tāsō don ya sākē kōkari. Ya tashī daga Badagri, ya bi ta tudu zuwā Bussa. A nan ya sami jiragē biyū, ya gangara Kwārā haɗ ya kai

Asabā. Nan Ibō suka kama shi. Da kyaŋ ya sami kansa. Amma ya riga ya tone asirin kogin da Mungo Park ya fara buɗewa. Tun daga nan aka tabbata 'yan koguna da rafuffuka na Delta su ne mashigaŋ Kwara cikin teku, su ne, kuma, suka zama hanya mai sauƙi ta shiga kasa.

Da aka gane inda Kwara ta fada teku sai mutanen Ingila suka so su kara dubawa don su gani ko kila ta zama hanya ciniki. Saboda haka suka rika zuwa su na bin kogin zuwa Lakwaja haŋ suka san shi da kyau. Amma ciniki bai buɗu sosai ba saboda yawan ciwo ga masu zuwa. Wadanda suka zo cikin 1832 da yawa suka mutu. Cikin 1833-34 Lander ya komo tare da wadansu guda arba'in da bakwai. Cikinsu mutanen talatin da takwas suka mutu, duk da shi.

Haka aka yi ta yi haŋ shekara ashirin--koyausha suka zo sai su rika mutuwa. Sai cikin 1854 ne aka sami sa'a. Wasu suka zo cikin jirgi, suka bi ta Kwara da Binuwai, suka yi ta ciniki haŋ wata hudu. Suka koma--ba wanda ya mutu. Amma duk dalilin wannan kwainin (quinine) ne da suka tafo da shi. Daga nan aka ga alamari ciniki zai yiwu a Nijeriya.

A na cikin wannan, sai aka sake aikawa da wadansu daga Tarabulus su bi ta Hamada zuwa Katsina. Cikinsu mutum biyu suka mutu, amma na uku--Dr. Barth--ya rayu, haŋ ya yawace kasashen da yawa. Daga Katsina ya tafi Kano, daga Kano zuwa Kukawa, daga nan ya nufi Adamawa haŋ ya kai Binuwai. Sa'annan ya komo ya tafi Sakkwato. Sai ya yi yamma haŋ ya kai Tambutu. Daga can ya juyo zuwa Nijeriya, sa'annan ya koma Ingila cikin 1855. Rabuwar sa da gida shekara shida. Cikin tafiyarsa ya yi aminci da Shaihun Barno da Sarkin Musulmi. Kuma, ya duba yadda zai yiwu a buɗe ciniki a kasan nan. Da ya koma gida ya rubuta littafi. Ya ba da labari daki-daki na dukan abin da ya gani cikin yawonsu, da halin da mutanen kasan nan su ke ciki.

Dukan wadannan da suka fara zuwa su ne suka buɗe kofa ta shiga kasa. Suka

bincike inda Kwara ta bi da yadda za ta zama hanya zuwa cikin kasa, suka sanad da mutanen Turai labarin mutanen kasa da cinikin da za su yi da su, suka bayyana musu irin mugun abin da a ke yi wurin cinikin bayi. Rayuka da yawa sun halaka kafin a gama wannan aiki. Amma da ya ke an gane kwainin (quinine)--babban magani ne na zazzabi, ciwon da ya fi kasho Turawa--ba abin da ya hana ciniki ya buɗu, kasa, kuma, ta yi kyau.

D) Labarin Niger Company

A na cikin kafa mulkin Ingila a kasashen bakin teku, sai wadansu suka hayo Kwara da Binuwai don su rika yin ciniki da mutanen kasa. Da fari ba su yi wani abin kirki ba, sai cikin 1857 suka kara koki, suka kawo irin jiragen nan wadanda akan bai su a kan ruwa su zama kama dakunan ciniki, suka ajiye a Onitsha da Aba da Lakwaja. Kowace shekara suka rika aikowa da jirgi ya bi ta wuraren nan don ya kwaso kayan da aka sayo. Amma masifu da yawa sun auko musu--jirgin da aka fara aikowa ya yi karo, ya fasho. Na biyu ya kafe. Bayan an ciro shi, kuma, ya na komawa, sai mutanen bakin teku suka fada masa da yaki. Daga nan ya zama dolo a aiko da jirgin yaki don karawa ciniki.

Mazauna a bakin kogi nisa da teku sukan yi muhanta da zuwan jirage, amma mutanen Delta da suka ga a na kasho musu kasuwa, sai suka fuskata, suka tayar musu da yaki. Daga 1871 zuwa 1876 abin ya yi yawa, har ciniki ya kusa mutuwa.

Sai cikin 1879 Turawan Ingilishi masu ciniki suka ga ya fi kyau su hada kai su zama kamfani guda, domin su sami karfin kare kansu daga yake-yaken mutanen kasa, su, kuma, rinjayi Turawan Faransa da na Jamus wadanda su ke so su kara cinikinsu da Afirka ta Yamma. Suka ba kansu suna "Niger Company."

Ta haka Niger Company ta kafa. Ko da ya ke ciniki ne babban aikinsu ba ciniki kadai su ke yi ba. Cikin 1886 suka sami izini daga Sarauniyar Ingila

sù hakùnta kasàř dà su kè cinikì à cikì. Wàtò, an yardà musù sù kàrbì harāji, sù ajiye 'yan yāki, sù kafa shari'ā, sù zama masu ikòn kasā à kàn wadānnān sharudā--

- 1) Sù yi kòkarì à hankalì à hankalì sù hanà bautā.
- 2) Kada sù hanà kōwā yīn àddininsa, sai idan dà mūgūn abù à cikì kamař cin mutānē.
- 3) Sù lūrā dà al'ādū dà shari'ō'in mutānen kasāř.
- 4) Kada sù hanà kōwā kasuwā--sù bař Tūrāwā dà mutānen kasāř duk wandā ya sō yā yi cinikì yaddā ya ga dāmā.

Àmmā Farānsai dà Jāmùs bà sù yārdā sù bař Ingilīshì sù rikè Nijēriyā ba kō kadan. Dà fāri hūsumā ta tāshì tsakānin Nigèr Company dà Jāmùs à kàn maganař bārāsā. Tun dà sayad dà bārāsā ya yi fārnā dà yawā ga mazaunā bākin tēkū, Nigèr Company sukā yi kashēji kada kōwā yā shigad dà bārāsā don yā sayāř cikin kasā. Kashējīn nān dà sukā yī ya yi kyāu tun bā wajen shigad dà bārāsā kasāř Mūsulmī bā. Àmmā Jāmùs, dà ya kè wannān shī nè bābban abin cinikinsù, bà sù yārdā dà wannān ba. Sukā yi iyākacin kòkarinsù sù ki bīn umūrnin, àmmā bà sù ci garī ba.

Sū Farānsai, kuwā, abin dà su kè sō nē--sù hanà Ingilīshì shiga cikin Nijēriyā ta Arēwā don tā zama tāsù. Sabodā haka sukā yi kòkarì sù kàrbì mulkin Adamāwā dà Murī dà Bārgū. Kō dà shi kè bà sù sāmū ba, abin nān dà sukā yī ya zama dalīlīn tāshīn hankalī, hař, mā, saurā kadan yāki ya àuku tsakāninsù.

Bāyān dà sukā hadā kai sù zama kamfanī, mutānen bākin tēkū bā su dà karfin hanā su sù shiga kasā. Àmmā daga bāya fadā ya tāshì tsakāninsù dà mutānen Brāss dōmin sun kwācè dukan aikin daukār kāyā cikin jirāgē daga hannunsù. Hař mutānen Brāss sukā tāsam musù dà yāki à wani garī--wai shī Àkassā.

À can cikin kasā, kumā, àkwai abin dà ya fi wannān tsananī. Sarākunan

Nufē dà Ìlòrì suka yi ta harin kauyukan bakin Kwārā wadandā kē cikin hannun Niger Company, su nā kāmā bāyī. Akā yi wā sarakunan nan kashēji, amma dà suka ki barī sai akā aikā dà sōjā sù bi masu kāmūn bāyin nan. Akā ci Bidā, akā tūbē sarkīn, akā nadā wani, Ìlòrì, kumā, akā yākē tā. Akā tīlasta sarkīn ya yi alkawarī bā yā sākē harin bāyī.

E) Kasār Nijēriyā a Hannun Gwamnatin Ingilā

Cikin 1900 Gwamnatin Ingilā ta karfi aikin hakunci daga hannun Niger Company. Kamfani, mā, suka koma ga cinikinsu kawai. Ga dalilan da suka sa haka--

- 1) Yakin da akā yi dà Ìlòrì dà Bidā ya nuna sarakunan Musulmi na arewā bā zā sù yadda sù bā harin bāyī ba. A nā bukatar mai hakunci wanda ya kē dà karfin tīlasta musu sù rikā bin kashējin.
- 2) Haɗ yanzu akwai tsoron Faransai da Jamus.
- 3) Niger Company sun hana wadansu sù yi ciniki a cikin kasarsu--misalin mutanen Brass da muka ambata. Amma abin da Sarauniyar Ingilā ta kē sō shi nē kōwā--kō Turawa kō mutanen kasā--ya sami zarafin yin ciniki inda ya kē sō duka.

Duk da haka Niger Company ta yi aiki mai amfani da yawa lokacin da ta kē mulki cikin Nijēriyā. Ta yi iyakar karfinta ta hana harin bāyī. Ta, kumā, hana shigad da barasa can cikin kasā, kō da ya kē ta rage wā kantā riba nē. Alkawaran da ta yi dà sarakuna kumā, sù nē suka bā Turawan Ingilishi dama sakā kafa a kasār, haɗ ya zama sù zā sù yi mulkinta--ba Faransai ba, kō Jamus. Amma yanzu Gwamnatin Ingilā ta dauki mulkin kasā da kantā.

An rigāyā an fārā aikin būdēwār cinikī cikin Nijēriyā ta Arēwā. Misālī, Dr. Barth wanda ya tafi Sakkwatō da Bārnō wajen 1850--bābban dalīlīn tafiyā tasā don a kafa aminci tsakanin sarakunansu da Sarauniyār Ingilā. Cikin 1862 wani, kumā--sūnansa Dr. Baikie--ya zō Bidā da Zāriyā da Kanō. Akā, kūwā, yi nā'am da shī.

Dagā bāya, sabōda kōkarin Farānsai da Jāmūs sū sami kafuwā cikin Nijēriyā, yā zama wā Ingilīshī dōlē sū tabbatad da aminci tsakaninsu da sarakunan Arēwā. Sabōda haka akā yi alkawārī da manyan sarakuna da yawā sū bā sū ikō sū yi cinikī, sū kadai, a kasashensu.

Amma sarakuna bā sū cika alkawarin nan ba, domin suka sani Ingilīshī zā sū hana kāmūn bāyī. Sabōda haka sū sarakuna bā sū cika sō Ingilīshī sū shiga cikin kasashensu sū yi cinikī ba, tun bā sarakunan Bidā da Kwantagōrā bā. Sabōda haka da Gwamnātī ya karfi Nijer Company bisa hakuncin kasā, suka fārā mai da hankalī a kansu, suka kai musu yāki, suka tūbē su.

Bāyan wannan akā rubuta wannan takardā zuwā Sarkin Mūsulmī a Sakkwatō domin a yi aminci da shī--

"Bismillāhī--rrahmānī--rrahīm. Tsirā da aminci sū tabbata ga Annabī mai karamci.

"Gaisuwa da aminci da girmamawā mai yawā zuwā ga Sarkin Mūsulmī Abdullāhī dan Sarkin Mūsulmī Atikū.

"Bāyan wannan i nā sō in sanad da kai... cewa Sarkin Bidā da na Kwantagōrā su nā zāluntar mutanē shēkarū da yawā. Sun nūnā sarautā bā ta cāncāncē sū ba. Musamman cikin kwanakin nan sun hari garuruwa da kauyuka da su ke kusa da birānensu, sun kufantad da wurarē masu yawā, har karkarā ta kōmā daji, jama'a sun halakā, saurā sun wātse. Bāndā wannan sun fāda wā mutanēna masu tafiyā da takardū cikin jiragē bā gairā bā dalilī. Sun

ƙwācē takārdū, sun sācē kāyan dà kē cikin jirāgē sun ɓatā. Sabōdā haka na tūšē sarākunan nan, na ajiye 'yan yāki kusa dà birānensu don su hanā yāki su kārē jama'a.

"Ga zancen Sarkin Bida--nā naɗa Makū maimakon Abūbakar. Don wannan zā ka gānē ba ni dà ƙiyayyā bisa Filāni kō addīninku, sai, dai, sarki ya yi ādalci banda zālunci. Ga zancen Kwantagōrā, kumā--miyāgun mutānē dà yawā suka sō su kōnā birni. Watakila bayi nē waɗandā iyāyengijinsu suka wahal dà sū, watakila, kuwā, masu daukan kāyan 'yan yākina nē. Amma Sarkin Yākina ya sā mayākā dà masu daukan kāyā su kwānā su nā kashe wutā. Sabōdā haka ɓarnā ba ta yi yawā a birni ba.

"I nā sō jama'a su zauna lafiyā tare dà āḍalin sarki. Sabōdā haka na aikō makā dà takārdā ka naɗa sarki wanda zai yi ādilci. In ya yi haka zan taimakē shi in goyi bayansa. Ka aikō shi wurina dà takārdā. Ni, kumā, zan naɗa shi Sarkin Kwantagōrā dà dukan suturā dà darajantāwā. Amma ka fadace shi idan ya ci amānā ya yi hā'inci, abin dà ya sami Sarkin Kwantagōrā Nagwamatse, shi, mā, zai samē shi.

F.D. Lūgārd"

18 Māris, 1901

Ba a sami amsar wannan takārdā ba. Sa'annan aka tafi 'Yōlā inda sarki ya tsayā dà yāki dà kāmūn bayi. Aka ci shi, aka naɗa wani. Daga nan cikin 1902 aka bi ta Bauci, aka tūšē sarki--wani mashahuri na kāmūn bayi--aka naɗa magajinsa. Aka tafi Barno, aka tabbatad dà Shaihu cikin sarautar Barno.

Duk lokacin nan su Sarkin Musulmi dà Sarkin Kano ba su rabu dà nufin su yaki Turawa ba--ko dà ya kē Turawa sun nuna musu su nā sōn aminci dà sū. Sa'annan cikin 1902 Sarkin Musulmi ya fitad dà maganar yaki a sarari. Ya rubuta takārdā zuwa Gwamna cewa--

"Dàgà garè mù zuwà garè kà. Dàdai bà yàrdà ba wani dàgà cikinkù ya zaunà dà mù. Bà zà mù jitu dà kù ba haɾ àbàdà. Faufau bà ruwàna dà kù. Bābù wata ma'āmalà tsakānimmù dà kù, sai ta tsakānin Musulmī dà kafirai--yākī--kamaɾ yaddà Allā Madāukakī ya ùmūrcē mù. Bābù ikò bābù karfī sai dàgà Allā Ta'ālā."

Dà ganin wannan takārdā nan dà nan akà yi shiri. Akà tārà 'yan yākī kadan, akà ci Kanò. Dàgà nan akà nūfi Sakkwatō--karò dayā akà ci birnī, sarkī ya gudu. Manyan Sakkwatāwā suka zāfi wani, akà nadà shi à matsayinsa. Bāyan wannan bābù wani yākī mai yawā.

À hankalī cikin shēkarā biyū kasā ta sōmā gyartuwā. Sā'annan akà fārà kafà mulkī na kwānciyaɾ rai. Talakāwan dà suka shā wahalāɾ Filānī suka yi muɾnà dà zuwān Tūrāwā. Sai sarākunā kadai nè suka nūnà rashin sō. Gālibin sauran mutānē bà sù kulā ba. Wannan shī nè dalīlin dà 'yan yākī kadan suka iyā cīn kasā mai yawā nan dà nan, bābù yākī mai tsananī.

Bāyan dà akà ci kasā akà yi shēlā cēwā zā à baɾ kōwā à addīnīnsà dà al'adārsā. Kumā, suka baɾ Filānī su nà sarautā. Wadannan dalīlai suka sà hakuncin kasā ya yi saukī.

F) Yaddà Zaman Yānzū Ya Fi Na Dā

Yānzū wadāndā sun iyā tunāwā dà yaddà Nijēriyā ta kē kafin Tūrāwā sù mallaki kasāɾ bà su dà yawā--sai dattijō daya-dayā wandā ya tsūfa sōsai. Sabōdā haka gālibin 'yan zāmāni su kē ganīnsā kamaɾ bà wani abū ba nè. Bà yaddà zā sù iyā kwatanta hālin kasā na yānzū dà yaddà ya kē dà, tun Tūrāwā bà sù zō ba. Ammā ya sākē dà yawā sabōdā gyāran kasā dà Tūrāwā suka yī. Sabōdā haka, kuwā, in an tōnā yaddà hālin kasā yānzū ya bāmbantā dà na dà, zā à ga yaddà mulkin Tūrāwā ya arzuta Nijēriyā.

1) Kwanciyaɗ Rai da Rashin Zālunci--

Kafin Turawa su karfi kasā akwai manyan sarakuna da kanana da yawa. Kowa ya na ikon kansa. Galibi ma, su na kin juna. Saboda haka, kullum a na yaƙi tsakaninsu--babu sakin jiki ga talakawa. Cikin yaƙe-yaƙen nan talaka bai san lokacin da za a fado masa ba, a kone gidansa da amfanin gonaɗsa, a kasho ko a bautaɗ da shi da iyalinsa. Idan, kuwa, ya yi sa'a, ya tsira daga hannun abokan gaba, sai wata rana ya fada a hannun 'yan'uwansa--domin idan sarakuna ba su da hujjaɗ yaƙi da wata kasā sukan fada wa talakawansu don su sami bayi.

Ga, kuma, zaluncin jakadu--yadda sukan matsa jama'a su karfi haraji fiye da abin da aka yanka musu. Ga wuyaɗ samun gaskiya wajen shari'a ga talaka saboda kwaɗayin alkalai. Ga, dai, azabaɗ da a ke gwada wa wadanda shari'a ta ka da su, da munin kurkuku.

Ga abin da Gwamna Lugard ya fada batun kurkuku Kano--

"Na duba kurkuku da kaina. Ya na da kofa kananuwa--
tsawonta kafa biyu da rabi, fadinta kafa daya da rabi...
Banda wannan ba ta inda iska za ta shiga... Dazu-dazu aka
zuba mutane metan baki daya a ciki. Tun da ya ke filin ciki
sukwaya kafa 238 kadai ne, ko wurin tsayawa babu. Kowane
dare sukan mutu saboda matsawa. Da wayewaɗ garɗi akan fito
da gawawakinsu... Aka nuna mini wani babban kududdufi inda a
ke cire kayukan mutane, da wani, kuma, kusa da babbaɗ kasuwa,
inda a ke yanke gaɓoɓi kowace rana."

Saboda yawan mugunta da rashin adalci da zalunci wadansu wurare mutane suka watsa. Ko sun zauna ma, babu albarƙa da zaman lafiya.

A kwatanta wannan halin da kasā ta ke ciki da da na yanzu: Tun da Turawa suka karfi kasā yaƙi da kamun bayi sun kare. Mutane suka saki jiki suka yi ta

nōmā bā tsōrō kō indā bā su dā yawā, mā. Abin dā ya sā wannan yā yiwu--dōmin an hana sarākunā sū yi yāki dā jūnansu. An hana kōwā yā ajiye 'yan yāki sai Gwamnā. Dalilin dā akā ajiye 'yan yāki ā yanzu bā don sū yi yāki ba, sai don sū hana. Aikinsu (a) sū kārē kasā daga wadandā su kē sō sū shigō mata dā yāki (misalin Jamus dā suka shigō dā yāki ta Kamaru cikin 1914), kumā (b) sū hana mutānē sū yāki makwabtansu.

Shari'a, kumā, tā gyāru. Tūrawā bā sū warware abin dā kē mai kyau ba. Indā zai yiwu, kumā, mutānen kasā sū su kē hukunta jūnansu. Ammā an yi iyakacin kōkari ā hana kārfa rashawā. Ā hankali, kumā, akā fid dā miyagun al'kalai. An gyāra kirkukai. An kawad dā gwada azabā mai radadi irin ta dā.

Ammā duk dā haka bā ā sākē shari'o'i dā al'adun kasā ba. Sarākunā dā al'kalai dā hakimai su nā rike dā sarautarsu, su nā ta hukunci bisā ga al'adar kasā. Abū dayā nē kawai ya sākē--akwai mulki cikin kasā wanda ya nā dā ikō ya hana ā bāta shari'o'in nān dā zālunci.

Yawancin abūbuwā ta wajen kwanciyar rai dā hana zālunci suka gyāru sōsai. Ammā haɗ yanzu mutānē dā yawā suka damu ā kan yadda Tūrawā suka karfafa hannuwan Filani. Kamaɗ yadda muka riga muka gani mulkin Filani bā shi dā karfi dā yawā sā'an dā Tūrawā suka mallaki kasā. Haɗ, mā, yā yiwu ā cē, idan Tūrawā bā sū zō sū karfafa su ba, dā kyar zā sū dadē cikin mulki.

Ā wadansu wurarē, kumā, Filani bā sū yi yawā ba, amma sū nē masu sarauta kō ā wajejē. Maimakon dā Tūrawā sū mai dā sarauta ā hannuwan arnan kasā, suka karfafa mulkin Filani, kō dā ya kē sū Filani bā sū nē 'yan kasā ba, kumā, mulkinsu yā kusa faduwa. Saboda wannan mutānē dā yawā bā sū ga bambanci dā yawā tsakanin zamanin Filani dā na Tūrawā sai, dai, ta wajen zancen yāki dā na bayi.

2) Karuwar Arziki

Cikin zamanin dā a kē yāki dā harin bayi dā zālunci yawancin mutānen

Nijēriyā matalautā nè kwarai. Dōmin in mutūm bai san zai iya girbē abin da ya shukā ba, ba zai kārā gōnaṛsā yadda zā tā wadacē shi ba. Kumā, a zāmanin nan mutūm yakan ji tsorō ya tārā dūkiyā don kada sarkī ya ganī ya ji kyāshinsa, haṛ ya kāmā shi ya kashē kō ya bautaṛ sabīlī dā dūkiyaṛsā.

Àmmā, dā kasā ta sāmi lāfiyā, arzikī ya sōmā kārūwā, akā kārā mai dā hankalī ā kān sana'ā dā nōmā. Kumā, a wannan lōkaci mutānen Tūrai dā Amirkā su nā sōn amfānin kasan nan dā gaskē, musamman mān kwākwā, dā kirāgā dā gyādā dā auchigā. Akā taimaki mutānē sū sāmi kāsuaṛ wadannan ta wurin yin hanyōyin kai sū zuwā bākin tēkū.

Akā fārā hanyōyin jirgin kasā tun kāfin akā kārbi Nijēriyā ta Arēwā. Jirgin kasā ya kai Ibādan daga Ikkō cikin 1900. Cikin 1911 ya kai haṛ Kano. Cikin 1916 akā yi wā Kwārā kadarkō ā Jebbā dōmin ā rikā jān wagonōnī daga Kano zuwā Ikkō bā dā saukē kāyā ba.

À wannan shēkarā, kumā, akā gamā hanyaṛ jirgin kasa daga Port Harcourt zuwā Enūgu. Daga nan akā yi ta kārā wadansu haṛ, gā shi, yanzu an sāmi hanyōyin jirgin kasā wajen mīl 1,900. Bābū shakkā jirgī ya nā dā amfānī gā matafā, àmmā amfāninsā ta wajen daukaṛ kāyā ya fi wannan. Sabōdā shī nè cinikin Nijēriyā dā wadansu kasāshē ya kārū dā yawā.

Àkwai hanyōyin mōtā kō'inā wadandā akan rikā gyārāwā dā kudin Gwamnātī kō baitūlmāl. Gālibin amfānin wannan don ā kai kāyā zuwā jirgin kasā.

Wannan cinikī dā kasāshen Tūrāwā bā zai yiwu ba sai dā manyan jirāgen tēkū. Àmmā kasaṛ Nijēriyā bā ta dā mashigai masu kyāu dā yawā. Sabōdā haka akā kāwō gwanāyen Tūrāwā sū gyārta mashigai, sū kawad dā rairayī dā dukan abin dā kē hana jirāgē sū shigā ā daurē su indā bābū tsoron hatsarī lōkacin dā a kē yi musū lābtū.

Yanzu, kuwā, a nā yin kōkarī ā nūnā wā mutānē yadda zā sū kārā samun ribā

dagà wajen àbìn dà su kè sayārwā, arzikin kasā yà kàru. Sabòdà hakà a kè kàwò wadansu Tùrāwā don sù taimakē sù. Misālī, Likitōcin Shānū su nà yīn wani aiki mai àmfānī na hanà cīwò gā dabbōbin gidā, kamař sū shānū dà awākī, dà na karà kyān fātunsu.

Tùrāwan Gōnā su nà kōyā wā mutānē dabārā yaddà àmfāninsu zai fi kyāu. Kumā, su nà shigōwā dà irī mafi kyāu kamař na audugā dà na shinkāfā. Aikin Tùrāwan Dāji, kumā, sù kiyāye itātuwā masu àmfānī, sù dasa sabbābin irī dà zā sù amfāna kasāř.

Duk wannan yā zama dalīlin dà cinikī ya kàru dà yawā à kasāř Nijēriyā. Kàruwāř cinikī, mā, ita cē kàruwāř arzikin jama'a. Àmfānin kasā dà a kè sāmū yānzū yā fi na dà kwarai dà gaskē, hař a nà sāmūn rārāř dà a kè sayāř wā Tùrāwā. Dà kuđin dà a kè sāmū sai à sayi hājāř Tùrāwā. Kō talakā yānzū yā iyā sayen àbìn dà dā bā shi à kasan nān.

3) Kafāwāř Makarantū dà Tsarin Lāfiyā

Kwānciyāř rai dà arzikī irin dà Nijēriyā ta sāmū yānzū àbìn gōdiyā nē, àmmā sū kadai bā sù isa ba. Dōmin rashin lāfiyā dà jāhilcī sū, mā, muhimmān magābtan zaman lāfiyā nē kamař yāki dà zāluncī. Cūtā takān kashē mutānē dà yawā kōwacē shēkarā à Nijēriyā sabòdà rashin sanin māgānī dà hanyāř jiyā māi kyāu. Sābīlī dà wannan akā kàwò likitōcī, akā ginā asibitī dà yawā don taimakon wadandā kè cīwò.

Cikin manyan garūruwā a nà kōkarī, kumā, à kàwò ruwā māi kyāu wurin zaman mutānē. An tashī tsayē à hanā ànnōbā dà cūcē-cūcē sù shigō--kamař sū cīwōn bērā, kutuřtā, cīwōn barcī, dà kūrkunū. Kō irin wadannān sù shigō sai à kau dà sū. Misālī, cikin 1928 cīwōn bērā ya kāmā mutūm à Ikkō, àmmā sabòdà kōkarin likitōcī cikin 1931 sai biyāř kadai.

Gā zāncen kārātū, kuwā--lallē in kasan nān zā tà cīgāba sai mutānentā sù

ƙaru da sani. Domin wannan aiki Gwamnati ta sami taimako daga wajen su Mishan--
wato, masu koyad da addinin Kirista--wadanda suka kafa makarantu da asibitoci
da yawa cikin Nijeriya. A na, kuwa, taimakonsu da 'yan kudi don wannan aiki.
Banda makarantun Mishan, Gwamnati ya kafa wadansu da yawa da kansa.

Abin da muka ambata ya zama samfur kawai daga cikin abubuwan da suka
gyaru bayan da Turawa suka zo. Wadansu abubuwan da aka kawo sababi ne,
wasu, ma, su na nan tun da, amma sai wajen sarakuna da masu arzikin. Amma a
yanzu ko talaka ya na shan amfanin kome da kome. Wannan shi ne babban abin
da ya raba irin mulkin da kasa ta ke da shi yanzu da wanda ta ke da shi tun
kafin zuwan Turawa.

SĀSHĪ NA GŌMĀ SHĀ UKŪ: SANA'Ō'Ī II

A) Aikin Fātā

Jīmā aikin masu hakurī nē, haɾ wadansu nā yi mata kirārī, sukan cē,
 "Jīmā rōmon jābā, gā kitse, gā wārī!" Wātō gā sāmūn kudī, amma, fa, sai an
 daure. Dōmin, kuwā, aikintā dā wahalā, kumā, sai an sā jimirī, dā kai zūciyā
 nēsā.

Idan ka jē gidan majēmī, in bā kà kai zūciyā nēsā ba, tō, yānzū kà zubad
 dā abīn dā ka cī. Zā kà tarad dā gidān kacal, guntāyen fātū kō'inā, sai
 kudajē kē bī. Gāshīn fātū, kuwā, wannan bā ā maganārsā, don kō'inā ka dūbā
 zā kà gan shī. Gā kwatārnin ruḅī jagwār, gā fātū rarrātaye an shānyā dōmin
 sū shā iskā. Idan, kuwā, ka sāmī majēmā su nā jīmā, sai kà rikē bākī. Zā kà
 ga kōwānē cikin kirshen tsūmmā, su nā ta kankaraḅ fātā. Amma, fa, idan kà ga
 sun shigō kāyan adō, sai kà cē bā masu arzikī kamaḅsū. Haɾ, mā, in bā kà san
 yaddā a kē jīmā ba, sai kà cē bā sana'ār dā zā kà yī sai ita.

Majēmā bā sū iyā cīn abinci mai zāfī dā hannū, dōmin, kuwā, ruḅīn nan dā
 kē jēmē gāshī, shī, mā, ya nā dā lahanī gā hannuwānsū, haɾ, mā farcensū sukan
 fita, kō hannū ya sālē, in sun cī.

Idan majēmī ya sayō fātār akwiyā kō ta tunkiyyā kō ta kōwacē irīn dabba,
 sai yā zō gidā yā danna ta cikin kwatarniyaḅ ruḅī, yā baɾ tā tā kwānā biyū.
 Ruwan ruḅīn dā mā shiryayyē nē. Akān zuba masā tōkā, dā gārin 'yā'yan
 gāḅaruwā, dā wani irīn itacē mai yādō dā kākayī, wanda a kē kirā daddōrī.

In fātā tā yi kwānā ukū kō hudū, ta ruḅā, majēmī yakan azā ta bisā wani
 gungumē, kō turmī, kō, mā, kan dūtse. Sai ya bī ya nā kankare gāshīn dā wata
 irīn wukā mai kōtā biyū. Ta haka haɾ yā mai dā ita suḅul. Idan yā gamā, sai
 yā wankē ta sal, yā shānyā, tā būshē. Daga nan sai yā nēmō 'yā'yan bāḅaruwā
 yā sā ta ā cikī game dā ruwā, tā kwānā dayā kō biyū. Idan tā yi kaurī tā

hada jiki, sai ya fita ya rataya ta ta sha iska kadan.

Sa'annan zai hau aikin cuda. Zai miki ta, ya na janta, ya na bude ta, ya na murza ta da hannu, ya na shafa mata mai. Ya na haka har dukan fata ta miki sosai. Sa'annan sai ya goge da dutsa, ta kara yin kyau. Kumam, sai ya kai ta mashanya, ya rataya ta ta busha har ta yi fari. Ita ce fara fata.

Idan fara majemi ya ke bukata, sai ya ba ta fara, ba wani aikin launi. Idan, kumam, ya na bukatar tura ta, sai ya tura. Akan tura ta a maisha ta ja, ko baka, ko algashi, ko korino, ko rawaya, ko ya yi mata tiri da gangamo. In ja ce ya ke bukata, sai ya tura da karan dafi. In baka ce, sai ya shafa mata kwaloko, wato wata irin tawada-tawada, da a ke jika ta da su kashin makera, da gabaruwa, da karo. Rawaya, kumam, sai ya tura da wani irin bawo--gangamo--da sukan dandaka, su jika.

Bayan majemi ya kare nasa aikin, sai ya kai kasuwa, ya sayar wa dukawa su yi abin da suka ga dama da ita. Dalilin da a ke tura fata launi iri-iri, don su dukawa su yi ado da zane a kan abubuwan da su ke dinkawa ne. Wani lokaci sukan dinka abu daya da fata mai launi iri-iri, kama matashin kai, ko jaka.

Bari mu ga amfanin fata. Idan ka yi tunani a ranka, sai ka ga amfanin da a ke yi da ita ba ya lasaftuwa. Ita, ma, ta na taimakon mutum cikin zamansa na duniya.

A nan Nijeriya, idan ka lura, sai ka ga galibin lokacin da manomi ya tafi aiki a gona, ko maharbi zai shiga daji, ko Bararo za shi kiwo, sai su daura warki. Kun sani wannan ba don maganin sanyi ba ne, amma don ya fi alawayyo jimirin wahala ne. Ita fata, ba ta da saurin kewa, su na iya kutsawa ko'ina cikin kaya. Makera, ma sukan daura warki don maganin wuta.

Har wa yau, idan ba fata, hawan doki ba zai yi dadi ba. Da ita, kumam,

a kè yìn sū wāgā, dà tēkī, dà asulkūmī, dà burgāmī, dōmin daukāř kāyā à kàn jākunā dà takārkarai. Kāi, kusan duk mutūm na dūniyā ya nā amfānī dà fātā. Dūbi wānzāmai, kāyansū na askī duka cikin fātā su kè. Sā'an nan fatakē sai dà takalmā zā sū iyā jūrè tāfiyā mai nīsā. Gā salkā, kumā, ta zuba ruwā. Maharbī, shī, mā, dà fātā ya kè dinkā kwarinsā na zuba kibau. In kā jūyā gā kāyan adon dākī, kumā, gā su kujērū dà a kè sā wā fātū, dà sū kushin, dà matāsan kāi masu adō iri-iri.

Tun dà ya kè mun ji lābārīn dukāwā dà majēmā, tō, bārī, kumā, mù dan lēkā gā masu yìn takalmī. Sū nè wadansu mutānē masu yìn aiki dà kirāgā dà fātū. Kusan kōwānē babban gārī à cikin Nijēriyā ta Arēwā akwai ūnguwā daban na masu yìn wannan sana'ā.

Masu yìn takalmā, irin wadāndā a nā cē dà sū fadē, sukan sayō kirāgā wurin mahautā. Bāyan sun zō gidā sai sū sā wukākensū, sū rēdē 'yan guntāyen fātāř dà ta yi rakī à kēwayen kirgin, sū daidaita bākinsā. Irin wadannan guntāyen fātun, kuwā, bā zabad dà sū a kè yī ba, sai sū dafā su, sū maishē sū abinci.

Bārī mù kōmā bisā aikin 'yan takalmā. Dā sun gamā rēdē kirgin, sai sū shānyā shi yā būsē. Sā'an nan sū fēsā masā ruwā kānā sū nūfi mabugā. Ita mabugāř, wani irin kātōn gungumē nē. Sai sū azā kirgī à kānsā, sū daukō kulākē sū shiga bugū. Gālibī, bā mutūm dayā kè yìn wannan bugū ba, sai, fā, in bā shi dà mataimākī. In sun dūkā su nā bugū, ko mutānēn dà kè can nēsā zā sū iyā jīn nīshīnsū. Wannan ya dagā kulkī ya bugā, sai kajī ya yi wani nīshī, "Yih!" Wancan kumā ya bugā, ya amsā, "Hoh!" Hakā zā à rikā jī "Yih, Hoh! Yih, Hoh!" Idan sun fārā bugūn, bā sū bārī sai sun ji kirgin yā yi taushī lišis.

Bāyan sun kārē wannan, sai sū jē sū turbūde kirgin nan à cikin kasā.

Sai sù k̄awō ruwā sù bulbulā à k̄ai, don k̄irgìn ya tsimā, yà yi taushī s̄osai.
Duk tsananī bā yā wūcē kwānā biyū kō ukū, sai sù tōnē.

B) Sākā

Idan ka dēbē nōmā dā k̄irā, bābū s̄ana'a'ā dā ta fi sākā taimakon mutūm.
Dā can can, k̄afin mutūm ya san sākā, bā shi dā wata sūtūrā, sai ganyē, kō
s̄awon itācē, kō fātā. Ya nā ganin audugā ta nā tsira cikin dāji, amma bai
san abin dā zai iya yi dā ita ba. Sai yānzū gā shi ha' nōmā ta ya kē yi,
kumā, sākārtā ta zama babbar s̄ana'a'ā à dūniyā.

Kūn sanī, tun k̄afin Tūrāwā sù zō, mun iya sākā à Nijēriyā. Sun tarad dā
mū dā audugarmū, mātammū su nā kadī, a nā sākā. Amma à zuwansū mun kōyi
zānē iri-iri, mun kārā kyautata tāmū.

Iu nā dā masākā iri biyū--ta mazā dā ta mātā. Ta mazā, itā cē ta farī
dā sākī, ta mātā, kuwā, ta gwadō. Kāyan aikī na mazā sun fi na mātā yawā.
Na mātā, sū nē shikashikai na itācē, dā dan jifā, dā allērā, dā akwashā.
Amma na mazā, bāyan allērā, gā kōshiyā, dā matsēfī, dā kunkurū, ha' dā sū
kai-ka-zō. Sākār mazā galibī s̄ana'a'ā cē ta gadō, à birānē, mā, ha' ɔnguwa kē
garē sù musamman. Amma ta mātā ta kōwā cē--maganin zaman kawai à gidā.

Idan masākin farī zai yi sākā, sai yā fārā yin wadārin zāren. Sā'an
nan yā zurā shi cikin matsēfī dā allērā, yā mīkē shi dā nisa kama' kafa
hamsin, ya dānnē dā kunkurū don kadā yā yi rākī. Kumā, sai yā shiga tārīyār
zārē à kwarkwarō, yā sā à kōshiyā. Sā'an nan yā daurā matakai--sū, kuwā 'yan
sandunā nē dā kē daure dā allērā. Idan akā taka mātakan nan, sai allērā tē
būdē, à jēfā kōshiyā, à bugā dā matsēfī. Sai à kōmō dā jifā, à sākē bugawā.
An dingā hakā kē nan, karaf-karaf, karaf-karaf. Nan dā nan sai kā ga sākā
ta tashī.

Amma mātā bā sū aikī dā matakai. Sū, tāsū sākār, kumā, ta fi ta mazā
fādī, sai, dai, ta mazā ta fi tāsū tsawō.

Dà yawà akan yi sàkà dà farin zàrè kurùm, àmmā in a nà sòn adō akan yi tirī irī-irī. Ìdan dà bakin zàrè a kè sò à yī, sai à kai marinā à rinā. Ìdan, kumā, jā nè, sai à turā shi dà garūrā kō karan dafī. Rāwayā, kumā, sai à sà zābībī.

À wadansu wurārè, misālin Katsinā, masākā na kauyè sukan tārū sù kafā masākārsù kusa dà gōnākinsù. Wannan dābārā cē--gā su, su nà tsarīn gōnākinsù, su nà, kumā, aikin sākārsù, kāfin lōkacin girbīn dāwā kō aikin gyādā ya isa.

À Ìlōrin, kàn iyākā Nijēriyā ta Arēwā dà ta Kudū, yāwancin mazaunan wurīn Yarbāwā nè. Kusan à cē sun fi kōwā iyā sākā. Duk kasan nān indā ka ga zanēn sākī mai tsādā, wanda a kè kirā dan-īsai, kō rigā 'yar-īsai, dàgā Ìlōrin suka fitō. Tun kāfin zuwān Tūrāwā, mutānen kasař Ìlōrin sun rigāyā sun iyā sākā kwarai, mazansù dà mātansù. Su nà yīn àdirē mai kyān gaskē, dà sauran zannuwā masu zānē, jā, kō bakī, kō farī, ko wani mai rātsi-rātsi. Hař Tūrāwā sukan sayi irīn zannuwān nan sù aikā dà sū Ingilā samfūr. Sai sù sākā irīnsù dà māshīn, sù aikō dà sū Nijēriyā à sayāř dà arāhā. Àmmā hař yānzū sākāř Yarbāwā ta hannū ta fi ta māshīn darajā dà karkō.

Sabōdā kōkarin mutānen Ìlōrin, dà nācēwā wurin sàna'ārsù, shī ya sà suka gwanāncē, suka shaharā. Kumā, zaman kasař kusa dà kurmī, shī ya sà mutānen kè iyā sāmūn kāyan tirī--wātō sū bāwon itācē, dà 'yā'yān, dà ganyāyē, dà saiwōyī.

c) Rinī

Bāko--marinī

Maude--manōmin bābā

Bāko. Salāmū ālaikūn.

Maude. Ālaikā salāmū.

Bāko. Nā sāmē kà lāfiyā?

Maude. Lāfiyā lau.

Bāko. Mādallā.

Maude. Alhamdu lillāhī.

Bako. Inā lābārī?

Maude. Sai alhērī.

Bako. Mādallā.

Maude. Mè a kè yī à garinku yāzu?

Bako. Sai rinī.

Maude. Mādallā. Nī, mā, i nā sō in ji yadda a kè rinī tun tūni. Gà shī, i nā da gōnañ bābā.

Bako. Nā kōya maka, dai. Ammā aikin da wuyā kaḍan.

Maude. Mēnō nè wiyansa?

Bako. In zā kà yi rinī sai kà haḡa rāmī mai zurfī kamañ misālīn kafā biyañ.

In kà haḡa shī, ya haḡu, kà nēmō dūtse mai fādī kēwayayyē, kà shigā da shī, kà sà shī à gindin tukunyañ bābā. Dūtsen nan zai zama māgānī gā tūkin bābā, kada muciyā tā fasā gindin tukunyañ bābā. Sai kà nēmi kasā mai kyāu kà shāfē tukunyañ daga samā hañ kasā. In tā shā iskā sai kà nēmō kātsī.

Maude. Mēnē nè kātsī?

Bako. Ashē, bā kà san shī ba? Ya nā nan à wurin masu karōfī. Shī, kuwā, kasā cē na tsōfon bābā wanda akā cūrā shī cūrī. Cūrī, akā gasā shī da wutā yā zama farī. Shī nè mukān cē "kātsī."

Maude. Ha gānē.

Bako. Idan kà sāmō shī, sai kà kwakkwābā shī da ruwan dagwalō.

Maude. Bān san dagwalō ba.

Bako. Shī, kuwā, nè na tsōfon bābā.

Maude. Ashē!

Bako. Sā'annan kà nēmō gāshīn jīmā da dāfārā da kāshīn dōkī zallā. In yā kwāfu kà bañ shī yā kwānā ukū kō huḡū. Sā'annan kà būdē shī, ka nā dībārsā, ka nā sà shī wani rāmī karamī, ka nā dakā shī da taḡaryā. Ita, kuwā,

dāfāran nān an jikā ta cikin randunā. A nā dībāř ruwan nān, a nā zubāwā tārē dā gāshin jīmā. Sā'annan a farfāsa kāshin dōkin nan yā zama gārī, à zubā shi, kumā, cikī. Sai à rufē shi.

Maude. Àshē hakà ya kē? Aikin dā wuyā!

Bako. Ai, dā wuyā mānā.

Maude. Kō zān hākura nē?

Bako. Sai kà daurē! Sannū bā tā hana zuwā.

Maude. Tō shī kē nan.

Bako. Sai mu kōmā māganāř kātsī tukuna. In yā kwānā biyū sai à sākē dakāwā, à kārā ruwan dāfārā hař kātsī yā biyu, yā zama bābū sauran wadansu kūrunkūsai à cikī. Sai à rufē shi à kārā kwānā biyū. Sā'annan nē zā à sākē dakāwā bābū ruwā dā yawā à cikī. A nā dēbō shi, a nā shāfē tukunyař bābā dāgā samā hař kasā yā yi daidai dā dūtsen nan. Tukunyař bābā ta sāmū kē nan.

Maude. Mādallā. Yāyā zā à yī yānzū?

Bako. Sā'ad dā bābankā ya nūnā ya isa yankā, kà yankō shi kà tsibā shi gū dayā. Kà rufē shi dā ciyāwā hař yā rùbā. In yā rùbā kà daddātsā shi kamař yaddā a kē daddātsa ciyāwāř dōkī.

Maude. Dā mē zān daddātsā shi?

Bako. Dā kurādā.

Maude. Tō, nā jī.

Bako. İdan yā dātsu, sai kà kunkungā kà nēmi 'yan kudī, kà shiga gārī kà nēmō tōkā. In kà tārā abīn dā ya isa sai kà dēbō ruwā kà cikā tukunyař bābā hař bākī tsib. Sā'annan kà rikā dībāř gārin tōkan nān ka nā wankā shi cikin tukunyař bābā. İdan tā kārē sai kà dēbō bābā ka nā aunā shi kwāndo-kwāndō, ka nā zubāwā cikin tukunyař bābā hař iyākāř abīn dā zāi ishē ta--misālīn

kwandō gōmā. Sā'annan à rufē. Bāyan an rufē zā à bař shi yā kwānā ukū kō hudū, sai à zō dà muciyā à yi tñadin, tukī.

Maude. Dà wacē irin muciyā zā mù yī? Zān kārē tā à wurin mātāta?

Bako. Ā'ā. Muciyāř tukin bābā daban ta kē. Akan yī tā dà gōrā kō itācē mīkākē mai karfī--bā kamař yaddā mātā sukan yi tāsū dà tukurwā ba.

Maude. Tō, nā jī. Mù jē gaba.

Bako. Āmmā dud dà haka bā kà iyā tukā shi kai kadai rānař farkō. Sai kà yi gāyāř mutūm biyū kō ukū tukūna--kōwā dà muciyā tasā. Zā à zō, a nā tukāwā, a nā jēfāwā dà karfī hař yā yi kumfā, bābā, kūwā, yā kōmā kasā. Sai à kāwō bōtō à rufē.

Maude. Bābā yā nūnā kē nan?

Bako. Habā! Garājē bā saurī ba nē. Dà sauran aikinkā kadan. Sai bābā yā kwānā biyāř sā'annan kà zō kà sākē tukāwā. Sai kà zubā garin kātsī, kà mayāř, kà rufē. Kullum zā kà zō ka nā dūbāwā. Īdan kà zō sai kà sāmī ālāmā ka nā kadāwā dà ita.

Maude. Mēnē nē ālāmā?

Bako. Wani dan karā nē karamī gašā biyū kō ukū, shī nē ālāmā. Kullum hakanan hař yā sōmā yin kwārī--bābā yā nūnā kē nan.

Maude. Mēnē nē kwārī?

Bako. Lōkacin dà ka sā ālāmā ka kadā bābā, sai kumfansā ya dunkulā--shī nē akan cē "kwārī." Bābū sauran wani aikī, sai, fā, in bābā ya yi gardamā, shī nē yakan hanā shi kāmā tufāfī. Sai an nēmō garin dōrawā kō na wākē, à yi masā māgānī. Sai yā warke yā kōmō hālinsā na dā, ya nā rinī dà kyāu.

Maude. Nā gōdē.

(Tankō ya shigā, ya yi salamā, sukā amsā.)

Bako. Mē ya kē tafe dà kai?

Tanko. Nā kāwō rīgā nè rinī. I nā sō à yi minī kōrē.

Bako. Kāwō, mù ganī. Nawa zā kà biyā?

Tanko. Sai abīn dà ka cē.

Bako. Kā bā dà sulē biyā?

Tanko. Ā'ā, yā yi yawā. Nī, dai, nā bā dà sulē ukū.

Bako. Tō shī kē nan, nā yādā. Āmmā sai jībi zā kà sāmū.

Tanko. Allā yā kai mù.

Bako. Amin.

(Sukā tafi gidā sai gōbe. Dà garī yā wāyē Bako dà Maudē sukā dāwō.)

Bako. Yānzū zān nūnā makā yaddā a kē rinī sōsai. Bā zān sà ta cikin bābā tukūna, sai à cikin dagwalō hař ta jīka. Gā shī, zān fisshē tā yānzū, zān matse. Zān jēfā ta cikin tukunyař bābā. Mu nā jūyāwā, mu nā fitad dà ita à waje, mu nā kōmāřwā.

Hakā zā mù yī hař tā yi bakī. Sai mù bař tā tā shā iskā kadan. Sai mù maishē tā. Sā'annan zā mù sākē yī kamar yaddā mukā yī dà farkō, tā zama bābū sauran fari-fari kō shūdī-shūdī à jikintā. Rinīn ya tabbatā kē nan. Yānzū zā mù kai tā wurin ruwā mai tsarkī, zā mù wankē ta sarai, bābū sauran tōkā à jikintā.

Sai mù kai tā mashanyā mù rāṭayā tā būshē. Shī kē nan, aikin rinī ya kārē. Sauran bugū.

Āmmā tun dà ya kē zā kà kōmā gidā yāu, bā zā kà sāmū sūkūnī kà dūbi aikin bugū ba. Don hakā nā lābārtā makā yaddā a kē yī.

Maudē. Nā gōdē. Kā yi wahalā dà nī yāu.

Bako. Bā kōmē. Dà fārī, zā à yi tsādař bugū dà shūnī. Kīlā zāi kai sulē biyū.

Idan an yi tsādā, kà nēmi mai taimakō wandā zāi kāmā makā bugū, kà dāuki rīgā kà shimfidā ta à mabugā.

Zā à gōgà mata shūnī a nā fēsà ruwā cikī dà bai. Sai mai taimakonkà ya yi shirin bugu.

Zāi dauki kulki ya nā bugun rigā dà shī kō'inā barkatāi. Ya nā tafiya, ya nā dawōwā sau dà yawā babu iyakā, haɾ ta fārā walkeyā ta yi karfi. Rigā ta bugu kē nan. Ammā tun dà farkō kà lūrā kadà kà shimfida rigān nān bisà wata 'yar tsakuwā. Ita cē takān sà gangau. Bugu ya tabbatā, an yi laimā kē nan.

Ammā in a nā sōn kōrē, sai à nēmō wani dūtse akan cē dà shī kankarā.

Zā à shimfida rigān nān bisà kan wani itācē mai fādī gōggagē misālin allō. Sai à bi rigān nān a nā gōgēwā dà karfi.

Duk walkeyan nān tā bayyanā tā zama kamaɾ madūbī. Bā kà iyā rabē tsakanin albadā dà albadā. Shī nē mukan cē "kōrē." Sai à nēmi takardā mai fādī à riḡiye rigā à cikī. Kōrē yā sāmū kē nan.

Maude. Lallē kā yi gwanintā.

Bako. Ā'a, gādo nē.

D) Kirā

1) Kirāɾ Kāyan Aiki

Kirā, dai, ta nā daga cikin manya-manyan sana'ō'ī na kasaɾ Hausā dukā, bā kasaɾ Kanō kadai ba. Kumā, ta nā dà amfani kwarai gama duk yawancin sana'ō'ī na kasan nān bā sū yiwuwa sai dà taimakon wani abū wandā ya fitō daga gūn makera. Gā misali--masu aikin gōnā, lallē sū bukaci garmā dà fartanya dà magirbi. Tō, sū, kuwā, wadannan abubuwa dà akā zānā, lallē sai dà taimakon kirā tukuna akan sāmē sū.

Kumā, aiki hannū, kamaɾ dinki, sai dà allura dà almakashi dà basillā. Kai, hasali dai, mā, duk sana'a ta duniya bā tā yiwuwa sai an gama dà sana'ar kirā.

Sā'ad dà mutum ya kè sò yà kòyi sàna'ar kīrā, tun dà farkō zugā ya kè farā yī. Daga nan in yā iya zugā sōsai, sai yā fārā kīrār kanānan abūbuwā kamař laujē, dà fartanya, dà kibiyā, dà bidā, dà dundūrusū, hař ya kai gā kīrār dāgī dà wukā. Kumā, sā'ad dà makērī ya fārā gwanintā sai yā fārā kērā sarkā dà gīgār dà kyaure dà alkidirī dà wadansu kāyayyakin aikī kanānā.

Wadannan sū nè kāyayyakin kīrā--dà zugāzugī, dà uwař makērā, dà arautakī, dà masābā, dà zartō, dà, kumā, wurin hūrā wutā dà gawayī.

Kōwanē dayā daga cikin wadannan ya nā dà amfāninsā. Uwař makērā ita cē wadānā akan sā karfē à kantā sā'ad dà akā daukō shī daga cikin wutā, à yi ta dūkansa dà masābā hař à kērā abīn dà a kè bukātā. Gawayī, kuwā, amfāninsā don hūrā wutā. Zugāzugī, kuwā, sū nè wadandā akan hūrā wutā dà sū. Arautakī, kuwā, a nā amfānī dà shī don daukō karfē daga wutā sā'ad dà ya yi jā.

Gā siffar zugāzugī: sai à nemi fātār akwiya dayā waddā akā yi mata salkā, à sā ta cikin ruwan bagaruwā a nā murtukā ta hař tā yi taushī. Sā'annan à shanya ta tà būshe, à sassakā wani itācē nè mai kamař algaitā. Wajen babban bakin itācen nan zā a sā wuyan akwiyān nan. Wajen karamin bakī, zā à kērā wani karfē mai kamař kwarkwarō à sā masā. Wajen karfēn nan a kè sāwā bakin wutā. Wajen babban bakī, kuwā, wātō gindīn akwiya, a nā gyārā wadansu itātuwā gūdā biyū wadandā tsayinsū daidai nè dà bakin fātā, à dinkā su wannan wajē dà wannan wajē. A nā sā wata fātā à bāyan itācen nan waddā a kè sā hannū don à ji dādin daukār bakin zugāzugī. Wannan dayā kè nan. Zā à yi wani kamařsā, kumā, dōmin dà hannū biyū mazugī ya kè zugā.

Su nā ajiyē à kasā à gabansa, sā'annan yā daukā, yā būdē hannuwānsā--būdēwař zugāzugī kè nan. Sai, kumā, yā runtsē hannuwānsā, ya mai dà sū kasā dà matsawā. Dà haka iskā zai rīkā fita ta bakin can na kasā. Sābōdā haka, gawayī zai yi jā wuř. Daga nan, sai à sā karfēn dà zā à kērā.

Uwaɓ makɛrā, kuwā, wani karfɛ nē a kē kafāwā à tsakiyāɓ makɛrā kō gēfɛntā don à bugā karfɛ kansā.

Gawayī, kuwā, icɛ nē wanda aka kōnā, kumā, à farfasā shi yā zama gutsattsarī. Shī, kuwā, dà icɛ mai karfī a kē yī kamaɓ kirya.

Àkwai makɛrā irī biyū. Àkwai na babbaḳū--watō masu kirāɓ tamā. Kumā, àkwai na farfarū--watō masu kirāɓ farin karfɛ dà tūtiyā. Makɛrā, kumā, su nā dà wani irin karfɛ wanda su kē hadā karfɛ dà shī--sūnansā sinādārī.

Kumā, yawancin makɛrā su nā dà àsirī wanda in sun yī, wutā bā tā kōnāɓsū. Sū makɛrā, kumā, wani sā'ī sukan yi wā àbōkan adāwā tasū kētā--sukan karya māganin àbōkan adāwan nan nāsū haɓ wutā takān kōnē su. Shī, kuwā, àsirin nan bā sū bā kōwā sai 'yā'yansū, kō wani yārdajjen barānsū wanda ya dadē ya nā yi musū bautā.

Masu aikin karfɛ sun san indā tamā ta kē. In sun ga indā ta kē, sai sū tōnā babban rāmī. Kumā, sai sū ginā babbaɓ rāndā sū sakā ta cikin rāmin nan. Ita, rāndāɓ, ta nā dà rāmummukā gūdā ukū. Kōwanē dayā dāgā cikin rāmin nan akan sanya zugāzugī biyū. Sā'annan zā à sā wadansu kattan samārī majiyan karfī sū yi tā zugā. Su nā haka haɓ karfɛ yā narkē. Dāgā nan sai sū dēbē marā kyāu wajē dayā, sū baɓ mai kyāu wajē dayā.

Maḳɛran babbaḳū bā sū yin farin ciki sai sun jī an fārā cidā à gabas tūkuna, dōmin idan an yi cidā dōkacin mai aikin gōnā dà mai gyāran gidā sai sū yi ta kōkarin nēman kāyan aiki gūn makɛrā. Àmmā cikin sauran lōkaci, kuwā, cikin sajarān-majaran su kē.

Maḳɛran farfarū, kuwā, sukan sōmā muɓnā tun dāgā masōmin girbin gērō haɓ yā zuwā girbin dāwā. Dāgā nan haɓ zuwā lōkacin tōnāɓ gyādā, a nā ta kirga-kirgā. Àbīn dà yakan sanyā su farin ciki à lōkacin nan--dōmin mātā sukan sāmō kudī dāgā gūn mazājensū, sai sū yi ta sayen tāsōshī dà kwandagē dà lallāgā kunnē à gūn maḳɛran farfarū.

2) Kirar Mutum-Mutum

Al'amarin nan ya na da ban mamaki. Da farko, idan za a yi mutum-mutum sai a bidō yumbū a gyara shi da kyau, a fid da tsakuwar da ke ciki, a cudanyē shi da kyau.

Sa'annan za a gina kwanyar kai da yumbūn, a gina haɓa ta gamu da kwanyar. Sai a yi hanci da idanu, a gyarta dumbārun baki. Bayan haka, kuma, za a sanya wani itacen da aka gyarta kamar wuka, a shafe mutum-mutumin da shi. A na sa ruwa kadan, a na shafe shi har ya yi kyau, sa'annan a shanya a rana ya bushē.

Daga nan, kuma, sai a naka danko a zuba bisansa. Idan ya yi karfi sai a sanya wuka a na karcewa. Za a karcē shi da kyau sa'annan a hura wuta a sa wuka cikin wutar. Da ya yi zafi kadan, sai a dauka a manta ma danko domin ya damfari da kyau. Ta haka za a gyarta idanu da girā da baki da haɓa da gemu.

Sa'annan za a bidō itacen nan mai kamar wuka a na tsomawa cikin ruwa, a na mannawa ga danko, a na shafe shi. Sai a shafe shi da kyau ya na walkiya.

Idan mace ce, kuwa, sai a yi mata zankaye--wato, adon gashinta ke nan. Yadda a ke yin zanko--a na murza danko kamar igiya da ruwa, ya yi tsawo, sa'annan a yayyankē shi a manta bisa kai, sa'annan a sa aska a tsattsage.

Bayan wadannan, kuma, sai a yanka 'yan gajerun danko, a kakkafa bisa kai a, kuma, sake murza wani dankon da ruwa, ya yi tsawo kamar igiya, a ninka biyu, a daidaita su da juna, a aza bisa zankayen, a manta. Abin da ya saura za a yankē a yar.

Daga nan mai aikin zai yankē wani danko mai fadi, ya yi kunnuwa da shi ya manta. Amma sa'ad da zai manta sai ya sanya wuka cikin wuta, ya manta ga danko. Idan ya gama wannan, sai ya debi yumbū ya rufe kwanyar kai duk gaba daya da yumbū, ya baƙa kafa kadan, ya shanya ya bushē. Sa'annan zai zauna--wannan ya karē. Sauran sai zubin karfe.

Yadda a ke yi--idan aka debō wutā, a zuba cikin murfun kīrā, a sanya zugazugī a nā hūrā wutā a zuba gawayī. Sā'annan zā a dauki mutum-mutumin a dōrā bisā wutā, a zuba ruwā cikin kaskō kō tāsā. Idan mutum-mutumin nān yā yi zāfī, sai dankōn da ke cikī yā narkē. Sai a daukō shi a dōrō hantsakī bisā kaskon ruwā, a dōrā mutum-mutumin bisānsu, dankō ya rikā tsiyāyēwā.

Hakānan a ke yi haɗ dankō yā narkē dukā, a tsiyāyē shi cikin ruwā. Sā'annan sai a zuba gawayī da yawā cikin murfū, a dōrā mutum-mutumin bisā wutā, kumā, a daukō sandaɗ karfē a dinga sārāwā, a sārā da yawā a zuba cikin tukunyaɗ kīrā. Sā'annan zā a tōnā gawayī a sā tukunyaɗ cikī, a mai da gawayī a rufē, a kawō mutum-mutumin a dōrā bisā wutaɗ haɗ yānzū.

Sai a dinga zugā, a nā jujjūyā kasan nān ta mutum-mutumin haɗ yā yi jā. Sā'ad da karfē ya narkē sai a daukō mutum-mutumī a tōnā rāmī, a kafā shi cikī dōmin yā tsayā da kyāu.

Zā a būdē kafāɗ a zuba narkakken karfē a cikī. Idan yā cika, tō--yā yi kyāu ke nan. Idan bai cika ba sai a kārā dōmin yā cika. Idan ya cika aiki ya kārē ke nan. Sai a ajiyē shi haɗ yā yi sanyī sā'annan a faffāshē. Sai ka ga mutum-mutumī mai kyāu.

SASHI NA GOMA SHA HUDU: KARIN MAGANA

A) Karin Magana1) Satements of Universal Truth

1. Abin da aka yi shi jiya, za a yi shi gobe.
2. Abubuwan duniya nan su na da lotonsu. Abin da dadi ya na da makarinsa, abin da wuya, kuwa, ya na da makarinsa.
3. Gaba da gabanta.
4. Garin dadi ba kusa ba ne.
5. Hauka dangi-dangi ne--kowa da iri nasa.
6. Jiki magayi.
7. Jiya ba yau ba, in ji tsoruwai da ta tuni da kwanan gida.
8. Kome dauda, ruwa ya na wanke fuskai.
9. Kome na bisa ta yi kasa.
10. Kome na duniya wani na gaba da wani.
11. Kome na duniya wukai fawa ne--ya yanka guzuma, ya yanka karsana.
12. Kome nisan jifa kasa ya ke faduwa.
13. Kome runtsin gado a bai wa mai tunjere wurin.
14. Kome yawan ruwansa kogi ba ya kin kari.
15. Kome zurfin ruwa da yashi a ciki.
16. Kowa ya ga zabuwa, da zantata ya gan ta.
17. Kowa ya yi kashi a inuwa, ya bai ta.
18. Kowane bakin wuta da nasa hayaki.
19. Kowane mutum a dakin sa yaro ne.
20. Kwai a baka ya fi kaza a akurki.
21. Labarin zuciya a tambayi fuskai.
22. Laifin baba rowa, laifin yaro kyauwa.
23. Laifin dadi karawa.
24. Maciyinka ba ya ganin ramarka.

25. Mai gayà makà gaskiyà ya nà nēsa.
26. Mai idò dayà bā yà gōdè Allā sai yà ga makāfō.
27. Makiyinkà bā yà yābonkà kō kà kāmā dāmisa kà bā shi.
28. Samā bā tā kōmō kasà hař abādā.
29. Sarkī gōmā, zāmanī gōmā.
30. Sarkīn dā ya hālicci Sarkin Musūlmī shī ya hālicci jābā.
31. Tsōhon dōkī mai sàne.
32. Wanda bai ci arzikin wani ba sai yà mutū matsiyācī.
33. Zuwā dā kankà yā fi sākō.

2) Instructive Analogies

1. Abōkin lālātaccē, lālātaccē nē.
2. Abōkin sarkī, sarkī nē.
3. A gidansà kārē yakan zāgi kūrā, amma bā a dājī ba.
4. Alhakī kārē nē, mai shī yakan bī.
5. Alhērī gadon barcī nē.
6. Allā shī nē sarkī.
7. Arzikī rīgař kayā.
8. Banzā farin idò bābū ganī.
9. Bāshī hanjī nē, ya nā cikin kōwā.
10. Biyan bukātā yā fi cīn rībā.
11. Dā auren kārūwā gāra kīwōn zākārā.
12. Dā bābbař rōwā gāra karamař kyautā.
13. Darē rīgař māgu.
14. Dāsasshē yā fi shūkakkē.
15. Dā tsirārā gāra baķin bāntē.
16. Dūniyā mace dā cikī cē.
17. Dan asalī yā fi shigēgē.

18. Dan'uwā rīgař kayā nē.
19. Fatauci bā gayyā ba nē.
20. Fāwā ta gāgari 'yan fāwā barē 'yan fincē.
21. Gani yā fi jī.
22. Ganin garū bā shiga birnī ba nē.
23. Garājē bā karfī ba.
24. Gāra rōkō dā sātā.
25. Gaskiyā tā fi dōkin karfē karfī.
26. Gaskiyā tā fi kwabō.
27. Gīwā ā wani garī zōmō.
28. Gurbin idō bā idō ba nē.
29. Gwaurō yā fi tūzūrū bārnā.
30. Hadarī bā ruwā ba nē, alāmā cē.
31. Hākuri hatsin tukunya nē, bā shi dā wuyar kārēwā.
32. Halī zānen dūtse, bā mai shāfēwā.
33. Harārā bā mārī ba cē.
34. Harbī ā wutsiyā yā fi kuskurē.
35. In dā ābinkā a kē kaunařkā, in bābū ābinkā karē yā fi kā darajā.
36. Itācē dayā bā kurmi ba nē.
37. Jikī yā fi kunnē jī.
38. Kadan, mā, gayyā cē.
39. Kamā dā wānē bā wānē ba.
40. Kifī ā ruwā sarkī nē.
41. Kō bā ā gwadā ba līnzāmī yā fi bākin kāzā.
42. Kōmē dādin kidā kurūm yā fī shī.
43. Kō sarkī bā yā fi mace wāyō.
44. Kurūm, mā, māganā cē.
45. Kwānā ā bukkā yā fi kwānā ā bēnē marā kudī.

46. Kàramin sanì kùkumì nè.
47. Kàrfi: mace sai yawàn maganà.
48. Lāfiyār jikì arzikì nè.
49. Lāifì tudù nè, sai kà tākè nākà kà hāngi na wani.
50. Iḡgùn nākà shī nè nagarin wani.
51. Nanijì barkonò nè, sai an taunà zā à san yājinsà.
52. Rānā tsakà maganin dārī.
53. Rashin sanì yā fi darē duhū.
54. Sāmū yā fi iyāwā.
55. Sarkī yā fi mutānē amma Allā yā fi dukā.
56. Shimfidār fuskā tā fi shimfidār tabarmā.
57. Tsōfon dōkī yā fi sābon takalmī.
58. Tsūmman dà kē nākà yā fi rīgār wani.
59. Wanda ya kē inuwā, bai san wani ya nā rānā ba.
60. Yunwā yakan mai dà yārō tsōfō. Kōshī yakan mai dà tsōfō yārō.
61. Zamā dà mai tūrārē ya fi zamā dà makērī--kō bai bā kà tūrārē kà shāfā ba, kà ji kanshī.
62. Zama lāfiyā yā fi zama Sarkī.
63. Zūciyār mutūm birninsà.
64. Zumū zumā nè.

3) Proverbs Involving Cause and Effect

1. Àbīn dà bākī yā daurā hannū bā yā kwancēwā.
2. Àbīn dà ya taḡa hancī, idō sai yā yi ruwā.
3. Aikīn gōnā dà wuyā; idan yā kārē, dà dādin cī.
4. Albarkacin kaza kadangarē ya shā ruwan kaskō.
5. Annūrin fuskā kaurin hanjī.
6. Bā bākō ruwā, kà shā labārī.

7. Bābū tsuntsū bābū tarkō.
8. Bā dōmin tuwō akā yi ciki ba.
9. Bā don tsawō akan ga wata ba.
10. Bā kā bā mutūm kibiyā yā kōmō yā hārbē kā dā ita.
11. Bārēwā bā tā haifūn dān dā bā yā gudū.
12. Dā kunnē yā jī, dā jiki ya tsirā.
13. Dā kūrā ta nā dā māganin zāwō dā ta yi wā kanta.
14. Dā sāfē akan kāmā fārā, in rānā tā yī sai sū tāshī.
15. Dabārā tā fi karfī.
16. Dīkā wā wadā bā yā hanā ka tāshī dā tsawonkā.
17. Harbī ga dān jākī gādō nē.
18. Idō, wā ka rēnā? "Wandā ni kē ganī yāu dā gōbe."
19. In an gāji, kō ā rānā sai ā hūtā.
20. In dā zākī ya san zai sāmī ābinci cikin sarkakiyā dā bai fitō sararī ba.
21. In, dai, rākumī dā girmā, kāyansa, mā, dā yawā.
22. In kā ga bērā ya nā kaiwā ya nā kāwōwā, kyanwā bā tā gidā.
23. In kā ga mutūm nā rawā ā kāsūwā, bā rān nan ya fārā ba.
24. In kā ga rākumī ya nā cīn kāyā, bā dōmin dādī ya kē cī ba.
25. In kā jī mutūm nā tsōron kirā yā yi laifī.
26. In ka nā dā kudī dā yawā, kā bā mātārka sai kādan. Kādan yāu kā bā
tā dā yawā, gōbe ta nā sōn kārī.
27. In ka nā dā mace dā mūgūn hālī, zūciyārka bā tā hūtawā.
28. In kidā yā sākē, rawā sai tā sākē.
29. In kunnē yā jī mūguwār māganā wuyā yā tsērē.
30. In mūguwār kāzā tā fārā shiga akurkī sai tā tsarē duk waddā ta zō
ā bāya.
31. In nā rēnā kāzā kō rōmontā bā nā zō.

32. In nā ga kūrā dà rānā, yāyā zān yārdā tà cījē ni?
33. In wūyā bā yā shīgā, amfanī bā yā zamā.
34. Inā ruwan makāfō dà kunyā?
35. Indā wutā ta kāmā, nān a kàn bī tà à jī dīmī.
36. Indā akā san darajāř gōrō, nān akan nēmā masā ganyē.
37. Irin dà akā shūkā, shī yakan tsirō.
38. Kifī bā yā kibā sai dà nāman 'yan'uwā.
39. Kōwā yā ci albasā bākinsā zai yi wārī.
40. Kōwā ya hadiye tabaryā yā kwānā tsaye.
41. Kōwā ya sanī--rāriyā takan zubař dà ruwā.
42. Kōwā ya shūkā zambā tà tsira à gōnā tasā.
43. Kōwā ya tunā dà bāra bā zai jī dādin bana ba.
44. Kōwā ya yi, à yi masā.
45. Kōwā ya yi cinikin karyā yā yi biyān gaskiyā.
46. Māganin kiyayyā rabuwā.
47. Mai kwikwiyo shī nē dà karē.
48. Mai būnū à gindī bā yā zuwā gudummāwař gōbarā.
49. Mai gāwař sā bā yā rasā mai fīdā.
50. Mai nāmā yakan nēmi wutā.
51. Makāfō ya rasā idō, yā cē idō ya nā wārī.
52. Mashēkiyā in bā tà tsarē iskā ba sai kākayī yā rufē ta.
53. Mūgū ya san makwancin mūgū.
54. Rashin farin watā taurārō kē haskē.
55. Rashin tuwō a kē cīn wākē.
56. Sā zūciyā gā cī, shī ya kāwō jīn yunwā.
57. Sabōdā karen gidankā kakan ga karen gidan wani.
58. Sai ruwā yā yi yawā akan bā dōkī.

59. Tāfiyā sannū kwānā nēsā.
60. Tsōrō à dāji, kunyā à gidā.
61. Tsūtsan nāmā ita, mā, nāmā cē.
62. Ungulū bā tā sauka banzā.
63. Waiwayē māganin mantuwa.
64. Wākē dayā yakan fātā gārī.
65. Wanda bā yā noma ba yā ganin farin idō à gidansā.
66. Wanda bai gōdē wā Allā ba, yā gōdē wā azābārsā.
67. Wanda bai shā kashī ba bā yā jīn "bārī."
68. Wanda ya kē sōn rawā sai yā kōyā wā dansā kidā.
69. Wakaṛ fidaṛ giwā bā girmā garē tā ba sai, dai, kaifī.
70. Wutā tā ci danyē ballē kēkasasshē.
71. Yārō bai san wutā ba sai tā kōnā shi.
72. Yārō dà gārī abōkin tāfiyā dà manyā.
73. Yawān māganā yakan kāwō kāryā.
74. Zamā dà madaukin kanwā shī yakan kāwō farin kai.

4) Exhortations to Proper Conduct

1. À baṛ kāzā cikin gāshintā.
2. À rashin sanī kāzā tā kwānā à kān damī dà yunwā.
3. À tām̄bayi m̄ai k̄undumī lābārīn kitsō?
4. À yi hankalī, kadā à shā ruwā dà haki.
5. Àbin wani dà wuyā, nēmi nākā.
6. Àbōkin kūkā bā à fōyē masā mutuwa.
7. Bā à bā kūrā ājiyāṛ nāmā.
8. Bā à gamā wutā dà shiṣā.
9. Bā à hawan samā sai dà tsānī.
10. Bā à kōyon kārātū ran tukūrī.

11. Bā à rēnà zākin gwandār dāji dōmin bà à bā tà ruwā ba.
12. Bā à sà karfè biyū à wutā.
13. Bābū laifī bābū tunānī.
14. Dā mugunyaŕ rawā gwammā kin tāshī.
15. "Dā nā sanī" kyēyā cē.
16. Dan kázā nā yi wā kwai dāriyā?
17. Dōkā daga gidā takān fārā.
18. Don tuwon gōbe a kē wanke tukunya.
19. "Fāda-fādē bà yi ba nē," in ji kunkurū.
20. Gidā biyū māganin gōbarā.
21. Hanā wani, hanā kai.
22. In kā ga mutūm shiru-shirū, sai kā gaishē shi kamaŕ mai cīn tuwō dà hagū.
23. In ka nā cīn ɓaurē, kada kā tōnē cikīnsā.
24. In rānā bà tà fādī ba, kada à rēnā gudun kunkurū.
25. In zā kā hūtā kā hūtā à bābbaŕ inuwā.
26. Iyā ruwā fid dà kai.
27. Kada à nēmi gudū gā arahaŕ dōkī, shī, dai, yā yi hanīniyā kawai.
28. Kada à jira dāmuna kāfin à baibayā.
29. Kada à yi kitsō dà kwarkwatā.
30. Kada kā yi shūkā à idon makwarwā.
31. Kada kā yi tsammānin alhērī indā bà kā ga fuskā ba.
32. Kada kázā tà yi muŕnā idan ta ga a nā jān hanjin 'yaŕ'uwāta.
33. Kada kōwā yā yi kūkā don wani, yā yi kūkā don kāsā.
34. Kadan zā ka tāfiyā gā wurin mutānē masu hankalī, kada kā daukī marāsā hankalī tāre dà kai.
35. Kārambānin akwiya, gai dà kūrā.
36. Kāyan sammakō, dà marāicē akan daure shi.

37. Kīwòn kái yā fi kīwòn dabba.
38. Kōmē dādin tuwō bā yā kīn mai.
39. Kōmē kā yi, kà nēmi àbin kanka.
40. Kōwā yā bā dà bāshī yā sō dambē.
41. Kōwā yā ci lādan kuturū yā yi masa aski.
42. Kōwā yā rēnā tsayāwār wata yā hau yā gyārā.
43. Kōwā yā sāmī rānā sai yā yi shanyā.
44. Kōwā yā yi sammakō yā hūtā dà rānā.
45. Kwadayī nabūdin wahalā.
46. Iai hankalī yakan bā kaza ruwā dà damunā.
47. Nagari ya nā sai dà kansa.
48. Ramin muguntā à ginā shi gajere.
49. Tusa bā tā hura wuta.
50. Iayō bā yā sayi taba sai yā jī tā tukuna.
51. Yadda aka dama a sha hakanan.
52. Zafi makwacci tun bā kà sayi gidā ba.

5) Exhortations to Patience

1. À rashin tuwō akan ci wāke à kwānā.
2. Àbin dà ruwan zāfī ya dafā, in an hakura, ruwan sanyī, mā, sai yā dafā.
3. Alkama bisa dutse, Allā yakan bā kī ruwā.
4. Bā kullum a kē kwānā à gadō ba, wata rānā kō à kasā sai à kwantā.
5. Bābū hūtū gā talakā.
6. Bāwān damunā, tājirin rānī.
7. Cīwōn idō sai hakurī.
8. Dā rarrafe yārō yakan tashī.
9. Damin munafukī garī bā yā kīn wāyewā.
10. Don hannunka yā yi dōyī, bā kà yankewa kà yar.

11. Haḡurī māḡanin dūniyā.
12. Haḡurin kāyā sai jākī.
13. Kō à Kwārā dà tsibirī.
14. Kōmē, kā haḡurā dà shī, kā ga bāyansa.
15. Kōmē lalācēwaḡ mūtūm bā yā rasa rānā tasa.
16. Kōmē nīsan darē ḡarī yā wāyē.
17. Kōwā yā kaḡurā dà wurī yā ga dubū.
18. Haḡurcī mawadācī.
19. Mai haḡurī yakan dafa dūtse yā shā rōmonsā.
20. Rabon kunkurū bā yā hawā samā.
21. "Sannū bā tā hana zuwā," in ji kunkurū.
22. Saurī yā haifi nawa?
23. Wākā dayā bā tā kārē nīkā.
24. Yāu dà ḡobe kā iyā.
25. Yāu dà ḡobe shī yā sā allūrā ḡinīn rījiyā.
26. Zuwā dà wurī yā fi zuwā dà wurī.

6) Exhortations to Activity

1. "À barī yā hūcē," shī yā kāwō rabon wani.
2. À dauki kārē ran fārautā?
3. À kashē wutā tun ta nā kankanuwā.
4. Allā yā cē, 'Tāshī in taimakē kā.'
5. Amfanin hankalī aiki dà shī.
6. Barin kashī à ciki bā yā māḡanin yunwā.
7. Dā yayyafī kōḡī kan cika.
8. Damin kifin badi a kē kōmā.
9. In kā ga ḡēmūn dan'uwankā yā kāmā wutā, zūbā wā nākā ruwā.
10. Kā jēfā ḡurasankā bisā ga ruwā, zā kā samē shī bāyan kwānakī dà yawā.

11. Karātū, farkonka madācī, karshenka zuma.
12. Mai nēma ya na tare da samu.
13. Rigakafi ya fi magani.
14. Sara daya ba ya ka da itace.
15. Tafiya sannu, kwanā nesa.
16. Tilas ba ta rasa dakin kwanā.
17. Tun da zafi akan bugi karfe.
18. Wanda bai ji "bari!" ba, ya ji 'hohō.'
19. Yau da gobe maganin wata rana.
20. Yau gare ka, gobe ga wani.
21. Zomō ba ya kamuwa daga zune.
22. Zumunta a kafa ta ke.

(1) Exhortations to Caution

1. Ba a raba harshē da hakori.
2. Birnin kura ba a sa kare dillanci.
3. Gwanin ruwa, shi ruwa ke ci.
4. Hakorin dariya, shi yakan yi cizo.
5. In an ga macijiyā a kwance sai a ce ba za ta yi sara ba.
6. Inda wani ya yi rawa aka ba shi kudi, in wani ya yi, sai a ba shi kashi.
7. Inuwar gabaruwa, ga sanyi, ga kaya.
8. Ja da baya ga ragō ba gudū ba ne.
9. Kowa ya rena karamin abu bai taka kunama ba ne.
10. Ko da biri ya zama wawa, ba ya wasa da itace mai kaya.
11. Kafa ba ta zama inda babu kasa.
12. Magana ba iko maganar banza.

13. Rashin sani ya sa makafon ya taka Sarki.
14. Wani ya mutu ka na yi kukansa, ba kukansa ka na yi ba, sai kukan kanka.
15. Yawon dare ba na dan akwila ba ne.

8) Miscellaneous Meaningful Observations

1. A na kukan karya, ga mutuwa ta zo.
2. A na wahala neman aure ba kudi.
3. A nemi jini ga fara?
4. Abin da babba ya gani ya na kasa, yaro, ko ya hau rimi, ba zai gan shi ba.
5. "Abin da wancan ya ce, haka na ce," kirarin mai tsoro.
6. Abin mamaki kare da tallan tsire.
7. Ai, karya ba ta yi diya, sai ta yi fure.
8. Aiki yaro inda ya ke so, ka ga saurinsa.
9. Aikin banza makaho da waiwaye.
10. Alamar ragon ta na ga daurin bante.
11. Amfanin abin ado daurawa.
12. An fado daga kan dabiho, an zarce cikin rijila.
13. Ba a yin nitsa a masaki.
14. Ba dama a yi aron bakin mutum a ci masa albaso.
15. Ba dama teshan Kano.
16. Ba ruwan kura da kudin akwila.
17. Banza ta kori wofi.
18. Bari sai zakarana ya kyankyashi kwai.
19. Cin danko ba na kasa ba ne.
20. Da ci da sha duka ciki za su.
21. Da kura da kare ba su gama mazauni.

22. Dāmunaṛ dà zā tà yi àlbarkà, tun dàgà bazarā akan ganī.
23. Dūtseḥ bā yā zamā à kân ruwā.
24. Dūtseḥ cikin ruwā bā ruwansa dà rānā.
25. Tan kūkà bā yā zamā dan tsāmiyā.
26. Farin cikin ɓarāwō yā iske kōfā ta nā buḍe.
27. Fitsārin tūlū bā na mātā ba nè.
28. Gwanin dōkī wanda ya kē kansa.
29. "Hakà aka cē" in ji mai bā dà lābārīn karya.
30. Hangē bā yā kawō na nēsā.
31. Hūtun jākī dà kāyā à kā.
32. In ji kūnāman dà ta hārbi kaskō. "Shēgēn dūniyā, kō mōtsī bā kà yī?"
33. In nā yi makà rānā, kada kà yi minī darē.
34. Inā amfānin kyaun dāki bā kōfā?
35. Inuwaṛ giginyā dà nīsa akan shā tà.
36. Iskā, bā nauyī garē ki amma ka nā kā dà itācē.
37. Jārīrī bai san "bābū" ba.
38. Jinī bā yā māganin kishirwā.
39. Jinī bā yā wankin daudā.
40. Kada tà yi cikī tà haifi wuyā.
41. Kamaṛ an jēfā allūrā rījiyā.
42. Kibiyāṛ ajalī sulkē bā yā tarē ta sai tà wucē.
43. Kīfin rījiyā bā yā jin dādī.
44. Kō an kashē birī, ya rigā ya yi ɓarnā.
45. Kō kāsuwā ta wātsē yānzū, dan kōlī ya rigā ya sāmi rābonsā.
46. Kōmē fadān dōrinā bā tā fid dà kada à ruwā.
47. Kāikāyī ya kōmō kân mashēkiyā.
48. Kwācē gōrā dàgà hanmun kuturū bā aiki ba nè.

49. Magana zaraɓ bünü, in tā fīta bā à mayarwā.
50. Mai arzikī kō à Kwara sai ya sayar da ruwā.
51. Mai bawā bā ya bautā.
52. Mai kafā hudū yakan fādī bare mai biyū.
53. Mai rawar kai bā ya digirgire.
54. Maraya bā ya tsoron mutuwar uwar wani.
55. "Mū jē, mū ganī," maganin makaryaci.
56. Mutum da gishirinsa, in ya sō ya dafa kahō.
57. Nā yi gudun yayyafi, nā shiga macemace.
58. Rokaken ruwā nā dafa wake.
59. Sabuwa da kaza bai hana yankanta ba.
60. Sai an sha wuya akan tuna da Allā.
61. Saran ice da mutum bisa.
62. Sata ta saci sata.
63. Shahō bā ya cin rabon kunkurū.
64. Shekarū bā su fādī kasa sai à jiki.
65. Sō duka sō ne amma, fa, son kai ya fi.
66. Su babu tsarakā, wanka ne.
67. Tambarin talaka cikinsa.
68. Tsintsiya daya bā ta shara.
69. Wanda Allā ya zuba wa garinsa nono ba zai sha da tsamiya ba.
70. Wanda ke cikin ruwā bā ya kulā da sanyi.
71. Wanda ya yi tuwo cikin tulu ya san yadda zai yi ya kwashe.
72. Wani tsuntsu na gudun ruwā, agwagwa, à ciki ta ke kwana.
73. Wanzami bā ya son jafa.
74. "Watakila" ya hana Batūre karya.
75. Wurin barnar giwa bā à kulawa da barnar biri.
76. Yaran zamani tun ba su tafasa ba sukan kone.

B) Cici in Cita

1. Bùdurwā à gidammù, kulum ta nà wankā.	Mōdā.
2. Dan bakā bāyan sūrī.	Farce à yātsā.
3. Rīgāta gūdā dayā, àljīfuntā dārī.	Gidan garā (sūrī).
4. Dākin saurayī bābū kōfā.	Kwai.
5. I nà tāfiyā tārē dà dan'uwāna, bā nà jīn mōtsinsā.	Inuwāta.
6. Tāfiyā mace waddā zā tā haifi tagwayē.	Dumā.
7. Shānū à kwance, bijimī à tsaye.	Taurārī dà farin watā.
8. Hanyā dayā tā rabu biyū.	Wandō.
9. Bāba nà dākā, gēmunsā nà waje.	Wutā dà hayākī.
10. Can zārē, nan zārē, tsakiyā gā mace mai ciki.	Masākī (kōshiyā).
11. Mālām, bùde littāfinkā!	Bēbī (mālām-bùde-littāfī)
12. Rawānin sarkī yā fāskārī nadēwā.	Hanyā.
13. Shānuntā dārī, madaurintā dayā.	Tsintsiyā.
14. Kārūwā tā yi adō ammā mazā su nà gudu.	Bakā dà kibiyā.
15. Bùdurwā mai gāshin kai.	Takandā.
16. Furañ anīnī, dāmā kōgī.	Hasken watā.
17. Kwaryañ babba tā fāskārī sudēwā.	Kududdufī.
18. Allā yā yi masā sirdī, bā nà hawā.	Kunāmā.
19. Farin faifai, murfin duniyā.	Taurārī.
20. Ukū-ukū gamā garī.	Murfū.
21. Tā nēmi fakā, an hanā mata tā shigā.	Tufāniyā.
22. Shānū dubū su nà tāfiyā, bā sū tā dà kūrā.	Tururuwā.
23. Hātan gidāna su nà tāfiyā, su nà tāfā hannū.	Kurciyā.
24. Nā bā kà, don mē ka nà kallōna hañ yānzū?	Karē.
25. Kāramin farkē mai tāfiyā kāsūwañ Lāhirā.	Gūgā.

26. Tagwāyē, kō sù yi tàfiyā bā sù gamuwā. Kunnē.
27. Kāsuwā tā cī tā wātsē, tā bař karē kālā. Harshē.
28. Gōdiyāta dà ciki. Bā nā hawan gōdiyāř, sai ciki ni kē hawā.
Dāki dà gadō à ciki.
29. Nā wanke kwaryātā. Nā jē gabās, nā jē yāmmā, nā dāwō, bā tā būshē ba.
Harshēn karē cikin bākinsā.
30. Tāka rēshē kà cirō 'yā'yan mutuwā. Tāka shimfidāř sarkī kà cire tãgiyāřsā.

SĀSHĪ NA GŌMĀ SHĀ BĪYĀR: TĀTSŪNIYŌYĪ V

Tātsūniyā ta 54:

Gizō

Gizō ya nā cikin tāfiyā. Ya cē, "Nī, tāfiyān nan nāwa yānzū, bān san indā zā ni ba. Bān san indā zā ni ba. Nī, yānzū--gā shi, bā ni dā yārā. Bā ni dā ālmājirī, kō gūdā dayā. Āmmā, bārī in tāfi gārīn sū mālām tunkiyā dā mālām ākwiya, in jē, kō nā sāmi 'yā'yansū, in jē, in kařantad dā sū. Ka san, mālāmī bā shi dā darajā sai ālmājirai su nā tārē dā shī."

Sai ya fanki gafakařsa dā jakařsa, ya rātayā. Ya nā tāfiyā, sai ākwiya ta gan shi.

Ta cē, "Af, mālām gizō, ka nā gārīn nan?"

Sai ya cē, "Ā'ā. Yāu, dai, na zō."

"Kāi, sannu dā zuwā, sannu dā zuwā."

Ya cē, "Yāuwā, mādallā."

"Kā zō lāfiyā?"

Ya cē, "Ī, lāfiyā kalau, kuwā."

"Kāi, mē ya kāwō kà yāu?"

Sai ya cē, "Nā zō nēman ālmājirai nē."

"Kā zō nēman ālmājirai? I nā dā yārō gūdā dayā. Tunkiyā, mā, ta cē, ta nā dā yārōntā gūdā dayā. Ta nā sō tā bā dā shī ā makarantā."

Sai ya cē, "Ai, sai mū jē. Ābīn dā ya kāwō nī kē nan. Mālāmī bā yā dā wani darajā sai game dā yārā--ālmājirai."

Sai akā bā shi. Ākwiya ta kāwō, ta bā shi dantā. Tunkiyā ta kāwō dantā, ta bā shi.

Sai ya cē, "Tō, wannān ābū ya yi kyāu. Zān, kumā, kōmā gidā in kařantad dā sū. Sai sun yi shēkarā sū kōmō, sū ga iyāyansū."

Sai sukā cē, "Tō, shī kē nan. Kū tāfi."

Sai suka tafi. Sai ya dawo gidansa. Sai ya hura wuta. Da ya hura wuta, sai ya ce, "To, dan akwiyā, na hura wutan nan. Na shiga cikin gida. Ku fada cikin wutan nan kafin in zo."

Sai dan akwiyā ya dauki takalmin gizō. Sai ya zuba a wuta. Sai ya shiga cikin jakarsa. Sai dan tunkiyā ya fada. Ya kone. Ya gasu. Takalmin gizō ya kone, ya gasu.

Shi ke nan. Sai gizō ya tarad da su. Takalmansa da dan tunkiyā suka kone. Sai ya dauka, ya karkade tokan. Da ya karkade tokan, ya cinye.

Shi ke nan. Sai ya share bakinsa, ya sha ruwa. Sai ya ce, "Kai, bari, dai, in je, kuma, in waiwayi mutanen nan, in gan su. Na bar yaransu, su na karatu da kyau."

Shi ke nan. Sai ya dauki jakarsa. Ya rataya. Ya na tafiyā. Ya na cikin tafiyarsa, sai jakar ta na fada, "Gizō wawa, ya ci takalmi. Gizō wawa, ya ci takalmi."

Sai gizō ya ce, "Kai, sannu jakata, kin iya waka. Sannu jakata, kin iya waka," har ya iso garin mutanen nan.

Da ya doso garin, dai, ya na ganin garin, kuma, sai ya fashē da kuka. Ya na tafiyā, ya na kuka. Kowa ya gamu da shi, sai ya ce, "Yau malam gizō ya zo garin nan, amma ya na kuka. Mun gan shi, abin tausayi. Ko, kuwa, an yi masa rasuwa ne a garin da ya fito?"

Shi ke nan. Sai ya iso wajen mutanen nan.

Suka ce, "Kai, yau lafiya, kuwa?"

Sai ya ce, "Ai, yaran nan duka, Alla ya yi masu rasuwa.

Sai suka ce, "Ai, haka ne mutuwa. Ko ka na kan gadonka, za ta same ka. Ai, duk can kasar ya ke. Sai a yi, kuma, maka kokarin wadansu yaran, ka tafi da su."

Ya nà cikin fadaɗ haka, ya cire jakaɗsa à kàfadaɗsa, ya ajiyè. Sai dan àkwiyà ya fitò fut! Ya shiga gidansu dà gudù.

Aka cè, "Af, kà cè yaran sun mutu duka. Ai, sai ku kama shi."

Sai ya yà dà jakaɗsa. Kumà, ya fita à gùje. Ya nà guda. A nà cè, wà, "Kù tare mālām gizò." Ya nà gudù, "Kù tare mālām gizò." Sai ya fadà gidansa.

Shi kè nan. Sai kòkì ta fitò. Ta cè, "Wanè nè ya kè nēman mālām gizò? Mè kuka kawo masa?"

Sai suka cè, "A'a, mu nà bukataɗsa nè, dai, yanzu. Mu nà bukataɗsa yanzun nan, dai."

Sai aka fitò dà shi. Aka kama shi. Aka daure.

Sai aka cè, "Sai à sà masa tara nè, kò, kuwà, yankà?"

Sai aka cè, "Ai, dà ya kè, mālāmī nè, à sà masa fursunà shèkaru mai yawà. In ya tsufa à cikin fursunà, aka fid dà shi, bà zai yi aikin kōmē ba, kumà."

Sai ya zauna. Ya nà yawò hakanan. A nà bà shi dan àbinci kadan-kadan.

Tatsuniya ta 55:

Gizò dà Damò

Dà gizò dà damò, su nà nōmā wuri dayā. Sū, kuwà, makwabtān jūnā nè. Sai amfaninsu ya nūnā. Suka girbè hatsi, suka tare wakensu. Duk suka tara à gidā.

Sai kaka, kumà, ta yi. Sai damò ya cè, "Tò, gizò, i nà sò, zān yi tafiyà cīn rānī. Gā amfanina à gidāna. Gā, kumà, jama'ata. Na baɗ maka amānā sai na dawō."

Gizò ya cè masa, "Tò mādallā. Allā yà dawō dà kai lāfiyā dà alhērī."

Shi kè nan. Ya raka shi bayan garī. Suka jē, suka yi hannu à mararrabā. Damò ya tafi fataucinsa.

Sai gizò ya kōmō. Zā sù yi kamař kwānā gōmā. Sai gizò--sai ya dāuki wutā. Sai ya sakā à rumbun wākē, ya sakā à rumbun hatsī. Cikin kwānā gōmā, kumā, sai damō ya dāwō.

Shī kē nan. Sai gizò ya sà hannū à kā. Ya nà kūkā. Ya nà cēwā, "Mun yi hasārā, mun yi hasārā. Bāyankā dà sātī--dà kwānā bakwai--sā'ilin nān wutař dāji ta zō. Ta shiga wannān gidā nākā. Bā ābīn dà ta ragē."

Ya cē, "Bā kōmē. In, dai, wutař dāji nē ta cī, bā kōmē. Wannān, kadā kà yi kūkā. Īkō nē na Allā."

Shī kē nan. Sai damō ya cē wà mātārsā, "Kī dafā ni." Ya shiga cikin tukunya. Ya cē, "Kī dafā ni. Kī hadā kāyan yāji. Kī zubā à bāyāna. Kī dafā ni, in nūnā. Kī kai mā gizò."

Sā'ilin nān, sai ta dafā shi. Ya kwānā cikin tukunya. Ya nà girke à kàn wutā. Sai dà sáfē ta jūyē à cikin kwaryā, ta kai masā. Ta cē, "Gā shi, in ji damō, ya cē, in kāwō makā."

Ya cē, "Af, wannān wahalā! Gā āsārā kamař wannān ya sāmē shi, i nà yi masā kūkā, kumā, hař ya kāwō minī wannān wahalā dà ya kē yī. Tō mādallā. Kī gaishē shi."

Sai ya sà damō à gāba, bai sanī ba. Ya nà cī, ya nà cī, ya nà cī. Ya cīnye damō. Sai damō ya tāshī à cikīnsā, ya yi masā kázazā à cikī.

Shī kē nan. Sai ya cē, kái!, cikīnsā nà cīwō, cikīnsā nà cīwō. Sai ya tafi wajen kurciyōyī, ya cē masū, "Kurciyōyī, kō kun san māgānī?" Sū, kumā, su nà masussukā. Sai ya cē, "Kō kun san māgānin cīwōn cikī?"

Sai suka cē, "Ai, damō kā cī. Bā zā kà yi rāi ba."

Shī kē nan. Sai gizò ya nà tafiya, ya nà kūkā, ya nà cēwā, "Nī, gizò, na ci damō, bā zān yi rāi ba, bā zān yi rāi ba, bā zān yi rāi ba, bā zān yi rāi ba."

Kurciyōyin, mā, sukà cè masà, "Tò wannàn àbù, dai, bà mù san māgànsà ba. Sai kà yi gaba. Kà, kumà, tàm̃bayi wadansu kurciyōyī."

Sai ya nà t̃afiya, ya nà kūkà. Ya nà cewa, "Nī, gizò, nà ci damō, bà zàn yi rai ba, bà zàn yi rai ba, bà zàn yi rai ba."

Sai wata kurciyā-ya sāmē tà, ta nà masussukà. Sai ta cè masà, "Kà kōmā gidā. Kà kāmā it̃acē m̃ai gwafā, kà hau. Kà yi g̃irgizā, damō zai fādō. Daga nan, za kà sāmī lāfiyā."

Shī kē nan. Sai ya kōmō gidā. Ya kāmā it̃acē m̃ai gwafā. Sai ya yi g̃irgizā. Sai damō ya fādō, ya gudū. Sai ya cè, "Tò, dà kyāu. Nī, mā, zàn rāmā."

Sai ya cè, "Kōkī, nī, mā, kī dafā ni. Kī zubā gishirī à bāyāna. Kī zubā b̃arkōnō à bāyāna. Àmmā kadan ruwā ya yi d̃imi-d̃imī, kī fitař dà nī à cikī. Kada kī bari ruwā ya yi zāfī in mutū. Kī fitad dà nī. Kī sakā ni à k̃an faifai. Kī rufē, kī kai wà damō."

Ta sakā shi cikin tukunya. Ta hadā wutā. Ta zubā masà gishirī dà b̃arkōnō à bāyansà.

Dà ta zō, zā tà b̃udē tà lēkà, sai ya cè, "Ai, ruwān ya yi d̃imī. Fitař dà nī. Kī s̃a ni à k̃an faifan, kī kai wà damō."

Ta fitad dà shī. Ta kwantad dà shī à k̃an faifai. Sai ta rufē dà wani faifan. Sai ta kai wà damō. Sai ta cè, "Akà cè, 'gā shi'. Gizò ya cè in k̃awō makà wannan, kà hūtā dà g̃ajiyā dà wahalā dà ka shā na fatauci."

Sai ya cè, "Tò, mādallā, nā gōdē, kī gaishē shi. Àmmā bā ni dà gōrō."

Sai ta cè, "A, bā kōmē. Wannan àbù, ai, bā kōmē. Sai an jumā."

Shī kē nan. Sai damō ya cè, inā matařsa? Sai ya yi kirantā.

Sai ta cè, "Gā ni".

"Yā kē, manā, kī daukō minī wukā dà sandā."

Sai gizò ya jī-ya nà cikin faifai--sai ya fita dà gudù. Ya watsař dà gishirin nà dà dàddawan nà dà bàrkònon nà à bàyansà, ya fita à guje.

Damò ya bī shì. Ya fita à guje. Ya cè, "Kù kāmà mīn gizò."

Gizò nà gudù, ya nà gudù. Duk ya kadè bàrkònon nà dà gishirin nà à bàyansà. Shī kè nan.

Tàtsūniyā ta 56:

Tsòhuwā dà Sarkī

Tsòhuwā ta sàyi òan mārakī. Ta nà kīwò, hař ya zama bijimī. Bā yā fitā à rānā.

Shī kè nan. Sai gizò ya sāmī lābārī, "Tsòhuwā ta nà kīwò bijimī hař yā zama bijimī bābba, yā yi māi. Bā yā fitā à rānā."

Sai gizò ya zò gidan tsòhuwā, ya cè, ya nà sòn ruwā, yā shā à gidān. Sai tsòhuwā ta bā shì. Ya shā, ya tafi. Kullum ya nà zumā yā cè, "I nà sòn ruwā, iyā." Sai tsòhuwā ta bā shì, yā shā, yā tafi.

Sai ya ga, bijimin nà ya rīka, ya gāwurtā. Sai ya tafi wurin sarkī ya cè, "Sarkī, kùnnenkà nawa?"

Ya cè, "Kūnnēna biyū."

Ya cè, "Kārā biyū kà shā lābārī sù zama hudū."

Sarkī ya cè, "Tò, bismillā."

Sai gizò ya cè, "Tò, àkwai tsòhuwā. Ta kīwata sà wandà bā kāmansà à kasan nà duka--ballē cikin garin nà duka. Yā yi māi. Bā yā iyā fitā."

Sai sarkī ya cè, "Tò, à kira minī tsòhuwāř."

Akà kira tsòhuwā.

Sai ta cè, "Shī kè nan, àkwai bijimī."

Sarkī ya cè mata, "Kì kāwò bijimin nà nākì. In bà kì kāwò bijimin nà nākì ba, zā mù yankà kì."

Sai ta cê, "Tò, mù jē à kwantō."

Aka tafi dà bāyin sarkī. Suka jē dà gizō. Duka suka tafi. Sai bijimī ya kāsà kwantuwa.

Sai bāyin sarkī suka cê, "À dōki gizō, kō à dōki tsōhuwār?"

Sai gizō ya cê, "À dōki tsōhuwār."

Sai ta cê,

"Kwantu, kwantuwe.

Turken sàrakan bana, kwadayi gārē sù.

Àbù kadan, sai fādā, sai fādā--kōfār sarkī."

Sai aka kwancè bijimin. Shī kē nan. Sai bijimī ya ki tafiya.

Sai aka cê, "À dōki gizō, kō à dōki tsōhuwār?"

Shī kē nan, sai ya cê, "À dōki tsōhuwār."

Shī kē nan, sai ta cê,

"Tafi, tafiye.

Turken sàrakan bana, kwadayi gārē sù.

Àbù kadan, sai fādā, sai fādā--kōfār sarkī."

Sai bijimin ya nà tafiya. Ya nà tafiya haɾ fādā. Dà ya jē, sai aka cê, "À kà dà shī." Sai ya ki kwanciya.

Sai aka cê, "À dōki gizō, kō à dōki tsōhuwār?"

Sai gizō ya cê, "À dōki tsōhuwār?"

Shī kē nan, sai ta cê,

"Kwantā, kwantāye.

Turken sàrakan bana, kwadayi gārē sù, kwadayi gārē sù.

Àbù kadan sai fādā--kōfār sarkī."

Shī kē nan, sai ya kwantā.

Aka cê, "À yankā shi." Ya sāmī wukā. Aka yankā wuyansa. Sai ya ki yankuwa.

Sai aka cē, "À dōki gizō, kō à dōki tsōhuwā?"

Shī kē nan, sai gizō ya cē, "À dōki tsōhuwā, à dōki tsōhuwā."

Shī kē nan, sai ta cē,

"Yanku, yankuyē.

Turken sarākan bana, kwadayī garē sù, kwadayī garē sù.

Àbù kadan, sai fādā, sai fādā--kōfār sarkī."

Sai ya yanku.

Sai ya kāsā fēduwā. Sai aka cē, "À dōki gizō, kō à dōki tsōhuwā?"

Sai gizō ya cē, "À dōki tsōhuwā."

Shī kē nan, sai ta cē,

"Fēdu, fēduwē.

Turken sarākan bana, kwadayī garē sù, kwadayī garē sù.

Àbù kadan, sai fādā, sai fādā--kōfār sarkī."

Sai ya fēdu.

Sai tsōhuwā ta cē, "Nī, kām, bābù abin dà na kē sō à cikin bijimin nān nāwa, sai kāyan cikinsā--zuwā kitse, zuwā tumbinsā, zuwā hanjinsā, dà zūciyassā, dà hūhunsā, dà hantānsā--duka, shī na kē sō."

Sai aka cē, "Wannān mai sauķī, tsōhuwā. Dēbi kāyan cikin bijiminkī."

Sai ta dēbi kāyan cikin bijimintā. Sai ta tafi gidā. Ta zuba daban-daban. Ta zuba tumbi daban à tukunya, kitse daban, hanjī daban, hantā daban, hūhū daban. Shī kē nan.

Sai suka rikidā 'yam mata. Bābù mafi kyān Ta-kitse.

Sai gizō ya ji lābārī. Sai, idan tsōhuwā tā tafi gōnā, sai ya zō, ya tara' 'yam mātā su nā sūrfē--sū yi sūrfē, sū gamā, sū yi mātā abinci, sū shiga cikin tukunya, sū zaunā.

Shī kē nan. Sai gizō ya zō, ya nā shān ruwā à gidān.

Sai ya tafi fādā, ya cē, "Sarkī, künnenkà nawà?"

Ya cē, "Künñēna biyū".

Ya cē, "Kārà biyū, in bā kà lābārī, sù zama hudū."

Sai sarkī ya kārà biyū. Ya cē, künñensà sun zama hudū.

Sai gizō ya cē, "À gidan tsōhuwār nān, àkwai 'yam mātā māsū kyāu, su nā nan."

Sai ya cē, "Àshē, gizō?"

Ya cē, "Ì. Tō, kà sà bāyinkà sù jē, sù ganī, kamař dà rānā tsakà, sà'au dà tsōhuwā ta tafi gōnā."

Sai ya sà. Bāyī sukà jē, sukà ganī, 'yam mātā su nā sūrfē. Sai sukà dūbā, sukà ga, bābū kaman Ta-kitse kyāu. Gà ta--dà kyāu. Gà ta-dà tsayī. Gà, kumā--gāshī ya ishē tà.

Shī kē nan, sai sukà kōmā. Sukà cē, "Lallē, gāskiyār gizō. Mun ga 'yam mātān nān. Àmmā gūdā dayā ta fī sù dukà kyāu--a nā cē dà ita 'Ta-kitse'. Bābū wandā ya fī tà kyāu. Gà ta--tsayintà ya kai. Gà gāshī--ya ishē tà. Gà, kumā, kyāu."

Shī kē nan, sai tsōhuwā ta kōmō. Dà ta kōmō, sai akà kira tsōhuwār, akà cē, "Tō, tsōhuwā, à cikin 'yam mātān nān nākī, kī kāwō manā Ta-kitse."

Sai ta cē, "Tō shī kē nan."

Sai sukà tahō dà bāyīn sarkī dà gizō dōmin sù dàuki Ta-kitse.

Shī kē nan. Àmmā tsōhuwā ta cē, "Bà zā tà yi girki ba, bā tà sōn wutā."

Sai sarkī ya cē, "Shī kē nan, sai tà dingà zamā à kàn kujērā, mātān, 'yan'uwantā, su nā yi matā aikin àbinci, ta nā cī, ta nā kallonsù."

Sai sarkī ya cē, ya yādā. Kullum, idan mātā su nā aiki à gidā sai sù yi aikin àbinci, sù bā tà, tà cī. Ita, bā tà kusa dà wutā. Bā tà zuwā wajen wutā, kadà tà narkē.

Sā'ilin nān, sai sarkī ya tafi hari. Da ya tafi hari, sai sukā cē,
 "Gāsā, wānē nē zai yi miki? Kin zama, kē cē sarauniyā à wajemmu. Da mē
 kika fī mū, zā mū dinga yi maki abinci safē da yammā, ki nā cī? Bā zā ki
 yī, kē, kō sau dayā ba? Yāu, ki dauki abinci. Kē cē, zā ki yi surfen nān,
 ki yi nikan nān, ki yi manā abinci, mū cī. Yāu, sarkī bā yā nān, ya tafi hari."

Sai ta cē, "Tō shī kē nan." Sai ta kāmā aikin abinci. Sai ta hūrā wutā,
 dai. Sai ta narkē.

Sai sukā cē, "Yāu, inā zā mū shigā? Yāu, mun shiga ukū. Zā à yankā
 mu kadan sarkī ya dawō daga hari. Wā zā mū sāmū, mū aikā, yā jē, yā gaya
 wā sarkī?"

Akà cē, "Sai kurciyā. Kū aiki kurciyā, tā tafi."

Sai 'yař kurciyā ta tafi gōshin fādā. Sai ta hau bishiyā. Sai ta cē,

"Sarkī, sarkī, à mai dà yāķī bāya.

Ta-kitse tā narkē. Tā narkē. Tā zama gulbī."

Sarkī bai jī ba.

Ya nā tafiya. Ta sākē tashī. Ta sauka kān wata bishiyāř. Ta cē,

"Sarkī, sarkī, à mai dà yāķī bāya.

Ta-kitse tā narkē. Tā narkē. Tā zama gulbī."

Sai bāwān sarkī ya cē, "Kai!, jama'a, kū yi shirū. Kōwā ya yi tārī,
 ā yankā shī. Nā ji wani abū à kān bishiyān nān kaman ya yi maganā."

Shī kē nan, sai kurciyā ta cē,

"Sarkī, sarkī, à mai dà yāķī bāya.

Ta-kitse tā narkē. Tā narkē. Tā zama gulbī."

Sai akā mai dà yāķī bāya. Sai akā cē, "Mazagai, à jūyē līnzāmī."

Akà kōmō gidā. Akà zō, akà sāmī Ta-kitse.

Akà cē, à nēmō tsōhuwā. Akà nēmō tsōhuwā.

Ta shiryà, ta dēbō ruwan sanyī. Ta zuba à murhū. Ta gyārà Ta-kitse.
Ta tā dà ita.

Sarkī ya cē, "Tō, dàgà yāu, kāwunānkū--kū ukūn nān--zā sù zama murhūntà.
Wannān, kē, kumā, kanki zai zama kujērā Ta-kitse. Dàgà yāu, kada in kārà
jīn mōtsin wata mace à gidan nān, idan bā Ta-kitse ba."

Kurungus.

SASHI NA GOMA SHA SHIDA: SANA'O'I III

A) Ginin Tukwānē À Nijēriyā Ta Arēwā

Ginin tukwānē à nān Nijēriyā, aikin mazā dà matā nè, yārō dà bābba duka su nā yī. Ammā à kasař Katsinā, àkwai garūruwā dà yawā indā mazā nè suka fi yin wannan sana'a. À can, kuwā, ta zama bābbař sana'a gārē sù--hař dà dāmuna in sun dāwō dàgā gōnakinsu, su nā yī.

Mai ginin tukwānē, in zai ginā, sai yā tafi yā haķō yumbū, yā kāwō gidā, yā kwābā. Bāyan ya jiku dà kyāu, sai yā sā shi cikin kūrfi, yā rufē dà kyāu, don kadā yā būshē. Idan yā sō ginā tukunyā, sai yā gutsurō yumbū, yā sakā cikin wani abū mai kambu-kambū na kasā wandā su kē kira, "tarkē," yā yi ta bugūnsā ya nā jujjūyā shi, ya nā yi masā siffař tukunyā. Nan dà nan sai kà ga tukunyā ta tashī. Kumā, sai yā dēbi wani cūrin, yā yi mata bākī dà shī--yā gamā gūdā kē nan. Sai, kumā, yā sā tūshēn yin wata, yā yi ta yī. Hař, mā, àkwai mai iyā yin tukwānē fiyē dà talātin à rānā dayā.

Idan akā kārē ginin tukwānē, sai à shafā musu wata irin kasā jā, kō bakā, gwārgwadon yaddā a kē bukātā, à bař sù sù būshē. Dàgā nan à kai sù matōyā à jejjērā--wadansu bisā wadansu--à kāwō yāyī dà 'yan karārē à rufē su, sai à kūgā wutā. Bā zā à kārā tabā su ba, sai sun kwānā. Idan wutāř ta mutū sarai, sai à tōnē su. Da budēwā, sai à tarař sun gāsu, masu jař kasā sun yi jā wuř, masu bakāř sun yi bakī kirin. Sai, kumā, à kakkābe tōkāř, à kai kāsūwā.

B) Fārautā Dā Sū

À nan kasāř, à wurārēn dà bābū manyan garūruwā, kamař kasāshen Jōs, dà Baucī, dà Adamāwā, dà Bīnuwai, in kākā ta yī, sai samāri sù tārū sù fita fārautā. Kōwā yakan yi dāmarun shiga dāji sōsai, yā, kumā, cika kwārinsā dà kibau. Wannan à wurinsu, lōkaci nè na nishādī dà wāsā. Kōwā yā kōsā dà cīn

nāmā. Àmmā in bazarā tā matsō, ruwā yā fādī, bā sauran fàrautā dà wāsā, dōmin hankalī duk zai kōmā wajen nōmā.

Àmmā à kasañ Hausā, an hana tārūwā à fita à jē fàrautā haka. Sai, dai, in kā jē can cikin dāji nēsā dà birānē, bā kā rasa wadāndā fàrautā cē sana'ārsu ba. Sukan fita, sū kadai, sū yi ta yāwō cikin dāji, kō sū shiga burtū sū yi kwantō, su nā nēman rabonsu. Sū, mā, bā gā fàrautā kadai suka dōgarā ba. In dāmuna tā yī sai sū kōmā gōnā.

Fàrautā tsōhuwañ sana'ā cē. Can can dā, kāfin mutūm yā gānē dābārāñ rikē fārtanya, kō sākā, kō kīrā, yāwace-yāwacē ya kē yī ya nā nēman abincinsa. Tō, bāyan ya gānē dābārāñ nōmā, zai zaunā wuri dayā yā fārā sana'ō'ī, sai yā rikā shiga dāji ya nā nēman nāmā. Dā haka, dai, hañ yā mai dà fàrautā cikin sana'ō'insa.

Tun lōkacin nān, kūwā, hañ zuwā yāu, akwai wadansu mutānē à dūniyā, masu zamā cikin kungurmin dāji, wadāndā bā sū san wata sana'ā ba sai fàrautā. Hanyāñ sāmūn abincinsu ta kusa ta yi kamā dà yadda nāmūn dāji dà tsuntsayē kē sāmū. Wato su nā fàrautāñ nāmā, sukan kumā, ci 'yā'yan itātuwā, dà saiwoyī, dà ganyayēn. Bā sū zamā wuri dayā. In abin fàrautā ya kārē, sai sū tashī sū sākē wuri. Irin wadannan mutānē, bā sū cika tsawon rai saboda wannan zamā mai wuyā dà su kē yī. Ban dà makamansu, bā sū mallaki kōmē ba dà zā sū bañ wā 'yā'yansu gado--kamañ dabbobi kō gōnakī--sai, fā, gwanintārsu ta fàrautā dà kaifin ganī. Ita, mā, sai dai, 'yā'yān sū yi kōkarī sū gwanancē dà kansu.

Saboda haka mutānen nān suka yi shēkarā dà shēkarū bā sū cīgaba ba. Hañ irinsu ya nā kārēwā à dūniyā. Fàrautā bā tā dà hanyāñ cīgaba kamañ sauran sana'ō'ī. Dalili, kūwā, kārūwā bā tā sāmūwā gā jama'ā sai sun zaunā wuri dayā. In mutānē sun tārā zamā wuri gūdā sai kà ga gidajē dà gōnakī. Daga nan sai garī dà sana'ō'ī sū tashī. Tō, inā nāmān dāji zai tsayā kusa, ballē à yi fàrautā?

Mun cè farautà bà sàna'ar kàruwà ba cè. Àmmà àkwai wata irin farautà waddà masu yinta kullum su kè kàruwà dà dabàrà, su nà cingaba--ita cè farautà ta ruwà, wàtò sù. Kò à nan Nijēriyà àkwai wadansu kabilū wadandà bà su dà àbin yī, rānī dà dāmuna, sai sù. Masuntà irin wadannan, àkwai sù can kudu cikin Kasaar Ijò dà Ibò indà ruwan Kōgin Kwārà dà na tēku ya rarratsā Kasa. Àmmà wadandà suka fi bà dà karfī gā sù cikin Kōgin Kwārà, kamaar sù Kabāwā, Sarkāwā, Mudilāwā, dà, dai, sauran makamantansu.

C) Fatauci

1) Yaddà Mutum Zai Yi Ya Kōmā Mai Fatauci

In mutum ya tāsam mā nēman àbin kànsà, sai yà fārà dà dan jārī kànkane--wàtò yà sàmi 'yan kudi kadan, yà sayi wani àbin safarà. Wani yakan fārà dà kwaryaar goro kamaar biyū kō ukū, yakan sayā cikin birnī, sā'annan yà daurè, yà azà wà jakinsa, idan ya nà dà shī. In, kuwā, bà shi dà jakī, sai yà daukà à kànsà yà ficè, yà nufi indà goro ya kè daukuwā yà kai--kamaar gabashin Kano wajen Gayā kō Ditsè kō Jama'arè, domin can nè goro ya kè tsadā kwari.

In ya jē can sai yà sayar wà masu tērèrè, kō, kuwā, yà karkasa àbinsa yà sayar. Wani in yā yi katarī yà jē lōkacin dà goro ya kè daukuwā, bà zai dadè ba--nan dà nan sai yà sayar. In yā sayar wà wani mai arzikī nè, wandà zai sayā yà jibgè haar ya sàmi wandà kè bukatar gōrōn, yà sayar masà, tō, zai sàmi kudinsa à dūnkule.

Bayan ya sai dà gōrōn nan nāsà duka, sai yà sayō dabbōbī kanānā, kamaar awakī kō tumakī, yà kawō birnī. In yā kawō, yà sai dà sū, sai yà nemi wadansu kanānan tarkacè kamaar war-war kō fatalà kō rigunā, kō wandunā masu kāmūn kafafū, yà kumā, kai can yà sayar.

Dagà nan ya nà kan jujjuyawā haar Allā, kumā, yà taimakè shi yà fārà karfī. Dagà nan sai yà fārà sayō dan sā gudā dayā, yà kōrō zuwā birnī, yà

sayař. In yā sayař sai yā kōmā yā kōrō wadansu shānū, yā kāwō birnī yā sayař. Daga nan likkāfā tā yi gaba kē nan. Tamānīnsā, kumā, hař ya wucē yā daukā dā kānsā, sai yā nēmi wani yārō yā taimakē shī. Wani yakan nēmi dan āminīnsā, yā cē masā, "Wānē, tāfō kā rakā nī nān. In mun kōmō zān bā kā 'yan kudī, kumā, zān yi makā rīgā." İdan yārōn nan māi hākūrī nē, su nā nan, su nā kai, su nā kāwōwā, hař Allā yā taimakē shī--sai kā ga yā fi karfin yārō dayā.

In akā ga haka sai kā ji mutānē su nā cēwā, "Ai, Wānē ya fi karfin fataucī wajē kaza, yā kamātā yā fārā zuwā fataucī Adamāwā kō İkkō kō Ankārā." In yā ji haka sai yā nēmi wani wanda 'yař wata matsalā ta hadā su, yā tāmāyē shī lābārīn fataucīn Adamāwā kō İkkō kō Ankārā, idan wannan mutūmīn ya taśa zuwā cān.

In yā ji lābārī duka, sai yā yi shāwarāř wurīn dā zāi tāfi. İdan zāi tāfi Adamāwā nē, tō, sai yā nēmi kāyā irīn wadānda su kē daukuwā cān, kamař bakāken rīgūnā kō wāwāyē kō wandunā masu kāmūn kafāfū kō rīgūnā kō girkunā na farī kō rawanī. Akan, kumā, kai ālkyabbū dā hāmīlū dā jālālū.

Kumā, in yā jē cān, sai yā sayad dā sū, sā'annan yā sayō ākū dā shānū dā liyārai dā wadansu kanānan tārkačē, yā kāwō kasař Hausā don nēman rībā. In yā kāwō, nan dā nan sai yā sarrafad dā sū.

Daga an in yā ga yā yi karfī, kumā, sai yā kōmō birnī yā zaunā. Sai yā rikā aikā yāran nān nāsā su nā yi masā safarā, shī, kām, ya nā zaune gū dayā. Kumā, sai yā fārā ginā sōrāyē mānya-mānyā, ya nā gyārā gidansā, hař sai kā ga mutānē sun fārā āl'ajabī, su nā cēwā, "Dūbi Wānē kaza. Dā dan jārī kađan yā fārā. Gā shī, Allā ya taimakē shī hař ya fi karfin tāfiyā dā kānsā--sai aikēwā ya kē." Hař sai kā ga an fārā gwadā shī dā wani māi tsōfon arzikī.

Sā'ad dā ya āiki yārānsā, in sun dāwō, ā cikin rībāř dā sukā cī zāi bā sū wani ābū daga cikī, dōmin sū rikā batāřwā. Wani, kuwā, daga cikin yāran nān

nāsà, sai yà rikà tārāwā, hař shī, mā, yà sāmī nāsà arzikī. Wātò shī, mutumin nan, ya zama àttājirī kè nan cikin birnī. Sai kà ga mutānē su nā zuwā gidansà don nēman wani abū, kamař rāncen kudī kō hājā, don sū, kumā, sū sāmī nāsū jāri.

2) Al'adun Farkē

In ya sauka garī sai yà tām̄bayi m̄ai gidansà, yà cē masà, "Yānzu kamař misālīn abū kazā, in an zō dà shī garīn nān ya nā dāukuwā?" Sai m̄ai gidān yà cē masà, "Kā zō dà shī nē?" Shī, kuwā, sai yà cē, "Ī, nā zō dà dān kadan, am̄mā bā ni dà niyyāř sai dà shī à nan garīn, dōmin gū kazā na yi gūri dà shī."

Dagā nan m̄ai gidā yà cē masà, "Abīn nān, indā ka kē gūri kà kai, gāra kà sayad dà shī nān, dōmin watakīlā kō cān--indā ka nufā dà shī--kudinsā bā zā sū kai na nān ba, dōmin kōmē nufī nē na Allā."

Sai farkēn yà cē, "In nā sāmī masayī à nān sai in sayāř, gamā bā à kīn shāwarāř mutānē." Sai m̄ai gidān yà cē, "Tō, kawō. Ai, kō Hasan, sai yà sayā bākī dayā yà bā kà kuřinkā à dūnkūle, gamā shī nē yakan sayi irīn wannān kāyā yà jibgē, dōmin wata rānā, kō kudinsā zā sū tāshī, sā'an nan yà fitō dà shī yà sayāř, yà ci rībā m̄ai yawā."

In farkē yā jī hakā, sai yà cē dà m̄ai gidā, "Tō, kirāwō shī yà zō yà dūbā, in ya nā bukātāř sayē m̄u yi cinikī."

M̄ai gidā, kuwā, sai yà cē, "Ā'ā, kai, dai, sai kà dāukā, m̄u jē tārē gidansā." Farkē, kuwā, sai yà cē, "Ā'ā. Gāra kà kirāwō shī nān, dōmin in nā dāukā nā kai cān, watakīlā bā zā m̄u shiryā ba, sai in sākē wahalāř dāukōwā in kōmō dà shī." Dagā nan sai m̄ai gidā yà cē, "Tō, hakanan nē. Bāri in jē in kirāwō shī."

In yā kirāwō shī yà zō sai sū yi cinikī hař sū jītu. In sun jītu sai m̄ai gidā yà dāu lādā tasa, dōmin shī nē dīllālī.

Sā'annan in farken yā ga yā sayad dā kāyan nān dā kudī mai yawā, sai yā fid dā saurā wanda ya bōyē, yā, kumā, sai dā shī à nān. In yā sayad dā duk, sai yā kōmō ālkaryā, yā kumā, sayi wani yā kōmā dā shī cān.

Ākwai mutānē dā yawā cikin mānya-mānyan ālkaryū, kamañ Kanō, wadandā bā su dā wata sana'ā sai saukad dā bākī.

D) Hanyar Tafiya Da Daukar Kayā A Nijēriyā

A cikin Nijēriyā ta Arēwā, tun kafin zuwan Turāwā, mutānen kasar sun saba dā tafiye-tafiyensu kan dawaki. Wannan domin hawa ne kawai. Kumā, ākwai rākumā, dā takarkarai, dā jākunā, dā 'yan ālfadarai, don daukar kayā.

Amma a Nijēriyā ta Kudu, bā dā dabbobi su ke daukar kayā ba, saboda ruwa dā kuramā. Ga, kumā, kudaje, wadandā in sun ciji dabbā, sai su lahanta ta har ta mutu. Domin wannan, irin wuraren nan ba su ajiye dabbobi, ballē su sami yin anfani dā su wajen tafiya ko daukar kayā. Amma duk dā haka, sū, mā bā su rasa tāsū dabarar tafiya dā daukar kayā a saukake ba. Don maimakon karaukar fatake, su nā dā rafuka. Maimakon dabbobi, ga su dā kwalekwale.

Ākwai hanyoyi biyar na tafiya dā ciniki a kasan nan ta Nijēriyā ta Arēwā. A tudu, ga jirgi, dā mota, dā dabbobi. A ruwa, ga jirage. A sama kumā, ga jiragen sama. Wadannan sū ne ran kasa, don duk duniya babu kasar dā za ta yi arzikī sai in hanyoyin ciniki sun ratsa ta ko'ina.

Da can, kafin zuwan Turāwā, bā mu dā wata hanya ta daukar hajja daga wannan gari zuwa wancan sai ta jākunā dā rākumā dā takarkarai, ko, kuwa mutum yā nade gammō yā dauki hajjarsa a kansa. Mu, yaran zamanī, dā muka saba dā ganin mota dā jirgin sama, sai mu ga duk wadannan bā su dā sauri. Amma a zamanin kakannimu, sū ne jirgi dā mota. Abin dā namu jirgin dā mota suka fi nasu dā shi--sauri dā yawan kayā. Don sū, nasu, masu rai ne. Duk mai rai, kuwa, yakan gaji. Saboda haka, tilas a sa musu kayā kadan, daidai yadda za

sù iyà tàfiyà mai dan nīṣā à yinī gūdā bà sù rafkē ba. Tò, ta wannan hanya babu yadda zā à yi cinikin kasā yà yi yawā. Don cinikin zāmanin nan dan saurī nē, à kwāshi hajjār bangon kasā na gabās à kai tà bangon yammā, ta yammā à kai tà gabās--duk cikin kwānā dayā kō biyū. In, kumā, zā à kai, à kai, tà à yālwāce, àdīlā-àdīlā, kō buhu-buhū, bà 'yar kadan yadda mai rai zai iyā daukà ba.

Àkwai wadansu abūbuwān cinikī, kāmār sū gōrō, lēmō, àyabā, dà albasā. Irinsī, tīlās à yi maza à kai sù kasuwā tun bà sù fārā bācī ba. À dā, kāfīn jirgī ya zō, rashin wani àbin daukārṣū mai saurī, shī ya hanā kasuwaṣṣū gawurtā. Bari mù yi misālī dà gōrō. Fataken dà kē zuwā Gwānjā, kāfīn sù kāwō shī nan sai yā bācē don rashin saurī. Cikin buhū mai fākānī ukū, wātō kwaryā sittin, dà kyaṛ a kē sāmūn fākānī dayā dà rabī wanda tsūtsā bà tà harbē ba. Kō dà babu harbin tsūtsā, lallē zā à sāmī gālibī sun būshē, sun zama kaudā.

Duk bāyan wannan, babbar wahalā ta tàfiyā ta dā, ita cē fargabār fashī, dà ta nāmūn dāji. Fitā zuwā fataucī à dā, kāmār fitār yāki cē, sai an shiryā. Kun san à yanzu in mutūm zai yi tàfiyā, 'yan'uwā sukan yi kūkan rabuwā dà shī don sàbō nē kadai, àmmā à dā, a nā kūkà nē don, kō zai dāwō, kō bà zai dāwō ba. À lōkacin nan, hatsarin hanya shī nē àbin tsorō, bà rabuwā dà idon sanī ba.

1) Jirgin Kasā

Bari mù bi hanyōyin nan na tàfiyā dà daukār kāyā à Nijēriyā, mù ga yadda kōwaccē ta àmfāni kasā. Babbar hanyaṛ jirgī à nan kasār, ita cē wadda ta tāsō dàgā Ìlkkō zuwā Nguru. Tsawontā dàgā Ìlkkō zuwā Kanò mīl 700, zuwā Nguru mīl 843. Wannan hanya ita a kē kirā "Hanyaṛ Yammā." Tā kētāre Kōgin Kwārā à Jebbā. Ita kē kāwō manā gālibin hajjār Tūrai, dà gōrō. Tā, kumā, kwāshi gyādaṛmū dà fātā dà sauran hajjārmū tà kai Ìlkkō, jirāgen ruwā sù jidā zuwā wurārē daban-daban à dūniyā.

Daga ita, kumā, sai "Hanyaɗ Gabas," a tsawo. Ita, kuwa, daga Fatakwai ta tasō, ta biyō ta kasaɗ Ibo da ta Munci haɗ ta zo Kafancan. Daga nan ta yi kwanā, ta gama da babbaɗ hanyaɗ Ikkō a Kaduna. Ita, mā, wannan hanyaɗ ta na kawo hajjaɗ Turai, da man ja, ta kwashe kuzā da sauran abubuwa ta kai Fatakwai, daga can a ketare a kai Turai.

Wannan hanya ta ketare Kogin Binawai a Makurdi ta bisa wata babbaɗ gada mai tsawo kafa 2,584 wadda aka kare ta cikin 1927. Ita gadaɗ, duk Nijeriya, babu gadaɗ jirgi mai tsawo kamaɗta. Gwamnatɗ ta kashe kudi kamaɗ jakā dubu goma wajen yinta.

Wata hanyaɗ, kumā, mai dan tsawo, ita ce wadda ta tashi daga Zariya zuwa Kauran Namoda, a kasaɗ Sakkwato. Ita ce ta ratsa kasaɗ Katsina ta Funtuwa, ta shiga kasaɗ Sakkwato ta Gusau, ta tsaya a Kauran Namoda. Tsawonta mil 137. Ita ke kai musu gorō da hajjaɗ Turai, ta, kumā jidō fata da gyada da audugaɗ wadannan kasashen zuwa Ikkō.

Daga ita wajen tsawo, sai hanyaɗ da a ke yi wa jirginta kirari, a na cewa:

"Kadan mai amfani,
Na-Bauci mai yawan kwanā.
Sannu ba ta hana zuwa,
Sai, dai, a dade ba a zo ba!"

Wato ita ce tsohuwaɗ, 'yar hanyan nan da ta tashi daga Zariya ta tafi Jos, a na kiranta "Hanyaɗ Jirgin Bauci." Wannan 'yar hanya an dade a na cin amfaninta--tun zamanin da jirgi ya kai Kano. Tsawonta mil 133, daga Zariya zuwa Jos. An kare ta cikin 1915. Da, kafin a bude hanyaɗ Fatakwai cikin 1927, babban aikinta shi ne kasaɗ kuzā ta kawo Zariya, a aika Ikkō.

Bayan hanyaɗ Bauci, sai ta Baro. Cikinsu duk ita ce hanya ta farko a kasan nan. Amfaninta yanzu shi ne ta dauki kayā da fasinja wadanda za a kai su Lakwaja, ta kai su tashaɗ jirgin ruwa ta Baro, ta kwaso na nan, ta kawo Mina.

Àutař hanyōyī dukà, ita cè wata 'yar hanya ta fataken gōrō wadda ta tashī daga Ifo, wajen Àbeokuta, ta yi yammā sak zuwā wani garī wai, shī Idogō. Bā tā cika tsawō ba--duk bā tā fi mīl 27 ba. Àmmā kadà mù rainà girmantà, don ita kè kai fatakemmu tsakiyāř kasař gōrō.

Àmfānin jirgī garē mù bā yā lāsāftuwā, kō dà wajen tāfiyā kurūm, bandà maganař daukař kāyā. Ka ga, kumā yānzū, à nān Nījēriyā àkwai wurārē dà dāmā wadāndā su kè dāji nē à dā--bā wandā ya san sū. Sai dà jirgī ya bi ta cikinsū, nan dà nan sai jama'ā suka tārū à wurārēn, mutānensū suka bā dà himmā gā nōmā. Wadansu, kuwā, suka shiga fatauci, saboda sauƙin tāfiyā dà suka sāmū. Misālī, dà can, bābū garūruwā kamař sū Kāduna, dà Mīnā, dà Kafancan, da Makurđī. Duk wadannān Tūrāwā suka kafā su, kumā, jirgī nē ya sā suka gawurtā. Àkwai wadansu garūruwā kamař sū Gūsau, Funtuwā, Nguru, wadāndā kō dà ya kè jirgī ya sāmē sū nē, àmmā duk dà haka ya kārā musū sūnā. In ka nā tāfiyā yānzū, ka kai tashař garūruwā irin wadannān, zā kà ga sun cika makil dà mutānē iri-iri, su nā sayē su nā sayārwā.

Hāsālī, mā, dai, saboda jirgī, garūruwā dà yawā cikin Nījēriyā sun rāyū. Mutānen arēwā su nā tāfiyā kudū, na kudū, su nā zūwā arēwā, mu nā kārūwā dà cinikī dà sanin jūnā.

2) Mōtā

Kun ji yadda jirgī ya fāru à Nījēriyā, dà, kumā, yadda hanyařsā ta būdē wurārē, ta kārā cinikī ta sā mutānē cūdanya dà jūnā. Tō, bāyan jirgī, mōtā ita kè biye. Kun sanī jirgī tīlās yā bi dōgō, àmmā mōtā sai an shārē mata hanya. Yīn wannan, kuwā, bā shi dà wuyā kamař yīn hanyař jirgī.

À Nījēriyā aikin jirgī dukānsā na gwamati nē. Àmmā mōtā, kuwā kadan nē na gwamnati. Misālī à wurārēn dà jirgī bai kai ba, akà ga àkwai cinikī mai yawā, tō, àkwai mōtōcī na gwamnati, wadāndā a kè kirā "rēluwē," masu isa cān

don daukar k̄ayā dā fasinjā. Ākwai irinsu dā yawā daga Ḡisau zuwā Sakkwatō,
kumā, daga Kanō zuwā Katsinā, dā, dai, sauran wurārē. Nan gāba, mā, zā à
kārā su dā yawā. Sū motōcin nān Tūrāwan jirgī kē lūrā dā sū. Bāyan wadānnān,
sai mōtōcin fidāburdī, sū, kuwā, bā don cinikī gwamnati ta ajiyē su ba, sai don
kāyantā kurūm. Ban dā wadānnān sauran duk manyan mōtōcin dā ku kē ganī su nā
kaiwā dā kōmowā dā k̄ayā dā fasinjā, tājirai nē sukā sayō su nā suhūrī dā sū.

To, àmmā duk hanyōyin mōtā na gwamnati nē, kō na en'ē, dàgà cikin harājīn kasā a kē biyān kōmē nāsū. Àlhakin hanyōyin mōtā na gwamnati ya nà wurin fīdabūrdī. Rānī dà dāmuna zā kà ga mutānensū à kàn manyan hanyōyī su nà gyārā.

Gālibī, an fi aiki dà mōtā cīnikī dàgà wurīn dà hanyā jirgī ta tsayā, zuwā gāba, kō dàgà tashōshī na kan hanyā, zuwā cikin kasā. Misālī, kamař hanyā zuwā Katsinā dàgà Kanō, kō ta Sakkwatō dàgà Gūsau, kō dàgà Ilōrī zuwā Oshogbō, kō dàgà Bādēgī zuwā Bidā. Gālibin ābīn dà mutānen wurāren nān kē bukātā, in, dai, bā ābīnci ba, ta hanyān nān a kē zuwā musu dà shī. In jirgin ruwā ya daukō hajjā dàgà Tūrai, ya kāwō Īkkō, jirgin kasā zai kāwō tā tashā. Dàgà nan sai mōtā tā kwāshē, sai Bidā, kō Sakkwatō, kō Katsinā, kō kō'inā. Haka, kumā, hajjāř kasāshēn--kamař sū gyadā, dà audugā, dà fātā, waddā zā tā fitō dàgà wurāren dà bā jirgī, gālibī duk mōtā kē kwāsōwā tā kāwō bākin jirgī. Dàgà can zā ā aikā dà ita Īkkō, tā wucē Tūrai.

Ban dà kāyā, mōtōcin nān su kē dakon takārdū zuwā kasāshēn dà jīrgī bāi
kai ba.

Hanya mai ganin motocin ciniki fiye da kowacce a Nijeriya sai ta Barno daga Jos. A kowane lokaci, ko dare, ko rana, in ka tafi Jos za ka sami motoci a kofar gidan tajirai, sun yi lodin kayay da fasinja, za su Barno. Wadansu, kuwa, in sun tashi, 'Yola su ke tafiya. Motocin nan su ke kai wa kasashen su

Barnō tufāfi, dà gōrō, dà sauran hajjāř Tūrai dà ta nan kasāř. In zā sù kōmō, kumā, sukan daukō fātā, dà kirgī, wadānda zā à aikē Tūrai, sukan daukō kanwā dà takalma don sayārwā à Nijēriyā.

Dagā Maiduguri wadansu mōtōcin hař sukan wuce Fārlōmī. Wannan hanyař dà ta tashī dagā Jos, ta gamu dà babbař hanyař dà ta fitō Kanō à Fataskum. Dà ta kai Dāmatūru ta rabu--dayā ta mīkē zuwā Barnō, dayā ta bi ta Biu zuwā 'Yōlā.

Hākikā, hanyōyin mōtā dà na jirgī duk amfāninsu dayā nē wajen būdē kāsūwōyī, dà kārā arzikin kasā. Bā shi yīuwā à san yawan mōtōcin dà kē daukār fasinja dà kāyā à Nijēriyā sai an tsayā an yi lissāfi. Ammā, dai, mun sanī su nā dà yawā. Sū kē ciyad dà jirgī, don, kuwā, sū kē shiga can cikin kasā nēsā kwarai, sū daukō wā jirgī fasinja dà kāyā. Irin abin dà jirgī yakan daukō, kumā, mōtā kē kārāsa daukārā, tà kai indā a kē bukātā.

3) Jirgin Ruwā

À kan Kōgin Kwārā dà Kōgin Bīnuwai kō'inā zā kà ga jirāgē manyā dà kanānā su nā daukār kāyā dà matafiyā zuwā wurārē masu nīsā kamař yaddā jirgin kasā kē yī.

Bāyan kwalekwālē akwai jirāgen wutā na ruwā, manyā dà kanānā, masu daukār kāyā dà fasinja dà yawā. Sukan tāsō tun dagā Būrutu à bakin tēkū, sū zō Lākwa, indā Kōgin Kwārā ya gamu dà na Bīnuwai. In dà dāminā nē sū wuce hař zuwā Jebā. Masu bin Bīnuwai, sū, kumā, dà dāminā sukan kai Makurdi sū wuce ta Ibi sū jē 'Yōlā. In, mā, a nā cikin tsululun dāminā nē, kōgī nā cike, dagā nan sukan wuce hař Garwā, à kasāř Kāmārū. Duk, kuwā, tafe su kē su nā daukār kāyā dà fasinja, su nā, kumā, saukēwā.

Ammā ban dà wadannan kōgunā biyū, à nan Arēwā, bā à iyā amfānī dà sauran kōgunā wajen tafiyā mai nīsā, rānī dà dāminā, don bā sū dà zurfi. Sabōdā

rashin zurfin, mā, dà rānī hař sukan kafē, à yi hanyař mōtā tà kētāre ta kāsū.

4) Dabbōbī Masu Daukař Kāyā

Hanya ta hudū ta daukař kāyā, ita cē ta dabbōbī. Wannan hanya, bà karamā ba cē--a nā amfānī dà ita kō'inā à kasař Hausā dà ta sū Bārnō. Kumā, duk cikinsu ita cē tsōhuwā, bà wandā ya san lōkacin dà akā fāra amfānī dà dabbōbī wajen daukař kāyā.

À kasan nan akwai dabbōbī irī ukū wadāndā akā fi amfānī dà sū wajen daukař kāyā, sū nē jākī dà takarkarī dà rākumī. À cikinsu, kuwā, jākī ya fi dukansu yawā. Gālibī, duk indā ka lēkā à Nijēriyā ta Arēwā, zā kà ga wannan babban bāwā na dan Adam ya nā kaiwā ya nā kōmōwā, dauke dà kāyā irī-irī à bāyansā. Rākumī, kuwā, dà ya kē bā yā sōn ruwā dà yawā, an fi sāmunsā kasāshen Sakkwatō dà Katsinā dà Kanō dà Bārnō, don can jigāwā cē, kusa dà hamādā.

Kō dà ya kē jirgī dà mōtōcī sun fāra yālwātā, amma hař yānzū amfānin dabbōbī bai ragu ba. Don yaddā mōtā kē ciyad dà jirgin kasā dà kāyā, haka dabbōbī kē ciyad dà mōtā. Sū kē shiga can cikin dāji indā hanyař mōtā bà tà kai ba, sū kwāsō kāyā sū kawō garī, mōtā tà kwāshē tà kai wā jirgī, jirgī yā jā hař bākin tēkū--daga can jirāgen ruwā sū kwāsā sū kai Tūrai. Kumā, hajjař dà akan kawō manā daga Tūrai--ta haka ta kē kaiwā can cikin kungurmin dāji.

5) Jirgin Samā

Mun gamā bayānin tsōhuwař hanya ta tāfiyā dà daukař kāyā. Yānzū, kumā, gā lābārin sābuwař hanya--jirgin samā. Dā, cikin 1914, à lōkacin dà jirāgen samā bà sū fāra zuwā Nijēriyā ba, in an shiga jirgin ruwā daga İkkō, zā a Ingilā, sai an yi kwānā āshirin dà dayā. Gāba-gāba, sai cikin 1936 tāfiyā ta ragu, ta kōmā kwānā gōmā shā hudū.

À cikin 1945, kuwā, dà akà sāmī jirgin samā, sai tafiyaɗ ta zama ta kwānā kudū. À yānzū, kuwā, dàgā Kanò zuwā Birnin Londōn, Tafiyaɗ kwānā gūdā cē tak.

Bā, kuwā, fasinjaɗ dà 'yan kāyansu kawai jirgin samā kē daukà ba, haɗ dà wasikū dà jārīdū. Haɗ ya yiwu, in an bugā Gaskiya Ta Fi Kwabō à Zāriyā yāu, gōbe mutumin Londōn yà sāmē tā yà kaɗantā!

Kun sanī yānzū akwai manyan filāyen jirgin samā dà yawā à kasan nan. Ammā à nan Arēwā, inda akà kayyadē don daukaɗ fasinjaɗ, sū nē Kanò, dà Kāduna, dà Jōs, dà Maidūgūrī, dà 'Yōlā. À Kudū, kumā, gā Ikkō, dà Enūgū, dà Fatakwal.

Abin māmākī, shī nē matūkan jirgin samā su nā dà wata irin wayaɗ iska, wadda su kē jin maganaɗ mutānen filin inda suka tashī, dà na inda zā sū sauka, sū, kumā, a nā jin tāsū. Ta haka nē, kō in wani abū yā fāru cikin jirgin, nan dà nan sai darebā ya sanad dà mutānen tashaɗ dà ya fi kusa dà ita. Sū, kuwā, sū bā shī labarin in akwai hazō kō hadarī à garinsu, kumā, sū fadā masa in akwai damaɗ sauka à filin.

SĀSHĪ NA GŌMĀ SHĀ BAKWAI: MĀGANĀ JĀRĪ CĒ

A) Gabātaŕwā

À wani garī à kasāshen gabās, an yi wani babban sarkī wanda a kē kira Ābdūrāmānī Dan Ālhajī. Rabonka da sāmūn labārin mai arzikī irinsā tun Dan Kārūnā. Mutūm, kō gidansā ya shigā, ya ga yadda akā kawātā shi ya ga, kumā, irin kāyayyakīn da kē cikī, sai ya rikē bakī kawai, don abin ya fi gaban mānāki.

Zaurukan gidan nan kuwā--kai! In, mā, mutūm ya cē zai tsayā ya bayyana arzikin Sarkī Ābdūrāmānī ga wadanda ba sū san abin da a kē kira dūniyā ba, sai sū yi tsammānī shārā karya ya kē yi.

Amma duk yawan arzikinsā, sai ya zama na banzā don bā shi da 'yā'yā, bā shi da kanē, bā shi da wā. 'Yā dayā garē shi. An, kuwā, yi mata aurē. Saboda haka ya zama, bā wani wanda zai ganī, ransā ya yi farī, cikin fadan nan tāsā duka.

Ya ga, in ya mutu, duk dūkiyan nan, sai à rabā, à bā mataŕsā da 'yā tasā kadai, abin ya ragē à sā baitūmālī. Kumā, sarautāŕsā, sai wanda Allā ya bā, ya cī. In ya tunā da wannan duk, sai ni'imōmin dūniyan nan da Allā ya bā shi, sū yi masā bakī kirin.

Annā nan, ran nan, sai 'yān nan tasā ta haifi dā namijī. Akā yi shagālī. Akā sā wā yārōn "Mahāmūdu."

Tō, amma kō da ya kē asarkī ya yi muŕnā kwarai da ya sāmī jikā, duk da haka muŕnāŕsā ragaggiyā cē, dōmin dan macē bā ya gādō ballē haŕ à cē ya yi sarautā.

Ya nā nan cikin wannan bakin cikī, sai ran nan wani shēhun mālamī ya zō. Ya cē masā "Nā yi mafarkī jiya. An gayā minī, da zā kà tārā mālamai arba'in, sū yi ta yi makā addu'ā haŕ kwānā arba'in, in Allā yā sō, zā kà haifu."

Sarkī ya yi muƙnā dā wannan mafarkī. Ya daukō kudī dā rīgūnā, zai bā mālamin nan. Ya cē--shī bā kudī suka kāwō shī ba. Ya zō nē, yā isad dā umurnī, yā yi salamā, yā tafi.

Ranar bā ta sākē jūyōwā ba sai dā sarkī ya sā akā tarā masā manyan māluma gūdā arba'in na kasaṛsā. Ya gaya musu abin dā ya kē sō. Suka cē, "Tō, Allā yā karfi rokommū!" Mutanē suka cē, "Amin". Suka yi shiri. Suka shiga masallaci. Suka duka.

Ubangiji ya nufē su dā katarī. Ya karfi rokonsu. Kwanan nan arba'in bā su cika ba, sai dā mataṛ sarkī ta sami ciki. Bayan wata tarā ta haifi dā namiji wanda kyansa bā shi dā iyakā.

Shagalin dā akā yi cikin kasan nan, dā farin ciki bisa ga wannan al'amari, kū dā kanku kun san bā yā yiwuwa a bayyana shi cikin wannan dan karamin littafi. Akā, dai, rada wa yaron nan suna Musa. Wato, tsakaninsu dā jikan sarkī, abin bai ko yi shekara ba.

B) Waziri

Sarkī, kuwa, ya dauki ransa, ya kallafa bisa kan yaron nan. Da a, ma, tsaya a kwatanta son dā sarkī kē yi wa dan nan nasa, abin ya zama kauyanci kē nan.

Kwanci, tashi, bayan shekara biyu akā yayē yaron. Sarkī, kuma, ya aika. Akā kawo jikan can nasa Mahamudu. Akā yayē su gaba daya don su rika wasa tare. Suka tashi, sai ka cē tagwaye. Ba abin dā kē raba su.

Da, duk abin nan gurin waziri. Tun dā sarkin nan bā shi dā dā namiji, in yā mutu, shi yā ci sarauta. Ya nā allā-allā sarkī yā mutu, bai haifu ba, sai Allā ya kaddara haifuwar wannan yaro.

Tun ran dā waziri ya ji gudar haifuwar Musa, zuciyassa ta yi baki kirin. Daga ran nan, ya zama, ko mai suna Musa, bā yā sō yā gani. Ya shiga kulle-kulle

na yadda zai kashe Musa, ko, kuwa, ya sa ya bi uwa duniya. Abin ya gagarar. Har yara suka yi kama shakar goma sha biyar. Ko'ina sarkin nan za shi, da su ya ke zuwa.

Ana nan, ran nan, ina ya Alla, babu ya Alla, sai waziri ya sami wata dabara. Ya ce a ransa, "Alhamdu lillahi! Ko da ya ke ba yadda za a yi in sami Musa wani wuri shi kadai, ba tare da sarki ba--balle in san abin da zan yi masa--ai, in na yi kokarin da na raba Musa da Mahamudu, kome ya yi kyau.

Domin, yadda suka shaku haka, lalle in aka raba su, hankalin Musa zai tashi. Ta wannan hanya zan san yadda zan yi in sa shi ya surare da dare, ya bi dan'uwansa." Sai ya yi dariya. Ya buga kafa a kasa.

Waherari, ko, da ya tafi wajen fadanci, aka fara 'yan tade-taden duniya. Sai ya takalo maganar yaki. Ya ce, "Mu, dai, mun saki jiki da duniya yanzu. Ba ma shirin kome."

Sarki ya ce, "Me ya kawo wannan magana, Waziri? Mu na cikin sulhu haka. Me ruwamu da wani shirin mayaƙa?"

Waziri ya ce, "Ai, ka san, ba a san abin da sauran kasashen ke ciki ba. Gwamna, kuwa, mu zauna da shiri, don ba a fafa gora rana tafiya."

Sarki ya ce, "Wane shiri ya fi wanda mu ke da shi yanzu? Ga Sarkin Yaki. Ga Barda. Ga Madaki. Cikinsu, kowane ya yi kukan kura, sai a ba shi hanya."

Waziri ya ce, "Wadannan, ai, duk sun tsufa. Ga Sarkin Yaki yanzu. Akalla ya ba saba'in bayar. Wanda ya ke haka, tun da Alla ya nufe shi da samun magaji, ya kamata ya huta. Dabarata--sai Mahamudu ya koma gidansu, ubansa ya rika koya masa al'amuran yaki."

Musa da ke nan, sai ya tsoma baki. Ya ce, "In, dai, don a dauke Mahamudu ne, a ba ni--ni kadai--ni ban yarda ba. Sai, dai, mu je, a koya mana tare."

Waziri ya kau da kai, ya kuta. Ya ce, "Ina ruwanka da koyon yaki--kai da za ka sa a je, a yi maka?"

Musa ya ce, "Ni, dai, ban yarda mu rabu ba." Sarki ya ce, "Tun da Musa bai yarda ba, dabaraika ba ta yi ba ke nan Waziri."

C) Wasika Daga Sinari

Waziri ya bata fuskai. Zai fara wata magana, sai ga wani ya zo, ya fadi gaban sarki. Ya ce, "Ga wazirin sarkin Sinari ya zo tare da wadansu manyan garinsu. Ya ce a yi masa iso." Sarki ya ce, ya shigo. Da shigowa tasa, ya yi gaisuwa, ya mika masa takarda. Maga takarda ya karba, ya buɗa. Sai ya ga an rubuta:

"Takarda ta fito daga Sarkin Muminai, Sarkin Sinari, dan Shemu Muhutai, zuwa ga masoyinsa, amininsa Sarki Abduramani. Gaisuwa mai yawa, da so, da yarda, da aminci. Amma bayan haka, i na so in karfafa zumuntan nan da ke tsakaninmu. Saboda haka na ba dana Musa 'yarka Sinaratu. In sun kara girma, a yi biki. Sai su shirya, a gama su, tun mu na da rai. Haza wasalam."

Da sarki ya ji abin da takardan nan ke ciki, ya tashi da fada, ya fize wasika daga hannun maga takarda, ya kyakkece. Ya kama gemun wazirin Sinari, ya jefar da shi gefe guda.

Sarakunansa suka shiga tsakani. Su na "Hucewa mai duniya! Rashin hankali ne na yara."

Sarki ya amsa cewa, "Ko Musa ya lalace? Ya auri 'yar Sarkin Sinari? Me aka yi aka yi Sarkin Sinari, balla 'ya tasa."

Ya dubi mutanensa. Ya ce, "Ku yi ta dukansu sai sun bar kasata!"

Wazirin ya ruga, ya haye dokinsa. Mutanensa suka dafi bayansa. 'Yan birni suka bi su "Wohoh, wohoh." Fada du ta ruda. Fadawa suka yi ta duban juna. Liman ya ce, "Alla ya ba ka nasara! Abin nan da aka yi, a aika lafiya, dai?"

Sarkī ya cè, "Mè ya firgità ka? Don, dai, mai garin Sīnārī, kō cewa na yi à mārē shi, yā yi maganā?" Bardē ya cè, "Sarkin Sīnārī, ganin kansa ya kè daidai ka kōwā. Bān yi tamānin ābin nān zai kyālè ba."

Sarkī ya cè, "Kai, mā, kā karai nè, kamař Līmān?" Sai ya amsā cewa, "Bā karāyā ba cè. Ai, gaskiyā cè, ābin dà na kè fadī yānzū na kān bā mu dà shirin kōmē."

Sukā cè, "Gaskiyārka, Wazīrī. Gā Sarkin Yāki, yāu kwānansā kamař āshirin kè nan. Sai à kwantař, à tāyas. Bā shi dà kō magājī."

Sarkī ya kārā fūsātā. Ya cè, "Bā shi dà magājī? Wātō, kun shiga maganāř tsōfon banzān nan? In, dai, Mahāmūdū ku kè wā mītā, na dauki ālkāwārī, kō dà bai iyā kōmē ba, duk yākin dà ya fārā tāshī nan gāba, shī zai zama jāgāba." Akā gamā fādanci, akā wātse. Kōwā ya kāmā gabansā, su nā zūnden wazīrī.

Wazīrī ya kōmā gidā dà fushī. Ya kāmā shāwarwarin ābin dà zai yi wā sarkī, yā hūcè haushinsā. Ya kāsā barci. Ya kullè wannān, ya kwancè, hař āsubā. Dà garī ya wāyè, sai ya rubūta takardā zuwā wajen Sarkin Sīnārī. Ya cè, "Kadā wani ābū yā bā ka tsorō dà Sarkī Abdurāmānī! Sahirim nè bā inuwā. Muddař kā dauki ālkāwarin zā ka nadā ni sarkin garin nān, nī, kō, na san yaddā zān yī, in taimakè ka, ka ci kasāř."

"Dōmin duk mutānen kasāř, sai ābin dà na cè musū. Dà farkō, sai kù dauri niyyā maza, kù zō kafin mu shiryā. Kù biyō ta kadarkōn Kimbā, don, ta wannan hanyā, hař ka shigō birnī, kōwā bai sanī ba. Kù tafō tare dà wannan yārō, yā nūnā mukū henyā, dōmin, kuwā, bān dà shī, nan kasāř, bā wāndā ya san tā."

Sai ya bā wani amintaccen bāwānsā, ya sallāmē shi. Sarkī, kuwā, bai sākè kōmāwā ta kān Sarkin Sīnārī ba.

D) Àkū

Anà nan, rān nan, sarkī ya sà akà daurà wà dawākī sirādā. Ya hau tārē dà yāran nan. Suka tafi shān iskā, hař suka kai wata fadamā. Suka sauka. Su nā hūtawā, sai gā wani Bālārabē dauke dà akū cikin kējī.

Kō dà Mūsā ya daga idō, ya gan shī, sai ya cē, "Alō, alō! Gā akū. À sayā manā!" Nan dà nan, wani bāwān sarkī dà akà jē dà shī, ya kira Bālārabēn nan. Ya tāmbyē shī kudin akū. Bālārabēn ya cē, "In bā jakā gūdā ba, bā nā sayāswā."

Dà bāwān ya ji haka, sai ya cē, "A'a, dà sarkin zā kà yi bā'a? Ka nā tsammānī sarkī yā tāmbyē kà karīn maganā nē?" Dà bāwān nan ya fusatā sarkī haka, sai ya cika. Ya cē, à kāmā Bālārabēn nan. Bāyīn dà akà zō dà sū, suka tasam masā kamař zā sū cinyē shi danyē, dà shī dà tsuntsunsa duka.

Dà, dai, tsuntsun nan ya ga haka, sai ya kada fiffikē. Ya cē, "Allā yā bā kà nasarā! Kada dà yi fushī bisa gā ubangijīna! Nī, mā, à jakā gūdān nan dà ya fadā, à ganīna, yā karya minī darajā nē. Kamāta, ai, bai kamātā à sallāmā ni jakā gūda kadai ba."

Sai sarkī ya cē wā bāyī sū tsayā. Ya dūbi dan tsuntsū. Ya cē, "Kai, kuwā, dan tsuntsun nān, mēnē nē dalilīnka na wannān cika bakī haka?"

Sai akū ya sunkwiyad dà kai. Ya cē, "Àkwai, kuwā, Allā yā jā zāmānīnka. Takamař dà na kē yī, bā don sabōdā kyān jīkīna kadai ni kē yī ba. Bā, kuwā, don sabōdā dādin bakīn nān dà Allā yā bā nī ba, amma sabōdā baiwā waddā Ūbangijimmū ya yi minī ta wajen iyā dūbā.

"Hař yānzū, ta kai nī kagēn. In nā iyā bā dà lābārīn abīn dà zā à yī nan gāba, ballē, mā, à tāmbyē nī wāndā akà yī, ya wucē. Kumā, à cikin bōkancī, sanīn dà Allā yā bā nī, bā shī dà iyākā.

"In, kumā, lābārurrukā ka kē sōn jī, kō na aljānnū, kō na ɓarayī, kō na sarākunā--in kà sayē ni--in kà sō, ma, kada kà sākē ɓatad dà kudīnka à banzā

garin sayen "Alfu Laila", ko wadansu littatāfai na Turāwā wadānda bā su da wani labāri daga na tafiye-tafiye ganō kasashē, sai, fa, na tarihi-tarihē da na lissāfe-lissāfē, da na kiwace-kiwacen lafiyā masu gundurad da mutānē. In, kumā, karuwā ka kē nēmā gurin arzikī, in kā sayē nē, bukātā tā biyā."

Sarkī ya cē, "Ta wajen sūrūtun nākā na wōfī?"

Àkū ya cē, "Sūrūtū bā abin renāwā ba nē. Māganā, ai, jārī cē."

Dā yārān nan sukā ji yā iyā bā da labārai--dā mā, abin da su kē sō kē nan--sai sukā yi ta tsalle-tsallē, su nā mūrā. Sarkī ya rikē bākī, ya nā mamākin wannan tsuntsū. Ya cē wā àkū, "Tsaya! Mēnē nē na wannan irin fafarniyā? Yabon kai jāhilci. In ka nā da hikimā, gayā mini, yau shēkarun Mūsā nawa?"

Sauran mutānēn da sukā zō da sarkī, sukā fashē da dāriyā. Sukā cē wā sarkī, "Kā, kō, kashē manā bākinsā. Yā fadā, mū jī, kam bā karyā ba."

Àkū ya dubi Mūsā. Ya cē, "Yau shēkarunsā gōmā shā hudū da watā biyār da kwānā ukū."

Mutānē sukā cē, "A'a! Ai, kō, Allā yā bā kà nasarā. Gaskiya'rsā!" Sarkī ya cē, "Kai, jī ya yi wajen wadansu. A nā fadī. Labārīn Mūsā, inā bai kai ba?" Ya sākē cē wā àkū, "Tō, mun jī. Kā rikē wannan da ka ji mutānē kē fadī. Ammā wace rānā cē akā haifē shi?"

Àkū ya sākē duban Mūsā. Ya cē, "Rānār Jumma'a da la'asār." Sarkī ya cē, "A'a! Ai, kuwā, gaskiya'rkā!" Ya dubi àkū. Ya cē, "Da ya kē ka nā da hikimā, sai kà gayā mini, Mē zai fārā aukuwā garē shi?"

Àkū ya cē, "Bā zā kà sō kà ji wannan al'amārī ba, don zai fātā makā rai kwarai. Yā fi kyāu à bār kaza cikin gashintā." Sarkī, dai, ya nācē. Sai ya gayā masā in ya kī, kuwā, yanzu yā sā à hūrā wutā, à babbakā shi da rai.

Dā àkū ya ga sarkī yā fūsātā, sai ya cē, "Kā yi mini gāfarā bisā ga abin nan da zān fadā! Mūsā zai zama sanadin cūce-cūcē da raunukā. Kai!, ha' da

halakār rāyukan mutānē kamař dubū na kasan nan. Wannan al'amārī, kuwā, bā da dadēwā ba zai auku. Da, ma, ka nā gānēwā, kà sākē shirī tun dà wuri."

Dà sarkī ya ji hakà, sai ya hāsālā, don akū ya cē, dansā zai zama sanadin mace-macē. Ya dau kējīn yā jēfār. Ya tāshī. Zai jē yā tākē dan tsuntsūn nan yā mutū. Bāyī, kumā, sukā zāburār wā Bālārabe. Duk wurīn ya harmutse. Sai kwaram sukā ji kuwā. Sukā waigā hakà, sai gā wani mai dōkī a sukwāne. Yā zō bā kō sirdī. Duk jikinsā jinā-jinā. Abin bā kyān ganī.

E) Yākī

Ya fādī gāban sarkī. Ya cē, "Wāyyō Allā, kà yi manā āgajī! Ai, gā sarkin Sīnārī can. Yā shigō kasařkà dà yākī. 'Yan garūruwāmmū na nan kān iyākār arewā duk sun zama tōkā. Nā rantse hař dà girmankà, nī kadai na tsērē."

Sarkī dà mutānensā duk sukā yi jūrum. Kōwā nā dūban dan'uwansā. Sai kawai daga bāyansū sukā ji wani abū haya-haya-haya. Duk sukā waigā firgigit. Sai sukā jī daga cikin kējī an cē, "Ai, gā ta nan. Dā mā, nā gayā makā, ka tāshī kashe ni. Kai nē, bā kà sanī ba. Bā irin maganā kamař tamū a kē rēnawā ba."

Sarkī bai sāmī ta cēwā ba. Akū ya cē, "Kō yānzū, in kā bi shāwarāta, Allā yā kyautā. Bā wani abin dà zai bātā makā rai.

Sarkī ya dūbi akū dà fushī. Ya cē, "Kà rufē manā bākin nan! Wata shāwarā garē kà?"

Mūsā ya sā bākī. Ya cē wā sarkī, "Allā yā bā kà nasarā! Matāmbayāi, ai, bā yā bātā. Yā fādī, mū jī!"

Sarkī ya cē, "Tō, fādī! In, kō, shāwarār tākā bā tā fīta ba, i nā murde makā wuyā, kōwā yā hūtā."

Akū ya cē, "Yānzū, sarkin Sīnārī ya kusa kāwōwā kādarkōn Kimbā. Nufinsā yā biyō ta tsakanin dūtsen Kimbā dà na Ūbandawākī, yā kēwayō ta gabas, yā fādā

wà birnī ta indà bā à tsammānīnsà." Sarkī ya cè, "Cikin 'yan garī, ma, àkwai wani mahālūkin dà ya san wannan hanya, ballē Sarkin Sīnārī?"

Àkū ya cè, "Kai, dai, kà ji àbīn dà zān gayà makà! Yānzū, maza, kà kōmā gidā, kà aikè dà 'yan kwarbai, sù tsarè makurdīn nan. Kōmē yawan rundunārsà, kō mutūm gōmā masu karfin zūciyā sà iyà mai dà shī bāya à wannan wurī. Kafin yà kēwayō, ma, kà shiryà uwar yāki."

Sarkī ya yi tsaki. Mūsā ya cè, "Dan àkun nan ya san àbīn dà bā mù sanī ba. Sai à bi shāwarārsè, mù ganī!" Kō dà ya kè àbīn nan dà àkū ya fādā, sarkī nà jīnsà kamař tatsūniyā cè, duk dà hakà, tun dà Mūsā ya sà baki sai ya hau, suka kōmā gidā, ya zāfi 'yan kwarbai gūdā darī, ya aikà dà sū indà àkū ya misaltā masà.

Ya, kumā, tā dà manzannī. Ya aikà dà sū kudū dà arēwā, gabas dà yammā, à gayà wà mutānē, sù yiwō haramā, sù zō maza dà shirin yāki. Makērā, kumā, suka shiga gyārā makamai.

Anānan, bāyan kamař kwānā biyāř, sai gā wani daga cikin 'yan kwarban dà sarkī ya aikà, ya zō à sukwanè dà bushārā. Ya cè wà sarkī, "Allā yà bā kà nasarā! Ai, wannan dabārā dà ka yī, tā fita. Shēkaranjiyā, dà hantsī, mu nà nan. Mun yi kwantō indà ka cè manā. Sai mukà hāngi kūrā tā tōshè samā. Sai tsinin masū kawai ka kè ganī, su nà walwalwal.

"Gā masu dawakī dà dakarai bilā haddīn. Mukà hangā hař iyakař ganimmū, bā mù ga karshensu ba. Mu nà nan, dai, sai dà mukà barī, gōshin yāki ya kawō dab dà mū.

"Sā'annan mukà yi ta sakō musu kibau kamař ruwan samā. Na gāba, suka jūyā dà bāya, suka gamu dà wadāndā kè biye. Àbīn ya cūde. Gā 'yāř hanya karamā. Dawakī suka yi ta gallō, su nà fādā wà jūnansu.

"Mū, kō dai, sai zuba musu kibau mu kè. Na bisà nà ta sulluḡowā kasà,

dawākī nā tattākē su. Cikin na gabān nan, sai dai-dai suka sāmī kōmāwā wajen uwaŋ yāki.

"Jim kadan, kumā, sai gā wadansu suka tāsō--wai zā sū yi manā sukuwaŋ sallā. Bā dāmā, don hanyaŋ tā cika matsatsi tsakanin duwātsū. Muka yi musu yadda muka yi wa na farko.

"Aka yi ta aikō wadansu. Mu nā yi musu hakanan haŋ la'asaŋ ta yi. Da suka ga bā dāmā, suka kōmā, suka baŋ gāwawakin 'yan'uwansu nan. Abin, sai wanda ya ganī!"

Ko da sarki ya ji haka, sai ya yi kamaŋ ya cē "KaKa!" don muŋnā. Ya shigā, ya gaya wā akū. Ya yi ta gōdē masā. Ya yi kamaŋ ya daukē shi ya haŋiyē shi. Nan take, ya daukō jakā biyū, ya bā Balarabē kudin akū. Ya kawō ingarmā, taka haŋe, ya bā shi. Ya kara masā da bayi bakwai. Ya bā shi kyankyandī gōmā shā biyū na tufafi, ga sallamē shi. Ya tafi.

Cikin daren nan, sai gā bāwān waziri ya kōmō. Ya gaya wā waziri abin da ya faru. Ya cē, "Mu nā hanya, sai kawai muka ga--a nā ta zubō manā kibau, haŋ akā sāmī dōkina ban sanī ba. Sai na ga kawai mun zube. Nī, ko da na ga haka, sai na kwantā karkashinsa kamaŋ nā mutu. Na yini nan bā motsi. A nā ta yaki bisa kaina.

"Da dare ya yi tsakā, na ji sun yi shirū, sai na surare, na dawo." Waziri ya yi masā barka. Ya cē, "In ji, ba a ganē kai nē ba?" Ya cē, "Nā tabbata bā wanda ya ganē ni." Waziri ya cē, "Tō, madallā. Amma i nā mamakin yadda sarki ya ganē ta nan zā sū fullō."

Bāwān ya cē, "Nī, mā, hakanan. Bakina, dai, ban yi da kōwā ba." Waziri ya cē, "Lallē, mutanen Sinari, akwai munafukai. Amma bā kōmē, gōbe, mā, rānā cē."

F) Tafiyaŋ Sarki Da Rundunā

Bāyan kamaŋ kwana ukū, gayyaŋ yaki ta taru. Gari ya cika da dawaki da

dakarū haɾ ya amāyē. Kauyukan rābe dā birnī, bā wandā bā sū cikā ba. Dā sarkī ya ga duk an hallarā, tun dā sassāfē sai ya kira wazīrī, yā baɾ shi tsaron garī.

Wazīrī ya dūkā. Ya cē, "Nā, kō, kārbi amānan nān tākā dā hannun dāma." Ya nā 'yan kōke-kōken munāfuncī. Sarkī ya tāshī, ya shiga gidā. Ya kira wadansu bāyinsa amintattū, gūdā gōmā shā biyāɾ. Ya baɾ sū tsaron gidā. Ya cē, sū lūrā, kadā sū Mūsā sū fita waje sai sā'ad dā Allā ya dāwō dā sū lāfiyā.

Ya, kumā, tafi. Ya kira sū Mūsā wajen akū. Ya cē musū, "In kun kuskurā, kukā fita wajen gidan nān bāyan bā nā nān, bān yardā mukū ba. Kumā, kōmē zā kū yī, bān yardam mukū kū yī ba, sai kun zō kun shāwārci akun nān. Abin dā ya cē mukū, kuwā, kō dā ku nā tsammānī kān kuskurē nē, kadā kū kētārē shi!"

Yārā sukā fashē dā kūkā. Su nā cēwā, "Bāba, mun ji abin dā ka cē dukā. Mā, kō, bī." Sarkī ya jūyā wajen akū. Ya cē, "Kai, kumā, gā amānā nān. In kā ci amānāta, tō, Allā ya isa." Akū ya cē, "Hakānan nē. Rānkā yā dadē. In Allā yā sō, kuwā, kā tarad dā abin dā ka kē sō." Sarkī ya cē, "Tō, mādallā."

Zai tāshī, ya cē, "Af, jiya, kuwā, nā ga wani dā wata macen akū. Na sayā don in gamā ku tārē, tā rikā dēbē makā kēwā." Ya aikā, akā kāwō tā, akā gamā su. Akū ya yi gōdiyā. Sukā yi sallamā dā sarkī.

Walāhā nā yī. Akā bugā tamburan tafiya. Sarkī ya tākā, ya hau, sai wazīrī ya zō, ya cē, "Allā yā bā kā nasarā! Kō kā shā'afā nē? Kā yi alkāwārī duk yākin dā ya fārā aukuwā, dā Mahāmūdū zā a."

Sarkī ya kāwō iyā wuyā. Gā bakin cikin rabuwā dā iyālī. Gā, kumā, wata maganāɾ banzā. Sai ya sā bākī. Ya kira Mahāmūdū, ya cē, "Gā dōkī nān. Hau, mū tafi! Dā kai zā a." Mahāmūdū ya dare dōkī.

Mūsā ya cē, "Nī, ma, nā tafi." Sarkī ya cē, "Bā nā zuwā dā kai." Mūsā ya fashē dā kūkā, ya cē, bā yā rabuwā dā Mahāmūdū. Sarkī ya dakā masā tsāwā.

Ya kōmā gidā. Ya kira sarkin gidā dà bāyīn nan dà akā barī tsarō. Ya cē,
 "Kū lūrā. Kada kū bař Mūsā yā kō lēkō waje. In wani abū ya sāmē shī, i nā
 yankā ku!" Suka shīgā dà shī. Rīndunā ta dūngumā. Akā tarbi indā Sarkin
 Sīnārī zai fitō.

Dà wazīrī ya ga an raba Mūsā dà Mahāmūdū--gā shi, kumā, sarkī bā yā nan--
 sai ya tafi gidā, ya yi ta mūrā. Ya nā tsalle-tsallē. Ya shīgā tunāne-tunānen
 abīn dà zai yī yā hallāka Mūsā kāfīn sarkī yā dāwō. Dōmin, in yā sāmū, yā
 kashe Mūsā, kōmē ya fāru gurin yāki, shī kē bisā. In Sarkin Sīnārī yā ci
 nasarā, bukātā tā biyā. In, kō, Sarkī Abdūrāmānī, ma, ya cī, duk dayā, don kō
 bā jīmā kō bā dadē, shī nē zai gājē shī.

Dà ya ga kūrāř yāki ta facē, sai ya kira wadansu kattī hudū cikin bayinsa
 wadandā ya amincē dà sū. Ya cē, ya nā dà wata bukātā. Wāndā, duk ya biya masā
 ita, zai yantā shi.

Bāyīn nan suka daukā gāba dayā, "Fadi! Yānzū kā ga aiki dà cikawā." Ya
 cē, "I nā sō kū kashe mini Mūsā. Ya nā nan--cikin gidan sarkī an kullē shi.
 An sā duk bāyīn gidan sū tsarē shi."

Bāyīn nan suka cē, "Af, in haka nē, yāyā zā mū yī mū kashe shi?"

Wazīrī ya cē, "In, dai, kun kasa kunnē, kwā jī. Aiki a kē sō, bā sūrītū
 ba. Yānzū, hankalinsa duk ya nā gā Mahāmūdū dan'uwansa. Na san, lallē, in
 Rafā ta daukē, yaddā akā yī duk, sai yā yi kōkarīn dà yā fitō, don yā bi
 Mahāmūdū.

"Sai kū nēmi buhū! In darē yā yī, kū tafi kōfāř gidan sarkī, kū sāmī wurī,
 kū makē. Dà kun gan shī, kū kāmā shi, kū rufē bakīn, kū tūrā shi cikin buhūn,
 kū daurē, kū jē dà shī kōgī, kū jēfā!"

G) Mūsā Da Ākū

Bāyī suka cē, "An gama."

Mūsā ya yini ran nan sukuku. Mutane su na tsammani uban ya ke tunawa. Saboda haka, ba su koma ta kansa ba. Da mangariba ta yi, sarkin gida ya kulle kofofi duka. Ya miko wa Musa mabudi ta taga, yadda sarki ya ce ya rika yi kullum. Ya koma zure wajen bayin nan da aka bari. Suka yi ta hira har kusan asbuba, sa'annan barci ya kwasho su. Duk abin nan, kuwa, Musa bai yi barci ba. Ya na jira bayin nan su yi, ya je, ya gaya wa aku, ya bar shi, ya fita, ya bi su Mahamudu.

Da ya ji sun yi barci, sai ya shirya. Ya dauki mabudan nan. Ya shiga damaru. Ya dauki garkuwa da mashi, ya mifi gurin aku. Sai ya tarad da aku namijin--wato, wanda aka fara saye, mai sihiri--ya na barci. Sai ya ce, "Af, tun da wannan ke barci, bari in tambayi matar. Da Bako da Tukur, ai, duk Umbutawa ne." Ya tsaya gaban macen aku. Ya ce, "Na zo in gaya muku ne, don ku sani, za ni bin Mahamudu. Duk abin da zai same shi, ya same mu tare!"

Da akun nan ta ji haka, sai ta girgiza kai. Ta ce, "A, wannan, ko kusa ba ya yiwuwa. Yaya sarki zai bar mana amanarka, sa'annan mu safa?"

Ko da Musa ya ji haka, sai duk ransa ya baci. Ya harari aku. Ya ce, "Har ke, dan tsugunon nan naki, kin isa ki hana ni zuwa wurin dan'uwana? Karyaaki ta sha karya." Sai ya kama ta, ya murde kan, ya yar. Ya na jefad da ita, sai mijin ya farka. Musa ya juya wajensa. Ya ce, "Kai, kuma, me ka ce? Na zo in gaya maka ne, zan bi Mahamudu yanzu."

Da akun nan ya ji haka, sai ya dubi mata. Ya ga abin da ya auku gare ta. To, ga shi--sarki ya bar masa amanar yar. In ya bari ya fita, lalle, ya ci amanar sarki. Ya ga, kuma--in ya hana yaron nan tafiya, lalle, abin da ya auku ga matarsa, zai auku gare shi.

Ya nà nan. Ya nà tunānin wadda zā ta fisshē shi. Sai Mūsā ya cē, "Bān jī kā cē kōmē ba. Kō, kumā, kai, hanā ni zā kā yī--yadda mataŕkà ta tashi hanā ni?"

Àkū ya daga fiffikē, ya dūkà, ya cē, "Mamākin àbīn dà ya sà ka bā mace shāwarā na kē yī. Ai, maganā irīn wannān, sai tsakānimmū mazā. In bā rashīn hankalīn mātā ba, inā mūtūm zai cē zā shi gā dan'uwansā, sà'annan à hanā shi? Yi maza, kā tafi! Kada kā jī tsōron kōmē!

"Bā shakkā, dai, kā cika dan kirki, tun dà bā kā sàbā àbīn dà tsōfonkà ya hōrē kā dà shī ba, dà ya cē kōmē zā kā yī, kā shāwarcē ni. Gā shi--kā san, nī, bā kōmē ba nē. Ammā don kā cika umurnīn ubankà ka zō. Dā ma, àbīn dà a kē sō kē nan, kawai, gā dan kirki, yā bi maganāŕ iyāyensā dà mālāmansā. Dan zākī dà ya bi hālīn 'yā'yāyēn zamānī, ya kī bīn maganāŕ magabātansā, ai, kā ga yadda ya kārē."

SĀSHĪ NA GŌMĀ SHĀ TAKWĀS:
WADANSU KĀBĪLUN NĪJĒRIYĀ I FILĀNĪ DĀ BARĒBARĪ

A) Filānī

Ākwai Filānī ā wārwātse ā gālībin kasāshen Nījēriyā ta Arēwā, āmmā sun fi yawā ā Sakkwatō, Adamāwā dā Gwambē. Bā su dā kasā ta kansu sōsai--kamař yadda akan cē "kasař Hausā", "kasař Munshī", kō "kasař Yarbāwā." Kō inda suka fi yawā, mā, haŋen kasař sun fi sū.

Mun rigāyā mun ambata yadda kasař Hausā ta kē. Ā wannan kasā Filānī sun fi yawā kusa dā Sakkwatō, inda ruwā ya yālwatā. Āmmā kasař Adamāwā, inda su kē dā yawā, kumā, daban cē. Ta nā dā duwātsū. Kumā, bā tā kai kasař Sakkwatō kyau ga shūkā ba--kō dā ya kē ruwan samā ā Adamāwā (inci 37 ā shēkarā) ya fi na Sakkwatō (inci 25 ā shēkarā) yawā. Āmmā ga mai kiwōn shānū ta nā dā kyau sabōdā yawan rāfuffukā dā ciyāwā mai kyau cikin fadamū dā kwarūrrukan dā kē tsakanin duwātsun.

1) Asalin Filānī

Bā mū san asalinsu sōsai ba. Āmmā mun tabbatā tun dā dadēwā sū masu yāwō dā shānū nē. Suka shiga Nījēriyā daga gabas su nā tafe shēkarā dā shēkarū. Nēman makiyāyā kawai ya kāwō sū--bābū fadā, bābū tashin hankalī. Mu nā tsammānī sun shiga kasař Nījēriyā tun shēkarā A.D. 1300. Suka zō, suka zaunā cikin kasař Hausā, Bārnō dā Adamāwā.

Wadansu dā akā cē musu Tōrankāwā suka zō daga bāyansu, suka zaunā ā Sakkwatō. Ā cikinsu nē Ūsmānū dan Fōdiyō ya bayyana. Ya kāwō jihādī (wajen 1800). Sabōdā wannan Filānī suka kārbi gālībin kasāshen Nījēriyā ta Arēwā. Dā shī dā masu binsa suka zama masu mulkin kasā, mazaunan birānē. Wasu Filānī, kumā, suka daina yāwō, suka fārā zamā cikin kauyukā tāre dā shānunsu ā gonākī. Sabōdā haka sun rabu daban daban, harshensu dā al'adunsu bā dayā ba nē, kumā. Mā iya kasā su ukū--

a) Bararō--

Sū nè Filānī wadānda su kē rīke dà harshēnsū dà àl'ādunsū mafī kusa dà na dà. Hař yānzū su nā yāwō cikin kasā dà shānunsū. Bā su aurayyā dà haɓen kasāř. Dà yawā bā sū musuluntā ba kamař 'yan'uwansū na cikin garūruwā.

b) Filānin Gidā--

Sū nè wadānda suka dainā yāwō, suka zāɓi wurī mai ruwā dà makiyāyā mai kyāu, suka zaunā dà shānunsū. Su nā zama manōmā, su nā kōyō dàgā wajen mazaunan kasāř dà suka iske. Su nā rīke dà shānunsū dà harshēnsū dà yawancin àl'ādunsū na dà, amma wadansu, yāu dà gōbe, su nā hadā jikī dà makwabtansū.

c) Filānen Zaurē--

Sū nè wadānda suka musuluntā, suka taimaki Shaihu Ūsmānū dà jihādī. Dà suka ci kasā suka zama masu mulkī, suka rabu dà àl'ādunsū dà irin zamansū na dà. Saboda aurayyāř dà suka yī dà mutānen kasāř kamařsū ta sākē--hař dà yawā wadānda su kē cewā asalinsū Filānī nè, bā zā a iyā raba tsakaninsū dà haɓen dà suka mallakā ba. Duk sun dauki àl'ādun Hausawā dà tufāfinsū dà harshēnsū.

2) Àl'ādun Bararō

Bararō bā sū yi kamā dà sauran mutānen kasan nān ba--dogayē nè marasā kaurī, farārē. Gashinsū, mā, yālōlō, bai kudundunē ba kamař na sauran mutānen kasāř.

Bā sū sà manyan rīgūnā kamař mazaunan garūruwā ba--suturařsū warkī nè kawai dà fadē. Amma wadansu mazā sukan ajiye rīgūnā don lōkacin tārō. Tufāfin mātā irin na sākāř Hausawā nè.

Mātansū su nā sōn kāyan adō na jan karfē dà na azurfā. Sukan hūda kunnuwānsū sū sà zōbbā biyāř kō fi. Kumā, sukan sà sirāran mundayē a damātsā dà tsintsiyāř hannū, dà zōbbā a yātsōtsinsū. Mātā dà samārī sukan tūka gashinsū, ya nā rētō bisa kafadāřsū, hař sukan yi masā kāyan adō dà jan karfē.

Al'adun Bararō bā kamař na Filānin Zaurē da Hausawā ba nē. Aikin mazansu kiwōn shānū nē. Sukan fita da garkē da sāfē, bā sū kōmōwā sai almūrū. Saurna aiki na mātā nē--kamař yin bukkā, da tatsā (wani lōtō mazā sukan taya musu wannan), da kada nōnō, da fitad da mai, da yin cukū, da sai da sū a kasuwā. Da kuḍin da suka sāmū sukan yi cēfanen abincinsu. Sukan ajiye kuḍin da ya rage don sayen tufafi da biyan jangali.

Ākwai dalilin da mātā su kē yin bukkā. Lōkacin da zā sū tashī daga ruga, zā su wata daban, mātā nē sukan tārā kāyā da tarkacē sū labtā wā bijimai, a kōrē sū tārē da sauran shānū hař sū kai wurin da zā sū sauka. Da isařsu sai mazā sū shiga aikin ciyad da shānū da shayad da sū hař darē ya yi. Saboda haka ya zama dōlē nē ga mātā sū yi bukkōkin kwānā da na ajiye kāyā.

Ga wajen aure, kumā, al'adařsu ta bambanta da ta sauran mutanē. Bā su aurad da yāriyā karamā kamař Hausawā--sai ta zama mace sōsai. Watakila asalin wannan nē wuyar da su kē shā cikin yawonsu--dōlē nē mace wadda aka aurā ta isa kōwanē irin aikin da matansu kē yi.

Bararō, kumā, su nā da wata al'ada wadda a kē cē da ita sharō. Sukan taru wuri dayā, samari sū fyadi jūnā da tsumangi. Amma, ko an yi masa jini, saurayi bā ya nuna karaya. Saurayi bā ya samun mace sai da wannan. Wanda ya nuna halin jurewā da rashin karaya ya sami yabō tsakanin 'yan'uwansa. Da haka sukan hōri yaransu sū zama masu karfin hali. Amma Filānin zaurē, tun da suka zauna cikin mutanē suka rabu da wahalar da masu kiwōn shānū su kē shā, sun yā da wannan al'ada da dadewa.

Bararō bā su da sarakuna da mahukuntā masu gyāren sha'aninsu kamař Hausawā da galibin sauran kabilū. Su nā dinga yawo daga wannan kasā zuwā wancan. Saboda haka babu wani sarki dayā da ya kē da ikonsu. Inda su kē zaune sa'ad da jangali ya tashī, nan nē zā sū biya wa hākimin kasar. Kōwanē dangi yakan zaɓi mutum dayā--dattijo ko mai arzikī--wanda zai shirya sha'aninsu. A wurin Bararō

mai arziki shi ne mai yawan shanu.

Juyin rani da damuna, shi ne dalilin da Bararo sukan rika tashi da shamunsi. Da rani yawancin Bararo sukan taru a fadama da kwarurruwa na Kwara da Binuwai da wasu koguna. Sauran wadanda suka rage, dole su rika yawo saboda rashin ciyawa. Amma da damuna in ruwa ya kwanta a fadama da kwaru ba shi da kyau ko lafiya ga kiwon shanu. Sai su tashi su watsu ko'ina a jigawa tun ba kusa da birane da kauyuka inda za su sai da nono da mai ba. Idan ciyawa ta na da yawa wani lokaci sukan dade a wani waje.

3) Kiwon Shanu

Bararo ba su da sana'a da ta fi kiwo. Aikin maza ne mai wuya--sai da jurewa da karfin hali da iya makamai lokacin da shanu su na cikin hatsarin namun daji. Sukan koro su kiwo da rana, su komo da su da yamima. Da da dare akan daure maruka a dangwali kada su shanye nono.

In akwai hatsarin namun daji sai su yi wa shanu shingen kaya. Shanu, ba a nemo musu abinci, sai, dai, kanwa da gishiri loto-loto. Mutum biyu sun isa su lura da shanu cikin daji, amma idan a na kiwo kusa da gonakin hatsi akan kara.

Kome Bararo ya ke yi da abincinsa da suturarsa, har da mazauninsa, ya dangana ga irin zamansa tare da shanu.

Suturarsu kadan ce. Wane amfani tufafi mai yawa irin na Hausawa za su yi musu--su da su ke masu yawo cikin jeji mai kayoyi? Dakinsu buka ne. Ba ta da wuyar kafawa--a iya gama ta cikin sa'a daya ko biyu. Ran da za a tashi sai a bar ta kawai, ba kome. Bukkokin su iri biyu ne. Daya a na yinta da karan dawa, a yanka 'yar kofa. A ciki ne su ke kwanu. Ta biyu, ita ce wadda a ke yi da gora. A na kafa su misalin goma sha biyu, a tankwara kansu, a daure, sa'annan a yi tanka da baibaya da ciyawa ko ganye.

Tarkacensu kadan ne, kamaɓ koɓen burga nono da goruna na kadawa--daga su, ma, sai tabarmin kwanciya. Mutum mai yawan sauka da tashi ba ya so ya tara kayar da yawa.

Abincinsu daga shanu ya ke. Su ne madara da nono da man shanu da cuku. An ce Bafilace sosai, in ya sami madara, ko ya dade bai sami wani abinci ba, ba zai yi kome ba--lafiyaarsa da karfinsa su na nan. Amma banda wannan ya saba da wadansu abincin marmari da ya ke samu da kudin nono da mai, kamaɓ wadanda a ke yi da dawa da gyada. Ba su yanka shanunsu su ci, amma in lalle su na bukatar kudi sai su sayar.

A na tatsa safe da yamma, a wanke kore a goge su da dutsa a shanya su a rana. Kada mai aikin mata ne. Abin da a ke kada nono da shi babban gora. Akan tuka kaba a yi wa gora kawanya, a huda wuyansa a dinke. Sa'annan za a dauki wata kwarya karama a kife ta daidai baki, ta zama murfinta. Murfin nan ya na da 'yar kafa inda iska ta ke shiga. In an gama kadawa sai a yade man a wanke. Da shi a ke yin abinci, kuma akan shafa a jiki.

Ba su yin cuku da yawa, amma Filani na arewa sukan yi wani cuki mai karfi wanda su na yin guri da shi idan za su yi tafiya mai nisa. Akwai wani iri, kuma, da su ke yi maras karfi. Sukan ba nono ya kwana, washagari su dafa, sa'annan su kada shi.

4) Noma

Mun ce a wadansu wurare Filani sun zauna sun kafa, har su na noma kamaɓ makwabtansu. Wadannan sun fi yawa a Adamawa. Abin da za mu ambata yanzu a kan irinsu ne.

Irin noman Filani bai cika kyau sosai ba domin ba su saba da shi tun da fari ba. Wadanda Filani suka koya daga gare su, kuma, ba duka gwanaye ba ne. Ba su cika amfani da taki ba. Su na noma bisa-bisa. Kuma, ba su tara kasa a gindin hatsi kamaɓ yadda Hausawa su ke yi. Wata rana ba su shuka sosai ba, sai

sù wàtsà kawai. Nōmā irin wannan ya nà gajiyad dà gōnā dà wuri. Sabōdà haka, in sun yi shēkarā biyū kō ukū, sai sù nēmi wata sù gyārā.

Filānin Adamāwā sukan shūkà dāwā iri-iri wadandà lōkacin nūnārsu daban daban nē. Manyan amfaninsu dāwā, masarā, gyadā dà shinkāfā. Wadansu, kuwā, sukan yi lambū kamañ Hausawā.

Bandā nōmā, kumā, su nà kiwōn shānū. Wani lōkaci dà rānī, idan ciyāwā ta yi wuyā, sukan bā Barārō kiwōnsu hañ dāmuna ta kēwayō.

Bandā wannan bā su dà wadansu sana'ō'ī dà yawā--sai tūkañ igiyā, dà sākā tabārmī, dà dūkanci kadan kadan, dà dinki. Sukan kēwaye gidajensu dà zānā, sù ginā dākunā à ciki sù jinkē.

B) Barēbarī

1) Kasāñ dà Yanayinta

Idan aka dūbā taswīrā zā à ga àkwai wani tafki à kusurwañ arēwā masō gabas Wannan shī nē Tafkin Cadi--à gabansa ta yamma gā Lardin Bārno. À nan nē yawancin mutanen Barēbarī su kē zaune, kō dà ya kē a nā sāmūn Barēbarī à cikin jama'ā à yawancin garūruwā cikin Jihāñ Arēwā. À kudancin yankin wannan Lardi àkwai kananan kabilū dà yawā wadandā Barēbarī suka kōrē sù dà. Wadannan kabilū sū nē Babuñ, Tera, Marghi, Bedde, Karekare da Bōlēwā.

Wannan Kasā ta nà dà fādī--hañ zuwā Hamādā à arēwā. Don haka, kamañ yaddā zā à yi tsammānī, kasāñ ta faye rairayī. Kumā, wurin ya faye ciyayī. Kō dà ya kē bābū wani dāji, an shūkà bishiyōyin kirfi (wātō, "nīm") à cikin garūruwā dà manyan kauyukā, kumā sun kāmā sōsai. Bāyan tafiyā cikin wannan fakō maras kōmē ya nà dà ban shā'awā mutūm yā zō Maidūguri wanda aka shiryā dà shūkañ kirfi mai kyan tsarī. Àkwai bishiyōyi à gābāñ kōgin Yōbē--dà dabīnō, kārō dà giginyā.

Bārno ta nà dà gājēren lōkacin dāmuna--daga Yūni zuwā Satumbā. Yawan ruwan samā à shēkarā inci 25 nē kawai. À cikin wadannan watanni nē mukan shūkà

gērō, dāwā, wākē, masārā dā rōgō don amfānimmū, gyādā dā audugā don sayārwā kawai. Lōkacin dā akā girbē kāyan gōnā cikin watan Oktōbā abinci yakan zama dā arahā, a lōkacin nē, kumā, akā fi nishādī dā aurē.

Ban dā wannan nōman dāmuna, mu nā dā wata irin dāwār dā mukan nōmē tā ta wata hanya daban dā yaddā a kē nōman dāwā a wadansu wurārē. Ākwai wani wurī a gabashin Barnō dā ya kē dā kasaŕ yumbū, a nan a kē shūkā wannan dāwā cikin watan Satumbā, wātō kārshen ruwan samā. Mu nā shūkā wannan dāwā a fangullā. Bāyan tsawontā ya kai kafā gūdā sai mu dasā ta. Lōkacin dā akā dasā akan bā kōwānē tsirō ruwā na lūdayī gūdā sā'an nan a kyālē ta haŕ tā girmā a girbē cikin watan Janairū. Irin wannan dāwār, mā, ita, zā tā yī fiye dā waddā a kē shūkawā a kasā mai rairayī. Mutānen kasan nan, mā, sukan ci irin wannan dā yawa.

2) Tafkin Cadi

Wājibī nē idan akā yī magenaŕ Barnō a ambaci Tafkin Cadi. Shī, kuwā, daga inā ya kē sāmūn ruwan dā kē cikā shi? Tō, ākwai wani harshē na Kōgin Yōbē, wandā ya ratsā kasaŕ Hausā, ya yi kusan tafiyār mil dārī ukū, ya shiga nan ya fita cān, wandā a kē kirā Kōmadugu, shī nē kē kai wā Tafkin Cadi ruwā. Haka, kumā, Kōgin Shārī shī, mā, cikin Tafkin Cadi ya kē zuba ruwansā. Shī Shārī dīn, mā, ya fi kōwānē hanyaŕ ruwā dā Cadi kē sāmū girmā. Kumā, haŕ yau a tsakanin manyan kōgunan nan biyū, ākwai wani kōgī karamī, wandā a kē kirā Yazāram. Shī, kuwā, daga duwātsun Mandarā ya tāsō, ya biyō ta kasaŕ Margī. Dā ya zō kusa dā Dikwā, sai ya wārwaŕtsu kō'inā, ya zama fadamā.

Tafkin Cadi muhimmi nē ga mutānen Barebarī. A nā sayad dā kifinsā dā na Kōgin Yōbē a wadansu kasashē. Mutānen kasā sukan ci kifī dā damā amma dā yawa sukan shanyā sū būsē a aikā dā sū kudū cikin babbaŕ mōtā. Bā yaddā zā a yī kā kasā gānē mōtaŕ dā ta kē dauke dā kifī in tā wucē--kannin ya yi yawa kwarai! Wata hanya, kumā, ta sāmūn kudī ita cē ta gishirī. Gishirī wandā akā fi sanī

ya nà dayā daga cikin wadannan amma dukansu a nà kiransu "kanwā." A nà samunsu lokacin da kananan tafuka wadanda aka yi lokacin damuna suka kafe. Kanwā a nà kiranta wani lokaci da Turanci "potash." A nà amfani da ita wajen dafawa, cikin ruwan shan shanu, don jimar fatu da cikin maganin dawaki.

3) Tarihi

a) Zamanin Da

A nà tsammani kasa Larabawa, ita ce kasa Barbari ta farko. Wai, kakarin iyayensu suka kauri daga can, suka ketare teku wanda Turawa su nà ce da shi "Red Sea," sa'an nan suka ketare kogin Nil, suka zauna a waccan jihar shekaru daruruwa. Daga baya suka matsa gaba su nà neman wurin makiyaya mai kyau don shanunsu da, kuma, amintaccen wurin zama. Idan sun sami gurin da ya dace da isashen ruwa sai su zauna 'yan shekaru kadan, amma a shirye su ke don su tashi duk lokacin da halayen gurin suka faci. Ta haka bayan shekaru daruruwa suka iso gabra gabas ta Tarkin Cadi, da a ke kira Kanem. A can suka zauna daga A.D. 600.

Daga baya, wai, wata kabilu ta mayawata, wato Babur, suka zo daga Afirka ta Arewa bayan sun ketare Hamada, suka zauna a Kanem. Wadannan kabilu suka haɗu, suka yi auratayya, aladunsu suka zama daya. Tare suka rinjayi masu zama cikin kasa ko, suka kore su, suka kafa sarautarsu. Kabilar Barbari ta yanzu ta fara daga wannan mulki. Shugabansu na farko shi ne Seif--wato, daya daga cikin mutanen da suka zo daga kasa Larabawa. Wannan zamansu ya yi shekaru daruruwa. A ciki ne, ma, cikin karni na goma sha daya suka karfi Addinin Musulmi.

Wannan mulki ya yi arzikin, kuma, ya shahara lokacin sarautar Mai Dunoma cikin karni na sha uku. Fadin kasa ya zama daga Kogin Kwar zuwa Nil, daga Fazzan zuwa duwatsun Mandara. Amma bayan mutuwar wannan sarki sai jituwa ta kare, yaki ya tashi tsakanin Barbari da makwabtansu wadanda a nà ce da su Bulahla. A wani lokaci aka ci su Barbari, aka kore su daga Kanem, amma sun

sàkè kwàcè ta. Àmmà dàgà bàya, dai, suka yi shāwara su matsa yamma kumà.

Suka zauna a Jihar Arewa ta Barno, sarakunan Seif, bi da bi su na mulkinsu har 1810 lokacin da Filani suka yi hari cikin babban garin. Sarkin ya tambayi wani malami--Shihu Laminu--a Kanem ya taimake su su tsare kansu. Ya yarda. Sai da taimakonsa suka kori Filani. Aka gayyaci Shihu ya zauna cikin birni. Ya yarda. Da kadan kadan ya karbe mulki ya zama nasa da na iyalinsa. Sai mulkin zuri'ar Seif ya kare cikin ran dan Shihu Laminu. Shugaban Barno a na kiransa Shihu har yanzu.

b) Zuwan Turawa

A lokacin da Turawa suka karfi kasa Barno ba tare da yaki ba. Sun sami mutanen sun kasa kansu har kashi shida. A takaice, dai, kashi na farko su ne sarakin (a na ce musu Abba), sai, kuma, bayan Shihu--amma su bayi ne masu daraja ta wajen yin harkokin mulki da ba da shawara. Na ukunsu su ne wadanda akan ce musu Kacalla, wato bayan Shihu ke nan na bauta sosai. Su ne sukan rika tafiya da tuta Shihu idan za shi yaki. Daga su, kuma, sai Ajiya--wannan, kuma, shi ne kamaf wanda a ke cewa hakimin da Hausa, haka ya ke a Barno. Jinsi na biyar, kuwa shi ne manoma, na shida, kuwa na bayi.

Kamaf yadda muka fada zuwan Ingilishi shi ya sake rayu wadansu garuruwa na kasa Barno. Domin a ran Kirsimeti ta 1902 duka-duka mutanen da ke cikin Kukawa su sittin ne. Amma bayan shekara biyu sai ga shi yawansu ya kai dubu ashirin da uku. Ko da ya ke wani sarki, sunansa Rabeh, ya ci nan wajejen, duk da haka bai tafa kaburburan tsafaffin sarakunan Barno ba. Sai ya bar su yadda ya same su.

Da ganin, kuma, zaman lafiya ya samu, sai mutane suka yi ta shigowa kasan nan su na zama, tun ma, dai, ba daga wajen Damagaram ba.

Ba a dade da shirya al'amuran kasa Barno ba sai Gwamna Lugga ya fita rangadi. A cikin watan Nuwamba ya isa Kogin Gongola, ya ketare kogin ya isa

Gujba. Da mā, kuwā, tun farkon fara sha'anin nan na Barno, aka ajiye rundunar soja guda a nan Gujba. To, Gwamna Lugga ya duba, ya ga dalilan da suka sa aka ajiye soja a nan, yanzu, kuma, babu sauransu--saboda haka ya ba da umumi, ya ce a kwashe su daga nan.

Daga Gujba, Gwamna Lugga ya cigaba zuwa Magumeri--shi kuma, wani gari ne kamar mil 71 tsakaninsa da Gujba. A lokacin ba a rasa mutane dubu a garin. Mai garin ya je ya taryi Gwamna. Ya hau doki tare da mutanensa, suka je, suka game da Gwamna a hanya. Wannan, shi ya kara muna wa Gwamna lalle an yi muina da zuwan Turawa ko a can wajen, ma. A wannan lokacin, ko Baturre ya yi wa jama'a tambaya, ko su na da wata magana, sai tsoro ya hana su fadar abin da ya dame su, domin su na gudun kada a yi musu baya-da-kulli--wato, idan Baturre ya tafi a game da su, su sha wuya.

A wurin da a ke kira Maifoni, kuwa, nan likita ya ke da zama. Kuma, a nan ne aka yi wa kusutattun bayi, musamman kananan yara, gida. Da jin Gwamna Lugga na zuwa, Shehu da kansa da masu dawaki wajen dari uku, suka zo suka tarye shi. Suka dunguma baki daya suka tasam ma Kukawa. A can ne Gwamna Lugga ya ba Shehu takarda tabbatad da shi sarauta. Gwamna Lugga ya fada masa kome game da sharuda na irin mulkin da su Ingilishi su ke so a yi a kasan nan. Har yau kuma a gaban manyan mutanen nan na Shehu, Gwamna ya yi shawara da shi. A kan yadda za a shirya al'amarin haraji, da, kuma, yadda za a hana bautu. Shehu ya nuna, lalle ya na muina da maganan nan ta hana bautu.

Amma a game da maganar haraji, ya roki Gwamna, ya ce, ya na so in, dai, an yarda a cigaba da yadda a ke yi tun da, wato a karfi kudin arzikin ga kowa. Hasali, ma dai, har Shehu ya bayyana irin abin da ya ke gudu game da sake hanya karfar haraji. Ya ce ya fi kyau duk hakimai su zauna a gari, a amso harajin a iske su da shi a nan.

To, Tūrawā suka ga, dai, hakanan ba zai wadatar ba, suka ce a'a, gwamma, dai, su koma cikin jama'a da su ke karfar harajin daga gare su, su zauna can, amma ba aibu idan suka gina gidaje a cikin gari, don su rika sauka a ciki duk lokacin da suka zo, idan Shehu ya neme su.

Kafin Gwamna Lugga ya tashi, ya kawo sandan girma, ya mika wa Shehu. Ya, kuma, ba shi irin kyautar da ya ke ba sarakuna bayan ya tabbata da su a sarauta. Kai, ran nan jama'a ta taru a kofar gidan Shehu. Kuma duk irin abin da Gwamna Lugga ya fada, akwai mai shela da ke fada da karfi, don kowa ya ji abin da ya fada. A nan ne Shehu ya rantse zai yi biyayya, har, ma, ya ce ya tabbata ba abin da zai hana shi rantsewa, domin a cikin rantsuwan nan babu wani abin da ya soki addininsa. Kuma, ya na godiya da karfar dukan sharudan da Gwamna ya dora masa, ya, kuwa, karfe su da hannu biyu.

Sa'an nan Shehu ya roki Gwamna Lugga, ya ce, ai ya kamata su zagaya su ga sabuwar fadan nan tasa. Suka shiga suka zagaya, dakuna birjik. Da za su shiga gidan, Shehu ya tufe takalmansa, sa'ad da suka je wurin kaburburan tsorafin sarakunan Barno. Kashigari ne Gwamna Lugga ya nuna wurin da za a gina gidan Razdan, wato a Gowanji, kusan kama mil biyu da rabi daga Kukawa.

Daga Kukawa Gwamna Lugga ya tafi har Kogin Yobe, wanda ya ke shi ne ya zo har kusa da Kano, wanda a ke kira Calawa. Daga gare shi, ma, mutanen cikin Birnin Kano da kewaye su ke samun ruwan sha a yanzu da a ke amfani da famfo.

Ko a lokacin da Tūrawā suka amshi mulkin Barno, ciniki ya na da kyau a can. Domin har, ma, akwai kama Larabawa uku a wurin, wato Larabawan Tarabulus. A na, kuwa, yin ciniki iri-iri. Akan yi har cinikin gishirin balma, wanda a ke samu daga bakin Tafkin Cadi, da busasshen kifi da kanwa da sauran abubuwa. Kama shanu, kuwa, duk galibinsu daga kasar Faransa (wato su Nije da Kamaru) a ke shigowa da su, a kawo Barno a sayar. Daga nan, kuma sai a kwashe su a kai kasashen Hausa. Daga wannan lokacin ne cinikin da kasar Barno ke yi da

ƙasāshen Afirka ta Arēwā ya ragu, haɗ zuwā gaba, mā, ya mutu dūngum.

C) Yadda Ƙasuwar Barmo Ta Ke Shekara Dari Da Suka Wuce

Ƙamaɗ shekara dari da wadansu 'yan kai, wani Batūre wanda a ke kira Likita Barth, wanda ya ziyarci kamaɗ su Kanō da Katsina, ya ba da labarin yadda ƙasuwar Kūkawa ta ke a cikin littafinsa.

Ya ce a lokacin nan ƙasuwar Kūkawa, banda kananan kasuwoyi wanda ke ci kullum, babbar, dai, ta na ci kowace Litinin. Ya ce kowace ran kasuwa shi, ma, yakan je. Ya ce ya na sha'awar ya ga Shuwa Arab, ko irin kabilan nan Koyam, sun dauko kayayyasan yiwu kasuwa. Su Shuwa, ba su daukar kayan da za su kai kasuwa a kawunansu, sai, dai, su lafta wa shanu, sa'an nan matansu su hau kan shanun su zauna. Su, kuwa, maza su na korawa. Galibin abin sayarwa da Shuwa ke kawowa kasuwa, man shanu ne, da hatsi.

Su, kuma, kabilan nan ta Koyam, sukan zo a kan rakuma ne. Buduma, kuma, sukan zo kasuwa, sukan kawo bulala ta fatar dorina, ko, ma, su zo da naman dorina don sayarwa. Sukan kawo busashen kifi. Idan ka shiga kasuwar, su ne za ka gani da 'yan guntayen kayayyasan, sa'an nan sun daza biringizau da yawa a wuyansu--wato sun yi adon cin kasuwa ke nan.

Farkon shiga mutum kasuwar, abin da zai fara gani, shi ne wurin da a ke sayad da tabarmi. A lokacin nan, kuwa, akwai tabarmi iri-iri haɗ uku, wato da tabarma kwanciya, da wadda a ke rufin daki da ita, sa'an nan da zana, wadda a ke yin damfami da ita. Ka na kara matsawa gaba sai ka ga jerin manyan shanu wanda za a yanka. Daga nan, kuma, sai ka ga tayaka na hatsi a ajije kasa. Akwai teki iri-iri--akwai wanda shanu ke daukawa, akwai wanda rakuma ke kawowa.

Daga nan, sai wajen da a ke sayad da rakuma. Koyaushe mutum zai tarad da rakuma kama dari, ko fiye da haka, an jera su don sayarwa. To, sai kuma wurin 'yan dawaki, amma galiban dawakin da a ke kai wa kasuwa ba managarta ba ne, domin idan nagari ne ba za a kawo su kasuwar ba, tun a gida a ke saishu su.

Daga tsakiyar kasuwar, kuwa, nan masu tufafi ke zama da sauran tarkace, kamaƙar kayan fata da sauransu. Rumfuna ba su cika yawa a kasuwan nan ba. Hasali ma, dai, banda dillalai ba mai rumfar kansa. Kumam, don rashin itatuwa duk cin kasuwan nan a na yinsa cikin matsanancin zafin rana ne, tun daga kamaƙar karfe sha daya na rana har zuwa karfe uku na yamma. A lokacin nan ne ta fi cika.

A wannan zamanin, in an je kasuwa, da wani irin kyalle a ke yin fufure. Amma duk da haka mutanen fada da farin kudi su ke ciniki, sai, dai, sauran jama'a sun fi yi da kyallen nan. Idan mutum na bukatar sayen kananan abubuwa sai ya yi amfani da farin kudi. Kowane farin kudi takwas a kasuwar Barno, shi ne daidai da irin kyallen nan na fufure. Amma idan ka na bukatar wani babban abu ka sayar, tilas sai ka ba da taguwa, ko taguwoyi.

Idan mutumin gona ya kawo hatsinsa kasuwa, ba yadda za ka yi ka sa shi ya karfi farin kudi. Saboda haka in har ka matsu kamin ya yiwu ka sayi hatsin nan nasa, sai ka canja irin abin da ka ke da shi, ka sayo taguwa. Kai, sai, dai, an bi mataki mai yawa na fufure, sa'an nan a ke samun sayen hatsin mutumin gona, domin shi ba zai karfi kowane irin kudi ba sai dai taguwa. Ba, kuwa, lalle dawaba, ko shinkafa ko alkama--duk ta hakanan a ke samunsa. To, hasali ma, dai, shinkafa da alkama ba a cika samunsa ba, ko an sami shinkafa, ma, sai ka tara buru-buru ce.

Baturen nan mai ba mu labarin yadda kasuwar Barno ta ke shekara dari da suka wuce, ya rubuta a littafinsa, ya ce, lalle cin kasuwar da wuya. Ya ce sau da yawa idan yaransa sun dawo kasuwa rana Littinin, yakan ga sun gaji lili. Kumam, duk irin kananan abubuwa da a ke sayarwa a kananan kasuwoyin nan da ke ci kullum, su, ma, akan same su ran da babbar kasuwar ke ci. Sai, dai, a ran nan sun fi araha.

Kumam, ko da ya ke abubuwa na tsada a kasuwan nan ta Kikawa, duk da haka tsadan nan tasu araha ce idan aka kwatanta su da yadda a ke samunsa a

kāsuwōyī na kasan nān, kamař sū Kanō dā Katsinā dā Sakkwatō. Kai, hāsālī mā, dai, kōmē ya fi arahā à Kūkawa, dā yaddā ya kē à kāsuař Tambūtū!

4) Mutanē dā Al'adunsu

Barēbarī su nā dā tsawō dā duhū, kumā, su nā dā wata salon tafiyā à hankalī. A nā iya gānē su dā saurī ta tsāgař fuskarsu dā irin tufafinsu dā tsarin gashin kansu. Su nā dā yankan rēzā tařa kō gōmā shā ukū à fuskarsu, hudū kō shidā à kan kōwānē kuncī dā dayā à gōshī hař zuwā kan hancī. Mazā kō mātā sā iya sāmūn dayā dāgā cikin alāmūn nān.

Shigāř dā sukan saba yi ita cē babbař rigā à kan wāndō dan itōrī hař zuwā idānun sawu, dā hūlā kō darā dā adon zaren silikī, dā takalmā masu kyau wadāndā akā yi sū dā fātā. Yawancin kāyansu akā rinā su, akā yi masu adō. Sun fi sōn launōnī masu duhū kamař bakī kō dā ya kē duk lōkacin dā su kē sā rigā à karkashī takan zama farā cē. À kan hannū dā zāgāyen wuyā akan sā lāyū wadāndā akā rubūta ayōyin Alkur'an à cikinsu. Wani lōkaci akan daurā wukā à dantse, kumā, kō dā yaushē akwai zobbā à yātsu. Sukan askē kansu amma sū bař gēmu.

À wajen tsarin shigā dā salon gashin kai mātansu su nā dāgā cikin wadāndā suka fi sauran mutanen Nijēriyā bā dā al'ajabī. Wajen shigā, mace dāgā farkō takan daurā wani kyallē à gindī. À kan wannan takan sā wata irin rigāř dā ta kē isa hař gwiwā. À kan wannan, kumā, takan dōrā wata rigāř dā ta kē isa hař kasā. Mātansu sun fi sō sū sanya launōnī masu duhū su nā, kumā, mutuwař sōn sanya kāyan adō dā yawā. Su nā sō sū ga sun yi kyau cikin kāyansu. Don haka sukan batarā dā kudī dā dāmā don adon kansu.

Irin salon gashin kai na mātān Barēbarī bā kamař ba. Kafin à yi mata aure mace ta nā dā gashin kantā à shirye yaddā ya dācē ga būdurwā waddā bā à yi aurentā ba. Takān rabā shi kashī ukū à lāyī dayā dā gōshī. Kashī biyū dā su kē kyēyā akan yi musu wani irin tukkū, karskensu, kumā, à bař sū bā à kitsē ba. Dāgā gabā akan kitsē shi kamař yaddā akā yi wā na kyēyā amma akwai karin kitsē

sama da hanci.

Bayan aure sai ta canja kitsonta kama yadda matan aure su ke yi--sai ta rika yin tukku a tsakiyar kai. Sauran gashin, kuma, a na kitse shi a yi masa tukwaye kanana, ba tare da an kitse karshensa ba, don ya zama a tattare kusa da gindin gashi. Akwai, kuma, wani kitso kusan kaurin yatsa da aka bari ya na reto a kan hanci. Kusan ko da yaushe takan sa ja ko koriyar kawanya a kan gashi. Matan da suka yi haji ne kawai su ke rufe kansu da kyalle.

Yawancin Barbari Musulmi ne, amma ba sa kulle. Al'adunsu da suka shafi aure, haihuwa da mutuwa duk na addinin Musulunci ne.

Barbari su na da wani sanannen wasan aure. Daren rana aure akan yi wani irin wasa--mufinsa a ba masu aure shawara. Maza biyu sukan yi shiga mai kyau da ban sha'awa, sai ka ce anga da amarya, su kwaikwayi abubuwa da dama cikin zaman aure. Iyayen masu aure da abokansu sukan nuna farin cikinsu ta ba da kyauta ga wadannan masu kwaikwayo. Wannan biki yakan cigaba har gami ya kusa wayewa. Kashegari za a daura aure da safe, amarya tatafi gidan mijanta tare da abokanta guda biyu. Wadannan abokai sukan zauna har nako gida su yi dukan aiki amma miji yakan biya su.

Gidajen talakawa masu zama a kauyuka akan yi su da kaggai, a kewaye gida duka da zana. Idan mutum ya arzuta kadan sai ya gina soro ya kewaye gidan da katanga. Irin wannan gida ba zai yiwu ba idan Barbari suka zama ta arewaci kadan da inda su ke, domin kasa a can ta fiye mairayi, ruwa, kuma, ba yawa. Saboda haka ba dama a yi kasa gini mai kyau a wurin.

Yawancin mata, kama yadda ya ke a al'adu, sukan haifu a gida. Miji yakan yi dukan shirye-shirye don jin dadin matafiya, ya sayo shashen itacen wuta, da rago wanda akan samu don rana suna. Idan ta haifu akan ba ta romon naman saniya ta sha kwana bakwai.

Bāyan yārō ya kwānā ukū dā haifuwā sai ubā ya yanke rāgōn. Ta haka yakan nūnā wā makwabtā cewa dān nāsā nē. À rānā ta bakwai sukan yi sūnā. A nā yīnsā dā sassāfē. 'Yan' uwan ubān duka, maza, dā abokansa sukan zō. Akan fara dā fadar wadansu ayōyī daga cikin Alkur'an, sā'an nan ubān yakan rada wā Līman sūnan yārōn, shī kumā, ya gayā wā jama'a. Kōwā ya nā dā sūnā daga cikin Alkur'an dā wani daban wanda ya shafi rānā kō lōkacin haifuwā.

Sai ā yi biki ā rarraba naman rāgō, kōwā wanda ya yi taimako cikin sha'anin haifuwā, kamaŋ ungōzomā, yakan sami nāsā rābō. Akan aika, wanzami ya zō ā wannan rānā ya yi wā yārō aski ya cire masa bēlī. Dā yammā samarin garī (idan jariri namiji nē) sukan taru ā gidan sū ci kan rāgō wanda aka ajiye musu, sā'an nan sū yi waka dā rawā. Idan sun gama cin kan rāgō sai sū binne kashin sū cigaba dā rawā ā kewayen wurin. Idan an haifi yarinya bikin zai zama haka kumā, sai, dai, ā maimakon samari, 'yam mata nē zā sū zō sū yī. Lōkacin dā jariri ya yi kwānā arba'in, ubansa zai sayo wā uwar sababbin zannuwa.

Al'adar rufe matattu, kamaŋ yadda aka fada ā bāya, a nā yinta nē daidai dā yadda shari'ar addinin Muslunci ta cē ā yī. A nā wanke gawā sā'an nan ā shafa mata man gyada. Idan gawā ta yi kwānan keso 'ya'ya kō jikokin mamaci sū zā sū kulā dā ita. Dā safe akan sayo fari ā yayyage cikin kyalle biyar. Dā kyalle hudu zā ā yi gajeren wando, riga, hula dā rawani. Dā kyalle na biyar wanda ya fi duka girma akan rufe gawā dā shī sā'an nan ā dinka, ā sā gawar kan makara, ā rufe dā mayafi, kō bargo--an gama dā gawā kē nan. Sai ā fita dā ita ta kan katanga kō kan zana--amma ba ta cikin zure ba.

Daga waje mutanen dā suka zō jana'iza, sun yi alwala, sai sū haɗu dā wanda ke tafe dā makarar. Līman zai yi karatu daga Alkur'an kamin jama'a sū tafi kabari. Dā mā aka riga aka haka kabari. Sai ā ajiye gawar ā kan kasa dā aka tōnō, ā dauki bargon kō mayafin ā ba Līman. Sā'an nan zā ā sā gawā cikin

kabàn fuskàrta ta nà kallon gabàs, wàtò ta nà fuskanta Ka'abà, masu bakin ciki su nà ta kařanta ayōyin Àlkur'an. Sai à sanya kanānan itātuwà dà ganyayē à rufē dà kwaṣaṣṣiyař kasà don in an mai dà rairayī kada ya taḡa gāwāř.

Kāyan dà akà haka kabari dà shī akan zāgāyā kabari dà shī sau dà yawā a nà ta kařanta ayōyin Àlkur'an. A nà yin haka don à hana nāmūn dāji tōnē kabarin. Sai Līman ya tsayā daidai dà kan mamācin ya gayā masā amsōshin tambayōyin dà malaikū zā sū tambayē shī. Sā'an nan zā à sākē wani kařatun Àlkur'an, sai jama'a sū kōmā gidā.

À gidā, kumā, mātā sun rigā sun shiryā gumbā wadda akà sà mātā zūmā. Akan aikā wannan zuwā mālamai. Akan yi sadakā à rānā ta ukū dà ta bakwai bāyan mutuwa, à shiryā abinci dà yawā à bā mālamai dà matsiyatā. À wadannan rānakū mālamai sukan saukē Àlkur'an. Akan yi wata sadakā, kumā, idan mamācī ya cika kwānā arba'in dà mutuwa dà, kumā, idan ya cika shēkarā gūdā. Akan binne mace kamař yadda a kē binne namiji amma jāriri akan binne shi bā tārē dà wata addu'a ba kō sadakā don an daukē jāriri bā shi dà sābō.

Kō dà ya kē sun dan bambantā dà sauran mutānē cikin wasu abūbuwā kamař adon gāshī, shigař kāyā dà tsananin sōn launōnī masu duhū, kusan dayā su kē dà sauran mutānen Jihāř Arēwā don sun dauki Àddīnin Musuluncī dà gaskiyā sōsai.

SĀSHĪ NA GŌMĀ SHĀ TAĀRA: WADANSU KABILUN NĪJĒRIYĀ II --
MUNCĪ DĀ MUTĀNEN DUWĀTSŪ

A) Muncī (Tiv)

Kasāř Muncī yānzū ta nā cikin Lardin Bīnuwāi nē. Ā gabās sun kusa sū yi iyākā dā Mūkārī, ā Yammā dā Ōturkpo, ā kudū dā Obūdū (kusa dā Ōgōjā), ā arēwā dā Kēnā (arēwā dā Makurdī).

Kasāř bā bai dayā ta kē ba. Ākwai kwari dā tudū. Ta nā dā manyan kōgunā biyū--sū nē Bīnuwāi dā Kātsinā--dā, kumā, rāfuffukā dā yawā. Kasāř jigawā cē, mai fili, dā itātuwā masu amfānī. Ā kudū masō gabās ākwai duwātsū dai-dai indā ta kusāci duwātsun Kamarū.

Murīn dā mutānē bā sū dā yawā, dā bā zā ā rasā ganin nāmūn dāji bā--kamař mārayā, kajī, batsiyā, kankī, ɓaunā, dā, kumā, dāmisa dā zākī dayā-dayā. Āmmā dōmin Muncī mafārautā nē kwari, sun kusa kārē su ā zāmanin nān. Cikin kōgunā ākwai dōrinā dā kadā hař yānzū. Sauran kasā, kamař misālin wajen Yandēv indā akā yi Gōnař Sarkī, ta nā dā kyāu gā nōmā. Ākwai gidājē kō'inā--kasāř dā yawā ta zama kārkarā, dāgā gōnā sai saurā.

Muncī dā kāsū sukan cē tun kāfin sū zaunā ā kasāř dā su kē yānzū kākānninsū suka kētarō wani babban kōgī, suka zō suka zaunā ā kan wani dūtse wajen kudū masō gabās--sūnansā Swēm.

1) Tufāfi dā Kāyan Adō

Muncī irī biyū nē. Muncī sōsai gājērē nē kakkaurā, āmmā ākwai wani irī, mā, dōgō nē sirirī. Dukā biyū su nā dā karfi wajen aiki dā jūrēwā cikin wahalā.

Mazā dā mātā sukan daurā 'yan gyautō ā gindinsū masu launī irī-irī. Wani lōkaci, kuwā, sukan shāfē su dā mājigī. Āmmā irin sākāř zanēn mazā dā ta mātā daban cē.

Akan baƙƙa yara maza tsirara haƙƙa lokacin da aka yi musu kaciya. Daga nan sai su fara daura zane. Akan yi musu kaciya wajen lokacin balagarsu. Galibin 'yam mata sukan daura baza. Banda 'yan gyauton nan, manya sukan yafa zane na sakaƙaƙa. Mafi daraja shi ne mai ratsin fari da baki. A na ganin sarakuna daya-daya su na sayen rigunan Hausawa. Wadansu mata, kuma, su na sa tufafi irin na matan Hausawa, amma ba da yawa ba. Samari, kuma, su na son tufafi irin na Turawa. Amma Munci sun gani sakaƙarsu ta fi ta Turawa karko--saboda haka da yawa sun fi son tasu.

Munci su na son kayan ado na duwatsu da su zobe da munduwa. Sukan nannade kafafun matansu da dogayen sandunan tagulla--wata, ma, daga idon sawu haƙƙa sharaba. Wadansu mata sukan sa zoba a yatsotsin kafa.

Munci, ma, sukan shafa wa jikinsu majigi, tun ba samari ba lokacin da za su wurin wasa ko tashin yarinya. Maza da mata sukan yi kitso ko zankaye iri daban-daban. Wasu sukan shafa wa gashin kai man ja da gawayi.

Sukan ta da fatar fuskarsu ya yi kurzumu-kurzunu (wato, irin tabo na al'ada) a goshinsu da gefen ido da kumatu. Mata, haƙƙa sukan yi a cibiyar da baya. Kuma, sukan fika hakoransu na bisa, tun ba tsakanin biyu na tsakiya ba.

2) Al'adu

a) Tsafi

Tun kafin Turawa suka zo ba wanda ya ci kasa Munci. Jihadin Filani, ma, bai kai wurinsu ba. Saboda haka, ba su musulunta ba faufau. Wadansu suka koma Kirista. Amma da yawa su na riƙe da al'adunsu da tsafe-tsafensu. Wadannan, kuwa, a na tsammani asalinsu daga Jukunawa da suka yi iyaka da su a gabas. Dalilin wannan, domin Jukunawa su ne manyan matsafa tun da. Daga gare su ne, kuwa, da sukan karfo sarautar sarkin tsafi da asirai na mata wanda su ke yi don su tsorata da samari. Haƙƙa yanzu, kuwa, babban abu ne a gare su.

b) Aurē

Dā al'ādun aurensu iri uku nē: 1. saurayī yā tafi yā nēmō yāriyā daga wata kabila yā gudō dā ita. Idan iyayentā suka ji labari, sai su bi sawunsu don su kwatō ta. Amma in yā tsar masu, shi ke nan--ta zama tasa. Sai daga baya za su zo su nemi kudi ko musaya. 2. sukan yi tashin budurwa. 3. musaya--da ita ce mafi girma gare su. Wato, mace ba ta tabbata taka sai ka ba da 'ya ko kowace da ka ke mulki da ita. Amma yanzu an hana wannan--sai, dai, a nema da kudi.

c) Waka da Rawā

Munci masu son wasa ne koyaushe. Masu gida sukan kira mutane da yawa a yanka sa a dafa giya--ba lalle don wani abu ba, sai, dai, don nuna isa da son mutane. Sai jama'a su yi ta kidi, su na rawa, su na waka. Su na, kuwa, da gwanintar waka kwari. Mutum daya ya na sawa, sauran jama'a duka su na amsa.

d) Irin Mulkinsu

Munci ba su zama cikin garuruwa kama Hausawa da wadansu. Kowane kauyensu gidan mutum daya ne da iyalinsa da 'ya'yansa. Akan kira wurin da sunan mai gidan. Idan wani cikin 'ya'yansa ya kawo karfi, sai ya fita gidan ubansa, ya kafa nasa. Ko, kuwa, kadan mai gida ya mutu galibin 'ya'yansa sukan watsa.

Ba sa da manyan sarakuna kama Hausawa. Kowane mai gida shi ya ke ikon iyalinsa. Amma dukan gidaje cikin dan yanki guda, danginsu daya ne. Sukan ce da kansu 'ya'yan Wane, ko da ya ke ya dade da mutuwa--sai sunansa kadai ya rage.

Wadannan dangi sukan zafi mutum daya dattijo ya zama shugabansu. Da ba shi da iko da danginsa sosai-- lokacin yaki ko wani hatsari. Idan da hatsarin sai dangi duka su hada kai, amma kadan ya wuce, sai su koma kama da. Amma

yānzū Tūrāwā sun bā shūgābānnin nān hakunci dā ikō bisa danginsu sū zama cikakken hākiman kasa. Kumā, sukan kira dukansu lōkaci-lōkaci sū tārū wuri dayā don sū yi shāwarā ā kān maganganun dā suka shāfē sū duka.

3) Dāmuna dā Rānī dā Nōmā

Ruwan samā ya ishē sū. Ga ruwan samā dā akā yi cikin shēkarā dayā ā Katsinā Ālā--

Jan.	Feb.	Mar.	Afr.	Māyū	Yūnī	Yūli	Āg.	Sat.	Ōkt.	Nuw.	Dis.
1/4"	1"	2 1/2"	4"	8"	8 1/4"	4"	4 1/2"	8 1/4"	9 3/4"	1 1/4"	1/2"

Jimlaŕ ruwan samā na wancān shēkarā inci 52 1/4 kē nan.

Lōkacin rānī sōsai daga Nuwambā zuwā Afril nē. Āmmā kō dā rānī a nā sāmūn ruwā kādan-kādan.

Cikan watan Nuwambā dā Disambā a kē girbin hatsi dā haḡa dōyā. Kumā, sukan shiryā sābuwaŕ gōnā ta dōyā tun kasa bā tā yi tauri ba. Sukan fārā dasāwā cikin watan Janairu. Rānī, kumā, lōkacin farautā nē wajensū.

Ruwā ya fi yawā daga Afril zuwā farkon Nuwambā--lōkacin dā amfani kē ā gōnā kē nan. Ban iska dā a kē sāmū cikin Yūli dā Āgustā shi nē lōkacin yankan rīdī dā haḡan gyadā dā kai sū kasuwā.

Aikin nōmā ā kasaŕ Munci bā abin wasā ba nē. Idan su nā bukātāŕ sābuwaŕ gōnā, sai sū nēmi sābon wuri indā bā ā tabā nōmā ba--wātō, jēji sōsai indā kasa ta kē dā kyau. Kō, kuwā, wani lōkaci sukan yi ā saurā waddā akā baŕ tā shēkarā hudū kō fi bā ā yi nōmā ba.

Dā fāri sukan cire ciyāwā sū sassabe itātuwā sū baŕ sū ā wajen dōmin sū zama tāki. Idan akā gamā, sai ā baŕ tā māko biyū kō fi kāfin ā fārā shūkā. Akān yi misalin sātī hudū a nā shūkā. In akā gamā shūkā sai ā hūtā misalin māko biyū kō ukū kāfin ā sōmā cirbē. An jumā sai ā yi cirbē na biyū. Ā cirbē na ukū akān fārā haḡa dōyā--haŕ rānī ya shīgā.

Bāyān dā akā gamā haḡaŕ dōyā sai ā bajē bungunan dōyā yaddā suka sābā yi,

sù tārà ciyayī dà ganyayē dà kirāruwā dà wadansunsù, à tittilā su à kōnē dōmin
sù zama tākī gā gōnā.

Dà sāmūn babban ruwā sai sù shūkà gērō. In gērō yā nūnā akà girbē, sai à
gyārā wurīn don à shūkà dāwā. Wadansu, mā, sukan shūkà dāwā tsakānin gērō.
Wākē dà 'yan shūke-shūkē kamař sū kanannadō, dà kabēwā, dà kāyan miyā iri-iri--
à tsakānin dāwā dà gērō a kē shūkà su.

In akà girbē dāwā sai à shūkà kwārūrū, kō gyadā, kō rīdī, kō dānkali,
ammā sukan fi shūkà rīdī dōmin sun fi sāmūn kudī dà shī. Idan akà gamā wadānnan
shūkà, sai sù bař gōnā tà zama saurā tà dadē.

Wannan shī nē aikin gōnā dà a kē yī à kasař Muncī tun dà dadēwā. Ammā
yanzu mun ga sābuwař dabārař nōmā ta bayyana tun dà akà yi Gōnař Sarkī cikin
wani dan yankin kasař Muncī. À wajēn a nā iyā nōmā à wurī dayā shēkarā dà
shēkarū bā tāshī. In sun shātā, sai sù shārē gōnař, sù shūkà abīn dà su kē sō.

In sun kau dà amfānī, sai sù shūkà "makūnā"--shī nē wani irin wākē bakī
wanda bā à cī. In yā tsirō, ya yi girmā sai sù cire sù zuba à kasā sā'annan sù
binne shi yā zama tākī mai amfānī cikin kasā. Gōnař dà akà yī haka akan sāmū
amfānī daga wajenta fiye dà yadda akan sāmū daga irin ta dà. Irin wannan nōmā
ya fārā samuwā dōmin Muncī wadanda su kē makwabtakā dà Yandev dà yawā su nā
kōkarin yīn irintā.

Dà suka ga amfāninsù sù dà kansù sukan tafi sù rōkā à bā sù makūnā sù
shūkà cikin tsōfaffin gōnākinsù. A nā, kuwā, bā sù sù yī. Hakīkà wadansu
cikinsù sun ga amfānin dabāran nan ta yīn gōnā kwarai gamā ta nā rage masù aiki,
su nā sāmūn hūtū. Abīn dà ya sà muka cē ta nā rage musù aiki--dōmin yanzu bā
dōlē sù tāshī garin nēman sābuwař gōnā ba, sai sù rufē makūnā cikin gōnařsù
kawai, sā'annan sù yi nōmā sù shūkà kōwanē irin amfānin dà suka ga dāmā.

Cikin wannan mun ganī Muncī sun wayē dà jūyawař gōnā sarai, kō dà shi kē
bā sù cika yīn amfānī dà tākī. Gā misālin yadda su kē jūyā gōnā--

Shēkarā ta farkō: dōyā	Jan.--Afril	Àgustā--Dīs.
Shēkarā ta biyū: gērō kō masārā	Afril	Yūnī--Yulī
Shēkarā ta biyū: dāwā	Yūnī--Yulī	Dīsamba
Shēkarā ta ukū: rīdī,	Afril	Àgustā
kō gyādā,	Afril--Yūnī	Àgustā--Òkt.
kō rōgō,	Fābrairū	Dīsamba
kō dānkālī	Àgustā	Dīsamba

Shēkarā ta hudū: gōnā ta zama saurā

Sassāben gōnā dà yīn kunyā aikīn mazā nè. Aikīn mātā shukā dà cirbē dà kāwō amfānī gidā.

4) Àbinci dà Itātuwā

Bābban àbincinsū sakwārā tārē dà miyā. A nā ganin sauran àbinci dukā kamař bā àbinci ba nè in bā sū sāmī dōyā ba.

Nāmā dà tsādā. Bā sū fayē cīnsā ba, sai wajen bāoban sha'anī, kō in aka sāmū wajen fārutā. Kōwanē irīn nāmā na cī nè à garē sū--bā sū rabā tsakānin nāmā wandā ya kē cīn ciyāwā dà mai cīn nāmā ba. Kīfī, mā, su nā sōnsā kwarai idan sun sāmū.

Sukān sā mām gyādā dà na rīdī dà mām jā cikin àbincinsū. Kumā, sukan dēbō itātuwā dà ganyāyē dàgā dāji--wasu don àbinci, wasu don māgānī.

Su nā dà itātuwā masu amfānī kamař kadanyā, dōrawā, rīmī, madācī, dà wadansunsū. Sukan sassāka gadō dà kujērā dà jirgī dà wadānnān. Àkwai, kumā, giginyā dà tukurwā waddā su kē tsaikō dà ita dà, kumā, kārāgā.

5) Dabbōbī

Àbincī manōmā nè sōsai. Shī ya fi kāmā hankalīnsū. Dabbōbī na bāya nè--bā sū shīgā zarāfīnsū sōsai ba.

Cikin dabbōbin gidā mafi darajā sāniyā. Shānun Muncī kamař na kasař kudu nē--muturū. Tsawonsu bai fi kafa hudu ba, jikinsu baƙi da fari. Kamař na kasař kudu, kuwā, awurū bā yā yi musu kōmē. Bā a ganinsu garkē garkē--wani ya nā da dayā, wani ya nā da biyū. Matukař na mutum dayā bā saƙai sukan fi ashirin ba.

Bā a tatsarsu kamař Filāni. Bā a labta musu kāyā kamař Hausāwā. Amfaninsu don a cī nē kawai. Wannan, mā, bā kullum ba--sai in zā a yi biki a yankā wa jama'a. Sū nē, kumā, dūkiyařsu ta ajiyā. Bā a kiwōn masu tozō saboda amma. Amma da da yawā a nā ratsa kasař da sū da rāni zuwā Ogojā da kasař kudu. Amma yanzu, kam, akan kawo yawancin wadannan ta wata hanya daban wadda bā ta bi ta kasař Muncī.

Saboda awurū, mā, bā su da dawaki na kansu. Wani lokaci mai arzikī yakan sayā don ya nuna isa, amma bā swa dadewa, sai su mutu.

Jakuna, kumā, babu--sai wajen Hausāwā fatake. Saboda haka mun gani Muncī bā su da dabbobi masu daukař kāyā su kai kasuwā kamař Hausāwā da Barebari.

Banda shanu su nā kiwōn alade, tumaki da awaki. Su nā, kuwā, sonsu kwari don ci. Ko da haka bā sa yankawa kowace rana--sai wani sha'ani ya tashi kamař taron wasa ko zuwan bako.

6) Sana'o'i

Muncī bā su da wata sana'a wadda ta fi noma. Ba su cika kulā da wasu sana'o'i wadanda suka kama hankalin Hausāwā da Yarbawa ba. Amma wadannan su nē mafiya girma daga cikin sana'o'insu--

a) Farauta

Da rani farauta babbar aba ce gare su. Kan da su ke yin wannan--in mutum ya nā da babban kurumi ko saura, yakan keke shi ya hana kowa konewa. Sa'annan, lokacin da ciyawa ta busha sarai, sai ya yi gayya, makwabtansa su zo. In sun gama al'ada, sai a kewaye wurin, a sa wuta, har namun daji su gullō, a yi ta harbinsu.

Sukàn yi wata, kumā, dà farkon dāmūnā. Wannan bā sū sā wutā--sai sū kēwayē, sū rikā shigā sammu-sannū haɾ sū haɗu.

Bandā irin fārautān nan ta gāyyā, maharbā sukan tafi bagō in sun ga dāmā. Ammā fārautā bā sana'a ba cē wurinsu kamaɾ yadda ta kē gūn Hausāwā--gā Muncī kōwā maharbī nē.

Su nā dà wani dafi mai zāfi kwarai wandā sukan shāfā wa makāmansu. Wannan nē ya sā à zāmanin dā Muncī suka zama abin tsorō gā kōwā cikin yāki.

b) Sū

Muncī bā sā yin fatsā, amma mātā su nā sū dà kōmā. Dā rānī, kumā, sā'ad dà ruwā ya kusa kafēwā à tafukā, akan yi gāyyā. Mutānē dà yawā sai sū shigā dà arā dà māsū, sū yi bāngā-bāngā, sū yi ta subbā cikin ruwā haɾ sū kētārē.

Wani lōkaci, kumā, mazā sukan tafi dà dà darē cikin jirgī dà jīniyā sū rikā sukan kifī dà māshī. Kumā, su nā yī dà magimfā--wātō, wani ganyē nē mai dafi wandā akan zuba à ruwā, kifī sū tāsō à kāmā su.

Ammā kāmūn kifī bā sana'a cē ta Muncī sōsai ba. Ta nā cikin hannun wa'ansu irin mazaunā à kasaɾsu--sū nē Jukunāwā (à Kōgīn Bīnuwai) dà sū Tūrū (à Kōgīn Katsinā).

c) Kirā

Kirā wurin Muncī gādō nē--akwai na bakin karfē, akwai na tagullā. Na bakin karfē su nā kērā garmā, gatarī, wukā, māshī dà kibiyā. A nā yin wadannān dà gwāngirī kō dà wani irin karfēn Tūrāwā.

Na tagullā, su nā nadē mundayē na kafā dà na hannū kamaɾ yadda mukā rigā mukā fādā. Dā tagullā mā, sukan kērā kararrawā wadandā su kē rawā dà sū. Bandā wadannān, sukan yi wā māshī kō gatarī adō dà tagullā, sū nannadē shi kamaɾ igiyā, sū yi zubī na siffaɾ mātūm kō tsuntsū, sū yi masā kai dà ita.

d) Sassakā

Muncī gwanāyē nē na sassakā dā gīzāgō. Sukan sassakā babban gadō dāgā gunduwař madācī dayā--duk dā kafā. Haka, kumā, kujērū dā turāmē dā tafārē dā itātuwan kōfā dā mutum-mutūmai.

e) Jīmā dā Dīkancī

A nā tsammānī sun kōyi wadannan dāgā Hausawā kō Jukunawā. Sukan yi jakā, kubē dā kwarī na fātā.

f) Sākā

Ākwai sākā irī biyū—hukā aikin mazā nē. Irī dayā ita cē ta sākā kwaryā mai fādī wadda su kē yīn gyautō dā ita. A nā masā adō dā zarē irī-irī. Ta biyū wadda a kē yīnta dā kōshiyā dā matsēfī. Dā wannan su kē yīn "Farin Muncī" wanda kōwā ya sanī.

Kumā, su nā sākā tabarmā dā kwandō, dā tūkār igiyā, dā ginin tukwanē. Ammā bā sayad dā sū su kē yī ba--don amfanin kansu su kē yī.

7) Gidajensu

Mun rigāyā mun ambaci yadda Muncī su kē zaune cikin kauyukā. Kōwanē kauyē gidan mutum dayā nē dā iyālinsa. Dalīlin wannan dōmin dukansu manomā nē. In sun tārū dā yawā ā gidā dayā wurin nōmā bā zai ishē sū ba. Muncī, fa, bā yā yārdā yā yi nīsa dā gōnā tasa.

Irin nōmansu dā su kē yī, kūwā, yakan sā kōwacē shēkarā lallē sū nēmi sābon wurī na gōnař dōyā. Bā sū dasā dōyā cikin saurā. Sabbodā haka, in gidā yā yi yawā, dōlē wa'ansu sū fita sū kafā nāsū.

Gā yadda su kē yīn gidajensu: in sun zābi wurin dā zā sū yi gidā, sukan yi wani babban dāki ā tsakā, sū kafā itātuwā masu tsawō tsakiyārsā ā kēwaye don sū dauki tsaikō. Kumā, sukan kafā gājējjērū ā bāya wadandā zā sū dauki jīniyā. Bā sā kēwayē shi dukā dā ginī--sai, wani lōkaci, sū yi gājēren ginī, amma sukan bař kōfōfī kō'inā. Ā nan nē mutānen gidā sukan tārū kōyāushē. Nan

nè, kumā, masaukin bākī.

À kēwayèn wannan sukan gina dakunān kwānā. Kōwacè macè mai miji dà nātā. Wadannan bā sù dà girmā kamař na tsakiyā. Sū--gina su a kè yi, à azā jinkā à kai. Akan zōbā jinkařsù dà dan yawā hař yā zama shirāyī indā mātā su kè aike-
aikē. Sukan yi kōfā dayā dà gini mai dan tsawō daga kasā, sù sassaka itacē
mai santsī à dōrā indā zā à rikā haurāwā, sā'ad dà a kè shigā. Wani sā'ī mā,
zā à sassaka murfin kōfā gabā dayā.

Tsaikō na tukurwā, baibayā ta tōfā, gini na kasā kè nan. Su nā kafa
itātuwā hudū à tsakiyāř dāki misālīn makānī don ajiye abinci. Wani sā'ī sukan
gina rumbū à kai. Tarkācen dākinsù sū nè gadajē dà kujērū, irin dà mukā ambatā,
dà karagā, dà tabarmī, dà kāyan girki.

Bā sā kēwaye gidajensù dà kōmē, amma sukan bař babban fili à tsakiyā dōmin
tārō kō wāsā, sù rikā shārewā kōwacè rānā. Bā sù yādā gidansù yā yi daudā.

8) Ciniki

ɪuncī bā masu fatauci ba nè. Bā swā dà kasuwā waddā ta kè cī kōyaushē,
amma sukan ci kasuwā gidan wani kōwanē kwānā biyāř. Daga nan sù tafi kasuwař
wani daban à rānāřtā--dà haka hař sù zāgā, sù kōmō kan ta fāri.

Su nā sai dà 'yan tarkacē kamař Hausāwā. Zā à ga, kumā, masu sai dà giyā.
Amma dà yawā bā ciniki ya kè kai sù ba--sai don shā'awā dà dādin gamuwā dà jūnā
su kè zuwā.

Dā kudinsù sōsai sandunan tagullā nè. Kumā, su nā ciniki dà mayāfi na
"Farin ɪuncī," hař fataken Hausāwā, dōlè sù karfi wannan in zā sù yi ciniki dà
sū dōmin ɪuncī bā sù saba dà sabon kudi na Turāwā dà wuri ba. Tun dà ya kè,
mā, ɪuncī manōmī nè--watō, ya nā sāmūn dukan bukātāřsā daga wajen gōnā tasā--
rashin kudi bai dāmē shi ba.

Amma yānzū ciniki ya nā karuwā. Su nā sayō majigi daga Kamarū, dà kāyan
adō dà duwatsū daga Kamarū dà wajen fataken Hausāwā, dà tōzālī daga Arufū.

Babban cinikinsu da Turawa ridi da, kuma, gyada kadan. Da kudin da sukan samu sukan biya haraji da kudin aure. Sukan, kuma, sayi kayan Turawa kama gishiri da tufafi da tasoshi da kekuna.

9) Sauran Abubuwa

Idan aka duba cikin abin da muka fadi batun Munci za a gane sosai yadda halin dan Adam ya na rataye ga aikin da ya ke yi. Kama yadda ga Bararo shanu suka zama dalilin irin zamansu, da aike-aikensu, haka, kuma, doya ta zama ga Munci. Watakila abin da ya sa su ke rika tashi su gina sababbin gidaje, kuma, su wadata ko'ina cikin kasa, ba su zama cikin manyan garuruwa su shagala a kan sana'a da ciniki kama mazannan hirano--duk wannan saboda irin noman doya da su ke yi ne.

Har wadansu sukan ce doya ce dalilin da su ke neman sabon wuri kowace shekara. Wannan ne ya sa, in ji su, ba su da sarakuna, kowa ya na da ikon kansa, har wannan ya bayyana cikin halinsu ga dukan abin da su ke yi.

Ko saboda noman doya da su ke yi, ko saboda wani abu, kama yadda muka riga muka gani--in Munci ya na yi wa gidansa ado, ko wajen sassaka gwafanni, ko gini, ko zane, sai ya yi kan da ransa ya ke so banda kwaikwayon na wani. Wajen rawa da waka, kuma, kullum su na fito da sabuwa. Wannan yakan sa a wani wuri sana'a ta kara kyau da ado iri daban-daban, amma a wani wuri rashin gama kai ya na hana Munci su cigaba cikin duniya.

Bayan wannan, kuma, tun da noma shi ne babban abu gare su duka, ba su so su rabu da kasa da aka haife su a ciki. Duk wanda ka gani ya fita karsa ya shiga duniya, ya rabu da 'yancinsa ke nan. Da yawa wadannan, saboda rashin sanin halin duniya da na sarakuna, kuma, don rashin samun abincin da suka saba da shi--wato, doya--ba sa jin dadin zama. Kullum hankalinsu ya na kan komawa karsu.

B) Mutānen Duwātsū Na Kasař Jōs dā Ta Baucī

In kun dūbā taswīrař Nījēriyā zā kù ga kasař Jōs ta fi sauran kasāshēn dā kē kēwaye dā ita bisā. Ta, kumā, bābantā dā yawā dā sauran kasāshēn.

Misālī, idan zā mū shīgā jirgin kasā ā Kāduna mū mūfi Jōs zā mū ga yaddā kasā ta kē bābantā sōsai. Bāyan dā jirgī ya tāshī dāgā Kāduna, in mukā lēkā ta tāgā sai mū ga kasā mai itātuwā manyā dā kanānā. Nan gā 'yan gidājen kauyē dā gōnākinsū na dāwā dā daurō dā dānkālī dā dukan ābīn dā mukā sābā ganī cikin kasař Hausāwā, hař mū kai Kafāncān. Dā tāshī dāgā Kafāncān sai hawā dā shīgā cikin duwātsū. Itātuwā, mā, su nā raguwā hař ā iyā hāngen nēsā, bābū kō dayā. Can gā 'yan kauyukā wuri-wurī, āmmā bā kamař wadāndā mukā barī ā bāya ba, dōmin an kēwayē su duka--hař dā gōnākī--dā dangař kērānā (wātō, wata irīn kayā cē).

Man gā wa'ansu mutānē su nā aikī cikin gōnā. Can gā wasu su nā tāfiyā ā kān hanya, āmmā bā kamař wadāndā mukā ganī kusa dā Kāduna ba nē. Bā sū dā sūtūrā sōsai. Manomā, kumā, kāyan aikīnsū dāban nē, duk dā ābīn dā su kē nōmāwā.

Māsu zamā ā kān duwātsun nān irī-irī nē dā yawā. Kōwānē dā nāsā yankīn kasā dā harshē dā āl'ādā. Bā zā mū tsayā mū bā dā lābārīn kōwānē irī ba, sai, dai, mū yi māganāřsū gāba dayā.

1) Asalī

Mutānen dā su kē kān dūtse yānzū bā hakā su kē tun dā ba. Can dā sun zaunā ā kasā mai ālbarkā ā arēwa dā sū. Dāgā nan sai wa'ansu mafiyyā karfīnsū suka zō--sū nē Hausāwā dā Filānī dā Barēbarī. Suka kōrē sū zuwā duwātsū. Nan nē suka zaunā suka tsīrā hař Tūrāwā suka zō. Suka ginā gidājensū bisā kān dūtse dōmin sū tsarē kānsū dāgā harīn Filānī māsu nēman bāyī. Yānzū, tun dā wannān hatsarī ya wucē, dā yawā su nā saukōwā, su nā zamā ā sararī indā wurīn nōmā ya fi yawā.

Ākwai dalīlān dā suka hanā wadānnān mutānē sū cīgāba. Na farkō, sū irī

daban-daban nè. Ba wani harshè kò addīnī wanda ya gama dukansu, haɗ wani lōkaci akwai jāyayya tsakaninsu da juna. Ga harin Filani, ga tsoron mutuwa da kamu da bautā. In ba don tsaron kai ba zama kan dutsè ba shi da kyau ga kowa domin rashin ruwa da rashin kasa mai kyau ga noma. Da kyar, ma, a ke kwakulawa a sami dan abinci.

Dukan wadannan dalilai suka sa mutanen nan suka tsiyace kwari. Rashin kwanciyar rai ya hana ciniki. Kumā, ba su da dama su koyi sana'a ko wani irin sani da makwabtansu su ke samu saboda yaki da ke tsakaninsu. Saboda haka, sa'ad da Turawa suka zo, suka iske su na baya da yawa wajen noma da sana'a da ciniki, su na, kumā, tsoron dukan baki nè--ko na mutanen kasa ko na Turawa.

2) Tufafi da Kayan Ado

Saboda jāyayya da ke tsakanin kabilā da kabilā, da bambancin harshè al'adaɗsu ba dayā ba cè. Kò, mā, tufafin da su ke sawa ba iri dayā ba nè, amma dukansu sun bambanta da irin na Hausawa. Kayan da wadansu kabilu su ke sawa su nè--

a) Sayawa

Maza sukan daura dan gyauto wanda aka yi masa bugè da shuni, da warki a gindinsu. Ba sa, kumā, aski. Mata ba su daura zame ko kadan--sai ganye. Sukan yi wa kansu kundumi.

b) Eirom

Wadansu maza tsirara nè, wadansu, kuwa, da warki. Sukan sa kayan ado da mundaye na bakin karfe a wuyan hannu da dantse. Mata sukan sa ganye gaba da baya. Sukan huda lebuna da kunnuwa su sa haki ko sillen kara ko karfe. Su na, kumā, daura abin wuya.

c) Burmawa

Maza sukan daura warki na fataɗ akwiya da 'yar hula. Lokacin taro sukan rike taɗobi mai mariki na kahō da kuben tagulla. Sukan soka kahon barewa a

hulařsù. Mātā sukan daurà warkin fātař sāniyā à bāyā dà dan bāzā na igiyā à gāba. Kumā, sukan sà mundāyen jan karfē dà kambunā à dantse.

d) Jarāwan Dūtse

Gālibin mazā sukan daurà warkī, mātā, kuwā, ganyē gāba dà bāyā. Kumā, sukan sà ābin wuyā na ūlū dà duwātsū, mundāyē na jan karfē dà tagullā, zōbbā, dà ābin kunnē. Sukan shāfē jikinsu dà kōyā.

e) Jarāwan Dāss

Hazā sukan yāfā zanē na sākāř kasāř, sai lōkacin aikī sù daurà warkī. Mātā sai ganyē.

iun gajertad dà wannan maganā, amma mai kārātū ya iyā gānē yadda sūturař mazaunan dūtsen nan ta bābantā dà ta Mūsulmī na kasāshen arēwā. Yawancin mātā bā sù sà wata sūtura sai ābin dà Allā ya bā sù cikin dāji--wātō, ganyē. Zannuwa, kumā, waɗanda su kē sāwā sai waɗanda su kē zaune à kasāř dà a kē nōman audugā, su kē, kumā, makwabtakā dà waɗanda suka san aikintā--misālin sū Jarāwan Dāss.

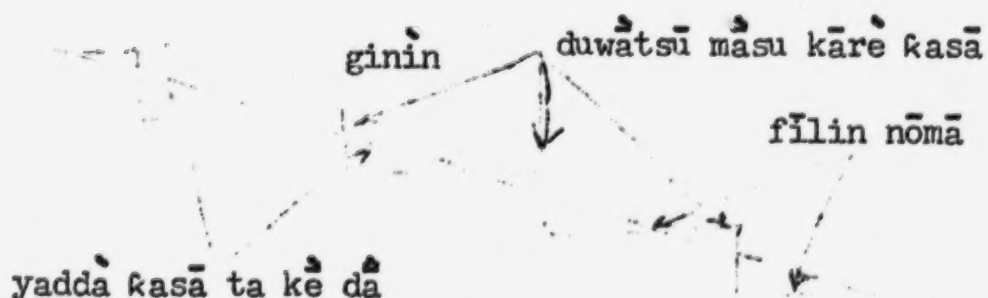
Amma yānzū akan ga waɗanda dà bā sù dà sūtura sōsai sun fāra daurà warkī dà mayāfī, hař dà rīgunan Haūsawā. Dalīlin wannan, dōmin sū waɗanda dà bā sù sha'anin kōmē dà kōwā, yānzū sun fāra cūdanyā dà sauran mutānē. Mūsamman aikin kuzā nē ya kāwō wannan.

3) Dāmunā dà Rānī dà Nōmā

Kasāř Jōs ta fi sauran kasāshen Nījēriyā dārī. Amma dūba--duk dà haka mazaunan kasāshē masu zāfī sun fi sù yawān sūtura. Haka mun ganī--ta wajen sūtura al'adā tā fi hālin kasā karfī.

Ruwan samā ya fi na sauran kasāshē--waɗanda nīsansu daga tēkū ya zama dayā dà na Jōs--yawā. Dāmunā takan sōmā daga Afril, tā kārē cikin Satumba. Ābin dà su kē sāmū, mā, wajen inci sittin nē.

Babbar sana'arsu noma. Amma saboda zamansu a kan dutsa wurin noma ya matsu kwari--sai cikin duwatsu da gefensu. Don haka wadansunsu, kamar Angasawa, suka yi wata dabara noma yadda za su iya su sami filin noma bisa gangaren dutsa. Yadda su ke yi--sukan sare kasa su shirya kasa ta zama kamar matakin bene, amma kowane mataki ya fi na bene fadi. Turawa su na ce da irin wannan dabara "terrace farming."

In wannan ba ya yiwuwa saboda karfin dutsa, sai su shuka a kowane dan wurin da kasa ta taru cikin tsagin dutsa. Amma yanzu, tun da ba su tsoron hari, su da yawa su na yin gonakinsu cikin kwaruruka, har su gina gidajensu kusa da gonakin. A wa'ansu wurare dole manoma su yi aiki da garmuna masu nany saboda taurin kasa. Sukan sami taki daga shanun Filani da daga nasu tumaki da awaki.

Abin da suka fi shukawa cikin duwatsu acca da dauro. Inda kasa ta fi kyau sukan shuka dawa, gyada, wake, rizga, tumuku, doya, gwaza, masara, shinkafa da auduga. Ga misalin lokacin da Birum su ke shuka da girbi.

	<u>Lokacin Shuka</u>	<u>Lokacin Girbi</u>
acca da iburo	farkon Mayu	Okt.--Nuw.
dawa	farkon Mayu	Nuwamba
dauro	Yuli	Nuwamba
doya	Maris	Agusta
rizga	Maris	Agusta
gwaza (ta damuna)	Mayu	Satumba
wake	Mayu	Satumba
gyada	Yuni	Disamba

4) Dabbōbī

Gālibin mazaunan duwātsun Kasaŋ Jōs su nā ajiye karnukā dōmin tsaron gidā dā fārautā. Su nā, kumā, dā tumākī dā awākī wadānda su kē tātarsū. Wasu su nā dā muturū marasā kahō. Kumā, yānzū su nā dā dawākī fiye dā na dā.

Su nā sāmūn nōnō dā tākī daga shānun Filānī wadānda su kē kiwō kō'inā. Wadānnan duka su nā cinsū, amma bā sū labtā musū kāyā.

5) Itātuwā

Itātuwā bā sū dā yawā inda fili ya kē a kan tudu, amma akwai sū masu amfani cikin kwari inda dari ya yi sauki. Akwai madaci wanda su nā yin turame dā tabare dā shi, dā magani daga bawonsa. A nā, kumā, sāmūn mai daga wadansu saboda yin abinci dā shafawa a jiki.

Daga malmō su nā sāmūn 'yā'yā dā tabare dā itacen jinka dā gawayi. Kumā, su nā cin kalwā dā ganyen dōrawā.

6) Sana'ō'i

Cikin dukan kasashen Nijēriyā nōmā shi ne babbar sana'a, ballē wajen wadānnan mutane dā bā sū san saka kō rini kō jima kō dukanci kō fatauci ba-- abubuwan dā Hausawā su kē arzikī dā sū. Amma ga wadansu sana'ō'i wadānda suka isa a ambata--

a) Fārautā

Wannan sana'a ta nā biye dā nōmā. A kowace kabilā akwai dangin maharbā. Akwai, kumā, lokatan dā yawancin mutanen kabilā sukan taru don sū yi fārautā. Misali, sā'ad dā rahi ya yi zurfi akan sanad dā gidaje duka cewa zā a yi fārautā rana kaza. A tsakiyar wurin dā zā a yi akan kōne ciyawa dōmin a sami fili. In rana ta zō sai mazaje duka sū fita--wasu a kasa, wasu a dawaki--sū yi ma wurin zobe, sū kōra dukan naman dā suka sāmū zuwa ga filin nan inda zā sū iya sū gan sū sosai sū harbā. Dukan naman dā aka kashē na wanda ya fara harbinsa ne, amma wadānda suka harbā daga baya sukan sami nasu a ciki.

Wasu kabilū su nā fārutā dā karē. Sukan daurē su sū tafi dā sū. Idan sun hangi nāmā sū sakē sū, ā bař sū sū kāmā nāman. Āmmā daga nan sai ka ga gardamā tā tashī bisā gā wanda karensā ya kāmā nāman.

Ilasō bagō sukan tafi dā bakā dā mashi sū hau itātuwā sū yi kwantō. Wadansu sukan haķa wushēfē sū rufē shi dā kirārē kō tabarmī, sū barbada kasā kađan don kada ā gānē. Wannan sukan yī ā hanyař dā nāmā kē bī, kō cikin sākō. Sukan yī sū kusa dā jūnā don in nāmā ya kućucē daga wannan ya fādā ā wancan. Sukan haķa su dā zurfī, misalin kaķa gōmā zuwā ashirin. Fāđinsū, kumā, kaķa nā kō māmū. Ā ciki sukan kaķa kařafā masu tsini cike dā dafi.

Kumā, su nā āmfānī dā tarkunā masu azazzargī iri-iri. Wani lōkaci ā bakin wushēfē sukan daurē igiyā mai azazzargī ā gindin itacē. In nāmā yā fādā cikin rāmī sai igiyā ta zargē shi. Wani irin tarkō kamař ashutā nē. Sukan daurā wā itacē igiyā mai azazzargī, sū tankwārā shi hař kasā sū kaķa laķo-laķo. In nāmā yā shiga azazzargī sai yā yi samā dā shī yā zargē.

Jarāwā dā wadansunsū sukan sā dūķulin kōķin zumā ā tsinin kibiyōyinsū don sū kashe tsuntsayē bā tārē dā bātā gashinsū ba.

b) Sū

Akan yi sū wuri-wuri inda akwai rāfi.

c) Kirā

Dā tōnā tamā dā narkad dā ita babbař sana'ā cē gā wadansu kabilū, āmmā yānu, tun dā ā kē sāmūn gwāngiri dā ārahā ā kantī wannan sana'ā ta mutu. Āmmā hař wā yāu gālibinsū su nā kirā, hař wadansu kamař Burmāwā sukan sai dā garmunā dā wasu kāyān dā sukā kērā gā maķwabtansū.

d) Sākař Tabarmā dā Kwandō

Ā nā yin wadannān dā yawā, hař ā nā sai dā sū gā fataķē. Su nā yi wā tabarmī launi iri-iri sū sayā dā sū dā kudī dā yawā.

e) Sassakā

Àbin dà suka fi yi--kōtā, gadō, turmī, tabaryā dà kōshiyā--duka don amfānir. kansu nē.

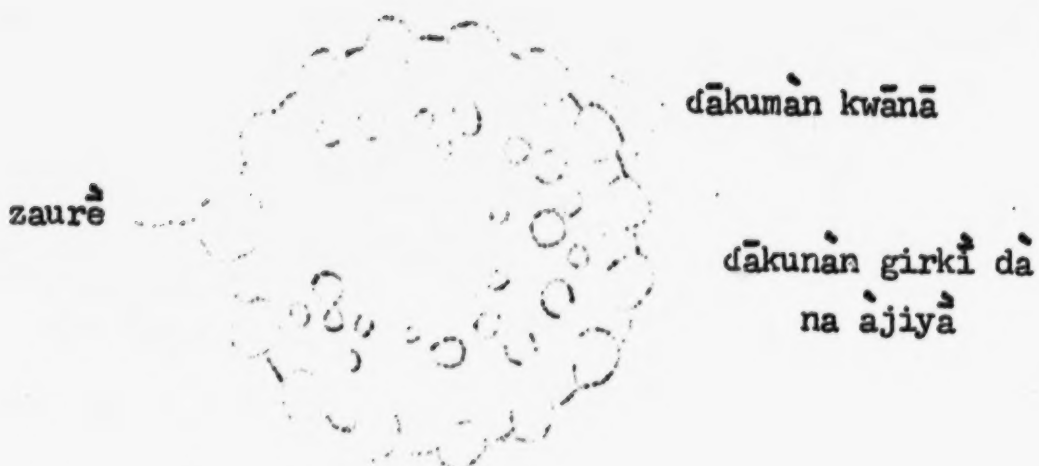
f) Ginin Tukwānē

Yawancinsu sukan gina na kansu. Wadansu sukan fara saka kwandō kamaɗi siffaɗi tukunyaɗi da su ke so, su yaɓe bayansa da yumbū. In suka tōya, kwandō ya kōnē ya baɗi tukunya. Da yawa, kuma, sukan yi wa tukwanensu ado da zane-zanē shūdi, rawaya da baɗi. Sukan sami launin nan daga karo da sawon ice da saiwoyi. Birom sukan dama 'ya'yan kawo su shafa wa tukwanensu.

7) Gidaje

A na ginin dakuna kurkusa da juna a kewaye, a yi dan bangon na duwatsi ko na dutsi game da kasa tsakanin dakunan. A na shiga ta zure wanda ya fi sauran dakunan girma kadan--nan ne, kuma, masaukin baɗi. A tsakiyaɗi gida akwai wadansu dakuna wanda a ke dafa abinci ko ajiye hatsi a ciki. Dakuna na kewaye na kwanā ne. Kowace mace mai miji ta na da nata na kwanā da wadansu na ajiye hatsi da na dafa abinci. Dakuna kankanana ne--fadinsu misalin kafa biyaɗi zuwa takwas. Gida daya akan sami dakuna da yawa--haɗi hamsin. Mazā su na gini, mata su na baibaya. Wadansu iri sukan rufe daki da gini su yi jinka a kai.

Misālin gidā--

Wafatun kabilū sukan gina dāki sū kārā dayā à bisā. Sukan shiga na bisā ta tsāni, sū kwānā kō sū ājiye hatsī à ciki. Wani lōkaci sukan gina rumbū à tsakiyā dāki, sukan hau ta cikin dāki, kō, kuwā, in gini yā kai hař jinkā sai sū yi masā murfi na kasā sā'annan sū yi masā bōtō.

8) Ciniki

Bā sū dā wani ciniki dā ya isa à gwadā shi dā na sauran kasāshē. Gālibin ābin dā su kē sayārwā ābinci nē, dōmin bā sū iyā sàna'āř dā zā à sō à sayā dāgā garē sū ba--sai, dai, tabarmā.

Tsakanin jūnansū sukan yi dan cinikin tukwānē dā tabarmī dā kwandunā. Ābin dā su kē sayē dāgā waje--gishiri, tufāfi dā karfē. À zāmanin nan arzikin wadansu ya kārū albarkacin aikin kūzā, sun san āmfānin kudī, hař sun sōmā bukātāř kāyan Tūrāwā.

SĀSHĪ NA ĀSHIRIN: YARBĀWĀ DĀ ĪBŌ

A) Yarbāwā1) Kasāʾ Yarbāwā

Yarbāwā sun mallaki babban yankin kasā cikin Nijēriyā wajen kudu maso yamma. Kasashen Ikkō, Ijebu, Abeokuta, Ondo, Oyo, Ibadan da Ilorin, duk nasu ne.

Halin kasaʾsu ya bambanta wuri-wuri. A wadansu wurare na bakin tekū, kamaʾ Radagiri yawancin kasaʾ fadama ce--ruwan tekū ya rarratsa ta ko'ina kamaʾ koguna. Inda akwai kasā, mā, duk rairayin ne, mara kyau ga shuka. Saboda haka babu hōman kirki ko da ya ke su na samun ruwan sama da yawa. Itatuwansu mā, masu amfani kadan ne, har dole ne sai su sayi yawancin abincinsu.

Nesa da tekū kadan, amma kudu da Abeokuta, kasā ta na da kyau kwari ga shuka. Akwai, kuma, kurame masu duhu. Nan, kuma, ga itacen kwakwa inda ruwa ya yi yawa, da koko, da gorō. Duk wadannan mutanen kasaʾ su na aikawa da su wadansu kasashe su sayar. Arzikinsu ke nan. Wurin ya na cike da gonaki.

Arewa da nan kasā ta yi kamaʾ wannan mai kyan, amma domin ruwan sama bai kai na waccan ba duhun kurmi ya ragu, kasā ta kara sarari. Kuma, a wa'ansu wurare akwai manyan filaye inda babu kome sai ciyawa saboda rashin kyan kasā.

A kudu, kusa da tekū, tafiya ta na da wuya idan ba cikin jirgi ba saboda yawan rafuffuka da fadamomi da koguna inda ruwan tekū ya rarratsa cikin kasā. Tsakanin koguna da kauyuka mutane sukan kurda cikin kurmi ta 'yan kananan turbobi.

2) Tufafi da Kayan Ado

Yarbāwā bakake ne. An ce sun shigo kasaʾ Nijēriyā daga arewa maso yamma tun shekaru dubai da suka wuce. Tun Portuguese ba su zo kasaʾsu ba tukan sun rigaya sun yi wayo.

Tun musulmi da Turawa ba su shiga kasaʾsu ba maza su na sa wani irin babban

wandōn dà a kè kirà "Sōkōtō Àbàdān" dà 'yař ciki maràs hannū. À bisà kàn wannān sukan yāfà babban mayāfī dàgà kasān hannun dāma zuwā bisà kāfadař hagu. À kai sukan sà wata irin hūlā kamař ta sākī. Hař wà yāu su nā sà irin wadānnān tufāfī, àmmā bà dukānsu ba.

Tun misālīn shēkarā mētan tufāfī irin na Mūsūlmī suka fārā shiga kasāř Yarbāwā. Yānzū mā, wadānsu su nā sà manyan rīgūnā dà rawūnā irin na Hausāwā--bà wadāndā suka mūsūluntā kadai ba àmmā hař dà wadāndā su kè rīkē dà àddīnīnsu na dà.

Wadānsu Yarbāwā dà suka zaunā dà Tūrāwā, kamař masu aikin àkāwū na Gwamnatī dà na kanti, sukan sà tufāfīn Tūrāwā. Gālibin mazā sukan yi askī dà gyāran fuskā kōyāushē. Kumā, su nā dà wata àl'ādā ta yīn tsāgā à kumātū, gōshī dà hašā mai nūnā zūriyā, àmmā yānzū sun fārā sakīn wannān àl'ādā.

Mātā sukan daurā dan fātārī, sù sà rīgā, sù daurā zanē à kīrjī, dà wani dan karamī à sàbe. Kumā, sukan daurā àlhūtā. Kāyan adō sun shiga rānsu kwarai--kamař sū àbin kunnē dà zōbēn hannū dà àbin wuyā dà mundāyen kafā na zīnāriyā kō azūrfā kō duwātsū. Sukan zurā duwātsū sù sà à gindī. Wasu sukan hūdā hanci sù sà guntāyen haurēn gīwā kō na itācē.

3) Ruwan Samā, Dāmūnā dà Rānī

Kō'īnā cikin kasāř Yarbāwā ruwan samā ya ishē sù sōsai. Kō kasāř Ilōrī waddā ta kè arēwā ta fi kasāshen Hausā sāmūn ruwā, àmmā kasāshen bākin tēkū à kudū masō gabās sun fī tā. Su nā dà dāmūnā dà rānī--àmmā bà kamař na kasāshen arēwā ba dōmin bà watan dà bā à sāmūn ruwā à ciki. Gā yaddā su kè yī à Àbeokutā dà Ìkkō (kasāř Ilōrī ta fi kāmā dà ta Hausāwā)--

a) Lōkacīn dà Ruwan Samā Yā Fī Yawā

Wannān dàgā watan Māris zuwā Yūlī nē--ya fi tsananī cikin Yūnī dà Yūlī. Farkon wannān lōkacī sukan shūkā manyan àmfānīnsu, kamař dōyā dà masārā. Akan karyē masārā cikin watan Yūnī. Akan haķā dōyā tsākānin Yūlī dà Dīsambā

gwargwadon irin da aka shuka. Sukan shuka wake da shinkafa watan Yuni, su debbe cikin Satumba--amma shinkafa, sai inda akwai ruwa da yawa.

b) Lokacin Ban Iska

Cikin watan Agusta ruwan sama yakan ragu. Sa'annan a gonakin da aka debbe amfaninsu da aka shuka a Fabrairu ko Maris sukan sake shuka masara da kabewa.

c) Karamar Damun ta Biyu

Wannan, misalin wata biyu ne--daga Satumba zuwa Nuwamba. Ruwan da a ke samu shi ya ke tsirad da amfanin da aka shuka cikin ban iska.

d) Lokacin da Ruwan Sama Ya Ke Karanci

Daga Disamba zuwa Fabrairu babu ruwan sama da yawa. Iska ya na hurawa daga arewa maso gabas, ya na kawo hazo daga Hamada. A wannan sa'i dari ya fi yawa, amma ba kama na kasashen arewa a wannan lokaci ba. Ciyawa duka ta busha--sai, dai, cikin fadamu--masu farauta sukan kone ta. A wannan lokaci, kuma, kwakwa da koko sukan nuna.

4) Noma da Abinci

Noma shi ne babbar sana'ar Yarbawa, kama yadda ya ke ga galibin sauran mutanen kasar Nijeriya--amma irin nomansu da amfaninsu daban ne. Bisa ga gani Hausawa sun fi su iya noma, amma su, ma, sun fi wadansu. Hausawa ba su sake gonaki. Kullum su na nan a kewayen biranensu da kauyukansu--sukan rika rayad da kasa ta wajen zuba taki da juyawa amfani kama su dawa, gero, wake, auduga, rogo da gyada.

Amma Yarbawa, bayan da suka yi noma shekara hudu, in kasa ta gaji, sai su tashi su nemi sabon wuri. Da rani sukan ka da itatuwa, su yi sassabe, su kone, su noma, su shuke. Daga nan su rika juyawa har kasa ta gaji, sa'annan su ba gonar ta zama saura.

Ga yadda su ke juya sabuwar gona--

Shèkarà ta farkō: dōyà dà masàrà

Shèkarà ta biyū: dōyà dà masàrà

Shèkarà ta ukù: Kuḃewā

Shèkarà ta hudū: Rōgō

Bāyan wannan, gōnā zā tākōmā saurā shèkarà shidā kō fi. Bābbañ gōnā a kē barintā tā daɗe saurā fiye dà karamā. Wannan jūyāwāñ dà mukā fadā misālī nē kawai. Bā kullum sukan yi haka ba. Wani lōkaci wani yakan shukā abū biyū kō ukù à gōnā dayā.

Abin shukāwāñsù iri-iri nē. Sukan bambantā bisā gā hālin wurin dà akā shukā su. Wadannan sū nē manyā--

a) Dōyā

Wannan ita cē mafi darajā ta kasañ Yarbāwā dukā sai, dai, à arēwacin kasañ. Lōkacin shukā cikin Fabrairū nē kō Māris. Lōkacin haḃawā tsakanin Yūli dà Dīsambā. Sukan shukā cikin bungā sù kafā itacē don yādō yā nannadē à kai. Bisā gā al'adañsù bā sù fārā cīn sābuwāñ dōyā sai sun bā gunkinsù "Òrishā".

b) Rōgō

Gā Yarbāwā dà yawā wannan babban abincinsù nē. Bā shi dà lōkacin dasawā dà haḃawā tabbataccē.

c) Masàrà

Wannan abinci nē kwarai garē sù. Su nā shukāwā kō'inā. Lōkacin shukā Fabrairū nē kō Māris--lōkacin karya Yūni. Sā'annan sukan sākē shukā ta cikin watan Àgustā, sù karya wajen Nuwambā.

d) Wākē

Lōkacin shukā Yūni, na rōrō Sātumbā.

e) Kabewā

Akan shukā cikin Àgustā, à cirē cikin Dīsambā.

f) Gyada

A nā shūkā ta, amma galibī à arēwā inda kasā bà tà cikā kyāu ba gà nōman dōyā.

A nā shūkā gwāzā dà shīnkāfā à wadansu wurārē à kudù, dà dāwā à arēwā. Kumā, su nā yīn dānkālī dà kuḡewā dà albasā dà alayahō dà irīnsù, dà rākē wuri-wurī. À kudù bà à yīn lambū--sai wajen kasā ilōrī inda ruwan samā bà shi dà yawā.

Gālibin mātā su nā aikī à gōnā, amma à wadansu wurārē bà swā yī. À wadansu wurārē, kumā, mazā nè su kē shāraḡ gōnā dà nōmā, mātā sù yī shūkā dà cirbē.

Abīncīnsù mūsammān dōyā nè, dà masārā dà rōgō. Masārā akan nikā ta hakānan kō, kuwā, à surfē. Dōyā akan yī sākwarārtā à cī dà miyā waddā akā yī dà mān jā dà albasā dà bārkōnō dà irīnsù. Rōgō akan bārē à jikā à nikā à shānyā.

Su nā sōn kifī dà nāmā kwārai sù sà cikin miyā, amma gà yawancin talakāwā bà dāmā. Abīn dà su kē cī dà sāfē kadan nè, sai dà yāmmā in aikī yā kārē.

Bā sù kulā dà cīn 'yā'yan itācē dà yawā. Su nā dà àyabā dà gwandā dà lēmon zākī dà gwēbā, amma galibān bà sà shūkā su--sukan kyālē su sù tsīra abīnsù.

5) Dabbōbī

Su nā dà awākī dà tumākī dà aladē dà kājī dà agwāgī dà tōlo-tōlō--duk bà sù daurē su, bà sù tatsar awākī, kumā, bà sù cīn kwai. Dabbōbī su nā dà amfānī biyū gà Bāyarabē--na farkō don cī, na biyū don tānadin dūkiyā.

Yarbāwā wadāndā su kē kīwōn shānū bà dà yawā ba, amma wadansu makwabtānsù kamaḡ Pōpō su nā dà wani irīn muturū mai kibā wandā sukan yankā. Awūrū bà yā dāmūn wadānnān. Amma wadānnān sù kadai bà sù isa mutānen kasāḡ ba. Sabōdā hakā akan kai shānū dà yawā dàgā kasāḡ Hausā, mahautā Hausāwā sukan yankā su à

garin da za a ci su. Wadansu sukan bi kasā, wasu a jirgin kasā--yawanci daga Kano. Cikin shekarā guda (wajen 1934) shanū zambaŕ goma sha biyar su ke shiga Ikkō--banda sauran garuruwa.

Wadansu Yarbawa, kamaŕ Ijebu, sukan ajiye karnuka don farauta. Saboda awuru a galibin kasashē ba ya yiwuwa su yi kiwon dawaki, sai ko a wadansu wurare inda kasā ta ke da sarari, ko kuwa, kusa da manyan garuruwa inda ba daji.

6) Amfanin Da A Ke Aikawa Da Su Wani Wuri A Sayar

a) Kwakwa

Akan ga itatuwan kwakwa ko'ina inda ruwan sama ya ke da yawa, amma banda cikin fadama. Kumā, akan shuka a gona a gyara da kyau domin ta riba. Takan fara yin 'ya'ya bayan ta shekarā bakwai--wato, in tsawonta ya kai misalin kafa goma. Akan diba sau biyu kowace shekarā, amma kakaŕta sosai cikin watan Disamba ko Janairu ne.

Galibi sukan dafa kwaya su daka, sa'annan su tatsa man su sake dafa shi don a fid da dauda ya yi kyau. Mazā ne sukan debo kwaya. Su ne, kumā, sukan kai mai kasuwa. Mata da yara su ke fid da mai. Amfaninsa a gare su dafuwaŕ abinci. Amma da yawa sukan sayar da shi ga fatake a aika da shi kasashen Turawa. Wani, kumā, akan kai shi kasaŕ Hausa inda ya ke da daraja da yawa.

Banda cinikin mai akwai na kwaya. Gyaran wannan, kumā, aikin mata ne. Akan fasa su dai-dai, a fid da kwaya. Wannan aiki ne mai kashē jiki. Turawa sun kawo injin su kafa wuri-wuri don taimakon wannan aiki. Amma ko da ya ke mata sun huta, wahalaŕ mazā ta karu--da, dai, kwaya kawai su ke dauka, yanzu, kuwa, kwaya duk da bawon. Kumā, in sun kai wa masaya ba su samun riba kamaŕ ta da--domin kwaryaŕ kwayaŕ da ba a gyara ba ba za ta yi kudi kamaŕ gyararriya ba.

b) Kōkō

Tun wajen 1900 akà kàrà nōman wannan dà yawà sabòdà sayen dà Tùrāwā su kè yī dà tsādā. Kō dà ya kè kasā Yarbāwā bà tà yi daidai dà nōman wannan sōsai ba. Itātuwan, kumā, bà sù cika tsawonsu ba sabòdà rashin ruwā dà rānī. Duk dà haka ya zama babban abin ciniki à kasā.

Itācen kōkō yakan kai shēkarā ukū kō hudū kafin ya isa amfānī. Yakan yi fūrē cikin watan Yūli, akan dībā 'yā'yansa tsakanin Dīsambā dà Fābrairū. Inda kōkō ya yi kyāu, arzikin mutānen kasā ya karu.

c) Gōrō

Gōrō ya fi yawā à kudū dà kudū masō gabas. A nā dībānsa cikin rānī. Yawancinsa a nā aikāwā kasā Hausā.

d) Ābarbā (kō faināfūr)

A nā nōmā ābarbā kudancin Ābeokutā dōmin à sāmū à sayā.

e)

Bandā wadānnan akan aika kasā Tùrāwā dà "Copra" (akan sāmī wannan daga kwākwā attāgarā), dà audugā, dà dankō.

Wadānnan duka Tùrāwan Gōnā su nā kōkarī sù nūnā wā mutānen kasā irin dà ya fi kyāu, dà yadda a kè nōmansu sù kàrà ribānyā hař à ci kasuwā mai kyāu. Kumā, su nā taimakonsu dà kisan kwārī dà dukan abin dà ya kè bātā shūke-shūke.

7) Itātuwan Kasā

Itātuwā daban-daban nè--kōwānè dà irin wurin dà ya kè sō. Māsu amfānī, kūwā, sun fi na kasāshen arēwā yawā. À kudū itātuwā sukan fi girmā dà yawā, hař sukan zama manyan kurāmā māsu duhū. Sabòdà haka wannan kasā ta bambantā kwari dà ta Hausā mai gājējjērun itātuwā dà kayāyuwā.

Mun rigā mun ambāci itāciyāř dà ta fi darajā--wātō, kwākwā. Bandā kwākwā akwai wadansu dà yawā dà kè dà amfānī dōmin jinkā dà kātākō dà wa'ansu aike--aikē--kamař sū markē, madācī, kalgō, kāwō, lōkō, dà wadansu dà bā su à kasā

Hausa.

Wadansunsu a na yin turame da jirage da su. Loko, madaci, gurjiya da irinsu a na sassaka da su. Wadansu, kuma, su na da nasu amfani daban--daga rimi akan sami auduga (wato, auduga rimi), daga gwanjaku inuwa, daga kadanya mai, daga wadansu igiya, wadansu, kuwa, magani. Kuma, akwai kwakwa attagarai dai-dai a bakin teku. Galibin itatuwan nan sukan yi fure da rani, su yi 'ya'ya da damuna.

8) Sana'o'i

a) Kadi da Saka

Yawancin wurare banda kasashen masu yawan ruwa na bakin teku a na shukan auduga. Saboda haka samunta ba wuya.

Wajen saka, Yarbawa sun yi kama da Hausawa. Su, kuma, kadi na mata ne. Akwai saka iri biyu--daya ta mata, daya ta maza. Ta maza ita ce mai doguwa kwarya--fadinta misalin inci shida. Mata sukan yi tasu a tsaye--fadinta misalin kafa daya, tsawonta kafa biya. Galibi shudi ne, amma a na yin na rawaya da algashi da wadansu launi, yawanci asalinsu na Turawa.

b) Rini

Akan rina zare. Akan, kuma, rina zane bayan da aka saka--wannan aikin mata ne. Baban da su ke rini da shi, shukawa su ke yi a gona. Bayan da aka gama rini wani akan kai mabuga a yi masa bugun laima--wannan aikin maza ne, wataki la daga gun Hausawa suka koya.

Kuma, sukan rina sandunan Turawa--ko a yi masu shudi ko adire. Sukan yi adire ta hanya biyu: ta farko, a daddaure zanen yadda babba ba zai kai cikinsa duka ba. Ta biyu, su yi karfe mai fadi su yanki shi siffa daban-daban su manna wa zane da dankon rogo. In sun tsoma shi a babba, inda aka manne karfen ya fita fari, sauran shudi-shudi.

Yau ya fi shekara dari tun aka fara aika da sake-sake Abeokuta zuwa

Ankara, haɗ zuwa Senegal. Turawa masu ciniki da wadansu da suka fara zuwa a lokacin nan suka yi al'ajibi da ganin kyan sakaɗ da a ke yi. Amma daga baya, da sandunan Turawa masu araha suka zo, wannan ciniki ya ragu duk da abin da suka saka don kansu.

c) Ginin Tukwane

Wannan sana'a, sai inda yumbu ya ke. Su na yin tukwane iri-iri--akwai ta zuba ruwa, akwai ta man ja, akwai ta dafuwar abinci, da ta wanki, da ta rini, da ta hura wuta, da ta al'adu. Tukwanen da a ke yi a Abeokuta akan aika da su Ikkō ta jirgin ruwa.

d) Kira

Wannan babbar sana'a ce. A na yinta ko'ina. Galibin karafan da a ke kira da su yanzu gwangirin Turawa ne, ko wanda aka samu daga tsofofin motoci, ko jiragen kasa, da irinsu. Da su na samu daga tama. Watakila ma, haɗ yanzu a na yi kadan a Shaki da Isseyin cikin kasa Oyō. Yawancin kira da a ke yi yanzu gyare-gyaren kayan aiki ne, da kiraɗ garmuna da wukaɗe.

A na zubin tagulla kadan-kadan. A na kiraɗ kararawaɗ ganguna da mutum-mutumai--don wannan a ke amfani da kakin zuma da, kuma, jan karfen da a ke samu daga gidan harsashi da bagwanja da irinsu.

e) Dukanci

Wannan sana'a ba ta cika yawa ba kamaɗ a kasa Hausa, amma su na jeme fatun awakinsu kadan, su yi masu launi baki, fari, algashi da rawaya. Watakila, kuma, akan samo fatoci daga kasashen arewa. Abin da su ke yi--jakunkuna, kubanni, matasan kai da sambatsai. Amma aikin kayan dawaki da ya ke da daraja a arewa ba su kula da shi ba--ina ruwansu da wannan?

f) Sassakaɗ Jirage

A na amfani da jirage da yawa cikin koguna da tafuka a kudu. Yadda su ke

yînsù--sù sārè itācē wanda zai yi dai dai, sù rārake cikinsa dà wutā dà addā dà kurfī, sà'annan sù kākara itātuwā à cikī tun gungumèn bai hūcē ba. İdan ruwā bā shi dà zurfī sukan tūkā dà tukurwā kō gōrā. In dà zurfī sai filā-filai. Masu tūki dà filā-filai sukan rikā wākā don tà taimakē sù tūkawā gāba dayā.

Su nā dà wani irin jirgī babba wanda tsawonsa yakan kai kafā saba'in, fādinsa kafā gōmā shā dayā. Gālibin wannan akan fārā yin jirgī na gunduwā itācē rārakakkiyā, sà'annan sù kakkafa itātuwā à kōwanē bārāyī, sù giggiciyā kātākō sù kafē su dà kūsā don sù kārā masā fādī dà zurfī. À gindī gālibī akan kafā itācē à tsaye à didinke tabarmī à daurē à jikī don iskā tà kōrā. In iskā ta nā dà karfī yakan yi tafiyā dà saurī, misālin gudun yārō. Wannan dabārā a nā tsammānī daga wajen Turawā suka samē tā. Irin manyan jiragen nan mā, wani lōkaci haɾ akan sā su à tēkū.

g) Farautā

Wannan sai dāji inda mutanē bā sū dà yawā. À kasaɾ Yarbāwā an fi yintā wajen kudū masō gabas inda sunkūru ya fi yawā. Harbi sana'ā cē gā Yarbāwā. Maharbā sukan yi gidajensu cikin kurmi, sù bā mutum dayā shugabanci--su nā dà irin nāsū hakunci dà kā'idōdī.

h) Sū

Wannan an fi yînsā à kudū cikin kōgunā dà tafukā. Akwai sū iri-iri. Manyansu nē--

Fatsā - wannan gālibī ta yārā cē.

'Yan zubē - - sū nē wadandā a kē daurā igiyā daga wannan gēfē zuwā wancan, kō, kuwā, tsakanin itātuwan dà akā kafā cikin tafki, à daurā kūgiyā kōwacē kafā biyū kō ukū. Dà wannan dà fatsā akan sā hanjin kifī kō na kajī.

Kallī - shī nē rāgar dà a kē jēfawā à ruwā daga cikin jiragē.

Tārū - shī nē babbar rāgar dà akan kafā daga wannan gābā zuwā waccan kō, kuwā, à kēwaye ruwā dà shī.

Tarkunā Iri-iri - a nā yīnsū dà gōrā dà irintā. Su nā kafa itātuwā misālīn dāmfamī daga wannan gābā zuwā waccān, sū sà tarkunā à tsakānī.

Kōmā - ita cē waddā akan sārī itācē mai dōrō à daurā masā rāgā, à rikā jāntā cikin ruwā.

Zubā Gubā - an hanā wannan yānzū.

Sūkā dà Māshī.

Bā à cīn danyen kifī dà yawā--sai masu sū dà kānsū dà Tūrāwā. Saurā dukā akan kyāfē, à aikā dà sū wadansu garūruwā à sayā.

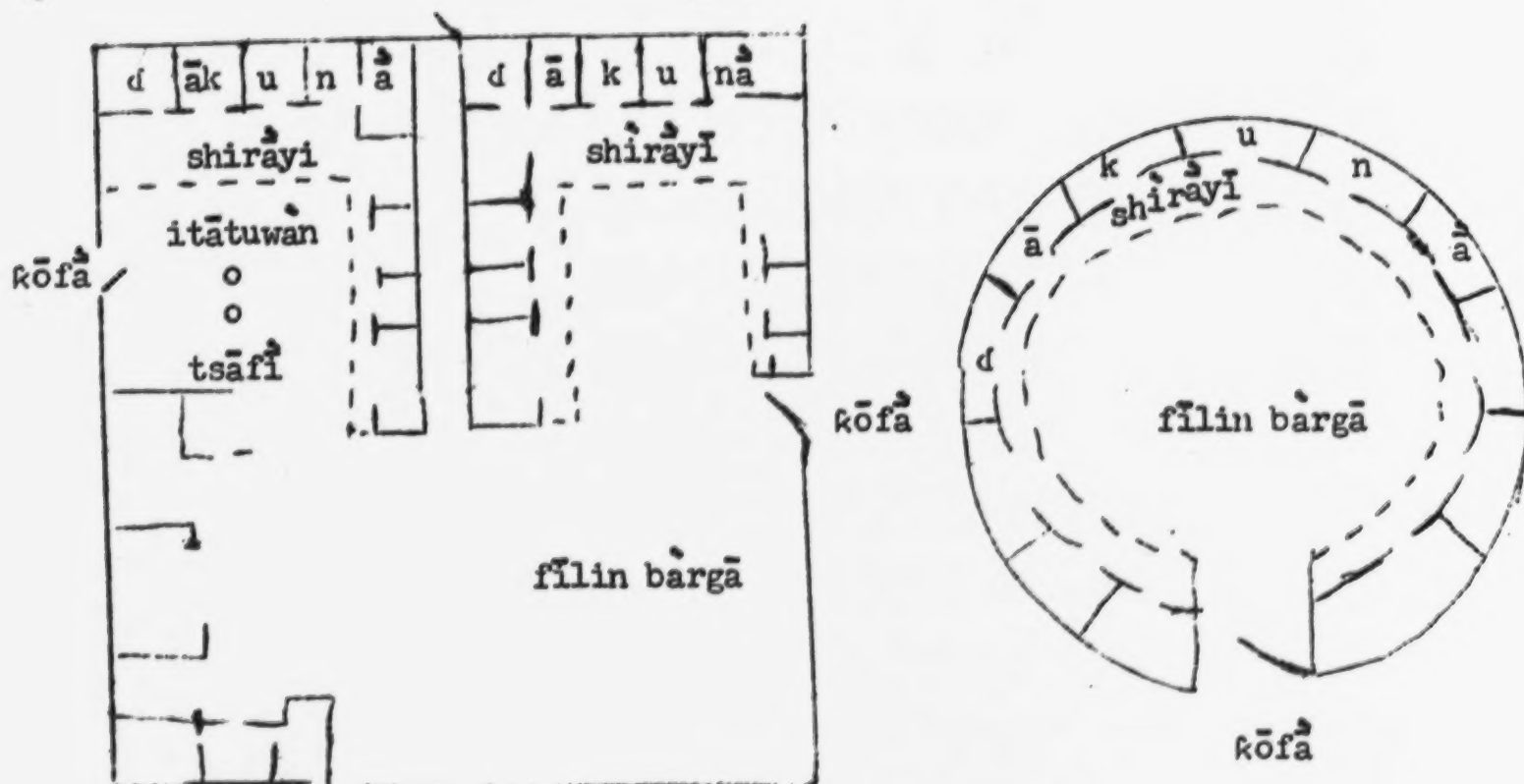
i) Yarbāwā su nā dà wadansu sana'ō'ī kankanānā, kumā. Su nā fīrār kwaryā, amma bā sū yi mata launī kō zānē irin na wutā kamař Hausāwā. A nā tōnō duwātsun nikā à kasař Abeokutā, à kai sū wadansu garūruwā à sayā. Akan sārē itātuwā cikin kurāmā à zubā à kōgunā, sū gangarā zuwā tafukā na bākin tēkū.

À wadansu wurārē a nā sassakāř kùjērū dà wadansunsū daga gunduwar itācē, amma bā sū dà gwanintā kamař ta mutānen dā. Hasken wannan sana'ā ya dushē sabōdā kōyon sassakā irin ta Tūrāwā. Dā akan yi sābulū dà kwāyāř kwākwā, amma wannan sana'ā ta kusa mutuwā. Mazā sukan sākā kwandunā, mātā tabārmī, amma duk bā à yi musū launī.

9) Gidājē

Yarbāwā su nā dà gidājē irī biyū--na dā dà na yānzū. Na yānzū an fī ganinsā à manyan garūruwā indā Tūrāwā su kē dà yawā kamař Ikkō dà Ibādān. Wannan ya nā kārbař matsayin na dā.

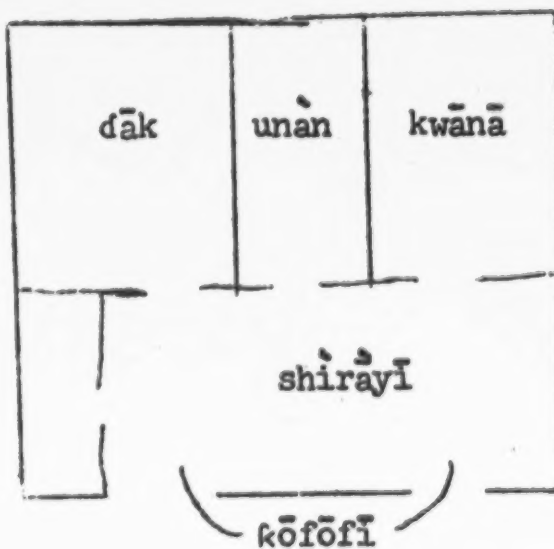
a) Irin na Dā - wadannān a kē yīnsū kēwayayyū kō masu kusurwā hudū. Akan yi gājēren ginī, à yi tsaikō dà gōrā, à baibayē dà ciyāwā kō ganyen kwākwā kō wanintā. A nā yīnsū à kēwaye, dà fīlī à tsakā. Ta wajen fīlīn akan yi zōgē don yā zama shirāyī. Dākunā kankanānā nē--gālibī bā sū dà tīgōgī, in ākwai tīgā kankanuwā cē.

Sārōrin Gidajē Irin Na Dā

Cikin gidan akwai mai gida da iyalansa da barorinsa. Cikin shirayi a ke dafuwar abinci da yin dukan aike-aike na gida. Dakuna na kwana ne da ajiyar abinci.

Talakawa su na da wata dabara daban. Sukan gina kananan gidaje (ga hoton misalin daya a karkashi) su hada su da juna a gewaye, su bar fili a tsaka. Ta haka hadadden gidajen talakawa za su yi kamar babban gidan da muka zana a bisa, amma ba na mutum daya ba ne--na masu gida da yawa ne.

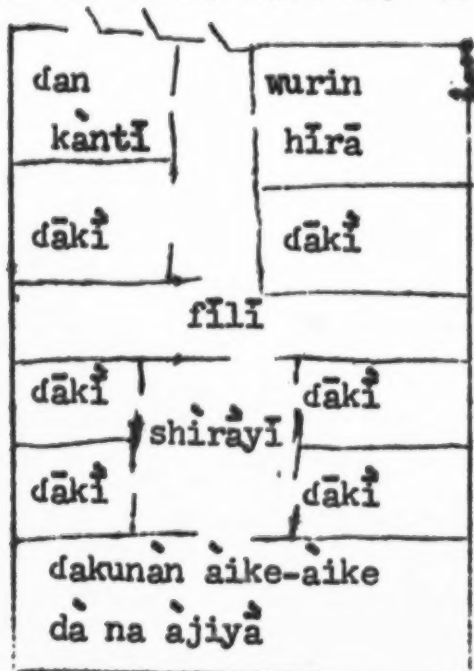

Gidan Talakā

b) Irin na Yanzu - irin gidajen da su ke yi yanzu da yawa cikin garuruwa daban ne da na da. A na gininsu da tsawo ko da kasa ko da birki, su yi jinka da kwano. Wani ma, akan yi bene.

Wannan gida sashi biyu ne. Sashin waje da a ke fara shiga ta na da dan kanti, da wurin hira, da dakuna biyu ko fi. Wannan na mai gida ne da sauran mazaje.

Sashin karshe mai kananan dakuna na mata ne. Ga misalinsa--

Surar Irin Gini da a ke Yi Yanzu

In kun lura da wannan abin da muka ambata na dakunan Yarbawa, za ku ga sun bambanta kwari da irin dakunan Hausawa na arewa. Abin da ya sa haka--na farko, halin karsu. Soro ba zai yi kyau ba a kasa Yarbawa saboda yawan ruwan sama. Na biyu, al'ada. Wajen Hausawa masu zarafi sukan keke matansu su yi masu sashi daban inda ba za a gan su ba. Amma Yarbawa da ba su kula da keke matansu sukan yi masu dakuna masu fuskantar fili inda kowa ya wuce zai gan su.

Abu biyu suka sa a ke sake irin gini yanzu--na farko, kayan da su ke samu daga wajen Turawa, kama su birki da kwano. Na biyu, juyawa zamani.

10) Cinikī

Tun Tūrāwā bā sù zō ba Yarbāwā, kamař Hausāwā, sun sābā sōsai dà yīn cinikī dà jūnā. Bāyan zuwān Tūrāwā bā sù bař wannān cinikī dà jūnā ba, hař mā, sukā kārā wani--wātō, sayad dà amfāninsu gā Tūrāwā, sū, kumā, sù sayi hājā.

Mazā dà mātā dukā su nā yī. Sayē dà sayāřwā na kanānān abūbuwā cikin gārī na mātā nē, safarā, kumā, ta mazā cē. Nan bā zā mū yi binciken dukan abin dà mutānē su kē cinikinsu cikin 'yan kāsūwōwī ba, amma zā mū fadi wadāndā su kē musamman ā wurinsu--

Kifī abin marmarī nē gā Yarbāwā. A nā, kūwā, cinikinsā kwarai dà gāskē. Gālibī a nā sāmū daga bākin tēkū indā kōgunā dà tafukā su kē dà yawā. Akan kyāfē shi ā kai wurāren dà bā sū dà shī sōsai, sù sayāř dà tsādā. Su nā, kumā, sāmū daga arēwā, kō dà ya kē bābū ruwā ā can kamař nāsū. Ākwai kifī dà yawā cikin fādāmū dà kōgunā na Sakkwatō. Fataken Yarbāwā sukan tāfi can ta ruwā sù sayō kyāfaffē.

Māsu zama ā fādāmū na bākin tēkū indā nōmā bā yā yiwuwā sukan sayāř dà kifī dà jirāgē, sù sayi abinci.

A nā shigad dà shānū daga kasař Hausā. Mun rigayā mun āmbāci wannān. A nā fitad dà gōrō dà mān jā--dukānsu biyū cinikī mai rībā nē ā gārē sū.

Ābeokutā sanannen gārī nē ga sākā dà rinī tun zāmanin dā. Hař wā yāu a nā aikāwā dà tufāfi zuwā Ankārā. Sū, mā, su nā aikō masu dà gōrō dà kyāfaffen kifī. Daga Ābeokutā, kumā, a nā aikāwā dà duwātsun nikā ā sayāř.

Wannān cinikī dà waninsu, kumā, na tsakānin kauyē dà kauyē ya nā nan shēkarū dà yawā tun kāfin akā fārā cinikī dà Tūrāwā. Amma abū biyū sukā hanā shi cingāba--sū nē rashin kwānciyāř rāi dà wuyāř tāfiyā. Kāfin Tūrāwā sukā kārbi kasař kullum sai yāki dà harin bāyi. Ākwai sarākunā kanānā kō'inā, kōwā ya nā mulkin kansā, kōwānē yakan sā wā fatake kudin gandū--wai, don yā tsarē mutuncinsu. Bābū hanyōyi sōsai. Mānyan hanyōyin cinikī sai kōgunā--in bā

wadannan sai dōlē sū bī dā kyař ta 'yan kananan turbōbī cikin kurāmā tsakanin kauyē dā kauyē.

Amma bayan zuwan Turawā wannan duka ya sākē. Akā hana hare-hare dā kāmūn bayī, wadanda dā suka zama manyan sha'anī garē sū hař kasā ta lālācē. Sulhū yā sāmū, sarautā dayā ta kāmā kōwacē kasā. Fatake suka saki jiki su nā tafiya kō'ina.

Gā, kumā, sababbin kayayyakin dā a kē ciniki dā sū yanzu, wadanda suka arzuta kasā--sū nē (na fitā), man jā dā kōkō; (na shigā) sandunan Turawā, kwānōnī, kēkunā iri-iri, tābā, dā abinci.

Ta wajen jirgin kasā, dā gyāran hanyōyī, dā kawō mōtōcī dā lōrī, yawancin kasař Yarbawā sun sāmī arzikin sābon ciniki. Bayan wannan, ā İkkō an yāshē mashigař jirāgē, an gyārā matsayansū, hař manyan jirāgē su nā shigōwā don sū saukē kayansū kō sū kwāsā. Wannan ya sā İkkō tā gawūrcē dā gaskē hař ta zama babbař cībiyař ciniki na dukan kasař Nijēriyā.

11) Ibō

1) Kasař dā Su Kē

Ibō su nā zaune cikin Lardin Ōnitsha dā Ōwerri dā rabin na Ōgōjā. Ā kudū sun yi iyākā dā Ijō (kō Ijāw) mazaunā ā bākin tēkū, ā yammā dā Bīnī, ā gabās dā Ibībīō (kō Efik) dā wadansu kananan kabilū.

Gālibin kasařsū bā tudū, sai kurmī, amma bā mai tsananin duhū ba. Ā wannan kurmī, banda cikin fadamā, kwākwa ta nā dā yawā. Ita cē, kuwā, babban arzikinsū.

Gālibin kasař ta nā dā kyau kwari gā shūkā. Mutānē dā yawā, kuwā, su nā zaune cikintā. In akā aunā girman kasař duka dā yawan mutānēn dā kē ciki zā ā iske gā kōwānē sukwayā mīl akwai mutānē fiye dā mētan, hař ā wadansu wurārē sun fi dubū. Wannan ya bambantā kwari dā karancin mutānēn dā kē cikin duwātsū na gabās, kō dā Ijō dā su kē ā bākin kōgunā na kudū.

2) Mutānen Kasař

Bā mū dà tabbataccen labārin asalin Ibō. Su nā dà labārin kansu, amma bā na zāmanin tun can dà ba. Mū, dai mu nā tsammāni Ibō daga arēwā duka fitō, suka kōrē Ibībīō zuwā gabas dà Ijō zuwā kudū. Amma wannan ya fāru tun shēkarā dà shēkarū. Tun sā'an nan su nā zaune cikin kasař dà su kē yānzū.

Ibō sun fi yawancin mutānen kasan nan gajertā, amma su nā dà kyān halittā. Su nā dà himmā dà gwanintā cikin aiki amma, wai, bā sū dà jūrēwā à lōkacin wahalā. Sū, dai, masu karamci nē dà sōn zamā lāfiyā.

3) Tufāfi dà Kāyan Adō

Ibō su nā kwaikwayon tufāfin Tūrāwā dà wadansu dà gaskē. Yānzū tufāfinsu iri hudū nē:

- a) À kauyukā, mazā dà mātā, daurā zanē ya ishē sū kamař dà.
- b) Hazaunā à garūruwā sukan daurā zanē. Kumā, sukan sā taguwā kō sōci. Wani mā, yakan sā wāndō maimakon zanē. Mātā sukan sā 'yař cikī.
- c) Sarākunā dà yawā suka fārā sā rīgunan Hausāwā.
- d) Gālibin ma'aikatan Gwamnatī kō na kantī sun fi sōn tufāfin Tūrāwā don kansu dà iyālinsu.

Mazā bā sū cika sā kāyan adō ba, amma wadansu sarākunā sukan sā mundāyē na hauren giwā à kafā, kō sū rikē hauren à hannū kamař sandař sarautā.

Mātā su nā zurā taro-tarō sū daurā à wuyā dà mundāyen kafā na tagullā. Kitsonsū iri-iri nē. Sukan kitse wani wurī, wani wurī sū aske.

Wani Baturen Makarantā ya rubutā batun tufāfin dà adon Ibō:

"Mazā - Tun mutūm ya nā jāriri uwā tasa takan yi masā adō dà allī dà shūnī, takan daurā masā murjāni dà duwātsū iri-iri à wuyā dà hannū dà kafā. In yārā ya datā kadan akan yi masā aski, à zurā farin kudī à daurā masā à gindī. À lōkacin nan yārō ya yi karfin dà zā à shāfē shi dà wani abū rawayā--wannan yakan shēkarā à jikin wadansu bai gōgē duka ba.

"Yārō yakan daura farin kudi haɗ ya yi wayō, sà'annan iyayensa sukan sàkà kō sù sayà masà dan gyautō wanda yakan kulla à kwibin dama kō hagin. Àmmā yanzu dà yawà yārā sukan sà sōci dà gajeren wandō.

"Dà mazā sukan daura zanè na kāmù gūdā. Àmmā lōkacin bikī kō sallā kōwā yakan shāfè jikinsa ya kawata gashinsa, ya daura duwatsū iri-iri, ya sà tufāfin dà a kè yāyī dā--in bai sayā ba ya arā. Yawancinsu, dai, arō kō hayā su kè, in an gamā sù mayar.

"In kà ga sarākunā, bā tambayā--gā su dà manyan rigunā masu adō tun bā lōkacin bikī bā dà taron Gwamnā. Àmmā à zāmanin nān dà yawà su nā sōn tufāfin Turāwā.

"Mātā - Akan yi wà 'yam mātā adon kai dà na jikī kamaɗ mazā lōkacin dà su kè kanānā. Àmmā bā à daura masu farin kudi dà yawā--in akà ga yāriyā dà shī mā, an sanī an yi mata mutuwa.

"Mātā, gālibī sukan fi mazā kulāwā dà tsabtar jikī. Kōyāushē sukan gyārā farcensu na hannū dà nakafā, àmmā banda lōkacin dà su kè makōkī. Haka, kumā, su kè yī dà kai dà jikī, sù gyārā kai sù shāfè jikī dà shūnī, misalin kōwanè kwānā bakwai, kumā, dà wani abū rawayā sau dayā kō biyū à shēkarā.

"Banda shāfè-shāfen nān, 'yam mātā wadandā sukā kusa cika sukan daura wà kafarsu sandunan tagullā. Mātā sukan daura zannuwā iri-iri gwargwaddon darafarsu, sù daura abin wuyā na duwatsū dà murjānī dà gashin giwā, hannū dà kafā sù sà mundayē na hauren giwā. À wadansu wurarē iyāyen mātā sukan tūka gashin kansu sù kitsā kamaɗ dōkà, kōwanè darē sù shāfè shi dà majigī.

"Dukansu sukan tsattsāga fuskā dà kirjī dà bayā. Kumā, sukan yi zānen hannū. Kōwanè garī dà irin nāsā.

"Àmmā yanzu mun ganī Ibō su nā kawad dà al'adarsu ta suturā dà adō dà tsagā, su nā bin ta Turāwā--kayyā! Tun su nā yārā su kè sà tufāfi irin na Turāwā.

Mun ga alāma irin sutura ta da masu ban sha'awa duka ta na shudewa."

4) Ruwan Sama da Noma

Dukan kasaɓɓo Ibo su na samun ruwan sama da yawa, amma na kudu ya fi. Ga misalin ruwan da su ke samu kowane wata a Onitsha da Owerri--

	Jan	Fab	Mar	Afr	Mayu	Yuni	Yuli	Agus	Sat	Okt	Nuw	Dis
Onitsha	1	1	3	6	8	8	11	8	11	8	2	1
Owerri	1	2	4	6	10	12	15	11	14	11	3	1

Wato, jimla ga shekara a Onitsha, misalin inci 68, a Owerri ma, inci 90. Dukansu biyu ba watan da babu ruwa, amma akwai lokacin da ruwan sama ya yi sauƙi, jimlarsa bai kai inci uku ga wata ba. A Onitsha wannan lokaci yakan kai wata hudu--wato, Nuwamba zuwa Fabrairu--amma a Owerri wata uku kadai, Disamba zuwa Fabrairu. Amma a kowane wata Owerri yakan fi Onitsha samun ruwa.

Sukan shirya gonakinsu lokacin da ruwa ya yi karanci, shi ne Janairu da Fabrairu, sukan yi sassabe su kone su share, su kauce da garmu. Wani lokaci su na yin kunya--a wani wuri kanana, a wani manya. In aka yi shuka ba a kara yin wani abu ba sai cirbe, amma in doya ce sukan kafa itatuwa don ta yi yado a kai.

Maza ne sukan yi sassabe da shuka tare da mata, amma bayan da aka gama shuka sai mata da yara su lura da gona. Kau da amfani duka aikin maza da mata ne, banda haka doya--ita maza kadai su ke yi.

Cikin dukan abin da Ibo su ke shukawa a gona doya ita ce babba. Kowa yakan dasa iri daban-daban kamar uku ko shida. Akan shuka a farkon damuna. Wani iri yakan nuna bayan wata shida, wani takwas, wani goma.

Ga wadansu manyan shuke-shukensu--

- Rogo: a na shukawa cikin Mayu ko Yuni a haka cikin Maris ko Afril.
- Masara: a na shukawa cikin Janairu ko Fabrairu, a karya a karshen Afril ko, kuwa, a shuka cikin Mayu, a karya cikin Agusta.

- c) Gwazā: a nā shūkāwā cikin Yūnī à haka cikin Jānairū.
- d) Gyadā: gālibī wurin dà ruwā ya kē dà saukī kamaŕ Ònitshā. A nā shūkāwā cikin Jānairū, à haka cikin Yūlī kō Agustā.
- e) Dà wadansu, kumā, kamaŕ sū kušēwā, agushī, wākē dà dumā. Bā à nōmē àyabā-- takān tsira dà kanta. Bā sū bukātār yīn lambū sabōdā yawān ruwā kō'inā.

Gālibin kasār kyakkyāwā cē gā nōmā. Ibō mā, sun fi sauran mutānē iyā nōman dōyā. Àmmā duk dà haka bā kullum su kē sāmūn àmfānī yā yi kyāu haŕ yā wucē bukātārsū ba. Sabōdā haka bā sū fayē sai dà àbinci à wani wurī.

Ibō sukan sākē wurin nōmansū kamaŕ Yarbāwā, àmmā bā sū dà wata kā'idā ta jūyā irī. In gōnā ta gāji sukan sō sū baŕ tā zamā saurā shēkarā biyāŕ. Àmmā sabōdā yawān mutānē dà karancin wurin nōmā, dà yawā sukan ragē wannān. Dà zā à baŕ kōwacē gōnā saurā shēkarā biyāŕ, sauran wurī bā zāi isa à nōmā àbincīn dà zāi ishē sū ba. Dōmin su nā kōmāwā wurin saurā tun shēkarā biyāŕ bā sū cika ba, shī nē ya sā àmfānin gōnārsū bai cika kyāu sōsai ba.

5) Dabbōbī

Dabbōbinsū na gidā sū nē tumākī, awākī dà karnukā. Wadannān dà kaji dà àgwāgī dukā su nā cīnsū, àmmā bā sū yankā tunkiyā kō àkwiya sai lōkacin wani babban sha'anī kō bikī. À wadansu wurārē, kumā, a nā kiwōn shānū dà àladē kadan.

Wadannān dukā sukan yankā wā gunkīnsū rānaŕ àl'adā. Sū nē, kuwā, àlāmāŕ dūkiyaŕsū. Wani lōkaci in zā à biya kudī mai yawā, kamaŕ na aure, dà shānū a kē biyā, mūsammān dā.

A nā kai shānū dàgā kasāshen arēwā, a nā sayad dà sū nan dà nan à Òmuahia dà Àbā dà à wadansu garūruwā. Sun fi shānun kasār àrahā. A nā cīnsū, a nā, kumā, yīn àl'adā dà sū. Sukan bi ta Ōgōjā.

Ibō bā sū dà dawākī.

6) Itātuwà

Yawancin Kasař Ibò kurmi nè cike dà itātuwà masu amfani. Babbansu kwakwa-- ita cè ta arzuttad dà mutanè. Sai diban 'yā'yantà kwawi su kè cikin kurmi. Kullum takan yi 'yā'yā, amma galibi lokacin diba daga Mayu zuwa Yuni.

Yawancin man jā dà ya kè fita daga Nijēriyā na Kasař Ibò nè, hař gyaransa don sayarwa ya zama shi nè babbar sana'arsu.

Turawa sun fara yin 'yan gonakin kwakwa wuri-wuri, domin su nuna wa mutanen Kasa yadda in an noma kwakwa za ta fi kyau da barinta kurum a daji. Mutane ma, sun soma ganin amfanin wannan. Kuma, sun kawo injin na fasa kwaya da fitad da mai. Amfanin injin nan don su kara saurin aiki. Da haka riba ta fi yawa.

Kasař, kuma, cike ta kè dà wadansu itātuwà irin na kurmi. Mun ambaci wadansu a labarin Yarbawa. Manyansu na aikin sassaka--madaci, loko da "ekki." Can a kudu akan sare madaci da irinsa, su zuba a koguna don ruwa ya ja su zuwa bakin teku. A nan Turawa su kè saye, su sa a jirgi zuwa Turai.

7) Sana'oi

Homa da aikin kwakwa su nè manya. Mun rigaya mun ambace su. Ga wadansu, kuma--

a) Farauta

Babu farauta da yawa kamař a wadansu wurare a Kasař Yarbawa ko a duwatsu na gabas. Dalilin wannan bayyananne nè--ba a samun manyan namomin daji cikin karkara, sai inda akwai daji da yawa. Kasař Ibò cike ta kè dà mutanè dà karkara ko'ina. Saboda haka ba naman daji, ballè a yi farauta.

b) Su

Masu zama a bakin rafuka da fadamu su na su, amma ba da yawa ba kamař wadansu kabilu kamař su Ijo.

c) Kira

Da Ibò gwanaye nè ga kira. Makera sukan hada kansu a kan sana'arsu. Hař

yānzū makēran Āwkā dā Ōkigwī sanānnū nē, hař su nā yāwō cikin kasā su nā yī.
 Dā manyan ābin dā su kē yī sū nē matsēfai, mundāyē, kāyan nōmā, wukākē dā addā
 masu kyāu. Āmmā yānzū gāsā ta tashī dā na Tūrāwā. Sabōdā haka bā sū yī kamař
 na dā ba--wadāndā su kē yī, kuwā, dā gwāngirīn Tūrāwā su kē yīnsū.

d) Sassakā

Bā sū yīn wannān dā kyāu kamař ta dā. Yānzū mutānē sun fi sōn tēbūr dā
 kūjērū dā ākwātan Tūrāwā sabōdā rashīn nauyīnsū dā ārahařsū. Dōmin haka
 masassakī yā ga--kō ya dadē ya nā aiki mai kyāu dā adō, bābū rībā. Āmmā hař
 yānzū, dai, akan ga aikīn gwānintā, kamař ā kūjērū dā ākwātai dā kyawārē
 sāsakakkū na itācen kasāř. Kumā, su nā yīn akusā dā matsēfai dā, kumā, gumākā.

e) Ginīn Tukwānē

Wannān sānā'a, kumā, tā kōmā bāya. Dā akan ga tukwānē masu ban shā'awā dā
 adō dā yawā kō'inā. Āmmā yānzū sabōdā kāwō kwānōnin Tūrāwā sai mūnānā su kē
 yī.

f) Sākā

Su nā sākā kadan, āmmā bā dā yawā kamař ta Yarbāwā ba.

g) Gidājē

Gidājen Ibō bā irī dayā ba nē. Kōwānē garī dā irīn nāsā ginī.

Ā kasāř Ōnitshā gālībin dākunā masu kusūr wā hudū nē. Tsawonsū misālīn
 kafā āshīrin, fādīnsū kafā gōmā shā biyū. Sukan yi kagō misālīn shān kān
 mutūm. Tsawon jīnkā, mā, yakan rabā na kagō misālīn sau biyū. Gālībī akan
 jīnkē dā tābārmī, kō ā baibāyē dā ciyāwā. Wani akan rabā shi cikī biyū.

Wajen kudū akan kafā itātuwā ā yābē dā kasā, ā jīnkē dā tābārmī na
 ganyen kwāk wā. Wani sā'ī akan jērā dākunā ā gefen gidā ā bař fīlī ā tsakā,

ammā gālībī akan yi sù jēfī-jēfī cikin babban shācī. À kasar Òkigwī à wadansu wurārē akan yi dākunā kēwayayyū dà jinkař ciyāwā.

Yanzu a kē gini dà yawā dà simintī dà kwānō, tun bā cikin garūruwā bā indā akwai attājirai dà wadandā dà suka yi aikin Gwamnati, suka kōmā gidajensu sù hūta.

9) Ciniki

Bandā sayē dà sayārwā na kāsuwōwī akwai, kumā, fatauci sōsai--kamar na kawō shanū dà muka ambatā, dà, kumā, shinkāfā dà albasā daga arēwā. Daga kasar Ijō a kē sayo kyāfaffen kifī dà gishirī irin na kasar.

Kāyan fitā sū nē garin rōgō dà mēn jā zuwā arēwā, rōgō dà dōyā dà gwāzā zuwā Ijō.

Akwai, kumā, ciniki dà Tūrāwā na mēn jā dà kwāyāř kwākwā. Sū, kumā, su nā sayāř masu dà būsasshen kifī dà gishirī dà hajōjī dà kwānōnī dà, dai, irinsu.